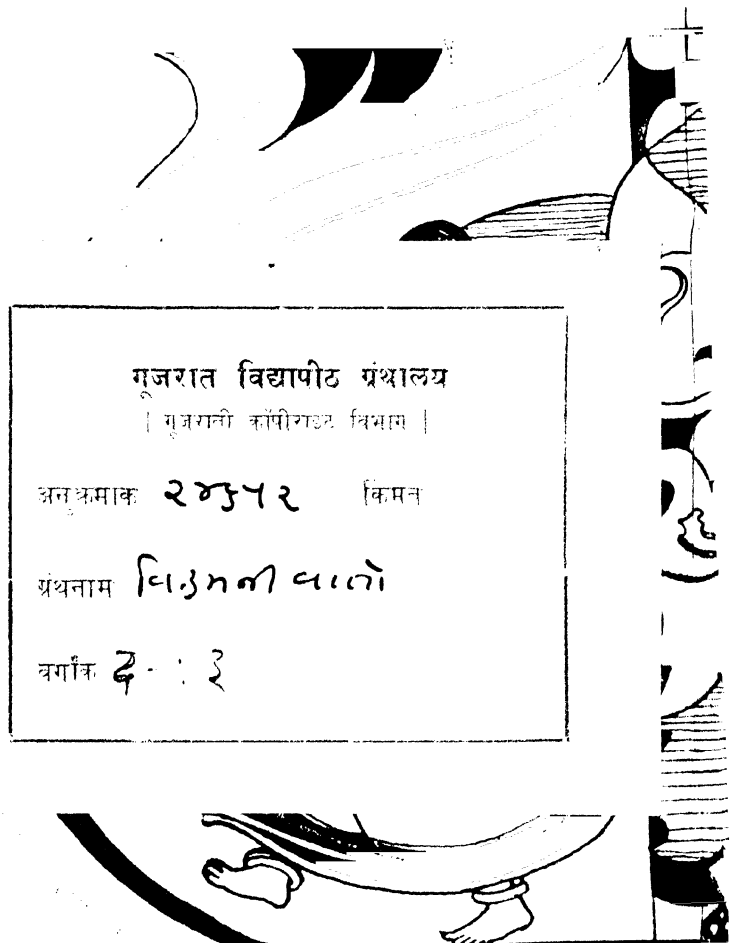

विष्णुसहस्रनाम

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
| ગુજરાતી કોપીરાઇટ વિભાગ |

અનુક્રમાંક ૨૪૩૫૨ કિમન

ગ્રંથનામ વિઝમની વાલો

વર્ગીક ૬ : ૩

શ્રી ગ સંસ્કાર

ग्रंथावलि

શ્રી ગૃહ સંસ્કૃતિ ર ચં થા વ લી પુ પ મ

સમ્રાટ વિક્રમાદિત્યની વીરતા, સાહસ તથા તેના પરાક્રમેની
અને વૈતાળે કહેલી દિલચસ્પદ વાલી, વિલક્ષણ કુવલભરી
અને બુદ્ધિને ચકાસી જ્ઞાન આપનારી રસ, રંગત
અને રહસ્યથી નીતરતી અલૌકિક કહાણીઓ.

વિક્રમના વાતો

તેના જીવનની જાણકારી અને તેના ઉદાર
તથા સાહસિક પદોના અભિમાનપૂર્ણ પરિચય સાથે.

વિક્રમ એટલે સાહસ, સુસ્મૃતિ અને સમાનતાની પ્રતિમૂર્તિ

પ્રાપ્તિસ્થાન : એન. એમ. ઠક્કરની કું. : ૧૪૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ ૨

: પ્રકાશક :

ઠક્કર પબ્લીશર્સ

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ

મુંબઈ ૨.

મે ૧૯૪૪

મૂલ્ય રૂ. ૪-૮-૦

પ્રથમ આવૃત્તિ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
ગુજરાતી ડૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૨૪૬૫૨

૪-૧૨

Published By Nandlal Mohanlal Thakkar For Thakkar Publishers,
Princess Street, Bombay 2 & Printed By Ramdas I. Patel
Rajni Printery, 149, Princess Street, Bombay 2.

અર્પણ

જેની રંગ અને કદપના ભરી વાતો હજી
પણ સ્મરણ પટ પર ગૂંજ્યા કરે છે.
જેની સ્મૃતિ સજીવ બની આજે પણ
પોતાના અસ્તિત્વનો પડથો પાડી રહી છે

એવા અમારા

ધૃશ્વરભાઈને

: અનુક્રમ :

વાર્તા	વાર્તાનું નામ	પાન
—	સમ્રાટ વિક્રમાદિત્ય	૧
૧	પદ્માવતી	૨૨
૨	મધુમાલતીના ત્રણ પ્રેમીઓ	૪૬
૩	વીરવર	૫૫
૪	શુક અને સારિકા	૬૮
૫	મહાદેવી કોને પરણે ?	૯૨
૬	ઘોળીની કન્યા	૧૦૦
૭	ત્રિભુવનસુંદરી	૧૦૮
૮	ગુણાધિપ અને ચિરંજીવ	૧૧૪
૯	મદનસેનાનું વચન	૧૨૯
૧૦	ઈંદુલેખા-તારાવળી અને મૃગાંકવતી	૧૪૨
૧૧	સમુદ્રસુંદરી	૧૪૮
૧૨	લાવણ્યવતી	૧૬૪
૧૩	સ્રીનો પ્રેમ	૧૭૦
૧૪	યોગગુટિકા	૧૮૧
૧૫	જીમૂતચાહન	૨૦૦
૧૬	ઉન્માદિની	૨૨૯
૧૭	મંત્રસિદ્ધિ	૨૪૨
૧૮	ત્રણ હાથ	૨૫૩
૧૯	સોનાની મૂર્તિ	૨૬૫
૨૦	ચાર મૂર્ખ	૨૮૧
૨૧	ચતુર કોણ ?	૨૮૭
૨૨	પરકાયા પ્રવેશ	૨૯૬
૨૩	મદનમંજરી	૩૦૨
૨૪	મા-પુત્રી કે સાસુ-વહુ ?	૩૧૫
૨૫	ઘોળીનો પરાભવ	૩૨૫

મહાન વિક્રમ

વિષય	પાન
૧ મહાન વિક્રમ	૩૩૧
૨ પરાક્રમી વિક્રમ	૩૩૧
૩ સમ્રાટનું વિશાળ સૈન્ય અને અપૂર્વ સૈન્ય સામગ્રી	૩૩૨
૪ વિદ્યાવિલાસી અને દાનશ્રેયો વિક્રમ...	૩૩૪
૫ વિક્રમના નવ રત્નો	૩૩૬
૬ વિક્રમ ગુણગુણનું... ..	૩૩૮
૭ દાની વિક્રમ	૩૩૮
૮ ચાર શ્લોકના દશ લાખ... ..	૩૩૯
૯ ગ્રામ્યજ્ઞ પત્ની અને રાબા	૩૪૦
૧૦ વિક્રમની ઉદારતા અને કવિઓની પ્રશસ્તિઓ...	૩૪૦
૧૧ તેલીનો સંદેશો	૩૪૧
૧૨ દારિદ્ર પુત્રની કહાણી	૩૪૨
૧૩ પરદુઃખભંજક અને સાહસિક વિક્રમ	૩૪૪
૧૪ શ્વમાશીલ વિક્રમ	૩૪૫
૧૫ ગ્રામ્યજ્ઞ દંપતિને દૂબતા બચાવ્યું	૩૪૫
૧૬ દેવીનું વરદાન મેળવી બલિદાન બંધ કરાવ્યું...	૩૪૭
૧૭ આગિયા વૈતાળને વિક્રમે કેવી રીતે વશ કર્યો...	૩૪૯
૧૮ પેટમાં જૂપાયલું સામુદ્રિક લક્ષ્મણ	૩૫૪
૧૯ પરકાયા પ્રવેશનો પ્રયોગ	૩૫૫
૨૦ સુવર્ણ પુરુષની પ્રાપ્તિ	૩૫૭
૨૧ વિક્રમની બહોજલાલી	૩૫૮
૨૨ મહાન શકારિ અદ્ભુત વિક્રમાદિત્ય...	૩૫૯
૨૩ મહાન વિક્રમને વંદન હો !	૩૬૦
૨૪ વિક્રમની વાતો વિશે કંઈક	૩૬૦

શ્રી ..... ને

ના શુભ પ્રસંગે
અપેક્ષા ભેટ

તરફથી

ના.

વિક્રમની વાતો

★ સમ્રાટ વિક્રમ પિતૃહીનોના પિતા,
 બ્રાહ્મણોના બ્રાતા અને અના-
 થોના નાથ હતા. પોતે મહા
 બળવાન હોવા છતાં પણ પ્રમથી
 ડરતા હતા. થર (થરવીર) હતા
 તો પણ તેમનો હાથ ચંદન સમાન
 શિતળ હતો. તેઓ કુબર્તા હતા
 તથાપિ તેઓ પ્રિયાંગ્વાઓના
 પ્યારા હતા.

[મહાકવિ ગુણદત્ત]

★ સુંદર અને ચતુરાઈ ભરેલી
વાર્તાઓ એટલેજ વૈતાળ પચ્ચીસી

—મેકડોનાલ્ડ.

★ મહા ભેદી તત્ત્વોવાળી, રસિક અને
અમત્કારોથી પૂર્ણ એવી વાતો આ
વૈતાળ પચ્ચીસીમાં છે. ખર્વની
એને મનોરંજક પરીકથાઓ પણ
કહી શકાય. —વેબર.

સમ્રાટ વિક્રમાદિત્ય

“સ ભાજનો! ઉજ્જયનીની આ રાજસભામાં હું એક અગત્યની બહેરાત કરવા ઇચ્છું છું. આ બહેરાત છે મારા પોતાના સંબંધની. રાજ્યશાસનનો ભાર મેં લાંબા સમય સુધી વહન કર્યો છે. હવે હું એમાંથી મુક્તિ માગું છું. અને એ મુક્તિ મને મારી સભા આપશે જ એની પણ મને ખાતરી છે.

“નગરજનો! તમારા પ્રયત્નોથી અને આપણા પૂર્વજોના આશિષોથી હું મારું રાજ્ય સારા ય જંગ્મદ્રીપ સુધી વિકસાવી શક્યો છું. અવન્તીનો ડંકો સારીય દુનિયામાં આજે વાગી રહ્યો છે. આપણા દુશ્મનો મહાત થઈ આપણા તાબામાં આવી ગયા છે. સત્તાના મૂળ એટલા તો ઊંડા ઊતરી ગયા છે કે હવે એ ઉખડે એમ નથી. દુશ્મનોની-વિરોધીઓની તાકાતને આપણે

૧ ઉજ્જયની એ અવન્તીની રાજધાની હતી. અવન્તી કેશ એટલે હાલનો માળવા.

જિનભિજ કરી નાખી છે એટલે તેમનાથી બીવાતું કંઈ જ કારણ નથી. પ્રજા સુખી છે. અત્ત ધાન્યની તમા નથી. ઠેરઠેર આખાદી અને બહોળલાલીની પતાકા ફરફરી રહી છે. ”

“ શહેરીઓ ! મારી લાંબા સમયની ઇચ્છા હતી કે જે દેશો પર આપણી હકમત છે, જે રાજ્યો પર અવન્તીનો કુસુંબી કીર્તિ ખજ ફરફરી રહ્યો છે તે દેશો, રાજ્યોને નજરે જોવા. પરન્તુ આટલા સમય સુધી મારી એ ઇચ્છા બર આવી નહોતી. આજે જ્યારે રાજ્ય મુગ્યવસ્થિત છે ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે જ મારી એ ઇચ્છા વધુ પ્રબળ બને છે અને એટલે જ મેં નિશ્ચય કરી લીધો છે કે મારે મારું રાજ્ય મારા ભાઈ ભર્તૃદરિને સોંપીને યોગી વેશે દેશ પર્યટન કરવું અને સંસાર જોવો. આ માટે હું તમારી આજ્ઞા માગું છું. તમારા રાજવીની ઇચ્છા સંતોષવી એ સુપ્રજનનોનું કર્તવ્ય છે. રાજ એમાં ધર્મ ચૂકતો નથી પણ એના કર્તવ્યની દિશા તરફ એક પગલું આગળ ભરે છે. અને તમને હું ખાતરી આપું છું કે ભર્તૃદરિ મારા કરતાં પણ અધિક પ્રેમથી તમને પાળશે. એ મારા જેટલો જ વીર, પ્રતાપી અને ચરાતની છે. એના હાથમાં આ વિશાળ સામ્રાજ્ય મૂકતાં મને જરાપણ ક્ષોભ થતો નથી.”

સભાજનો એકચિત્તથી સમ્રાટ વિક્રમનો આ નિર્ણય સાંભળી રહ્યા. હોઈ કંઈ જ બોલી શક્યું નહિ. સમ્રાટે જ્યારે નિશ્ચય જ કર્યો છે ત્યારે એમને એમાંથી શા માટે ચળાવવા ? શા માટે એમને પ્રસન્ન બનીને નિદાય ન આપવી ? સભાજનો એ અંતરથી નામરજી હોવા છતાં પણ બહારથી આનન્દ બતાવી એ નિર્ણયને વધાવી લીધો.

સમ્રાટ વિક્રમ ભર્તૃદરિને રાજ્યધુરા સોંપી દેશ બહાર પર્યટન

અર્થે નીકળી પડ્યા.

ભુવર્ત્તહરિના શાસનકાળની આ વાત છે. એક સમયે એક બ્રાહ્મણે એક મંદિરમાં દેવી પાર્વતીની આરાધના કરવા માંડી. દેવીએ એની ઉચ્ચ તપશ્ચર્યા અને પ્રાર્થનાથી પ્રસન્ન થઈ તેને એક આમ્રફળની ભેટ આપી અને કહ્યું:— “આ ફળ જે કાષ ખાશે તે અમર બની સુખચેતની જીવન ગુબરી શકશે.”

બ્રાહ્મણ ફળ લઈ વેર આવ્યો. એના હર્ષનો પાર નહોતો. પોતાની સ્ત્રીને તેણે આ અદ્ભુત ફળની વાત કહી.

સ્ત્રીએ કહ્યું— “આ ફળ ખાઈ અમર બનવું એ આપણે માટે મોટા પાપ સમાન છે. કારણ, અમર બની યુગોના યુગો સુધી બીજા માગતાં રહેવું તેના કરતાં મરી જવું એ ઉત્તમ છે. મરવાથી કુંભાલિયતમાંથી છૂટાશે અને સંસારના દુઃખોમાંથી મુક્તિ મળશે.”

“તારી વાત સાંભળી મારું ચિત્ત ફરે છે. હું જુદી આશા સાથે તારી પાસે આવ્યો હતો. પણ તારી વાતો મને વ્યાજબી લાગે છે. હવે તું કહે તે મુજબ આ ફળની વ્યવસ્થા કરે.”

“આ ફળ રાખને આપી આવો. અને તેના બદલામાં દ્રવ્યની માંગણી કરો. એનાથી બે લાભ થશે. એક તો આપણે ધર્મથી વર્તેલા કહેવામ્મશું અને બીજું દ્રવ્યથી આપણું દારિદ્ર ટળશે.”

બ્રાહ્મણને આ વાત ગમી ગઈ. તે લાગલો જ રાખ ભુવર્ત્તહરિ પાસે ગયો અને વિનય સાથે તેમને કહ્યું:— “આ આમ્રફળ મને દેવીની કૃપાથી પ્રાપ્ત થયું છે. એ જે આરોગ્યે તે અમર બની સુખી જીવન ગાળી શકશે. હું પોતે કે બીજું કાંઈ એનો ઉપભોગ કરે તેના કરતાં આપ પોતે જ તેને આરોગ્ય અને અમર બની ન્યાય અને નીતિથી રાજ્ય ચલાવો તે ઉત્તમ છે. આથી

આ દૈવી ફળ હું આપની પાસે લાગ્યો છું. આપ એનો સ્વીકાર કરો.”

રાજાએ પ્રસન્નચિત્તે એ ફળનો સ્વીકાર કર્યો અને તેના બદલામાં એ બ્રાહ્મણને એક લાખ રૂપિયા મૂલ્ય તરીકે આપ્યા.

ભર્તૃહરિના મનમાં પણ આ ફળે મંથન જગાવ્યું. રાજા વિચારવા લાગ્યો કે આ ફળ હું ખાત્ર અમર બનું અને પિંગલા વગર જીવન ગુબ્બં તેના કરતાં પિંગલા જ એ ખાય તો કેવું ? એણે રાણીને કહ્યું:— “ આ અમરફળ દૈવી કૃપાથી મળ્યું છે. તું એને આરોગ અને સદા યૌવનમાં રહી અમરત્વ પ્રાપ્ત કર.”

રાણી પિંગલા રાજા ભર્તૃહરિની અતિ ખ્યારી રાણી હતી. રાજા તેને પ્રાણુથી પણ અધિક ચાહતો અને તેના મોહમાં જ લુબ્ધ બની સારાય સસારનું સુખ અનુભવી રહ્યો હતો. રાણીએ એ ફળનો સહર્ષ સ્વીકાર કર્યો.

રાણી પિંગલા સતિ સ્ત્રી નહોતી. રૂપ અને યૌવનના તોરમાં તેણે એક નીચ અને હલકા વર્ણના યુવાન સાથે સંબંધ બાંધ્યો હતો. પિંગલા અને અશ્વપાળ નો પ્રેમ દિવસે દિવસે એટલો તો ગાઢ બનતો ગયો કે તેમના પ્રેમની વાત બહેરમાં ગુપ્ત રહી શકી નહિ. તોપણ તે વાત રાજાને કાને તો આવી જ ન શકી.

અમરફળને લઈને રાણી વિચારમાં ફૂળી. એ વિચારવા લાગી—આ ફળ લઈને હું અમર બનું અને પ્રિયતમ અશ્વપાળ વગરનું જીવન વિતાવું તેના કરતાં આ ફળ તેને જ આપી દઉં તો શું ખોટું અને આ નિશ્ચય કરીને તેણે એ દૈવી ફળ

૧—રાજા ભર્તૃહરિને ૩૬૦ રાણીઓ હતી એમ લોકવાયકા છે. એ બધામાં રાણી પિંગલા અધિક માનીતી હતી.

પોતાના પ્રિયતમને આપી દીધું.

અમરકાળને રાણી પિંગલા ઉપરાંત એક ગણિકા સાથે પણ પુરાણી પ્રીત હતી. આ ગણિકાને ખૂશ કરવા માટે તેણે તે કળ તેને ભેટ તરીકે આપ્યું. વેશ્યાએ તેનો હર્ષની સાથે સ્વીકાર કર્યો.

પણ ગણિકા નીતિમાન હતી. તેને વિચાર આવ્યો, આ અમરકળ આરોગી હું અમર બની અનીતિમાન જીવન ગાળી પાપમાં ફળતી રહું તેના કરતાં રાબતે એ કળ ભેટ તરીકે આપું તો ઉત્તમ અને એ વિચાર આવતાંની સાથે જ તે રાજ-સભામાં દોડી અને માનપૂર્વક તે કળની રાબતે ભેટ ધરી.

આમરકળને ભેટાંજ રાબ ચમકી ગયો. આ કળ અહીં એક ગણિકા પાસે ક્યાંથી ? શું રાણીએ મારો દ્રોહ કર્યો હશે કે પછી કાષ્ઠ તેની પાસેથી જળાત્કારે લઇ ગયું હશે ? રાજનું ચિત્ત આકુળ-વ્યાકુળ બની ગયું. પરંતુ પોતાની આ વ્યાકુળતા તેણે ગણિકા આગળ પ્રદર્શિત ન કરી. પ્રસન્ન ભાવે તેણે તેને વિદાય આપી.

રાબ તર્ક-વિતર્ક કરતો કરતો મહેલમાં પ્રવેશ્યો. રાણી પિંગલા તેને સામી જ મળી. રાબએ આતુરતાથી પૂછ્યું :—“પ્રિયે ! તેં અમરકળનું શું કર્યું હતું ?”

“હું ખાઇ ગઇ હતી. કેમ એ રાખી ચૂકવાનું હતું ?” રાણીએ તરતજ જવાબ આપ્યો.

રાબએ પાછું પૂછ્યું :—“ક્યારે ખાધું હતું ?”

“જે દિવસે આપ્યું તે જ દિવસે. શું હું ભૂટું બોલું છું કે તમે મારી વાત પર વિશ્વાસ નથી કરતાં ?” રાણીએ કૃત્રિમ ભાવ બતાવી આંખમાં આંસુ પણ આપ્યા.

આ અસત્ય અને દંભી વચનોથી રાબને ક્રોધ ચઢ્યો. તેણે

પોતાની પાસે જુપાવેલું એ ફળ બહાર કાઢ્યું અને રાણીને જતાલીને કહ્યું—“તું જો આ ફળ ખાઈ ગઈ હોય તો આ આલી કયાંથી આવ્યું ? તું મારી સાથે કપટ રમે છે અને અસત્ય બોલી રહી છે.”

“મહારાજ ! એ ફળ બનાવટી છે.”

“અસત્ય. અસત્ય. તેં જો ફળ કાષ્ટ પુરુષને આપ્યું છે.”

“પુરુષને ?” અને રાજાના આ શબ્દોની સાથે જ પિંગલા ધૂંધ બિડી. તેની સારીય વાતનું પોકળ ફૂટી ગયું. તેણે અસન્ત નમ્ર બની પોતાનો મુન્હો કબ્બી લીધો અને સારીય વાત કહી બતાવી રાજાની ક્ષમા માગી.

રાજાને પોતાની ભત પર અપાર તિરસ્કાર ઉપજ્યો. સાથે સાથે તેને આશ્ચર્ય પણ મળ્યું. અફાહા ! શું આશ્ચર્યની વાત છે !

यां चित्समि सततं मयि सा निरक्ता ।

साव्यन्यमिच्छति जनं, स जगन्ममक्तः ॥

अस्मत्कृते य परितुष्यति कान्दिन्या ।

धिक् तां च तं च मदनं च इमां च मां च ॥

અફાહા ! જેને હું નિરંતર ચાહું છું, તે મારાથી બેદિલ બનીને બીજાને ચાહે છે ! વળી તે આવરને ઇચ્છે છે ! તે માફી અન્ય ને ઉત્તમ ગણે છે. માટે મને, પિંગલાને, અશ્વપાણને તથા શશિકુને મિષ્કાર છે અને કામને પણ શત કોટી મિષ્કાર છે ! મિષ્કાર છે !

રાણીના દુરાચરણથી તેને સંસાર વધા તેના હોઝખર અરચી અને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. અત્યાર સુધી પોણે ક્ષા માયામાં રસો રહ્યો અને મધુ સ્મરણનું ફાન કામ કર્યું નથી જો વિચારે તે બાકુળ બની ગયો. પિંગલાના દોષે તેને સંસાર મરનો મોઢા ફર કરાવ્યો. વૈરાગ્યની બાજવા તેની રમેરમમાં મસરી ગઈ.

તીવ્ર વૈરાગ્યના આવેશમાં તેણે ઉચ્ચાર્યું—

અહો સ્ત્રીણાંચિત્તચરિત્રકેનાપિ ન વિજ્ઞાયતે

અહો! સ્ત્રીના ચિત્તનું ચરિત્ર કાઠથી પણ ગણી શકાયું
નથી! એ જાણાર છે. અને સ્ત્રીને આ જગતમાં સાચું શકાયું
કાણુ છે? કાઠ જ નહિ:—

જલ્પતિ સાદ્વર્મન્યેન પદ્યંત્યન્યં સર્વભ્રમમ્ ।

હૃદયે ચિત્તચંત્યન્યં પ્રિયઃ કો નામ યોષિતામ્ ॥

સ્ત્રી એક પુરુષની સાથે વાતો કરે છે. બીજને હાવભાવથી
બુધે છે અને પોતાના મનમાં ત્રીજનું ચિન્તન કરે છે! માટે
સ્ત્રીઓને ખરેખર કાણુ વહાણું છે? કાઠ જ નથી!!

રાખના અણુ સમીપથી માયા—મોહના પડળ દૂર થઇ ગયા. એને
સાચ્યું આત્મજ્ઞાન લાધ્યું. વૈરાગ્ય! એના રામે રામે યોગકાર કર્યો.

ન વરાગ્યાત્પરંભાગ્યં, ન વૌધાદપરઃ સસ્રા ।

ન દુરેરપરસ્થાતા ન સંસારાત્પરો રિપુ ॥

વૈરાગ્યથી ઉત્કૃષ્ટ બીજું કાંઈ લાગ્ય નથી! બ્રાહ્મ-જ્ઞાનથી
સદ્ગતિ કરતાં બીજે મિત્ર કે બંધુ નથી! હરિ સિવાય બીજે કાંઈ
રક્ષણકર્તા નથી!! ને સંસારથી અન્ય કાંઈ બીજે શત્રુ નથી!!

રાખને રાખમળી ધુરા ફેંકી દીધી. વૈભવ-વિભાસને ડોકરે
ઉગ્રપ્રીતે તેણે જાગવાં પહેરી લીધાં અને ફળ ખાઈ મહેલ બહાર
નીકળી જંગલમાં ચાલ્યો ગયો.

અવન્તી રાખ વિદ્યોણી બની એ સમાચાર ઈન્દ્રને મળ્યાં.
કનકે પોતાના કોક દૂતને એનું રક્ષણ કરવા માટે ઉજ્જવનીમાં
મોકલ્યો. કેવમો એ દૂત ઉજ્જવનીના દુર્ગેનું રાત-દિન રક્ષણ
કરવા લાગ્યો.

રાખ જનું હરિના રાખત્યાગની અને અવન્તી નધલિયાતી

બન્યાના સમાચાર પવનવેગે દેશેદેશમાં પ્રસરી ગયા. જંગલે જંગલ, પ્રદેશે પ્રદેશમાં હવાએ વાત ફેલાવી દીધી. યોગી વિક્રમ જંગલમાં પ્રભુ ભજન કરી રહ્યા હતા તેમને કાને પહોંચી આ વાત આવી ગઇ. રાજ્ય પ્રત્યેની ભક્તિએ ઉઠાળેા માર્યો. વર્ષોથી દબાઇ રહેલી દેશ પ્રત્યેની લાગણીઓ પાછી આગળ આવી ગઇ અને વિક્રમે પોતાના રાજ્ય તરફ કૃત્ય-મજલ શરૂ કરી.

એકી શ્વાસે, ઝડપભેર વિસામો પહોંચ્યા વાઘા વગર તે પોતાના રાજ્યની સરહદે આવી પહોંચ્યો. જે સમયે એ શહેર સમીપ આવ્યો તે સમયે મધરાત થઇ ગઇ હતી. નગરજનો નિદ્રાને ઝોળે આરામ લઇ રહ્યા હતા. નિસ્તબ્ધતા અને ઘોર અંધકારનું સામ્રાજ્ય વ્યાપી ગયું હતું.

એણે નગરમાં પ્રવેશવા માટે પોતાનો પગ ઉપાડ્યો. પહોંચી એ શહેરમાં પ્રવેશે તે પહેલાં જ એક મજબૂત પંખે તેના હાથ પર પડ્યો—“કાણુ છે? ક્યાં જાય છે?” એક ભારે અવાજ વાતાવરણમાંથી આવ્યો.

“હું રાજ વિક્રમ છું. આ રાજ્ય માટે છે. મારા નગરમાં જતાં રોકનારો તું કાણુ?”

“હું મહારાજા ઇન્દ્રનો દૂત છું. આ નગરનું રક્ષણ કરવા તેમણે મને મોકલ્યો છે. તું જો ખરેખર રાજ વિક્રમ હોય તો મારી સાથે યુદ્ધ કર. મને હરાવ અને પછી જ શહેરમાં પ્રવેશ કર.”

આ શબ્દોથી રાજાને હાડોહાડ વ્યાપી ગઇ. તેણે કમર કસી અને દૂતને યુદ્ધ માટે આવાહન આપ્યું.

તત્કાળ જ એક પડછંદ દેહધારી વ્યક્તિ રાજાની સામે ખડી થઇ ગઇ. રાજા અને આ વ્યક્તિની વચ્ચે ઘોર યુદ્ધ શરૂ થયું. બન્ને બાથોબાથની લડાઇ લડતા હતા. રાજાએ ઝનૂનની સાથે દૂતનું ગળયું પકડી તેને નીચે જમીન પર પાડી નાંખ્યો અને પોતે આંખના પલકારામાં જ તેની છાતીપર ચઢી ગયો.

ફતે કહ્યું—“તેં મને જીવ્યો છે ખરો, તોપણ હું તને જીવતદાન આપું છું.”

રાજા હસી પડ્યો. બોલ્યો—“વાહ, વાહ, તું તો કોઈ મૂર્ખ લાગે છે. તું તો હાર્યો છે અને પાછો મને જીવતદાન આપવા નીકળ્યો છો! આ વખતે હું તને મારી શકું એમ છું તો પછી તારા જીવતદાનની વાત ક્યાંથી આવી?”

ફતે કહ્યું—“રાજા, હું તને મરણથી બચાવું છું. મારી વાત સાંભળીને નિર્ણય કર અને પછી નિરંકુશ બનીને આનંદથી પૃથ્વી પર શાસન કર.”

રાજાએ ફતેને છોડી દીધો. ફતે પોતાની વાત આરંભી—

“ઘણાં વર્ષો પહેલાં આ નગરમાં ચન્દ્રભાલુ નામનો એક રાજા શાસન કરી ગયો હતો. આ રાજા એક દિવસે જંગલમાં પર્ચાટન માટે નીકળ્યો હતો. ત્યાં તેણે એક તપસ્વી સાધુને ઊંધે મસ્તકે આ સાથે દીંગાધને તપશ્ચર્યા કરતો જોયો. આ તપસ્વીની તપશ્ચર્યા એટલી તો ઉગ્ર હતી કે તેણે પોતાના મસ્તકની નીચે મોટો અગ્નિ પલ્લુ સળગાવ્યો હતો અને તેની જ્વાળાઓ પોતાના મુખ પર તપાવેલી રાખી હતી.

રાજા આ સાધુની આવી ઉગ્ર તપશ્ચર્યા જોઈ વિસ્મય પામી પોતાના નગરમાં આવ્યો. એના મનમાં પ્રશ્ન ઊઠ્યો કે આવા સાધુને પાછા સંસારના ભોગી બનાવી શકાય કે નહિ. તેના મનમાં આ પ્રશ્ન એટલો તો હિતપાત મચાવ્યો કે તેનાથી રહેવાયું નહિ. બીજે જ દિવસે પોતાની રાજ્યસભામાં તેણે આ પ્રશ્ન બહારમાં મૂકી કહ્યું—“આવા ભયંકર તપસ્વીને જે કાંઈ ચાહો સંસારી બનાવે તેને હું એક લાખ મોહોર ધનામમાં આપીશ.”

સભામાં એક પ્રતિષ્ઠિત અને ચતુર ગણિકા પણ હાજર હતી. રાજાના આ પ્રશ્નની સાથે જ તે ઊઠી અને

માનપ્રજ્ઞક બોલી:—“આપની આજ્ઞા હોય તો આ દાસી કો કામ ઉપાડવાનું બીડું ઝડપે છે. એટલું જ નહિ પરંતુ એ તપસ્વી દ્વારા એક પુત્ર ઉત્પન્ન કરાવી, પુત્રને તેની ખાંધે બેસાડીને પણ તેને અહીં લઈ આવવાની હામ લીડે છે.”

રાજા ગાણિકાની આ હિંમત બેધ આશ્ચર્ય પામી ગયો. તેને કાળ્યુ કે આ ગણિકા વધુ પડતું બોલી રહી છે. છતાં પણ તેની ખાતરી માટે તેણે કહ્યું:—“આ કામ અશક્ય છે તોપણ તું જો એ કરી શકીશ તો મને જરૂર આશ્ચર્ય થશે.”

ચોગી જે સ્થળે તપશ્ચર્યા કરી રહ્યો હતો ત્યાં આગળ ગણિકા આવી પહોંચી. તેણે બેધું તો ચોગી ઉપ્ર સાધના કરી રહ્યો છે. ખાવા-પીવાનું નામ લેતો નથી. નીચે ઘેર અગ્નિ મકદી રહ્યો છે, છતાં પણ આંખ પટપટાવતો નથી, કે નથી વેદનાનું ચિન્હ બતાવતો. તેનું આખું શરીર ચકાષ ગયું છે. માત્ર હાડકાં અને ચામડી જ રહ્યા છે. આંખો ઊંડી બિતરી ગઈ છે. મુખ નાનું અને ફીકકું બની ગયું છે.

ગણિકાએ તેના મુખ સમીપ જઈ મધનાં થોડાંક ટીપાં તેની જીભ ઉપર ચૂક્યાં. ચોગીને એ ભાવ્યા એટલે તેણે તે પેટમાં બિતાવી દીધાં. ગણિકાએ આ બેધ મીઠામનો એક ટૂકડો તેના મુખમાં ચૂકવ્યો. તે પણ એ ખાઈ ગયો. આ મુજબ એ ચતુર સ્ત્રીએ તેને બે દિવસ સુધી મીઠામ ખવડાવી અને લલચાવ્યો. અન્ન જવાથી તેનામાં થોડીક શક્તિ પણ આવી. એણે પેતાની આંખો ઉઘાડી, ઝાડ નીચે આવી ગણિકાને પ્રશ્ન્યું—“તું કાણ છે, અને અહીં સા માટે આવી છે?”

ગણિકાએ કહ્યું—“હું એક દેવક-મા છું. સ્વર્ગલોકમાં તપશ્ચર્યા કરતી હતી ત્યાંથી અહીં આ વનમાં આવી ચઢી છું.”

તપસ્વીએ કહ્યું—“અહીં તું કયા રહે છે? મને તારા

આશ્રમે લઈ જા. ”

ગણિકા તેને ધોતાને મુકામે લઈ આવી. ગણિકાએ એક કામચલાઉ મદુલી બનાવી હતી. આ મદુલીમાં ભોગ-વિલાસના અનેક સાધનો હતા. મીઠાઈ-મેવા પણ ભરપૂર હતા.

એણે તપસ્વીને તરેહ તરેહના ભોજન બનાવી જમાડ્યો. તપસ્વીને આ ભોજન એટલું તો ગમી ગયું કે એનો સ્વાદ એના મનમાં જ રહી ગયો. એણે ગણિકાને કહ્યું:-

“દેવી ! આવા ભાવતાં ભોજન તું મને રોજ ન કરી આપે ?”

“શા માટે નહિ ? પણ તમારે મારી મદુલીએ રહેવું પડશે. રોજ ગાડ આગળ મારાથી ન આવી શકાય.” ગણિકાએ હાલ-ભાવ અને નેત્રોની રમત રમતાં કહ્યું.

નિશાન લાગી ગયું. તપસ્વીએ ત્યાં રહેવાનું સ્વીકાર્યું. ધીરે ધીરે તે એ રૂપસુંદરીના મોહમાં-જ્ઞાસારની માયાબળમાં લપેટાઈ હતા. ધીરે ધીરે અગ્નિનો પાસ લાગી ગયો હતો. હવે એ ક્યાં સુધી તેની મુળ સ્થિતિમાં રહી શકે ?

યોગીના યોગ મૂકાઈ ગયા. તેનો સંયમ તૂટી ગયો. તે ભોગી બન્યો અને તેનાથી ગણિકાને ગર્ભ પણ રહ્યો.

નવ મહિના બેતબેતામાં પસાર થઈ ગયા. ગણિકાએ એક તંદુરસ્ત બાળકનો જન્મ આપ્યો. પુત્ર થોડાંક મહિનાનો થયો એટલે એક દિવસે ગણિકાએ યોગીને કહ્યું:- “સ્વામીનાથ ! આલો આપણે તીર્થયાત્રાએ જઈએ, કે જ્યાં આપણા બધા પાપોનો નાશ થઈ જાય અને આપણને પ્રાયશ્ચિત મળે.”

યોગીએ તેમની આ માગણી સ્વીકારી ક્ષીધી પુત્રને લઈને જન્મે તીર્થાટને નીકળી પડ્યાં. ગણિકાને મન તીર્થનું તો એક જ હતું. તીર્થને જહાને તે એને ઉજ્જવનીમાં લાવવા માંગતી હતી.

અને એ તેને લાવી પણ ખરી. ઉજ્જયનીના જેવું એક પક્ષ તીર્થ નથી એમ ગણિકાએ યોગીને કહ્યું. યોગી બોલ્યો-
“તારી ઇચ્છા ત્યાં જવાની હોય તો આપણે ત્યાં જઈએ.”
અને એ બન્ને તે માર્ગે ચાલ્યા.

ઉજ્જયની આવી ગયું. ગણિકાએ પોતે બહુ જ થાકી ગઈ છે એવો ભાવ બતાવી પુત્રને તેના ખભા ઉપર લઈ લેવાની વિનંતિ કરી. યોગીને તેમ કરવામાં વાંધો નહોતો. ગણિકાના મોહમાં એ એટલો તો લપેટાઈ ગયો હતો કે સારા-સારને સમજવાની તેની શક્તિ પણ નાશ પામી હતી. યોગી પોતાના ખભાપર પુત્રને લઈને ગણિકાની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યો.

ચતુર ગણિકા યોગીને લઈને રાજસભામાં આવી પહોંચી. રાજની સમીપ આવી મંદમંદ હાસ્ય વેરતી એ તમન કરી ઊભી રહી. એની આંખો કહી રહી હતી-‘પાછળ જુવો, મેં મારું વચન પાળ્યું છે.’

રાજ તેને ઓળખી ગયો. પોતાના પ્રધાનોને તેણે કહ્યું-
“આ એજ ચતુર ગણિકા લાગે છે કે જેણે પેલા ઝાડપર તપશ્ચર્યા કરતાં યોગીને અહીં લઈ આવવાનું બીડું ઝડપ્યું હતું.”

“હા, મહારાજ. આ એજ ગણિકા છે.” પ્રધાનોએ કહ્યું-
“ગણિકાએ પોતાની વાણી ખરી કરી બતાવી છે.”

ગણિકાએ રાજને બધી વાત કહી સંભળાવી અને પોતાનું ઇનામ માગ્યું.

રાજની અને સ્ત્રીની વાતચીત સાંભળી યોગી સમજી ગયો કે આ લોકોએ મારી તપશ્ચર્યાના બંગ માટે જ આ પેવરો રચ્યો હતો. સત્ય વસ્તુસ્થિતિની બહુ થતાં જ તેને પોતાની બલ પર ધિક્કાર છૂટ્યો અને તેને એટલો તો ક્રોધ વ્યાપ્યો કે તે

તરતજ પેલા છેકરાને લઇ શહેર બહાર નીકળી ગયો. ત્યાં તેણે
 છેકરાને નિર્દય રીતે રેંસી નાખ્યો અને પોતે પાછો બાર
 તપસ્વીની પ્રવૃત્તિ બન્યો.

થોડાંએક સમય પછી એ રાજા અને એ તપસ્વીનો
 દેહાન્ત થઇ ગયો અને એ વાત અહીં પૂરી થઇ.”

ફૂતે કહ્યું—“ રાજા વિક્રમ આ પૂર્વ સંબંધને લઇને જ તમે
 ત્રણે જાણ એક જ શહેરમાં, એકજ નક્ષત્રમાં અને એકજ યોગ
 અને મુહૂર્તમાં જન્મ પામ્યા છો. તું રાજાને ત્યાં જન્મ્યો, પેલા
 છેકરા તેલીને ત્યાં અને પેલા તપસ્વીનો જન્મ કુંભારને ઘેર
 થયો છે. તેલીનો પુત્ર પાતાળના રાજ્યનો સ્વામી બનવાનો
 હતો પરંતુ તપસ્વીએ યોગ સાધીને તેને મારી નાખી રમશાનમાં
 પિશાચ તરીકે એક ઝાડની ડાળીએ બાંધે મસ્તકે લટકાવેલો છે.
 અને હવે એ તને મારી નાખવાના પ્રયત્નમાં છે. માટે જો તું
 તેનાથી સાવચેત રહી બચી જશે તો તું દીર્ઘકાળ પર્યાન્ત
 યશસ્વીપણે રાજ્ય કરી શકીશ. આ વાત હું તને તારા હિતને
 માટે કહું છું. હવે તું સાવધ રહેજે.” આમ બોલીને એ ફૂત
 આંખના પલકારામાં જ ત્યાંથી અદ્રશ્ય થઇ પોતાના મૂળ સ્થાને
 ચાલી ગયો.

રાજા આ અદ્ભુત વાત સાંભળી આશ્ચર્ય પામી ગયો.
 પોતાના પૂર્વ જન્મની વાત પર વિચાર કરતો એ મહેલમાં
 પહોંચ્યો.

પ્રાતઃકાળ થયો. નગરમાં વાયુ વેગે વાત પ્રસરી ગઇ કે
 રાજા વિક્રમ પુનઃ મહેલમાં પધાર્યા છે. લોકોના ટોળેટોળા મહેલ
 તરફ આવવા લાગ્યા. જીવાનો, વૃદ્ધો, સ્ત્રીઓ અને બાળકો
 બધાં જ પોતાના વહાલા રાજાને પુલ-હાર, રત્ન-મોતી તથા
 કિંમતી ભેટોથી સત્કારવા માટે મહેલ તરફ જવા લાગ્યા. મંગળ

વાણીનો વાગવા લાગ્યા. ભાટ-ચારણો અને પંડિતોના મુએથી આસીર્વાદ સચક મંત્રો-દુહાઓ નીકળવા માંડ્યા. ઘેરઘેર ભક્ત-રંગ અને ઉસાહની ધ્રુમ મચી રહી. સારા ય અવન્ટીએ રાજા બિઠમના પુનઃ રાજ્ય પ્રવેશને આનંદ અને હર્ષની સાથે સત્કાર્યા.

રાજાએ રાજ્યની લગભગ હાથમાં લીધી અને પૂર્વવત રીતે રાજ્ય કારભાર ચલાવવા માંડ્યો.

થોડાંક દિવસો પસાર થઈ ગયા. એક દિવસે શાન્તશિલ નામનો એક સાધુ હાથમાં એક ફળ સાથે રાજાના મહેલમાં પ્રવેશ્યો. રાજાને ફળની ભેટ ધરી અને પછી પોતે આસન વાળીને બેઠો અને તે બાદ તરત જ મૌનપણે ઊઠીને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

રાજા તેના ગયા પછી વિચારમાં ફૂળી ગયો. સાધુના આ મૌન કાર્યે તેને આશ્ચર્ય ઉપજ્યું. પણ પછી તરત જ પેલાં ફૂલની વાત તેને યાદ આવી ગઈ. તેણે વિચાર્યું-ફૂલે જે થોડી કહ્યો હતો તે જ થોડી આ તો ન હોય ? જે એમ હોય તો મારે એનાથી સાવચેત રહેવું અને એ ફળ ન ખાવું એ જ થોડું છે. આથી શંકાશીલ બનીને રાજાએ તે ફળ ખાધું નહિ અને પોતાના ભંડારીને આપી કહ્યું-“ એને જતન કરીને ભંડારમાં રાખી મૂક.”

તે પછી તો એ સાધુ નિલ રાજસભામાં આવવા લાગ્યો અને રાજાને રોજ એક-એક ફળની ભેટ આપવા લાગ્યો. રાજા એ ફળ લઈ લેતો અને પોતાના ભંડારીને આપી દેતો. પણ એ પોતે તેને પૂછતો નહિ કે આ ફળ તમો શા માટે મને આપો છો અને એમાં શું છે ? સાધુ પણ કંઈ જ બોલતો નહિ અને મૌનપણે આવતો ને ચાલી જતો. આ ક્રમ કેટલાક અઠવાડિયા સુધી ચાલુ રહ્યો.

એક દિવસે રાખ વહેલો ઊઠીને પોતાના કર્મચારીઓને લઈને મુગમા માટે વનમાં ગયો. ત્યાં પેલો સાધુ પણ તેની પાછળ ગયો. અને નિત્ય ક્રમ મુજબ ફળની ભેટ આપી. પણ દેવએ એ ફળ રાખના હાથમાંથી છટકી ગયું અને નીચે પડ્યું. આજ અરસામાં એક વાંદરા ઝાડ પરથી નીચે ઊતરી આવ્યો અને આખના પલકારામાં જ તેને ઝડપી કચડી નાખ્યું.

પણ આ શું? ફળમાંથી એક અતિ મૃત્યુવાન અને પ્રકાશ-માન રત્ન નીકળ્યું. આ રત્નની કાંતિ જોઈને રાખ તથા ત્યાં હાજર રહેલા બધાઓની આંખો અંબછ ગઈ. સૌ આ અદ્ભુત રત્ન પ્રાપ્ત નજર માંડી રહ્યા.

રાખએ ત્યાં ઊભેલા સાધુને પ્રશ્ન કર્યો—“તમે આ અમૃત્ય રત્ન મને શા કારણથી ભેટમાં આપ્યું છે?”

સાધુએ જવાબ આપ્યો—“મહારાજ, શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે રાખ, ગુરૂ અને દેવ પાસે કદીપણ ખાલી હાથે ન જવું. તેમને કંઈક તો આપવું જ, કે જેથી કરીને ફળની પ્રાપ્તિ થાય. તે અનુસાર હું આપની પાસે ફળ લઈ આવ્યા કરું છું. માત્ર આ ફળમાં જ રત્ન નથી પરંતુ આજસુધીમાં મેં આપને જેટલાં ફળ આપ્યાં છે તે બધામાં પણ એક-એક આવું જ અમૃત્ય રત્ન મોકલું છે. આપ તેની ખાત્રી કરો.”

રાખના વિરમયનો પાર ન રહ્યો. તેણે તરત જ માણસ મોકલી ભાંડારી પાસેથી બધા ફળ મંગાવ્યા. એ ભાંગ્યા તો સાધુના કથન મુજબ જ દરેકમાંથી એક-એક અમૃત્ય ઝગકતું રત્ન નીકળ્યું. આ અમૃત્ય રત્નો નિહાળીને રાખ સંતોષ પામ્યો. કર્મચારીઓ પણ આ દૈવી સિદ્ધિ જોઈ ચકિત બની ગયા.

રાખએ પોતાના ઝવેરીને બોલાવી મંગાવ્યા અને તેને કહ્યું—“આ જગતમાં ધર્મ સૌથી મોટી વસ્તુ છે. એના પર

વિશ્વાસ રાખીને આ રત્નોની સાચી કિંમત મને કહે.”

અવેરીએ કહ્યું:—“હે મહારાજ ! આ જગતમાં ધર્મની જ કિંમત છે. ધર્મ જ આપણી સાથે આવે છે. ધર્મ સત્ય છે અને સત્ય એ ધર્મ છે. એને ઓળખીને હું આપને કહું છું કે આ રત્નો કાંઈ મહાભાગી અને વિરલ માનવીને જ મળે એવા છે. એની કિંમત થઈ શકે એમ નથી. આ દરેક રત્ન રંગ, આકૃતિ અને તેજમાં એક સરખાં છે. એનું જે કંઈ મૂલ્ય આંકીએ તે ઓછું જ કહેવાય અને આથી જ હું એને અમૂલ્ય ગણું છું. જતાં કંઈક કિંમત તો કહેવી જ જોઈએ. અને આથી હું કહું છું કે એક-એક રત્નની લાખ-લાખ રૂપિયા કિંમત આંકવામાં આવે તો તેમાં જરાય અધર્મ નથી.

રાજા અવેરીની સત્યપ્રિયતા પર ખુશ થયો, અને તેને યોગ્ય ભેટ આપી વિદાય કર્યો.

બધા ઉજ્જયનીમાં ગયા. રાજાએ સાધુને હાથ પકડી પોતાની ગાદી પર બેસાડ્યો અને કહ્યું:—“મહારાજ ! તમારા રત્નો અમૂલ્ય છે. એની કિંમત મારા રાજ્ય સાથે પણ ન થઈ શકે. આવા રત્નો મળવા એ માનવીને પણ દુર્લભ છે. હું આપને પ્રજાને કહું કે મારા પર આવી કૃપા કરવામાં આપનો શો હેતુ છે?”

સાધુએ કહ્યું:—“આપે એ વાતથી જરાપણ ગભરાવાની જરૂર નથી. મારો આ માટે એક હેતુ છે, પરંતુ તે હેતુ હું અહીં બહારમાં જણાવી શકું એમ નથી. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે વય, મંત્ર, મૈથુન, ઔષધ-તંત્રો, ગૃહછિદ્રો, માન, અપમાન આદિની વાતો બહારમાં પ્રકટ કરવી યોગ્ય નથી. અને એથી જ જે રહસ્ય તમે મને પ્રજાને કહ્યું તે હું અહીં સદા સમક્ષ બહાર કરી શકતો નથી. એ વાત હું આપને એકાન્તમાં કહીશ. ડાહ્યા-ઓનું વચન છે કે જે વાત છ કાને પડી તે ગુપ્ત રાખવા જતાં પણ ગુપ્ત રહેતી નથી, આર કાને સાંભળેલી વાત બહાર જતી.

નથી અને જે કાનની વાતનો ભેદ તો સાક્ષાત્ જાણી પણ સમજી શકતાં નથી, તો પછી તે બાણવાનું માણસનું શું ગળું?”

વિક્રમને સાધુની આ વાતમાં તથ્ય જણાયું, એટલે તે સાધુને પોતાના મહેલના એક એકાન્ત ભાગમાં લઈ ગયો.

“મહારાજ! હવે આપને જે કંઈ કહેવું હોય તે ખુશીથી કહો. અહીંની વાત ક્યાંય પણ જવાની નથી.”

સાધુએ કહ્યું—“રાજન! ગોદાવરી નદીને કિનારે એક મોટું રમશાન છે. આ રમશાનમાં હું એક મંત્ર સિધ્ધ કરવાની ઇચ્છા રાખું છું. મંત્રની સિધ્ધિ થતાં મને અષ્ટ સિધ્ધિની પ્રાપ્તિ થશે.”

“હા, પણ તેમાં મારે શું કરવાનું છે?”

“તે જ કહું છું. તમારે એક રાત્રિ મારી પાસે રહેવાનું છે. એથી મંત્ર સિધ્ધ થશે.”

રાજાએ સાધુની આ માગણી સહર્ષ સ્વીકારી લીધી. તેણે કહ્યું—“ભલે, હું રમશાનમાં એક રાત્રિ રહીશ. પણ તે કયે દિવસે?”

“બાદરવા વદ ચૌદશને મંગળવારની સન્ધ્યા સમયે. એ દિવસે શસ્ત્રથી સજ્જ બનીને તમે એકલા જ રમશાનમાં મારી પાસે આવજો.”

રાજાએ તેમ કરવાનું તેને વચન આપ્યું અને કહ્યું—“હું નક્કી કરેલા દિવસે તમારી પાસે જરૂર આવીશ. તમે હવે એ વાતે નિર્ભય બનો.”

સાધુ પોતાના મુકામે આવ્યો અને પછી બધી તૈયારીઓ સાથે એણે રમશાનમાં જઈ પોતાનો અડો જમાવ્યો.

કાળી ચૌદશ આવી પહોંચી. રાજાએ કહોટો મારી તલવાર બાંધી અને સ્વયં પોતે સાધુની પાસે જઈ પહોંચ્યો.

૧-આ અષ્ટ સિધ્ધિઓ-અણિમા, મહિમા, ગદિમા, લબ્ધિમા, પ્રાપ્તિ, પ્રકાશ, ઇશિત્વ અને વશિત્વ.

સાધુ સાધનામાં તલ્લીન બન્યો હતો. જ્યારે તેણે પોતાની દ્રષ્ટિ રાજ સન્મુખ કરી ત્યારે રાજાએ તેને પ્રણામ કર્યાં. અને કહ્યું--“હું કબૂલાત મુજબ આપની સેવામાં હાજર રહ્યો છું. આજ્ઞા કરમાવો.”

સાધુએ રાજાને બેસવાનું કહ્યું. રાજા તેની સમીપ બેસી ગયો.

સ્મશાનમાં ઘોર અંધારી રાત્રિ ઝમઝમી રહી હતી. આખું સ્મશાન શ્યામ રંગનું અને ભય પમાડે એવું જણાતું હતું. ઠેકાણે ઠેકાણે ચિતાઓ બળી રહી હતી. તેના અગ્નિની જ્વાળાઓ ભયંકર દેખાવ કરાવી રહી હતી. ચોતરફ સર્પો, માખીસોની ખોપરીઓ, વૃદ્ધો હાડકાંઓ અને હાડપિંજરો જણાતા હતાં. ભૂત-પ્રેતો, ભયાનક દેખાવોત્રાણા વૈતાળો અને ભયંકર પશુઓ સ્મશાનમાં ચિત્ર-વિચિત્ર પ્રકારનાં અવાજો કરતાં ધૂમી રહ્યાં હતાં. સ્થળે સ્થળે લવામાં ભૂતના ભડકા થઈ રહ્યા હતા. સ્મશાન કાળભૈરવના સ્વરૂપ જેવું મહા વિનાશક જણાતું હતું.

આ બધું જોવા છતાં પણ રાજા જરાપણ ગભરાયો નહિ. તેણે ભયને પોતાના હૃદયમાંથી દેશવટો જ આપી દીધા હતા. છાતીને વજ્ર સમાન બનાવી, હાથમાં મૃત્યુને લઈને તે સાધુની આજ્ઞા ઝીલવા તત્પર બની બેઠો.

“અહીંથી દક્ષિણ દિશાએ થોડેક દૂર એક બીજું સ્મશાન આવે છે. આ સ્મશાનનાં એક ઝાડ પર એક શબ લટકી રહ્યું છે. તે શબની મારે જરૂર છે. તો એ મને લાવી આપો.”

આજ્ઞા મળતાં જ રાજા ઊઠ્યો અને દક્ષિણ દિશાએ જવા લાગ્યો. ભયાનક ડરામણી રાત્રિ હતી. વરસાદની ઝડીઓ પણ વરસતી હતી. ભૂત-પ્રેતની ભયંકર ચીસો, પવનનાં સ્પર્શવાટા અને એ બધામાં ક્યારેક દેખાતા ભૂત-પ્રેતનાં લાલ-લીલા ભડકા વાતાવરણને વધુ બીહામણું બનાવતાં હતાં. રાજા ચરવીર હતો એટલે

આ બધાથી ન ગભરાતાં તે પોતાના કામે ઝડપથી જવા લાગ્યો.

અન્તે તે રજશાનમાં આવી પહોંચ્યો. અહીં મહા ભયાનક દ્રષ્ટો રાખના બેવામાં આવ્યા. ભૂતો-ડાકણો નાના, કુમળાં બાળકોનાં કાળજાં ખાતી હતી. શાકિની આદિ યક્ષિણીઓ માણુ-સોના શબોને પકડી-પકડીને તેમાંથી માંસ-ચરણી આરોગી રહી હતી. ભૂતો નૃત્ય કરતાં હતાં, ભૂતણીઓ સળગતી સગડી લઇ મુખમાંથી લાલ-પીળાં ભડકાં કાઢતી આમતેમ ધૂમી રહી હતી. રાખ આ બધાથી ન ગભરાયો અને જે વૃક્ષ પર શબ લટકાવેલું હતું તેની શોધ કરવા લાગ્યો.

આખરે એ વૃક્ષ તેને મળી ગયું. વૃક્ષ ચિતાના ધુમાડાથી બળીને કાળું થઇ ગયું હતું. વળી તેમાંથી બળતાં માંસની ગંધ પણ આવી રહી હતી. વૃક્ષની ચોપાસ ભયંકર અવાજો થઇ રહ્યા હતા-‘માર ! માર ! મારી નાંજો ! કાપી નાંજો ! ખબરદાર અહીં આવ્યો છે તો’” રાખએ આ બધી ભૂતચેષ્ટાઓ નિહાળી અને મનને મજબૂત બનાવી પોતાનું કાર્ય કરવામાં ચિન્તને પરોવ્યું.

અહીં એક વિચાર તેના મનમાં પ્રવેશી ગયો. રાખ વિચારવા લાગ્યો. દૂતે જેની વાત મને કહી હતી તેજ કુંભાર આ સાધુ છે. એ પછી તે વૃક્ષની પાસે ગયો. બેયું તો એક શાખા ઉપર એક શબ લટકી રહ્યું હતું. બાણે એ કાઢ રાક્ષસના રકંઘ ઉપર ન બેઠું હોય !

શબને બેઠા રાખને હર્ષ થયો. તે પછી એણે નગ્ન તલવારને હાથમાં પકડી અને ઝડપથી સર-સર કરતો વૃક્ષ ઉપર ચઢી ગયો. જે દોરીથી શબ હવામાં લટકી રહ્યું હતું તે દોરી પર તત્વાર વીંઝી. એકજ ક્ષણમાં શબ ધડાક દેતું નીચે તટી પડ્યું. પડતાંની સાથે જ તેના મુખમાંથી મહા પીડા થઇ હોય

તેમ એક મોટી ચીસ નીકળી પડી.

ચીસ સાંભળી રાજ ચોંટી પડ્યો. ‘તું ત્યારે આ શબ્દ હજી જાણે છે ?’ રાજના મનમાં શબ્દના નિર્ણયપણા માટે શંકા જન્મી.

એ પછી રાજ ઝાડ પરથી નીચે ઊતરી પડ્યો અને શબ્દના શરીરને પંખાળવા લાગ્યો.

ત્યાં તો શબ્દ ખડખડ હસવા માંડ્યું. તેના હાસ્યના પડઘા ઘોર સ્મશાનમાં ચોતરફ ચાલુ રહ્યા.

રાજએ પૂછ્યું- “તું કાણ છે ? જાણે છે કે મરણ પામ્યું છે ?”

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર પણ હસવામાં જ મળ્યો. શબ્દ ભયંકર રીતે મુખ ફાડી હસી રહ્યું હતું.

રાજ શબ્દને ફરી પાછો હાથ ફેરવવા બચ છે ત્યાં તો એ શબ્દ ડિહાડ્યું અને પાછું ઝાડ પર લટકાઈ ગયું.

રાજ ચકિત બની ડોળા ફાડી આ અદ્ભુત બનાવ નોંધ રહ્યો.

શબ્દ ખડખડ હસી પડ્યું. રાજને એ કહી રહ્યું હતું- “આવ મને પકડ તો ખરો !”

રાજ પાછો ઝાડ પર ચઢ્યો. પ્રથમની જેમ જ તલવારના ઝટકાથી દોરી કાપી નાંખી. શબ્દ નીચે પડ્યું. રાજ પણ તરત જ ઝાડ પરથી ફૂંકો મારી નીચે તૂટી પડ્યો. શબ્દને તેણે બેરથી પકડી રાખ્યું.

“જોલ તું કાણ છે ? શા માટે આ ઘોર સ્મશાનમાં લટકી રહ્યું છે. સાર્યે સાર્યું મને જાણાવી દે, નહિતો હું તને ભયંકર સજા કરીશ.”

પણ શબ્દ કંઈ જ જવાબ ન આપ્યો. એણે મૌન જ રાખ્યું. રાજએ વિચાર્યું કે હવે જે તેલીના છોકરાની વાત મને

કહી હતી તે જ આ છોકરો હોવો જોઈએ, અને કુંભાર સાધુએ તેને મારી નાખીને આ સ્મશાનમાં ઝાડ પર લટકાવ્યો હશે.

રાજાએ શબને એક વસ્ત્રથી ખાંધી લીધું અને તેને ખાંધ પર નાંખી મૌનપણે ચાલવા માંડ્યું.

તેણે બે પગલાં ન ઉપાડ્યાં ત્યાં તો શબને વાચા થઈ. “અરે માનવી ! તું મને આમ ક્યાં લઈ જાય છે ? તું કોણ છે?”

“હું રાજા બિક્રમ છું અને તને સાધુની પાસે લઈ જઈ છું”

“શા માટે?”

“એ હું બચતો નથી. સાધુની આજ્ઞા જ હું તો પાળી રહ્યો છું.”

“મારી એક પ્રતિજ્ઞા છે. એનું તું પાલન કરશે તો જ હું તારી સાથે આવીશ.”

“કયું?”

“રસ્તે ચાલતાં તારે કંઈપણ બોલવું નહિ. માત્ર બોવું અને સાંભળવું.”

“અને બે હું બોલીશ તો?”

“તો હું પાછું ઝાડ પર આવીને ચઢી જઈશ.”

રાજાએ તેનું આ કહેવું સ્વીકાર્યું. અને પછી શબને ખાંધ પર નાંખી તેણે ચાલવા માંડ્યું.

રાજા થોડુંક ચાલ્યો હશે ત્યાં તો શબમાં છૂપાયેલાં ચેતાળ પાછો બોલ્યો—“હે રાજા ! જે પંડિત અને જ્ઞાની છે તે પોતાનો સમય હરતાંહરતાં શાસ્ત્રવિનોદ અને ચર્ચામાં જ પસાર કરે છે. આપણે પણ વિનોદ વાતો કરતાં માર્ગ કાપીએ. ચાલ તને માર્ગમાં આનંદ મળે એ માટે હું એક વાર્તા કહી સંભળાવું છું. તું એ ચિત્ત દૃઢ સાંભળ.”

પન્નાવતી

[૧]

પૂર્વે વારાણસીમાં પ્રતાપમુકુટ નામના રાજાનું શાસન ચોમેર વતી રહ્યું હતું. રાજા નામ પ્રમાણે જ પ્રતાપી અને હિંમતવાન હતો. એના રાજ્ય વૈભવની છબ્યા અનેક રાજવીઓને થતી. પ્રતાપમુકુટના રાજ્યમાં પ્રજા સુખી, ઉન્નત અને બહોળલાલી ભોગવતી હતી.

આ રાજાને એક પુત્ર હતો. વજ્રમુકુટ ગુણવાન, પરાક્રમી અને ૩૫-૩૫ના અંબાર સમી હતો. તેના સૌન્દર્યની હરિકાષ્ઠમાં કદાચ કામદેવ પણ પરાજિત થઈ જાય. આ કુમારને પ્રધાનપુત્રની સાથે અતિ સ્નેહ હતો. પ્રધાનપુત્રનું નામ જુહિશિર હતું. એ મહા ચતુર, નામગુજબ જ બુદ્ધિવાન અને મિત્રના સ્નેહને પિછાનનારો હતો.

એક સમયે આ બંને મિત્રો મુગસા માટે વનમાં ગયા. ભેતભેતામાં તેઓ એક થોર અરણ્યમાં આવી પહોંચ્યા. શિકારની રાહ ભેઠ પણ કાઢી શિકાર ન મળ્યો. નિરાશ-માઝ અને વનની વિકટતાએ તેમને નિઃસાહી બનાવી પડ્યા.

થોડેક દૂર જતાં એકાએક જ તેમની નજર એક સુંદર સરોવર

પર પડી. સરોવર જળ અને કમળથી પરિપૂર્ણ હતું. એને કિનારે પક્ષીઓના બેડાં આનંદથી કંદન કરી રહ્યા હતાં. હરિયાળાં વૃક્ષો ડોહી રહ્યા હતાં અને તેના પર કાચલના ટૂંકા ગાજતા હતા. સરોવરની આવી અપૂર્વ શોભા નિહાળી જનને મિત્રો ત્યાં જવા લલચાયા, અને તેને કાંઠે આવી પણ પહોંચ્યા.

થોડા પરથી જનને નીચે ઊતરી પડ્યા. અશ્વેને ઝાડ સાથે બાંધી તેમણે સરોવરના જળમાં હાથ-મુખ ધોયા. પાણી પીધું અને પછી બહાર આવી સમીપ આવેલા એક મહાદેવજીના મંદિરે ગયા, દર્શન કર્યા અને પોતાનો થાક ઊતારવા તેના ઓટલા પર બેઠા. ઓટલા પરથી સરોવરની સુંદરતા સ્પષ્ટ રૂપમાં પ્રકટ થતી હતી. જાને મિત્રો કુદરતના આ અનુપમ સૌન્દર્યનું પાન કરવા લાગ્યા.

થોડીકવાર ન થઇ હશે ત્યાં તેો ઝાંઝરના ઝમકારા થયા. એક દેવાંશી રાજકુમારી તેની સખીઓ સાથે સ્નાન માટે સરોવરને કિનારે આવી પહોંચી. રાજકુમારી સૌન્દર્યથી નીતરતી હતી. તેનું મુખચન્દ્ર સરોવરના વિકસેલા કમળોને પણ ફિકકું પાડી દેતું હતું. તેના દેહની છટા કમળની ઢાંડીઓને પણ લજવતી હતી. તેના નેત્રો કમળથી પણ વધુ ચમકતા, ચંચળ અને ચાતુરીથી પૂર્ણ હતા. રૂપ, શોભા અને રમણીયતામાં સરોવરની તે ભારોભાર સ્પર્શ કરી રહી હતી.

રાજકુમારી તેની સખીઓ સાથે સ્નાન માટે સરોવરમાં ઊતરી. નિર્મળ જળમાં તેમણે પોતાની કમનીય કાયાને સ્નાન કરાવ્યું. સ્નાન બાદ વચ્ચે સજી તેમણે મહાદેવજીના દર્શન માટે પગ-થિયાં ચઢવા માંડ્યા.

પણ આ શું ? રાજકુમારી એકાએક સ્થંભી ગઇ. તેના પગ ચઢકી ગયા. ચંચળ નેત્રો સ્થિર બની ગયા. તેની સારીય દેહલતા કાષ્ટક કંપથી કંપવા લાગી.

સામે ઓટલા ઉપર બેઠેલા કુમાર ક્યારનું ચ આ રૂપસુધાનું પાન કરી રહ્યો હતો. રાજકુમારીના સૌન્દર્યથી તે લુબ્ધ બન્યો હતો. તેના અપ્રતિમ દેવાંશી સ્વરૂપથી તે પોતાના પરનો કાશુ પણ ગૂમાવી બેઠો હતો.

ત્યાં તો એ બન્નેની દ્રષ્ટોદ્રષ્ટ મળી. રાજકન્યાએ રાજકુમારના નયનોમાં પોતાના નયનો મેળવ્યાં. બન્ને બાન ભૂલી ગયા. કુમારે કન્યાને જોઇ રહ્યો છે કે કન્યા કુમારને જોઇ રહી છે તે પણ કોઇ કળી ન શકે એવી તન્મયતામાં તેઓ રૂપ્યા.

અચાનક રાજકન્યાને પોતાની સ્થિતિનું બાન થઇ ગયું. એણે પોતાના પગ ઉપાડ્યા. મહાદેવના દર્શન કર્યાં અને પાછાં પગથિયાં ઊતરવા માંડ્યા.

રાજકુમારનું ચિત્ત અત્યાર સુધી આ સૌન્દર્યના મોહમાં જ વશ બનેલું હતું. હવે તેના મને પ્રશ્ન કર્યો—“આ રૂપ રૂપના અંબાર સમી કોઇ દેવકન્યા હશે કે આ ભૂમિ પરની કોઇ રાજકન્યા હશે?”

“એ કેની પુત્રી હશે? ક્યા રાજવીના કંઠનો એ હાર હશે? કેના મધુર ઉદ્ધાનનું એ મનેહર અને સુગંધીપૂર્ણ પુષ્પ હશે?”

કુમારના હૃદયે પ્રશ્નો પર પ્રશ્નો પૂછવા માંડ્યા. પણ તેની આંખ તો કુમારીની સુકામળ કાયામાં જ લપેટાયેલી રહી હતી.

રાજકન્યાએ પોતાની વેણીમાં શેણી રહેલાં કમળ પુષ્પને નીચે ઊતાર્યું. હાથમાં લીધું અને પછી કાનને તેનો સ્પર્શ કરાવ્યો. તે બાદ દંત દ્વારા તેને જરાક દંશ માર્યો, પગે સ્પર્શ કરાવ્યો. અને અન્તમાં એ કમળને પોતાની કંચુકીમાં છાતી સરસું ઝોસી દીધું.

સખીઓ બાજુમાંજ ઉભી રહી રાજકન્યાની આ લીલા જોઇ રહી હતી. તેમને એમાં કંઇજ સમજ ન પડી એટલે પૂછ્યું—

“આ શું કરી રહી છે ? ચાલો, જવાનું મોડું થઈ જાય છે.”

રાજકન્યા મંદમંદ હસી. બોલી—“હા, ચાલો.”

અને એ દેવાંશી કન્યા સખીઓની સાથે ત્યાંથી વિદાય થઈ ગઈ.

રાજકુમાર ફાટેલા ડોળાએ એ રાજકન્યાને જતી જોઈ જ રહ્યો. આ સમયે પ્રધાનપુત્ર કે જેનું ધ્યાન બીજી તરફ હતું તેનું આ તરફ ચિત્ત દોરાયું. તેણે પૂછ્યું—“આમ તલ્લીન બની શું જોઈ રહ્યા છો?”

“કમલિનીને?”

“કમલિની તો સરોવરમાં છે. લાવી આપું?”

“હા, હા, મિત્ર મને લાવી આપ. હું તેના વગર ગાંડો બની જઈશ.” રાજકુમાર મિત્રને વળગી પડ્યો. તેને કહ્યું—“ગમે તે ચાલ્યું પણ તું મારા ચિત્તને હરનારી એ કમલિનીના મને પુનઃ દર્શન કરાવ હું તેનામાં લુબ્ધ બની ગયો છું. મારી તમામ શક્તિ તે હરી ગઈ છે. તેના વગર હું એક ક્ષણ પણ જીવી શકું એમ નથી. મિત્ર ! એ સુંદર કમલાક્ષીને જોઈને હું સ્વપ્નવદ્ધ વિસરી ગયો છું. એની પણ કદાચ એવી જ હાલત હશે.”

પ્રધાનપુત્ર સમજી ગયો કે કુમારનું ચિત્ત આવનારી રાજકન્યાએ ચોરી લીધું છે. અને હવે તો એનો એને મેળાપ કરાવવો જ રહ્યો. એણે પૂછ્યું :—“રાજકન્યાએ પોતાની કંઈ ઓળખ આપી છે ખરી ?”

“ના અમારી વચ્ચે માત્ર નેત્રોએ જ વાતો કરી છે. મને મન મળ્યાં હતાં. જીભ તો બિચારી આ ઓચિંતા મિલનથી એટલી તો અબચબ પામી ગઈ હતી કે તેને બોલવાનો પણ સમય ન મળ્યો.”

“એણે કંઈ દર્શાવે—સંજ્ઞા કરી હતી ?”

“હા.”

“શું?”

“મને જોઈ તેણે પોતાના માથામાંથી કમળનું પુષ્પ કાઢીને હાથમાં લીધું પછી કાનને તેનો સ્પર્શ કરાવ્યો તે બાદ ફત કારા તેને ફંશ દીધો, પગે સ્પર્શ કરાવ્યો અને અંતમાં તે કમળને પોતાની કંચુકીમાં ખતી સરસ જોડી દીધું. તેણે માત્ર આવા જ હાવભાવ મને જોઈને કર્યા હતાં. પણ હું નથી ખારતો કે એમાંથી કંઈ એની ઝોળખ મળી આવે?”

પ્રધાનપુત્ર આ વાત સાંભળી એનું રહસ્ય સમજી ગયો. તેણે કહ્યું—“ધીરજ રાખો. હું એ રાજકુળના સાથે તમારું મિલન કરાવી આપીશ. ચાલો, અત્યારે તો ઘેર જ જાઓ.”

અને પ્રધાનપુત્ર તેને ઘોડા પર બેસાડીને ઘેર લઈ આવ્યો.

પરંતુ રાજકુમારનો વિરહાગ્નિ શાન્ત ન થયો. તેની બાકુ-બતા વધી મધ. ઊઠતાં, બેસતાં, ખાતાંપીતાં તેને એ સુંદરીની જ યાદ આવવા લાગી. જેમ જેમ એ તેને ભૂલવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો તેમ તેમ એની યાદ તેના હૃદયને વધુ તાપવા લાગી.

આખરે પ્રધાનપુત્રથી ન રહેવાયું. મિત્રની આવી વિરહવેદના જોઈ તેને અપાર શોક થયો. તેણે કહ્યું—“રાજપુત્ર! જેણે વિષયમાં પગ મૂક્યો છે તે જાયો નથી. અને જો એ જાયો; તો તે અતિ દુઃખ પામે છે. માટે જ્ઞાની પુરુષો એ માર્ગ પર પગ જ મૂકતાં નથી.”

“તારી વાત ખરી છે. પણ મેં તો એ માર્ગમાં પગ મૂક્યોજ છે. મને સુખ અથવા દુઃખ જે મળવાનું હોય તે મળે! હું એ આનંદથી સહન કરીશ.”

પ્રધાનપુત્રે બધું કે એ સુંદર સ્ત્રીનો મેળાપ જ હવે તેને આનંદકર્તા થઈ પડશે. ગમે તે થાય મિત્રની વેદના તે શાંત પાડવી જ જોઈશે. એને જેમી જરૂર છે તે જો હું મેળવી ન

જાપાતું તો પછી હું એનો મિત્ર શા કામનો ?

તે બોલ્યો—“ધીરજના ફળ મીઠાં છે. હું અવસ્થ એ કન્યા સાથે તમારો મેળાપ કરાવી આપીશ.”

“પણ જેનું કુળ, જેનું નામ તથા એ જ્ઞાની પુત્રી, અને કમા દેશની છે તે જ આપણે બહુતાં નથી ત્યાં એનો આપણને કેવી રીતે મેળાપ થશે ? મને તો આ અશક્ય લાગે છે.”

“અશક્ય કંઈ જ નથી. રાજકન્યાએ જે સંજ્ઞા કરી હતી તે તમે ભુલી ગયા છો ? એણે એ સંજ્ઞામાંજ પોતાની આર્થ પિઞ્જન કરાવી દીધી છે.”

આ શબ્દોએ રાજકુમારના નેત્રોમાં જ્યોતિ આણી. તે ઉછળી પડ્યો અને બોલ્યો:—“હે—થું સાચી વાત છે ?”

“હા. કમળનું પુષ્પ માથા પરથી ઊતારી કાને સ્પર્શાવી તેણે સચવ્યું કે હું કલ્પાટક દેશમાં રહેનારી છું. દાંતે દંશ દીધો. તે એણે ખતાવ્યું કે કંતવાટ રાજની હું પુત્રી છું. પગે સ્પર્શ કરાવ્યો તે પરથી પોતાનું નામ પદ્માવતી છે એમ જણાવ્યું અને કંચુકીમાં તેને સમાવી દીધું તે એણે ખતાવ્યું કે મારા હૃદયમાં મેં તમને સમાવી દીધા છે. આ હૃદય તમારું છે. આવો અને એને કળજે કરી લો.”

રાજપુત્ર આ બુલાસો મળતાંની સાથે જ હર્ષમાં આવી ગયો. પ્રધાનપુત્રને એ વળગી પડ્યો. કહ્યું—“મિત્ર ! એ દેશમાં આત્મારે જ તું મને લઈ બ. હવે અહીં મારાથી એક લાલ પદ રહેવાતું નથી.”

પ્રધાનપુત્રે પણ વિચાર્યું, હવે વધુ ઢીલ કામની નથી. પછી બન્ને જણે ખાનગી મસલત કરી લઈ, પોશાક વગેરે સજ્જ થોડાં રત્નો લઈ, મુઠમાનું બહાતું કાઢી પોતાના થોડા દોડાવી મુક્યા. પૂર્વે જે દિશાએ તેઓ શિકારે ગયા હતા તેજ દિશામાં તેઓ જવા લાગ્યા.

થોડાક દિવસોની મુસાફરી બાદ બન્ને કલ્યાટકમાં આવી પહોંચ્યા. નગરમાં તેમણે પ્રવેશ કર્યો અને ફરતા ફરતા રાજના મહેલ સમીપ તેઓ આવ્યા.

મહેલની નજીક એક વૃધ્ધા પોતાના બારણામાં બેસીને વાત કરી રહી હતી. બન્ને યુવાનો તેના ઘર આગળ અટક્યા અને ઘોડા પરથી ઊતરી પડીને તેને કહ્યું:—“ માણ ! અમે પરદેશી વ્યાપારીઓ છીએ. અમારો માલ પાછળ આવે છે. અમે ઊતારો શોધવા માટે આગળ દોડ્યા આવીએ છીએ. તમે જો અમને ઊતરવાની જગ્યા આપશો તો અમે આપનો આભાર માનીશું.”

વૃધ્ધા, આ બન્ને યુવાનોની સુખમુદ્રા જોઇ પામી ગઇ કે આવનારા આ યુવાનો કોઇ સાધારણ માણસ નથી. તે એમની વિનયવાણીથી પણ પ્રસન્ન થઇ ગઇ. તેણે કહ્યું—“ આ ઘરને તમારું જ સમજો. અને મરજીમાં આવે તેટલા દિવસ રહો.”

વૃધ્ધાનો વિવેક જોઇ કુમારો પ્રસન્ન થયા. તરત જ તેઓએ એ ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો અને પછી તો તેઓ વૃધ્ધા સાથે એટલા તો હળી ગયા કે કાંઈને પણ સંકાય થવા લાગ્યો નહિ. ડોસી પણ છોકરાઓ આગળ દિલ બોલીને વાતો કરવા લાગી.

પ્રધાનપુત્રે કહ્યું—“ માણ અહીં તમે એકલા જ રહો છો ? શું કામ કરી ગુજરાન ચલાવો છો ?

ડોસી બોલી—“ મારે એક છોકરો છે અને તે રાજ્યની નોકરીમાં છે. આ દેશના રાજની પદ્માવતી નામની એક કન્યા છે. તેની હું દાઇ હતી. હવે ઘડપણને અંગે હું ઘેરે જ રહી ભગવાનનું ભજન કરું છું. રાજ્યએ મને ઘરમાયો પણ બાંધી આપ્યો છે. હું તો ડોસી માણસ છું. હવે વધુ તે કેટલું જીવીશ ? જે કંઈ થોડાંક દિવસ બાકી રહ્યાં તે પશ્ચર ભજનમાં તો ગાળવાં બેઠાં ને ?”

“હા માણ,” પ્રધાનપુત્રે કહ્યું—“તમે રાજકન્યાને મળી પછી જતાં હશે નહિ?”

“હા. કેમ નહિ? મેં જ એને ઉછેરી છે, એટલે તેના પ્રતિ મને પ્રેમ છે. એ પણ મારી સાથે સારી રીતે વર્તે છે.”

રાજપુત્ર આ વાત સાંભળીને પ્રસન્ન થયો. ડોસીને તેણે એ રત્ન ભેટ આપ્યું અને કહ્યું—“માણ, હવે તમે જ્યારે મહેલમાં જાઓ ત્યારે અમારા એક સંદેશો લઈ જાઓ.”

“શા માટે નહિ? તમે કહેતાં હો તો હું અત્યારે જ તે સંદેશો લઈ જઈશ. શું કામમાં ઢીલ શા માટે?” ડોસી રત્ન મળતાં તરત કામ આપવાની કાળજી બતાવી.

“પદ્માવતીને કહેજો કે જ્યેષ્ઠ સુદી પાંચમને દિવસે તે રાજપુત્રને સરોવર કિનારે નિહાળ્યો હતો તે અહીં આવી પહોંચ્યો છે.”

ડોસીએ હાથમાં લાકડી લીધી અને રાજમહેલનો માં પકડ્યો. એ જ્યારે રાજમહેલમાં દાખલ થઈ ત્યારે રાજકન્યા એકલી જ બેઠેલી હતી. ડોસીએ તેને પ્રણામ કર્યાં અને કહ્યું—“તમારી બાલ્યાવસ્થામાં મેં તમારી ઘણી ચાકરી કરી છે, અને તમને મેં મારું દૂધ પાવું છે. ઇશ્વરે તમને જ્યારે મોટી કરી છે ત્યારે હવે મારી એકજ ઇચ્છા છે કે મારે તમારા તરફપણા સુખ જોવું.”

પદ્માવતીએ કંઈ જ જવાબ ન આપ્યો. ડોસી તેના અમૃતથી સમજી ગઈ કે કુંવરીને આવી વાત ગમે છે. એ પછી તેણે મીઠી મીઠી બે ચાર વાતો કરી કહ્યું—“બહેન! જ્યેષ્ઠ સુદ પાંચમને દિવસે તમે જે રાજકુમારનું ચિત્ર ચોર્યું હતું તે કુમાર પોતે અહીં આવી મારે ઘેર ઊતર્યો છે. એણે કહેવાડાવું કે, તમે જે વચન મને આપ્યું હતું તે હવે પાળ્યો. તમારા વચન મુજબ

હું તારું રાજ્ય છોડીને તમારે માટે અહીં સુધી આવી પહોંચી છું. અને બહેન ! હું પણ તમને કહું છું કે એ રાજકુમાર કંઈ જેવો તેવો નથી. તમારો બરોબરીએ છે. તમે જેવા રૂપસુંદરી છો તેવો જ તે રૂપ-ગુણયુક્ત છે. જુઓ તે જુગતી બેસી મસે. ”

ડોસીના આ ભાષણ સાંભળી રાજકન્યા કોપિત થઈ હોય એવા ભાવે બોલી-“ દુષ્ટા ! તને આવું બોલતાં શરમ નથી આવતી ? જા, ચાલીજા, અહીંથી. ”

ડોસી બોલી-“ મેં એવું તે કદા શું કહ્યું છે ? હું તો માત્ર સંદેશો લાવી છું. એના સંદેશ પ્રમાણે તમારે વર્તવું કે ન વર્તવું તે તમે જાણો. ”

આ સાંભળતાં રાજકન્યાનો ક્રોધ એવડો વધી ગયો. તે લાલચોળ બની ગઈ અને પછી બે હાથે ચંદન ચોપડી ડોસીના ગાલો પર તમાચો મારતાં બોલી :-“ જા, દુષ્ટા ! મારા ઘરમાંથી નીકળી જા. ”

ડોસી ઝંખવાઈ ગઈ અને ભગ્ન હૃદયે પોતાને ઘેર આવી.

બન્ને કુમારો તેની રાહ જ બેઠા રહ્યા હતા. ડોસીને બેતાં જ વજ્રમુક્રે પ્રછયું-“ કેમ માણ ! રાજકન્યાએ શું કહ્યું ? ”

“ કહે શું ? મને બે તમાચા ચોઢી દીધા. ”

“ એમ ! ”

“ બોલી, તું અહીંથી એકદમ ચાલી જા, હું તારું મોઢું બેવા માગતી નથી. અને હું તરતજ ત્યાંથી ચાલી આવી. ” ડોસીએ બનેલી બધી વાત કરતાં કહ્યું.

વજ્રમુક્રે લાંબો નિસાસો નાખ્યો. રાજકન્યાના દર્શન તેને દુર્લભ જણાવા લાગ્યા.

પ્રધાનપુત્ર બુધ્ધિશીરા બુધ્ધિનો ભંડાર હતો. તે આ તમાચાનું રહસ્ય પારખી ગયો. તેણે કહ્યું-“ એમાં નિરાશ થવા જેવું નથી. કન્યા બહુ ચતુર છે. ”

રાજકુમાર બોલ્યો—“એણે એમાં તે શી ચતુરાઈ બતાવી ? કહે તો ખરો ?”

“પદ્માવતીએ પોતાના દશ આંગળા ચંદને ભરી ડોસીના ગાલ પર લગાવ્યા તેનો ભાવાર્થ એમ કે, દશ દિવસ ચાંદની છે, તે જશે એટલે અંધારામાં આપણે મળીશું.”

બન્નેએ દસ દિવસ જેમ તેમ વિતાવી નાખ્યાં. અભિમારમે દિવસે રાજકુમારે પાછી ડોસીને પદ્માવતીની પાસે મોકલી.

ડોસીને જોતાં જ રાજકુમારી પાછી ભૂલકી બિડી. તે બોલી—
“પાછી અહીં શા માટે ટળી, બ.” અને એમ કહીને તેણે કેશ-
રથી ત્રણ આંગળા રંગી ડોસીના ગાલ પર માર્યાં. ડોસી દિલગીર
બની પાછી કુમારો પાસે આવી.

પ્રધાનપુત્રે પૂછ્યું—“કેમ માણ ! આ વખતે કન્યાએ શું
કયું ? તમને બોધને એ ખૂશી તો થઇને ?”

“મરેરે ! ખૂશી શેની માય. એ તો ખૂબ લાલ બની ગઇ અને
કેશરવાળા ત્રણ આંગળા કરી મારા ગાલ પર જોરથી માર્યાં.
જીવેને આ ગાલ પણ લાલ બની ગયો છે.” ડોસી પોતાનો
ગાલ બતાવતાં બોલી.

આ સાંભળી વજ્રમુદ્ર પાછો નિરસાહી અને ઢીલો થઇ ગયો

પ્રધાનપુત્રે કહ્યું—“આથી ગભરાવાની કે નિરાશ થવાની જરૂર
નથી. એનો અર્થ એવો છે કે—‘હું’ રજસ્વલા છું. માટે ત્રણ
દિવસ ધીરજ ધરો ચોથે દિવસે તમને મળીશ.”

ત્રણ દિવસ પસાર થઇ ગયા. પ્રધાનપુત્રે ડોસીને પુનઃ પદ્મા-
વતીની પાસે મોકલી. આ વખતે ડોસી જવા માટે આનાકાની
કરવા લાગી. ત્રણ પ્રધાનપુત્રના ઉત્સાહવર્ધક શબ્દોથી તે પુનઃ
એ કામ કરવા તત્પર થઇ.

ડોસી જેવી રાજકન્યાના બારણામાં દાખલ થઇ તેવી જ

રાજકન્યા તેને સામે મળી. આ વખતે રાજકન્યા કંઈપણ બોલી નહિ. તે મૌન જ રહી.

ડોસીને લાગ્યું કે હવે એનો ક્રોધ ઊતરી ગયો છે એટલે મારે એને જે કહેવાનું છે તે કહી દેવું. પણ એ કંઈ જ બોલી શકી નહિ.

રાજકન્યાને ધીરજ ન રહી. એ બોલી—“અહીં ડોસી તું મને શા માટે સતાવી રહી છે. અહીંથી ચાલી જ.” અને એમ કહીને તેણે ડોસીને પકડી પશ્ચિમ દિશા તરફના એક ગુપ્ત માર્ગ દ્વારા બહાર કાઢી મૂકી.

ડોસીએ ઘેર આવીને આ વર્તમાન બંને કુમારોને જણાવ્યા.

પ્રધાનપુત્રે કહ્યું—“આપણી ક્ષતેહ થઈ છે. એણે રાજકુમારને સંદેશો મોકલ્યો છે કે તમે પણ એજ પશ્ચિમ દિશાવાળા ગુપ્ત માર્ગે આજે રાત્રે અહીં આવજો.”

રાજકુમારની ખુશાલીનો પાર ન રહ્યો. જે ઈષ્ટ સમયની તે રાહ જોઈ રહ્યો હતો તે સમય હવે તેની નિકટમાં જ હતો. તેનું રોમેરોમ હર્ષની છાજો અનુભવવા લાગ્યું.

રાત્રિનો સમય થયો એટલે બંને કુમારોએ આસમાની રંગને ઘોશાક સજ્યો. શસ્ત્રો લીધા અને મોડી રાતની રાહ ભેવા લાગ્યા. ન્યારે બે પ્રહર પૂરા થઈ ગયા અને નિર્જીવ શાન્તિ રથપાદ ત્યારે એ બંને ચૂપચાપ રાજકન્યાના ગુપ્ત દ્વાર આગળ આવી પહોંચ્યા.

પ્રધાનપુત્રે કહ્યું—“હવે તમે અંદર જાવ અને રાજકન્યાને મળો. એ તમારી વાટ જ ભેટી હશે. હિંમત અને ચતુરાઈથી રહેજો. અને માછા તરત જ આવજો.”

રાજકુમારે મૌનથી ડોકું હલાવ્યું. એણે સંકેતથી કહી દીધું—“તારી સચના પાળીશ. મારી ફિકર કરીશ નહિ.”

અને રાજકુમાર વજ્રમુક્ટ અંદર પ્રવેશ્યો. રૂપની ન્યોતિ

સમી રાજકન્યા તેની વાટ ભેટી ઊભી જ હતી. રાજકુમારને આંધેલા ભેટને તેની પ્રસન્નતા નાચી ઊઠી. મુખમંડળ પર આનંદની છાંયો ઉછળવા લાગી.

એણે રાજકુમારનો હાથ પકડ્યો અને બારણું ખંધ કરી તેને પોતાના રંગમહેલમાં તેડી ગઇ.

રંગમહેલની છટા અને તેનું અદ્ભુત દ્રવ્ય ભેદ રાજકુમાર હક બની ગયો. ઠેક-ઠેકાણે ઝગઝગાટ થઇ રહ્યો હતો. ચંદન, કસ્તુરી, અગરથા, કેશર વગેરેની તથા મુગંધિત પુષ્પોની મુગંધિ આખા ખંડમાં પ્રસરી રહી હતી. એક બાજુ સુવર્ણનો છત્ર-પલંગ રત્નો અને પુષ્પોથી શણગારેલો હતો. રાજકુમાર આ બધી શોભા ભેદ દિંગ બની ગયા.

રાજકન્યાની સખીઓ પણ ત્યાં વસ્ત્રાલંકાર સજ્જ હાજર હતી. બધાઓએ નમસ્કાર કરી રાજકુમારને વધાવ્યો.

ખંડમાં એક મોટું રત્નજડિત સિંહાસન પણ હતું. આ સિંહાસનને બદ્ધ, ભુષ, મોગરો, ગુલાબ, ચંદન આદિના પુષ્પોનાં હારોથી શણગારેલું હતું. સિંહાસન સમીપની બીંતો પર સુંદર અને કલાની કારીગરીથી ભરેલા રંગબેરંગી ચિત્રામણો પણ કાઢેલા હતા. આખાય ખંડની રચના-તેનું સૌન્દર્ય અને તેનો ભવ્ય ભવકો ભેદ મને તેવા વૈરાગીનું મન પણ ચલાયમાન થયા વગર ન રહે.

પદ્માવતીએ રાજકુમારનો હાથ ઝાલી તેને સિંહાસન પર બેસાડ્યો. પોતાને હાથે મુગંધિ અને પવિત્ર જળથી તેના પગ ધોયા. ચંદનનો લેપ લગાવી તેનું પૂજન કર્યું. કુમારના મળામાં મધમધતાં પુષ્પોનો હાર પહેરાવ્યો. શરીર પર ગુલાબજળ-અત્તર છાંટ્યું અને પછી પોતાને હાથે વિંઝણો દોળવા લાગી.

આ બધી સેવાથી રાજકુમારનું મન પ્રસન્ન થઇ ગયું. તેણે

હું-“તારા દર્શનથી જ હું તૃપ્ત થઈ ગયો છું. તું આટલો ધીર શ્રમ શા માટે લે છે. તારા આવા સુકોમળ હાથ કહેર ખાના સ્પર્શને યોગ્ય નથી. એ મને આપ હું પોતે જ પંખો નાખું અને તું મારી પાસે બેસ.”

“મહારાજ! તમે જે શ્રમ લઈ અહીં પધાર્યા છો તેને માટે મારે આ સેવા કરવી જ જોઈએ.”

રાજકન્યાની એક સખી કે જે પાસેજ ઊભેલી હતી તેણે પંખો હાથમાંથી લઈ લીધો અને બોલી- “પંખો નાખવાનું કામ મારું છે. આપ બંને આનંદથી વાર્તાલાપ કરો.”

બંનેએ બંચીસ તેજનાઓથી ભરેલું પાન આરોગ્ય અને વાર્તાલાપે વળગ્યા. વાતચીતમાં તેઓ એટલા તો મગ્ન બની ગયા કે કેટલો સમય થઈ ગયો છે તેની પણ તેમને ખબર પડી નહિ. જ્યારે પંખો ત્યારેજ રાજકન્યાને બાન આવ્યું. પોતાના ખંડમાં પરપુરણની હાજરીથી તે જરા શરમીલી બની ગઈ. કાંઈ જોશે તો શું કહેશે તે વિચારે એ લજવાઈ ગઈ. તેણે રાજકુમારને કહ્યું- “દિવસ શરૂ થયો છે. આપ આ મારા ગુપ્ત ખંડમાં રહો. રાત્રિના આપણે ગાંધર્વવિધિએ લગ્ન કરીશું.”

અને કુમારને તેણે પોતાના ગુપ્ત આગારમાં રાખી પોતે રાત્રિની વાટ જોવા લાગી.

દિવસ ઝડપથી પસાર થઈ ગયો. વ્યોમમાંથી નિશા ટપકી. બંને પ્રેમીઓ પુનઃ ભેગા થયા. રાજકુમારે પ્રેમાગ્નિની સાક્ષીએ રાજકન્યાની સાથે ગંધર્વવિધિએ લગ્ન કર્યા. પોતાના મનની ઇચ્છા આમ પૂરી થઈ. અને એ ગુપ્ત રીતે લાંબું રહ્યો.

એક પછી એક દિવસો ઝડપથી વીતવા માંડ્યા. નવદંપતિ આનંદથી પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરી રહ્યા હતા. સમય સમયનું કામ કરતો હતો. પ્રેમની મોહર ઊંડી ને ઊંડી પ્રેમીન-

જેના હૃદયમાં ઊતરતી જતી હતી. જન્મે આનંદરસમાં ચક્રવર
જની બહારની દુનિયાને વિસરી ગયા હતા.

પણ એક દિવસે રાત્રે રાજકુમારને પોતાનો મિત્ર યાદ
આવ્યો. મિત્રની યાદ આવતાંજ તે થણો અધિરો બની ગયો.
તેનું મન તેને મળવાને માટે તત્પર બન્યું. પરંતુ રાજકન્યાએ
તેને આગ્રહ કરીને રોકી રાખ્યો.

પાછા ચાર-આઠ દિવસ પ્રેમાલાપમાં પસાર થઇ ગયા.
રાજપુત્રે જવાની વાત છેડી. રાજકન્યાએ કહ્યું—“અહો ! હજી
શું ઉતાવળ છે ? શ્રોતાંક દિવસ રહી જાયો. પછી હું તમને
રોકીશ નહિ.”

આમ જ્યારે જ્યારે રાજકુમાર જવાની
વાત છેડતો ત્યારે ત્યારે પડાવતી તેને આગ્રહ કરી રોકી રાખતી.
તેની વાતને એવી તો સિક્કત પૂર્વક ઉડાવી દેતી કે રાજકુમારનું
મન પાછું રાજકન્યામાં જ ચોટી જતું.

આમ કરતાં કરતાં એક મહિનો પસાર થઇ ગયો. હવે તો
ખરેખર કુમારની ધિરજ ખૂટી ગઇ. એક રાત્રિએ તે એકલો બેસી
વિચાર કરી રહ્યો હતો—“મારું ઘર, માતા-પિતા, દેશ વિગેરે
છોડ્યા ને આજે એક મહિનો થઇ ગયો છે તોપણ ત્યાં જવા
મારું ચિત્ત આતુર બનતું નથી. પરંતુ મારો પરમમિત્ર કે
જેના યોગથી અને જેની ભુષિયથી મને આ આનંદલાયક
સુખની પ્રાપ્તિ થઇ છે તેનો પણ એક મહિના થયા વિયોગ થયો
છે એ મને અતિ દુષ્કર લાગે છે. હું તેને મળવા આતુર બની
ગયો છું. એ મારે માટે શું કલ્પના કરતો હશે ? તેની કેવી
હાલત થઇ હશે ?”

રાજકન્યા ત્યાં આવી પહોંચી. કુમારને વિચારમાં ફેંસેલા
એક ને બોલી :—“મહારાજ ! એવી તે કઇ ચિન્તામાં આપ

પડ્યા-હો કે આમ ઉદાસ બેસી રહ્યા છો ?”

“ચિન્તા કાંઈ જ નથી. પણ મને મારો મિત્ર માટે આંતરે છે. એને મળવા મારું હૃદય પોકારી રહ્યું છે. એક મહિનો થયે તેની કંઈ જ ખબર મને થતી નથી. એટલે હું તેને મળવા ઇચ્છું છું.”

“તમારો એ મિત્ર એવો તે કેવો છે, કે જેના સ્મરણથી તમે ઉદાસ બની ગયા છો ? શું એ તમારે માટે જીવ આપવા તૈયાર છે ?

“હા. એ યુધિષ્ઠિ-ચાતુરીમાં મારાથી પણ મોટો પડેલ છે. તારી પ્રાપ્તિ એ પણ તેની જ કુશળતાનું પરિણામ છે. તેણે જ તારી બધી સમસ્યાઓનો ઉકેલ મને કરી બતાવી આ શુભ દિવસની પ્રાપ્તિ કરાવી છે.”

રાજકન્યા વિચારમાં પડી ગઈ.

કુમારે કહ્યું-“ પદ્માવતી શા વિચાર કરેા છો ?”

“એજ કે હવે જ્યારે તમારું ચિત્ત તમારા એ વહાલા મિત્રમાં જોડાયું છે ત્યારે તમને અહીં ચેન કેવી રીતે પડશે ? પણ પ્રાણેશ ! આ વાત તમે મને બહુ મોડી કરી. એ તમારો મિત્ર એટલે મારો ભાઈ થયો. માટે મારે તો હંમેશા જ તેની આગતાસ્વાગતા કરવી જોઈએ ને ભોજનાદિની સંભાળ લેવી જોઈએ. પણ તેમ નથી થયું એટલે મને ભારે શોચ થાય છે.”

“એમાં શોચ કરવાની જરૂર નથી. મારો મિત્ર ઉદાર છે. એને એવું કંઈ જ ઓછું આવતું નથી. છતાં તારી ઇચ્છા હોય તો કાલે એને માટે ભોજન મોકલી આપજે. એ આનંદ પામશે અને તને પણ શાંતા વળશે. ઠીક, ત્યારે હવે હું તેની પાસે જઈ છું.”

પદ્માવતીએ તેને રજા આપી. રાજપુત્ર જે માર્ગેથી આવ્યો

હતો તે જ માર્ગેથી વિદાય થઈ ડોસીને ત્યાં આવી પહોંચ્યો. પ્રધાનપુત્ર તેના આગમનથી આનંદિત બની ગયો અને એ બન્ને ભેટી પડ્યા.

“હવે કહે, ત્યાં તેં આટલા દિવસ શું કર્યું?” પ્રધાનપુત્રે આતુરતાથી પ્રશ્ન કર્યો.

“લગ્ન કર્યાં અને ખૂબ મજલ કરી.” એ પછી રાજપુત્રે જે બન્યું હતું તે બધી વાતો કહી સંભળાવી. મેં જ્યારે તારું નામ દીધું અને અહીં આવવા ઉદાસ રહેવા માંડ્યું ત્યારે તેને શોક થયો. તેણે ત્યારેજ મને રબ પણુ આપી. કાલે એ તારે માટે ભોજન મોકલવાની છે. તું એનો સ્વીકાર કરજે.”

“તમે એને મારું નામ જણાવ્યું તે ઠીક ન કર્યું?”

“એમાં શું થઈ ગયું? આપણો સંબંધ આવો ગાઢ છે એ બેઠને તો તે રાજ થઈ ગઈ હતી.”

“ઠીક, ત્યારે એની સંજ્ઞાઓતું રહસ્ય પણુ મેં જ ઉકેલ્યું હતું તે પણુ તમે એને જણાવી દીધું હશે?”

“હા. મેં એને કહ્યું હતું—“તારો અને મારો મેળાપ એની બુદ્ધિનેજ આભારી છે. એ ન હોત તો આજે આ શુભ પ્રસંગ આવ્યો ન હોત.”

પ્રધાનપુત્ર બોલ્યો— “તમારી બધી વાત બરાબર છે પણ તમારે આ વાત કરવી નહોતી. એથી અનિષ્ટ થવાનો સંભવ રહે છે.”

આ મુજબ વાતોમાં રાત્રિ વીતી ગઈ અને પ્રભાત થયું.

બીજે દિવસે સ્નાન-સન્ધ્યા કરી બન્ને જણુ પરવારી વાતે વળગ્યા હતા, એવામાં પદ્માવતીની એક સખી ભાતભાતના પકવાનેથી બરપૂર એક થાળ લઈ ત્યાં આવી પહોંચી. પ્રધાન-

પુત્રના તેણે કુશળ સમાચાર પૂછ્યા અને પછી તેને ભોજન કરવા માટે વિનંતિ કરી.

રાજકુમાર પાસે જ બેઠો હતો. તેને ઉદેશીને સખીએ કહ્યું—
“અમારા બાઈજી ભોજન માટે આપની રાહ બેઠ રહ્યા છે માટે આપ આવો તો સાહેબ. આ થાળ તો આપના મિત્રને માટે જ છે.” એમ કહી તરત જ તે ત્યાંથી નીકળી ગઈ.

“હવે હું એક આશ્ચર્ય કરી બતાવું છું.” પ્રધાનપુત્રે કુમારને કહ્યું.

અને તે બાદ જ પકવાનનો થાળ મહેલમાંથી આવ્યો હતો તેમાંનો એક કટકો તેણે બાબુમાં ઊભેલા કૂતરાને નાખ્યો. કૂતરો એ ખાતાની સાથે જ તરફડી મરણ પામ્યો.

રાજકુમાર આ બેઠ દિગ્મૂઢ બની ગયો.

પ્રધાનપુત્રે હસતાં કહ્યું:—“બેયુ” ને આ કૌતુક ?”

“હા, પણ એ શાથી મરણ પામ્યો ? શું એમાં ઝેર ભેળવેલું હતું ?”

“હા, એ ઝેરવાળી મીઠાઈ હતી. મને મારી નાખવા માટેનું એ તર્કટ હતું.”

“તર્કટ ! મને એમાં વિશ્વાસ નથી આવતો.”

“બુઓ સાંભળો, સ્ત્રીનો સ્વભાવ છે કે તે પોતાની શોક-યને પોતાનાથી ચઢતી સ્થિતિમાં બેઠ શકતી નથી. આવી જ રીતે એ પતિના મિત્રને પણ બેઠ શકતી નથી. પતિનો મિત્ર તેને કાંટા સમાન ખૂંચ્યા કરે છે. એટલે હું તેને ગમતો ન હોતો. વળી તમે તેની આગળ મારી બુદ્ધિની-ચતુરાઈની વાતો કરી. એની બધી સંજ્ઞાઓનો મેં ઉકેલ કર્યો હતો તે પણ તમે બોળા બની જણાવી દીધું. આ બધા ઉપરથી તેને જણાયું કે

હું નિપજી છું, અને કોઈ દિવસ હું જ તમને તેનાથી છૂટા પાડીશ! તમને સદા પોતાની પાસે, પ્રેમપાશમાં જકડી રાખવા માટે જ તેણે આ ઝેરથી ભરેલો થાળ મારે માટે મોકલાવ્યો છે. એ તમને અલનત પ્રેમથી ચહામ છે. અને તેથી તેણે વિચાર્યું કે જ્યાં સુધી હું હયાત છું ત્યાં સુધી કુમાર કેવળ મારા જ આધીનમાં રહેશે નહિ. પણ મિત્રને આધીન રહેશે અને તેથી કદાચ મને ત્યજીને પોતાની નગરીમાં પણ તે ચાલ્યો જશે. આ વિચારે તેણે મારું કાસળ કાઢવા આ થાળ મોકલી આપ્યો છે. પણ પ્રભુ કૃપાથી હું બચી ગયો છું.”

આ સાંભળી રાજકુમાર ઉગ્ર બની ગયો. ક્રોધથી તપી તે બોલ્યો—“હવે હું એ દુષ્ટાનું મુખ બેવા માગતો નથી. આટલા સમય સુધી હું તેના પર અધાગ પ્રેમ રાખતો હતો પણ હવે જ તેનું કપટ મારી બાજુમાં આવ્યું છે. આવી સ્ત્રીનું મુખ બેવું એ પણ સંકટ સમાન છે.”

પ્રધાનપુત્રે તેનો ક્રોધ શાન્ત પાડ્યો અને કહ્યું—“મહારાજ ! જે થયું તે થયું. હવે તો આપણે પણ તેની સાથે યુક્તિ પૂર્વક કામ પાડવું પડશે. તમે એનાથી આ વાત ગુપ્ત રાખજો અને એવા પ્રેમથી તેની સાથે વર્તજો કે જેથી એ પોતાના માતા-પિતાને મૂકીને તમારી સાથે આવે” આ માટેની એક યુક્તિ મારી પાસે છે, તે અમલમાં મૂકી તમે પદ્માવતીનું હરણ કરો.”

રાજકુમારે તેની સુદ્ધિના વખાણ કરવા માંડ્યાં અને કહ્યું—“તારું નામ શુભિશિરા છે તે બરાબર જ છે. હવે તો તારી જ યુક્તિથી હું એના પર આપણું વેર વાળીશ.”

“આજે તમારે પદ્માવતીને ત્યાં જઈ એની સાથે એવો તો પ્રેમ કરવો કે જેથી એ ચકચર બની જાય. એને ભાંગ-મદિરા આદિ પાનને, અને જ્યારે એના નશામાં આવી તે નિદ્રાવશ થાય

ત્યારે તમારે તેના બધા અલંકારો ઊતારી લઇ તેની ડાબી બાજુ ઉપર અગ્નિથી તપેલા ત્રિશુળનું ચિન્હ કરવું અને ત્યાંથી ત્વરાથી ચાલી આવવું.”

રાજપુત્રે આમ કરવાનું કબૂલ્યું.

પછી એ મહેલમાં ગયો. પદ્માવતી તેને પુનઃ આવેલો એમ આનંદિત બની ગઇ. કુમારે પણ બહુ કંઇ જાણ્યું નથી તેમ તેની સાથે પ્રેમથી વર્તવા માંડ્યું. તેણે એટલો તો રસ લેતાવવા માંડ્યો કે પદ્માવતી તેમાં જ ચક્રવર્ત બની ગઇ. પછી રાજકુમારે તેને ઉત્તેજક પદાર્થો ખવડાવ્યા. મદિરા પીવડાવી. રાજકુમારીને નશો ચડ્યો. એ શય્યા ઉપર ઢળી પડી.

રાજકુમારે તેના અલંકારો ઊતારી લીધાં. પોતાની સાથે આણેલા ત્રિશુળથી તેણે એની ડાબી બાજુ ઉપર ચિન્હ બનાવ્યું. અને પછી ગુપ્ત રીતે તે ત્યાંથી નીકળી પ્રધાનપુત્રની આગળ આવી પહોંચ્યો.

પ્રધાનપુત્રને અલંકારો બતાવી પોતે જે કંઈ હતું તે કહી બતાવ્યું. બુધ્ધિશિરાને ખાત્રી થઇ કે આપણી ઇચ્છાનુસાર કાર્ય પાર પડ્યું છે.

હવે પ્રધાનપુત્રે એક તપસ્વીના વેષ ધારણ કર્યો અને રાજકુમારને પોતાના ચેલાનો વેષ પહેરાવી તેઓ સ્મશાનમાં જઇ બેઠા. એ પછી પ્રધાનપુત્રે રાજકુમારને કહ્યું— “તમે બજારમાં જઇ રાજકન્યાના આ અલંકારો વેચી આવો. એ એવી રીતે મેં એ કે લોકોની તેના પર નજર પડે. કદાચ સિંધાઇઓ તમને પકડે તો જરા પણ ન ગભરાતાં તેમને કહેવું—જમારા ગુરૂએ મને એ વેચવા આપ્યા છે. એથી વિશેષ મને કંઇ જ માલમ નથી.”

ચેલા વેચે રાજકુમાર અલંકારો વેચવા નગરમાં ગયો.

અનેકને તેણે એ અલંકારો બતાવ્યા. પરંતુ આટલા મુશ્કેલીવાન અલંકારો લેવાની કોઈ દિશા નહોતી શક્ય નહિ.

આખરે રાજકુમાર ફરતો ફરતો રાજના સોનીની પાસે આવ્યો. તેને એણે એ અલંકારો બતાવ્યા. સોનીએ એ અલંકારો જાણ્યા છે તે તરતજ પિછાન્યું અને પૂછ્યું:-

“આ તું ક્યાંથી લાવ્યો છે?”

“મારા ગુરુએ મને આપ્યા છે.”

“તારો ગુરુ ક્યાંથી લાવ્યો? એ ચોર જાણાય છે.”

“મારા ગુરુ પાસે એ કેવી રીતે આવ્યા છે તેની મને કંઈજ માહિતી નથી. તમારે જે કંઈ પૂછવું હોય તે મારા ગુરુને જાણી પૂછો. મને મારા અલંકારો પાછા આપી દો કે પછી તેની કિંમત આપો.”

આ વાર્તાલાપે જતાં આવતાં લોકોનું ધ્યાન ખેંચ્યું. જોત-જોતામાં લોકોની સારી જેવી સંખ્યા લેખી થઈ ગઈ.

સોનીએ કહ્યું:-“આ અલંકારો રાજકુમાર પદ્માવતીના છે. તારો ગુરુ એ ચોરી લાવ્યો લાગે છે. હવે તને પકડાવવો પડશે.”

આજ અરસામાં કોટવાળ અને સિપાઈઓ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. સોનીએ કોટવાળને બધી વાત જણાવી. કોટવાળે ચેલાને ત્યાંજ પકડી લીધો અને સ્મશાનમાંથી ગુરુને પકડાવી મંગાવી બંનેને કોટડીમાં પ્રેરી દીધા.

બીજે દિવસે આ બંનેને રાજ સમક્ષ હાજર કરવામાં આવ્યા.

કોટવાળે તમામ વાત રાજ આગળ પ્રકટ કરી કહ્યું:-“આ ચોરો રાજકુમારની જાણ અલંકારો ચોરી લાવ્યા છે.”

રાજએ અલંકારો જોળખ્યા. એ પોતાની કુંવરીનાં જ હત્યા.

તેણે પૂછ્યું:-“સાધુ મહારાજ! તમે આ અલંકારો ક્યાંથી લાવ્યા?”

સાધુ વેષધારી પ્રધાનપુત્રે કહ્યું:—“હે મહારાજ ! ગણકાએ ઔદશ હતી એટલે હું મંત્રની સાધના કરવા સ્મશાને ગયો હતો. તે સમય ત્યાં એક ડાકિની આવી. રૂપરૂપના અંબારસમી એ હતી. વસાલકારોથી પૂરેપૂરી સજ્જ થયેલી હતી.

હું તો મારી સાધનામાં જ લીન બનેલો હતો. પણ એ ડાકિનીની એક ભયંકર ચીસે મારું ધ્યાન તેની તરફ ખેંચાયું. તે ચીસો પાડતી પાતી એક તાબજ જન્મેલાં શિશુનું કાળજી ખાઈ રહી હતી.

‘આવી ખૂબસૂરતીની પાછળ આ પિશાચી કૃત્ય ?’ મારા હૃદયને કમકમાં આવી ગયા. મેં વિચાર્યું ‘આ સ્ત્રી કોઈ મહા-ડાકિની હોવી જોઈએ અને તે જરૂર ગુપ્ત વેશે ક્યાંક રહેતી હોવી જોઈએ.

“એના ઝગારા મારતાં અલંકારો પર મારી દાનત બગડી-એ એકલી જ હતી એટલે મેં તેના પર બળ કયું’. એણે ઘણાં પુંકાડા માર્યાં. પરંતુ મારા બળ આગળ તે લાચાર બની ગઈ. મેં એના તમામ અલંકારો બિતારી લીધાં અને નિશાની બદલ તેની ડાબી બાંધ ઉપર તપાવેલા ત્રિશૂળનું ચિન્હ પણ મારી દીધું.”

સાધુની આ વાતથી રાજા વિસ્મય સાથે કોધે ભરાયો. તેણે એ બંનેનો ન્યાય મુલતવી રાખ્યો અને એ મહેલમાં ગયો.

રાણીને કહ્યું:—“પદ્માવતીની ડાબી બાંધ પર કંઈ ચિન્હ છે કે નહિ તેની તપાસ કરો ? અને જો ચિન્હ હોય તો તે કયું છે તે મને જણાવો ?”

રાણીએ યુક્તિ પૂર્વક પદ્માવતીની બાંધ તપાસી. ડાબી બાંધ પર ત્રિશૂળનું ચિન્હ તેની નજરે પડ્યું.

તેણે રાજા પાસે આવી આ વાત કરી.

રાજા દુઃખ પામ્યો. પોતાની અતિ લાડલી કન્યા એક

ડાકિની છે એ વિચારે તેને અતિ શોક થયો. રાણીને તેણે આ તમામ વાત કરી. પૂરાવામાં અલંકારો બતાવ્યા, રાણી પણ દુઃખસાગરમાં ફળી ગઇ.

રાજાએ કાટવાળને હુકમ કરી ગુરુ ચેલાને મુક્ત કરાવ્યા. રાજાએ વિચાર્યું—આવી દુષ્ટ કન્યા કે જે રાત્રિના સ્મશાનમાં રહેતી હોય, જે ડાકિની હોય અને કાચું માંસ ખાતી હોય તેને હવે ઘરમાં વધુવાર રહેવા દેવી એટલે વિનાશનેજ આમંત્રણવા બરાબર છે. એને રાજ્ય બહાર કાઢવીજ યોગ્ય છે. પરંતુ આ કામ ગુપ્ત રીતે થવું જોઈએ. ઘોડામાં બે એ વાત જોળાશે તો મારે નીચું જોવાનું થશે.

એણે કાટવાળને બોલાવીને કહ્યું—“પદ્માવતીને ચૂપચાપ લઇ જઇ કોઇ ગાઢ અરણ્યમાં મૂકી આવ. જોજે આ વાતની કાંઈને ખબર ન પડે.”

કાટવાળે એ કામ ગુપ્ત રીતે કરી દીધું અને રાજાને સમાચાર પણ આપી દીધાં.

વજ્રમુકૂટ અને ખુદ્દિશિરાને આ વાતની તરતજ ખબર થઇ ગઇ. તેઓ ઘોડા પર સવાર થઇ અરણ્યમાં ગયા.

પદ્માવતી પોતાના ભાગ્યને ગ્રાપ આપતી શોક કરી રહી હતી. ત્યાં તેણે રાજકુમારને મારતે ઘોડે આવતો જોયો. શોક જુદી એ તેને વળગી પડી.

રાજકુમાર પદ્માવતીને લઇને પોતાના રાજ્યમાં આવ્યા અને આનંદમાં તેની સાથે કાળનિર્ગમન કરવા લાગ્યો.”

અહીં વાર્તા પૂરી થઇ ગઇ. છોકરાના રાજમાં પ્રવેશેલા વંતાળે રાજ ચિક્રમને પ્રશ્ન કર્યો:—

“હે રાજા ! આ વાર્તામાં મને એક શંકા જન્મી છે. એનું

નિરાકરણ હું તારી પાસે માગું છું. કારણ, સુધિષાળી પુરુષોમાં તું શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. હું જાણુવા ઇચ્છું છું કે આ કામ માટે રાજ, પદ્માવતી, રાજકુમાર અને પ્રધાનપુત્ર એમાંથી ખરો ગુન્હેગાર કોણ ? મારા આ પ્રશ્નનો જવાબ આપ. ખ્યાન રાખજે; તું જાણુવા છતાં પણ એનો સાચો જવાબ ન આપશે તો નરકમાં પડશે.”

રાજ વિક્રમ કે જે સત્યવક્તા હતો તે પ્રશ્નથી વિચારમાં પડી ગયો. તેને શાપનો ભય લાગ્યો. એ બોલ્યો—“હે દેતાળ ! એમાં શંકા આવે એવું શું છે ? રાજજ ખરી રીતે ગુન્હેગાર ગણાવો જોઈએ.”

“કેવી રીતે ?” દેતાળે પૂછ્યું.

રાજએ કહ્યું—“પ્રધાન પુત્રે જે કામ કર્યું તે પોતાના રાજના કલ્યાણ માટે કર્યું હતું. એમાં એનો સ્વાર્થ નહોતો, અને રાજનું કલ્યાણ ઇચ્છ્યું એ પ્રધાનોનો ધર્મ છે એટલે એને અપરાધી ન કહેવાય.”

“કોટવાળે પોતાના ધણીની આજ્ઞાનું પાલન કર્યું હતું અને તેમ કરવાની તેની ફરજ હતી. એટલે આ કૃત્ય માટે તેને પણ દોષિત ન ગણવો જોઈએ.”

“રાજકુમાર અને રાજકન્યા એ બન્ને પ્રેમમાં ચકચરે હતા. કામવેદનાથી બળી રહ્યાં હતાં એટલે તેમનામાં પામ-પુરુષ સમજવાની સુધિ જ નહોતી. તેઓ તો પોતાનો સ્વર્ગ સાધવા પાછળ જ તત્પર રહેતાં હતાં માટે તેમને પણ દોષિત ઠેરવી શકાય નહિ.”

“હવે રહ્યો માત્ર રાજ. અને એજ ગુન્હેગાર છે. કારણ રાજએ વિચાર કર્યા વગર પોતાની પુત્રીનો ન્યાય કર્યો હતો. રાજની ફરજ હતી કે તેણે બધી વિગત તપાસી પછી જ

સત્યાસત્યનો ન્યાય કરવો હતો. પણ રાજકર્તા તરીકેની એ પોતાની ફરજ ચુક્યો. પુત્રીને દોષિત ડેરવી અને તેને જંગલમાં કાઢી મૂકી. માટે રાજજ ખરો ચુંદગાર છે.”

રાજાએ પોતાનું મૌન ત્યજી ઉત્તર આપ્યો એટલે તરત જ વૈતાળ તેની ખાંધ ઉપરથી જણાય નહિ તેમ અદ્રવ્ય થઈ ગયો. અને પાછો વૃક્ષ પર લટકી ગયો.

આ જોઈ રાજા ભય પામ્યો નહિ. એ પાછો હિંમત ધરી વૈતાળને પકડવા માટે દોડ્યો.

મધુમાલતીના ત્રણ પ્રેમીઓ

[૨]

રાજા વિક્રમ પાછો પેલા ઝાડ પર ચઢ્યો અને શબને પોતાની ખાંધ પર લઈ ચાલવા માંડ્યું.

વૈતાલે કહ્યું—“રાજા ! તું જે શ્રમ ઉઠાવે છે તે તને અણુ-ઘટતો અને કલેશદાયક છે. વળી તે તારા જેવા સત્યવાદી અને વીર પુરુષને યોગ્ય પણ નથી. પણ હવે તારા મનનું રંજન કરવા તને એક વાર્તા કહી સંભળાવું છું તે તું સાંભળ.”

વૈતાળે વાર્તા કહેવા માંડી:—

“કાલિન્દી-યમુના નદીના કિનારા ઉપર હર્મરથળ નામનું એક નગર વસેલું છે. એના રાજાનું નામ શુણ્ધિપ હતું. તે નગરમાં કેશવભટ્ટ નામનો એક પવિત્ર અને કર્મનિષ્ઠ બ્રાહ્મણ પણ રહેતો હતો. આ બ્રાહ્મણ યમુના તીરે જપ-તપ કરતો અને પ્રભુભજનમાં લીન બની પોતાનો કાળ પસાર કરતો હતો.

આ બ્રાહ્મણને મધુમાલતી નામની એક પુત્રી હતી. ૩૫૩૫ના ભંડાર સમાન હતી. જેમ જેમ તે કન્યા તરણાવસ્થામાં આવતી ગઈ તેમ તેમ તેણી લાવણ્ય અધિક ને અધિક વિકસતું ગયું. હવે એના માળાપને તેના લગ્નની ચિન્તા થવા લાગી.

એક દિવસે કેશવ ભટ્ટ પોતાના યજ્ઞમાનની સાથે એક લગ્ન સમારંભમાં ભાગ લેવા ગયો હતો. તેનો પુત્ર ગુરુની પાસે ભણવા ગયો હતો. આ સમયે ઘરમાં માત્ર માતા અને મધુ-માલતી એ બન્ને જ હતાં.

એટલામાં તેમને ઘેર એક બ્રાહ્મણનો યુવાન છોકરો આવી ચઢ્યો. આ છોકરો ૩૫ગુણમાં પૂરો અને ખોલવા ચાલવામાં પણ હતો. મધુમાલતીની માતા આ છોકરાને જોઈને આનંદિત બની ગઈ અને તેણે વિચાર્યું કે આ યુવાન મારી પુત્રીને માટે સર્વથા યોગ્ય છે. તેણે પોતાનો આ વિચાર યુવાનને કહ્યો અને ખોલી—“હું, તને મારી પુત્રી પરણાવીશ.”

યુવાને તેમાં સંમતિ આપી.

કેશવ ભટ્ટ જો લગ્ન સમારંભમાં ગયા હતા ત્યાં પણ તેમની નજર એક બ્રાહ્મણ યુવાન પર વસી. આ બ્રાહ્મણ પણ તેમની નજરે પોતાની પુત્રી માટે યોગ્ય જણાયો. ઘરબાર સારા હતાં. બ્રાહ્મણ વિક્રાન અને ગુણી હતો એટલે ભટ્ટને લાગ્યું કે આ તક જવા દેવી યોગ્ય નથી. તેમણે એને પોતાનો વિચાર જણાવી ખાત્રી આપી કે ‘મારી કન્યાનાં લગ્ન હું તારી સાથે જ કરીશ, અને તેને પોતાની સાથે આવવા કહ્યું’.

આ બાબુ ગુરુને ત્યાં ભણવા ગયેલા છોકરાએ પણ પોતાના ગુરુને ત્યાં એક છોકરાને જોયો. એ પણ વિક્રાન, કર્મનિષ્ઠ અને ૩૫વાન હતો. બ્રાહ્મણપુત્રે જાણ્યું કે મારી બહેન માટે આ યોગ્ય મુરતિઓ છે અને તેથી તેણે તેને કહ્યું—“મારી બહેન કે

જે અતિ લાવણ્યમયી છે તેના લગ્ન હું તારી સાથે કરીશ. માટે તું મારી સાથે ચાલ.”

બ્રાહ્મણ યુવાને સંમતિ આપી એટલે પુત્ર તેને લઈ પોતાને ઘેર આવ્યો.

આજ સમયે પિતા પણ પોતાની સાથે પેલા યુવાન બ્રાહ્મણને લઈને આવ્યો.

ઘરમાં ત્રણ યુવાનો ભેગા થઈ ગયા. માતાએ પસંદ કરેલો યુવાન કે જે ઘેરે જ હતો તે, અને પિતા અને પુત્ર જે યુવાનો લાવ્યા હતા તે. આમ એકજ કન્યા માટે ત્રણ યુવાનોને વચન અપાઈ ગયા હતાં.

મધુમાલતીને પરણવા આવનાર આ ઉમેદવારોમાંથી એકતું નામ ત્રિવિક્રમ, બીજતું નામ લામન અને ત્રીજતું નામ મધુ-ચંદન હતું. આ ત્રણે રૂપગુણયુક્ત અને વિકાન હતા. કેશવલદ્ આ ત્રણેને જોઈ ચિન્તામાં ફળી ગયો. કન્યા એક અને વર ત્રણ. કોને તે આપે અને કોને ન આપે. વળી ત્રણે જણાને વચન પણ આપેલાં એટલે જો કોઈને કન્યા ન અપાય તો વચનનું પાપ લાગે. બ્રાહ્મણને આ ચિન્તા ખાઈ જવા લાગી.

આ ફિકરમાં એ બેઠો હતો ત્યાં એકાએક જ ઘરમાં ચીસાચીસા થઈ ગઈ. બધા દોડી આવ્યા. બેયુંતો મધુમાલતીને એક ઝેરી સાપે દંશ દીધો હતો. દંશ કાતીલ હતો એટલે તેનું ઝેર ધીરેધીરે આખા શરીરમાં પ્રવેશવા માંડ્યું.

બાપ, ભાઈ અને પેલા ત્રણે વરોએ કન્યાને બચાવવા માટે દોડાદોડ કરી મૂકી અને જે કાંઈ મંત્રશાસ્ત્રીઓ તથા ભુવાઓ આદિ મળી આવ્યા તેમને લઈને તેઓ ઘેર આવ્યા.

આ બધાઓએ ઊંકરીને જોઈ, તેના દંશ અને ઝેરની પરીક્ષા કરી અભિપ્રાય આપ્યો કે ઊંકરી બચવાની નથી. એક ભુવાએ

કહ્યું-“પાંચમ, છંદ, આઠમ અને ઔદશ આ તિથિઓએ જે સર્પદંશ થયો હોય તો તે માણસ બચતું નથી.”

બીજો બોલ્યો-“શનિવાર અને મંગળવારે જેને સાપ કરડયો હોય તે કદીપણ જીવતો રહેતો નથી.”

ત્રીજાએ કહ્યું-“દેહલ્લી, મધા, આલેખા, વિશાખા, મૂલ અને કૃત્તિકા આ નક્ષત્રોમાં જેને સર્પદંશ થયો હોય તે માનવીને ઝેર ઊતરતું જ નથી અને તે મરી જાય છે.

ચોથાએ કહ્યું-“એવઠ, કપાળ, ગાલ, ગળું, કાંખ, નાભી અને ઇન્દ્રિય આ સ્થળોએ જો દંશ થયો હોય તો તેના બચવાની આશા મિથ્યા બાજી.

પાંચમો બોલ્યો-“એને બ્રહ્મા પણ જીવતી કરી શકે એમ નથી તો અને તે શી ગણતરીમાં ?”

આમ બધા જ આવળો અભિમાય આપવા લાગ્યા.

મંત્રશાસ્ત્રીઓએ પણ મંત્રો પુકયા. મારુડીઓએ સાપો બોલાવ્યા પરંતુ કંઈજ સારું પરિણામ આવી શક્યું નહિ અને છોકરી મરણ પામી.

બ્રહ્મો ભોગા થઈ ગયા. શબને લઈ જવામાં આવ્યું અને સ્મશાનમાં તેને અગ્નિદાહ પણ દેવાયો.

કન્યાને પરણવાની ઇચ્છાથી આવેલા યુવાનો આથી અતિ નિરાશ પામ્યા. બ્રહ્મભલતીની સુંદરતા તેમના મનમાં વસી ગઈ હતી એટલે તેઓ તેની પાછળ દિવાના બની ગયા. એક યુવાન સ્મશાનમાં જ નાની ઝૂંપડી બાંધી, બ્રહ્મભલતીને જે સ્થળે બાળવામાં આવી હતી તેની રાખ ભેગી કરી તેની શય્યા બનાવી ત્યાં અયાચિત્રત ધારણ કરી, કોઈ આવે તો લેવું, નહિતો માગવું નહિ, એમ ભિક્ષા ઉપર નિર્વાહ ચલાવવા લાગ્યો.

બીજો યુવાન પોતાની પ્રિયાના હાડકાં ભોગા કરી, તેનું

જીજીની જોમ જતન કરવા લાગ્યો અને ગોંસાઈ બની તેણે વનેવન ભમવા માંડ્યું.”

ત્રીજા યુવાને વિરહ વેદનાથી વ્યાકુળ બની સંસારનો ત્યાગ કરી દીધો, અને દેશેદેશ યાત્રા કરવા લાગ્યો.

એક દિવસે આ ત્રીજા યુવાનને કોઈએક બ્રાહ્મણને ત્યાં ભોજન માટે આમંત્રણ આવ્યું. યુવાને એ સ્વીકાર્યું.

ઘરઘણીએ અતિથિની સેવા-પૂજા કરી ચૈકિમાં તેને જમવા માટે બેસાડ્યો. પોતે પણ બાળુમાં બેઠો. યજ્ઞમાનની સ્ત્રી ભોજન પીરસવા લાગી. અર્ધું ભોજન ન પીરસાયું ત્યાં તો તેનું નાનું બાળક રડવા લાગ્યું. સ્ત્રીએ તેને શાન્ત પાડવાં થાણું પ્રયત્નો કર્યા પરંતુ બાળક કેમે કરીને શાન્ત ન રહે. એણે માતાનું સ્તન મોઢામાં નાખ્યું. થોડીક ક્ષણ એ શાન્ત રહ્યું પણ સ્ત્રીને પીરસવાનું હતું એટલે તેણે બાળકના મોઢામાંથી થાનું ખેંચ્યું. બાળકે તે કેમે કરીને મૂક્યું જ નહિ. જોમજોમ માતા તેને સમજાવે તેમ તેમ એ વધુ રડે, અને હઠે ચઢે. માતાને ક્રોધ ઉપજ્યો અને ક્રોધના નશામાં જ તેણે એ બાળકને પાસેના ચુલામાં નાખી દીધું. કુમળા અગવાળું બાળક તરત જ અગ્નિમાં ભરખાઈ ખાખ થઈ ગયું.

પરોણી યુવાન સ્ત્રીનું આ નિર્લક્ષ કર્મ જોઈ ત્રાસી ગયો. તેના શરીરના કંવેરવા ખડા થઈ ગયા. તે તરતજ બાણા ઉપરથી ઊઠી ઉભો થઈ ગયો.

યજ્ઞમાને તેને ઊડતાં જોઈ પૂછ્યું—“કુમ મહારાજ ! ઊઠો છો ?”

બ્રાહ્મણ યુવાને જવાબ આપ્યો—“જેના ઘરમાં આવા રાક્ષસી કૃત્ય થાય છે તેને ઘેર અલ જમવું એ મહાપાતક છે.”

યજ્ઞમાને કહ્યું—“તો હવે કોતુક જીઓ ! હું મરેલાને પણ સજીવન કરી શકું છું.”

એમ કહીને તે ઊઠ્યો અને એક પોથી કાઢી. તેણે કહ્યું-
 “આ પોથીમાં સંજીવની વિદ્યાના મંત્રો છે. હું એ મંત્રોદ્ધારા
 અમકાર કરી બતાવું છું.” તે પછી એણે એ મંત્રોનો પાઠ
 કર્યો. થોડીક ધૂળ મંત્રી ને એ મંત્રેલી ધૂળ અગ્નિમાં નાખી.

તરતજ પેલું બાળક અગ્નિમાંથી સંજીવન થઇ જીવતું બહાર
 આવ્યું. પ્રથમના જેવું જ એ સંજીવ-તંદુરસ્ત અને હાલતું ચાલતું
 હતું.

યુવાન અતિથિનો ક્રોધ સમી ગયો. ક્રોતુક, આશ્ચર્ય અને
 સંજીવની વિદ્યાનો આ પ્રતાપ જોઇ તે દિગ્મુદ બની ગયો. તે
 પુનઃ જન્મવા જોડો.

યુવાને વિચાર્યું-આ સંજીવની પોથી જો મારા હાથમાં
 આવી બચે તો હું મારી પ્રિયાને જરૂર જીવતી કરી શકીશ.
 અને આ વિચારે તેને પોથીની ચોરી કરવાનો વિચાર જન્માવ્યો.
 બ્રાહ્મણે પોથીને લુગડામાં બાંધી, એક ખીલી ઉપર લટકાવી
 દીધી. યુવાન અતિથિએ આ ચતુર આંખે જોઈ લીધું અને તે
 રાત્રિની રાહ જોવા લાગ્યો.

તે એ દિવસે ત્યાં જ રહ્યો. યજ્ઞમાનનો આગ્રહ હતો અને
 અતિથિની ઇચ્છા પણ હતી. રાત્રિના જમી કરીને બધા માણસો
 સ્વર્ગ ગયા. બ્રાહ્મણ પણ સવાનો ડોળ કરી પોતાની પથારીમાં
 પડ્યો.

ન્યારે મધ્યરાત્રિ થઈ અને બધા ઘોર ઊંઘમાં પડ્યા ત્યારે
 અતિથિ પોતાની પથારીમાંથી ઊઠ્યો. ખીંટીએ લટકાવેલી
 પોથીને ધીમેથી ઉંચકી અને પછી તેને બગલમાં મારી એકદમ
 ઘરની બહાર નીકળી ગયો.

મુઠ્ઠીઓ વાળીને તે દોડવા લાગ્યો. રાતવાસા મારે કયાંય ન
 રોકાયો. સીધા એ રમશાનમાં આવ્યો કે જ્યાં આગળ પોતાની
 પ્રિયાને બાળવામાં આવી હતી.

બીજે યુવાન કે જે વનેવન ભટકતો હતો તે પણ દેવથોએ ભરાબર આજ સમયે સ્મશાનમાં આવી પહોંચ્યો.

ત્રણે યુવાનો ભેગા થયા. એક બીજાને ઓળખ્યા અને પછી વાતે વળગ્યા.

ત્રીજા યુવાને કહ્યું—“હું સંજીવની વિલા રીખ્યો છું. અને એનો સાક્ષાત્કાર કરી જતાવના ઇચ્છું છું.”

બીજા આ સાંભળી અભયબી પામ્યા. તેઓ બોલ્યા—“જો એમ જ હોય તો પછી મધુમાલતીને જ જીવતી કરે ને?”

“હું તે જ કહેવા માગું છું. પરંતુ રાખ, હાડકાં ભેગા કરવા પડશે.”

તેઓએ તેમ કહ્યું. પહેલા યુવાને રાખ પરથી પોતાની બેઠક ઉઠાવી લીધી. બીજાએ પોતાની માસેના હાડકાં એ રાખ પર નુકી દીધાં. બોલ્યા—“કરી જતાવ તારો પ્રયોગ! જોઈએ મધુમાલતી સંજીવન થાય છે કે નહિ?”

ત્રીજા યુવાને પોથી ઉઠાડી. મંત્રો બોલુવા માંડ્યા. રાખ મંત્રી અને પછી એ અંત્રેલી રાખ ઢગલા પર નાંખી. તરતજ એક મોટો ભબવળાટ થયો. જ્યોતિ ઝળકી. અને મધુમાલતી અગ્નિ ભરડી ઊઠી, જીલી થઈ. તેનું રૂપ પ્રથમનાં કરતાં અધિક વિકસ્યું હતું. કાચની પુતળી સમી તે લાગતી હતી.

ત્રણે યુવાનો આશ્ચર્યથી મુખફાડી આ અદ્ભુત જતાવ જોઈ રહ્યા. ફરીથી જીવતી થયેલી પોતાની રૂપવતી પ્રિયાને જોઈને ત્રણે કામવ્યાકુળ બની ગયા અને તેને પરણુવા અંદર અંદર ઝઘડવા લાગ્યા.

એક જણે કહ્યું—“એ સ્ત્રી મારી છે કારણ મેં તેને સંજીવન મંત્ર દ્વારા સંજીવન કરી છે.”

બીબ્બે કહ્યું:-“તેમાં શું થઈ ગયું? મેં તીર્થાટન કરું અને એના હાડકાં બળવી રાખ્યા. હાડકાં ન હોત તો માલતી ક્યાંથી જીવતી થતે? માટે એ મારીજ છે.”

ત્રીબ્બે કહ્યું:-“માડાઓ તમે નકામાજ લડી મરે છે. એ પ્રિયા મારી છે. તમને ખબર છે કે જે દિવસથી એને ખાખી તેજ દિવસથી હું અહીં એની રાખ ભેગી કરી સાધના કરી રહ્યો છું. એને માટે મેં ભૂખ-તરશ વેઠી છે. રાતના ઉબગરા કર્યા છે. શા માટે? એ જીવતી થશે જ તે આશાએજ. એની રાખ સાચવી ન મૂકી હોત અને મેં આવી ઉગ્ર તપશ્ચર્યા ન કરી હોત તો એના સંજીવન થવાની શી આસા હતી? માટે તમે તકરાર મૂકી દો અને ચાલ્યા બહાર. હું જ એને ભોગવીશ.”

આમ ત્રણે પોતપોતાના દાવા આગળ કરી અંદર અંદર મારામારી કરવા લાગ્યા.

વાત પૂરી થઈ. વૈતાળ બોલ્યો:-“રાબ વિક્રમ હવે ન્યાય કર! એ સ્ત્રી ત્રણમાંથી ખરી રીતે કાની કહેવાય? જે તું બણતો હશે ને સત્ય કહેશે નહિ, તો તારા મસ્તકના ચૂરેચૂરા થઈ જશે.”

વૈતાળનું આ વચન સંભાળી વિક્રમ બોલ્યો:-“જે કુંપડી ખાંધી સ્મશાનમાં રાખ લઈ રહ્યો હતો તેની?”

વૈતાળે કહ્યું:-“કેવી રીતે? જે બીબ્બે હાડકાં ન રાખ્યા હોત અને ત્રીબ્બે સંજીવની વિદ્યા ન શીખી હોત તો તે જીવતી કેવી રીતે થાત? માટે તું કંઈક ભૂલ કરે છે.”

વિક્રમે કહ્યું:-“હું ખોટો ન્યાય કરું જ નહિ. જે બ્રાહ્મણ યુવાને કપટો વેઠી સંજીવની વિદ્યા મેળવી અને કન્યાને જીવતી કરી તે તો તેનો પિતા ઠરે છે. કારણ, તેણે કન્યાને પુનઃજન્મ આપ્યો છે. માટે તે તેનો પતિ થઈ શકે જ નહિ.”

“જેણે તેના હાડકાંનું રક્ષણ કરી વનેવન બ્રમણ કર્યું હતું તે તેના પુત્રની જગ્યાએ બાંધેલો.”

“હવે જેણે સ્મશાનમાં ઝૂંપડી બાંધી કન્યાની રાખ પર પાટી કરી, તેમાં શયન કરી તપ કર્યું હતું તે જ તેનો પતિ થઈ શકે. કારણ તેણે આવા ગાદ પ્રેમથી તેની પાછળ ભેખ લઈ ક સ્ત્રીના પ્રેમીને છાજે એવું કર્મ કરી બતાવ્યું હતું. માટે કન્યાનો સ્વામી આ જ યુવાન થઈ શકે છે. ખીજા બે નહિ.”

રાખને પોતાનું મૌન ત્યજી આ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપ્યા એટલે વચનથી વિમુખ થયો. વૈતાળ પોતાની શરત મુજબ કોઈ જ તેની ખાંધ પરથી અદ્ભુત થઈ ગયો અને પુનઃ પેલા અડલકેવા લાગ્યો.

વીરવર

[૩]

વીર બિક્રમ પાછો પેલું શબ લેવા ઝાડ તરફ ચાલ્યો. પ્રતાપી પુરુષો જે કામ માથા પર લે છે તે પૂરું કર્યા વગર જપ્તો જ નથી. બિક્રમે સંકટના ભોગે પણ શબ લેવાનું યોગ્ય ધાર્યું.

ઝાડ પરથી શબને ઉતાર્યું અને પોતાની ખાંધે લટકાવી એ જવા લાગ્યો. થોડેક દૂર ન ગયો હશે ત્યાં તો ચૈતાળ પાછો બોલ્યો:—“અરે બિક્રમ ! તારે આ અંધારી રાતના આવબવ કરવી પડે છે, અને તેના શ્રમથી તને ઉઠાસી આવે છે માટે હું એક અભયળ જેવી વાર્તા કહું છું તે તું સાંભળ.”

ચૈતાળે વાર્તા કહેવા માંડી—

વર્ધમાન નામના એક નગરમાં રૂપસેન નામના રાજાનું રાજ્ય તથાનું હતું. રાજા પોતે પ્રબ્રમિય, સત્યવાદી અને વીર પુરુષોને આહવાન કરતો.

એક દિવસે રાજ્યદ્વાર આગળ માળવાથી વીરવર નામનો એક રાજપૂત નોકરીની આશાએ આવ્યો. તેણે દ્વારપાળને કહ્યું :-
“ભાઈ મારી ઈચ્છા રાજાજીની નોકરીમાં રહેવાની છે. તું એમની સાથે મારી મુલાકાત કરાવ.”

દ્વારપાળે વિચાર્યું :- “ભલે આ રાજપૂતનું કામ થતું. ગરીબ કે અને પરદેશથી આવ્યો છે. એ રાજા પાસે આવ્યો અને રાજપૂતની ઈચ્છા જણાવી.”

રાજાએ તેને પોતાની પાસે આવવાની રજા આપી.

રાજપૂત આશાભર્યા રાજા આગળ આવ્યો. તેને પગે લાગ્યો અને બોલ્યો :- “આપની સેવા કરવાની મારી ઈચ્છા છે.”

“શું પગાર લેશે ?”

“રોજના એક દળર રૂપિયા. આટલું મને મળશે તો હું મારું ગુજરાન ચલાવી શકીશ.”

રાજા આટલા મોટા પગારથી આશ્ચર્ય પામી ગયો. તેણે પૂછ્યું :- “તારી પાછળ કેટલા છવ છે ?”

“ચાર. એક મારી સ્ત્રી, બીજાને હું, ત્રીજો મારો પુત્ર અને ચોથો મારી પુત્રી.”

“તારી પાસે યુદ્ધની સામગ્રી શી છે ?”

“એ હાથ અને એક તલવાર.”

આ વાર્તાલાપ રાજાના કેટલાક કર્મચારીઓ કે જેઓ તેની પાછળ બેઠા હતા તેઓ સાંભળતાં હતા. આટલા મોટા પગારની રાજપૂતની માંગ સાંભળી તેઓ દસવા લાગ્યા. પણ રાજા મનમાં સમજી ગયો કે રાજપૂતની આ માગણી પાછળ કંઈ રહસ્ય હશે. વળી તેની મુખમુદ્રા પણ તેજસ્વી છે. એટલે એનામાં નામ મુજબજ ગુણ પણ હશે. આમ વિચારી વીરવરને

રાજના એક હબર રૂપિયા આપવાનો ભંગરીને હુકમ કરી દીધો. વીરવર રાજની સેવા કરવા લાગ્યો.

એ હબર રૂપિયા શેમાં વાપરે છે તે જાણવા માટે રાજએ કેટલાક ગુપ્તચરોને તેની પાછળ મૂકી દીધા.

વીરવર નિત્ય પ્રભાતમાં રાજના દર્શન કરી, હાથમાં તલવાર લઈ ખપોર સુધી રાજમહેલની દેવડી ઉપર જઈને ચોકી કરતો. ખપોર બાદ તે ઘેર જતો અને પોતાને જે હબર રૂપિયા મળતાં તેમાંથી એ ભાગ કરતો. એક ભાગના રૂપિયા દેવ અને પ્રાણીઓને વહેંચી દેતો. બીજા ભાગના રૂપિયામાંથી પાછા એ ભાગ કરતો. એક ભાગના રૂપિયા દુઃખિત અને ગરીબ લોકોને આપી દેતો. અને બાકી રહેતા બીજા ભાગમાંથી પોતાના ઘરખર્ચ, વિકાસખર્ચ વગેરેમાં તે વાપરતો. આમ નિત્ય એક હબર રૂપિયાનો તે વ્યય કરી નાખતો.

પછી વૈશ્વદેવાદિ કરી ભોજન કરતો અને તે બાદ જરાક આડો પડતો. રાત્રિ પડતાં જ તે પાછો હાથમાં તલવાર લઈ રાજની દેવડી ઉપર જઈ ચોકી માટે એકલો બેસી રહેતો. આ મુજબ વીરવર નિરંતર વર્તતો હતો.

ગુપ્તચરોએ વીરવરના આ નિત્યક્રમની વાત રાજને કહી. રાજ ઘણો પ્રસન્ન થયો અને હવે તેની પાછળ કરવાની તેમને મના કરી દીધી.

દિવસે દિવસે રાજની વીરવર પર પ્રીતિ થતી ગઈ. વીરવર પણ એકધારી નિષ્ઠાથી રાજની સેવા કરવા લાગ્યો. તાઢ-તડકા-વરસાદ કે પછી ગમે તે બચંકર સમય હોય તોપણ વીરવર રાજની દેવડી આગળથી એકઠાણે માટે પણ ખસતો નહિ. રાજ પોતાના મહેલના ઝરૂખા પરથી તેનું આ નિત્ય દૃત્ય જોયા કરતો. એક રાત્રિએ રાજએ વીરવરની પરીક્ષા કરવા માટે પોતાના ઝરૂ-

આમાંથી ડોકીયું કરી પૂછ્યું:—“અરે દેવડી ઉપર કોણ હાજર છે?”

વીરવર ત્યાં જ હતો. તે તરત જ દોડી આવ્યો અને બોલ્યો:—

“હા, આપનો તાબેદાર સેવક હાજર છે. હુકમ ફરમાવો!”

આ સાંભળી રાજા વિચારવા લાગ્યો—આ સેવક ખરેખર સ્વામિભક્ત છે, પરાક્રમી છે અને સત્યપ્રતિજ્ઞાવાળો પણ છે. જરૂર મારે તેને ઉચ્ચ સ્થાને ચઢાવવો બેઠાં.

આમ વીરવર રાજમહેલની ચોકી કરતો. રાત્રે જ્યારે જ્યારે રાજા હાજર થઈ પૂછતો—“કોણ હાજર છે?” ત્યારે વીરવર જવાબ આપતો—“સેવક હાજર છે.” આમ વીરવરને રોજ હાજર રહેવું પડતું. ખાતાપીતાં, ઊઠતાંબેસતાં હરતાં ફરતાં આદિ પ્રહર તેને પોતાના ધણીનું હિત વિચારવું પડતું અને રાજા કંઈ વેળાએ બોલાવશે તેની કાળજી રાખવી પડતી હતી. આ માટેજ સેવાધર્મ ચોખ્ખોના યોગ કરતાં પણ અતિ દુષ્કર ગણાયો છે. વીરવર એ સેવાધર્મમાં અટલ જ રહેતો. હતો.

એક દિવસે મધ્યરાત્રિનો સમય હતો. રાજાના કર્ણુ પર દૂર સ્મશાનમાંથી કોઈ સ્ત્રીના રૂદનનો અવાજ આવ્યો. અત્યારે આ સમયે કોણ રડી રહ્યું છે તે બાણવાની ઇચ્છાથી રાજાએ જુમ મારી:—

“અરે! કોઈ હાજર છે કે?”

“હા, વીરવર હાજર છે.”

“સ્મશાનમાં આ સમયે કોણ રૂદન કરી રહ્યું છે તેની તપાસ કર.” રાજાએ હુકમ ફરમાવ્યો.

“જેવી આજ્ઞા” કહી વીરવર જ્યાંથી અવાજ આવતો હતો તે તરફ જવા લાગ્યો.

રાજાએ વિચાર્યું—“આ ઘોર અંધારી રાત્રિમાં મેં વીર-

વરને એકલો મોકલ્યો છે તે ઠીક કયું નથી. છતાં પણ નોકર-સેવકની પરીક્ષા કરવી હોય તો તેને વેળા કવેળાએ જ કામ સોંપી બેવું. બે તે એ બબ્બે તો જ સાચ્યો સેવક મળ્યો. જે ગલ્લાં તલ્લાં કરવા લાગે તેને હરામી મળ્યો. આજ પ્રમાણે બંધુ મિત્ર અને સ્ત્રી એ ત્રણેની પરીક્ષા પણ સંકટ સમયે કરવી બે-એ. આ વિચાર આવતાંની સાથે જ રાજા સત્યા પરી ઢીલ્યો. અધારપછેડો ઓઢ્યો અને હાથમાં તલવાર લઈ મહેલમાંથી બહાર નીકળી પડ્યો. વીરવર બહુ નહિ તેમ તે તેની પાછળ પાછળ જવા લાગ્યો.

વીરવર જે દિશામાંથી રડવાનો અવાજ આવતો હતો તે દિશા તરફ ચાલ્યો. ચાલતાં ચાલતાં તે છેક નગર બહાર આવેલા રમશાન આગળ આવી પહોંચ્યો. અહીં એણે એક અતિ લાવણ્યમયી, તરુણ અને અલંકારોથી વિશ્લેષિત થયેલી કોઈએક સ્ત્રીને છાતીફાટ રૂઢન કરતી જોઈ.

વીરવરે તેને પૂછ્યું—“તું કોણ છે? અને શા માટે રડે છે?”

એ રૂપવતી સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો:—

“હું આ રાજાની રાજલક્ષ્મી છું. રાજાના મહેલમાં હવે અનાચાર પ્રવર્તે છે. અને તેથી દુઃક સમયમાં જ મારી મોટી બહેનનો પ્રવેશ તેને ત્યાં થશે એટલે મારે જવું પડશે. રાજા પોતાની લક્ષ્મીના વિયોગને સહી શકશે નહિ અને ધન સંપત્તિના ગમા પછી એક મહિનામાં જ તે દુઃખ પામી પોતાનો પ્રાણ ત્યાજ દેશે. આ એનું ભાવિ છે અને એથી જ મને અપાર શોક થાય છે.”

“એનો કંઈ ઉપાય છે ખરો? રાજાનું આ ભાવિ કેવી રીતે ટળી શકે?” વીરવરે રાજલક્ષ્મીને પૂછ્યું.

“હા એક ઉપાય છે, અને તે તારાથી જ થઈ શકે એવો છે. પરંતુ તે અસાધ્ય છે.”

“અસાધ્ય ભણે હોય, હું એ સાધ્ય કરી બતાવીશ. કહે
એ ઉપાય કયો છે?”

“અહીંથી પૂર્વ દિશાએ જતાં દૂર એક દેવીનું મંદિર આવે
છે. આ મંદિરની પ્રતિષ્ઠા રાજાને હાથે થયેલી છે. એ દેવી મહા
પ્રતાપી અને અમત્કારિક છે. એનું નામ સર્વમંગલા^૧ છે. એ
દેવીને જો તું તારા બત્રીશલક્ષણા પુત્રનું મસ્તક ચઢાવીશ તોજ
રાજાનું એ અરિષ્ટ ટળશે અને રાજા શતાયુષી બનીને કાષ્ઠ પદ
પ્રકારની પીડા પામશે નહિ.”

આ ઉપાય સાંભળતાં જ વીરવર પોતાને ઘેર ગયો. રાજા
પણ હવે શું બને છે તે બાલુવાની ધરજાથી તેની પાછળ પાછળ ગયો.
વીરવરે નિદ્રાવશ બનેલી પોતાની સ્ત્રીને ઉઠાડી અને એને
આગળ તમામ વાત કરી.

સ્ત્રીએ કહ્યું:—“રાજાનું શુભ થતું હોય તો આપણે પ્રાદ્ય
પણ સંકટમાં નાખી દેવા જોઈએ. આપણે પુત્રને ઉઠાડીએ અને
તેને આ વાત કહીએ.”

પુત્રને ઉઠાડવામાં આવ્યો. માતાએ તેને કહ્યું:—“બેટા
તારું મસ્તક દેવીને અર્પણ કરવામાં આવે તોજ રાજાના પ્રાદ્ય
બચી શકે એમ છે; નહિતો આજથી એક મહિના બાદ આપણે
આ ન્યાયી રાજા મરણ પામશે.”

પુત્ર બોલ્યો:—“માતા! એમાં પૂછવાનું જ શું હોય? મારું
અવતાર ધન્ય છે. કારણ સ્વામીના રક્ષણ માટે મારો ઉપયોગ
થઈ રહ્યો છે. હવે વિલંબની જરૂર નથી. આવા ઉત્તમ કાલ
માટે દેહ અર્પવો એ અતિ સ્તુત્ય છે.”

૧ સર્વમંગલા દેવી=એટલે સર્વનું મંગલ કરનારી દેવી. એ ભવાની, શિવ
ત્રિશ પાર્વતીનું નામ છે. તેનામાં રૂદ્રનો સંહાર કરવાનો શુભ હોવાથી તે સ્વા
ભગવતી પણ કહેવાય છે. અને તેને મનુષ્ય કેહનાં બ્રહ્માનો ચઢાવાય છે.

કારણ:—

ધનાનિ જીવિતં ચૈવ વરાયે પ્રાજ્ઞ ઉત્સૃજેત ।

તન્નિમિત્તો વરં ત્યાગો વિનાશો નિષ્પત્તે સતિ ॥

“વિદ્વાન માણસો દ્રવ્ય અને આમુખ્ય એ બીજના કલ્યાણને માટે ત્યજ દે છે. એવા હેતુથી કરેલો ત્યાગ હિતમ છે; કારણ વિનાશ તો નિયમથી થવાનો જ છે.”

“માટે પ્રસન્નતાથી દેવીને મારો ભોગ આપો અને રાગનું કલ્યાણ થાઓ.”

વીરવર પોતાના પુત્રની આ તત્પરતા બેઠ પ્રસન્ન થયો. તે બોલ્યો:— “ધન્ય ! ધન્ય ! મારા વીર પુત્ર ! ધન્ય ! બરેબર તું મારા વીર્યથી જ જન્મ્યો છે, એમાં યાદચ્ચિત પણ શંકા જેવું નથી. તેં યોગ્ય જ કહ્યું છે.”

પછી તેણે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું:— “પ્રિયે ! પુત્ર પર માતાનો અધિકાર પ્રથમ હોય છે. તું જે રાજપૂત્રીથી આજ્ઞા આપે તો જ હું એનો ભોગ આપું. કમને આપેલો ભોગ ફળતો નથી.”

સ્ત્રી બોલી:— “મારે પુત્ર કરતાં તમારી પ્રથમ જરૂર છે. સ્ત્રીને માત્ર પતિનો જ અશ્રય હોય છે. તેને પુત્ર, માતા પિતા કે ભાઈનો આશ્રય ન મળે તો પણ ચાલી શકે. પણ પતિનો આશ્રય તો બેઠએ જ. પતિસેવા એ તેનો પરમ ધર્મ છે. પતિની આજ્ઞા એ તેનું પ્રથમ વ્રત છે અને પતિની પ્રસન્નતા, તેનું વચન જળવાય એ તેનું પહેલું અને અન્તિમ કર્તવ્ય છે. હું આનંદપૂર્વક પુત્રની આપને ભેટ આપું છું આપ દેવીને એનું બલિદાન આપો અને રાગનું અરિષ્ટ ટાળો.”

આ વાર્તાલાપ દરમિયાન વીરવરની પુત્રી પણ બગી પડી. તેણે બધી વાત બહારી અને કહ્યું:— “ભાઈનું મૃત્યુ ધન્ય છે !

પણ એના બદલામાં જે મારા ભોગથીજ રાજનું ભાનિ ટળતું હોય તો હું પણ મરવા તૈયાર છું.”

વીરવરે તેને શાખાશી આપી.

રાજ કે જે પોતે ગુપ્ત રીતે આ બધું સાંભળી રહ્યો હતો તેનાથી હવે રહેવાયું નહિ. તે મનમાં બોલ્યો— “ધન્ય છે વીરવર ! ધન્ય છે તારા સ્ત્રી-પુત્રાદિકને !”

વીરવરે પોતાના પુત્રને ખાંધ ઉપર બેસાડ્યો. માતાએ પોતાની પુત્રીને ખભા ઉપર બેસાડી અને આમ બન્ને જણાં કાળી અંધારી રાત્રિએ સર્વમંગળા દેવીના મંદિરે ચાલ્યા. રાજ પણ ગુપ્તગુપ્ત તેમની પાછળ ચાલવા લાગ્યો.

મંદિર આવી પહોંચ્યું વીરવરે પુત્રને ખભા ઉપરથી નીચે ઊતાર્યો. સ્ત્રીએ પણ પુત્રીને નીચે મૂકી. પછી વીરવરે માતાની પ્રજ્ઞ કરી અને હાથ બેઠી તેની પ્રાર્થના કરતાં કહ્યું:— “હે સર્વનું મંગળ કરનારી માતા ! રાજના શતાયુષ માટે અને તેનું રાજ્ય અખંડિત રહે એ શુભ હેતુથી મારા એકના એક પુત્રનું મસ્તક તને અર્પણ કરું છું. તું મારી આ પ્રાર્થના પાર પાડજે અને તારા સેવકને ઝણી બનાવજે.”

પુત્રે પણ માતા-પિતાને પગે લાગી દેવી આગળ હાથ બેઠ્યા. તેને પ્રાર્થના કરી અને બોલ્યો:— “હે માતાજી ! મારા બળિદાન વડે, રાજ દીર્ઘાયુષી થાઓ અને તે બીજાં સૌ વર્ષ સુધી રાજ્ય કરો !”

વીરવરે પુત્રના મસ્તક પર હાથ ફેરવ્યો અને કહ્યું:— “ધન્ય છે ! પુત્ર તને ધન્ય છે !”

તે પછી તેણે પોતાની તલવાર જેવી અને આંખના પલ્લ-કારામાંજ પુત્રના મસ્તક પર ફેરવી દીધી. શિર ધડાક દેતું નીચે

ભૂમિ પર વડી પડ્યું. દેવીને ભોગ અપાયો.

વીરવરની પુત્રી કે જેણે પોતાના ભાઈને આવી રીતે મરતાં જોયો હતો તે ભાઈના શબ પાસે બેસી ગઈ અને પછી તરતજ પાસે પડેલી તલવારથી પોતાનું શિર છેદી નાખ્યું. આ તેણે એટલી તો ચપલતા પૂર્વક કર્યું કે વીરવર અને તેની સ્ત્રી પણ ‘હાં-હાં’ કરતાં રહી ગયા.

વીરવરની સ્ત્રી પોતાના બે સંતાનોના મરણથી અતિ શોક પામી. તેણે વીરવરને કહ્યું:—“આપણી પુત્રીને જરા પણ જ્ઞાન નહોતું તો પણ ભાઈના મરણ શોકને લીધે તે પણ તેજ ગતિને પામી છે. અને મારા બન્ને સંતાનો મરણ પામ્યા છે. હવે મારે જીવીને શું કરવું? હું મૃખ છું તેથી મેં રાજનું કલ્યાણ થવા માટે પ્રથમજ દેવીને મારું મસ્તક અર્પણ કર્યું નહિ. પણ હવે મને મરવાની ઇચ્છા થઈ છે માટે મને મરવાની આજ્ઞા આપો.”

વીરવર બોલ્યો:—“હે પ્રિયા! તારું કહેવું હું સમજી શકું છું. બે બાળકોના મરણથી તું હવે દુઃખી થઈ છે અને જીવનનો ત્યાગ કરવાની ઇચ્છા રાખે છે. ભલે, તારી ઇચ્છામાં આવે તેમ કર. તારું કલ્યાણ થાઓ! મને પણ એમ થાય છે કે હું પણ મૃખ છું. મેં શા માટે દેવીને પ્રથમજ મારો ભોગ ન આપ્યો. હવે ચિન્તા ન કર અને તું તારું ઇચ્છિત કાર્ય કર.”

પતિની રજા મળતાં સ્ત્રીની પ્રસન્નતાનો પાર ન રહ્યો. તે દેવીને ચરણે પડી અને પછી તલવારને પોતાના હાથમાં લઈ ગળા પર ફેરવી દીધી.

વીરવર સ્ત્રી, પુત્ર અને પુત્રીના શબ તરફ જોઈ જ રહ્યો. તેના હૃદયમાં ભારે શોક વ્યાપ્યો. એ વિચારવા લાગ્યો. “મેં રાજનું કાર્ય પૂર્ણ કર્યું છે. હવે તેનું મંમલ થશે જ. તેનું કલ્લ મેં આજે અદા કર્યું છે! માટે હવે મારે એકલાએ જીવવાની

તૃષ્ણા શા માટે રાખવી જોઈએ. ગુજરાન કરવા લાગકે મારે
આખા કુટુંબનો નાશ કરી હું એક મારા આત્માનું પોષણ કરું
તે શું મારા જેવાને શોભે ખરું? ના, ના, એવું કૃત્ય કરનાર
ઐક્યપણુ મનુષ્ય યશપાત્ર થતો નથી. માટે હું પણ દેવીને મારો
ભોગ આપીશ હે દેવી! તમે મારો ભોગ સ્વીકારી આ સેવકને
પાવન કરો.

એણે માતાને વંદન કર્યું અને તેની પ્રાર્થના કરવા માંડી:—

જય મહિષાસુરમારિણિ દારિણિ રુદ્રદાનવસ્ય શૂલકરે ।
જય વિબુધોત્સવકારિણિ ધારિણિ ભુવનત્રયસ્ય માતરે ॥
જય જગદ્દર્શિતચરણે શરણે નિઃશ્રેયસસ્ય ભક્તાનામ ।
જય વૃતભાસ્કર કિરણે હરણે દુરિતાન્ધકાર વૃન્દાનામ ॥
જય કાલિ જય કપાલિનિ જય કક્કાલિનિ શિવે નમસ્તેઽસ્તુ ।
રૂપમેન નૃપતે અધુના પ્રસાદ મન્મસ્તકોપહારિણ ॥

આ પ્રમાણે દેવીની સ્તુતિ કરી તેણે તલવાર ઉપાડી અને
પછી તરતજ તે પોતાના શિર પર ફેરવી દીધી. ગળું ધગક
દેતું શ્વણવારમાં જ નીચે જમીન પર પડી પડ્યું.

રામ આ બધે બનાવ ગુપ્ત રીતે જોઈ આશ્ચર્યથી ચકિત
બની ગયો. હવે એને મારે શોક થવા લાગ્યો. તે વિચારવા
લાગ્યો:—

जीवन्ति च म्रियन्ते च मद्भिः शूद्रजन्तवः ।

अनेन सदृशो लोके न भूतो न भविष्यति ॥

“મારા જેવો શૂદ્ર પ્રાણી જીવે છે અને મરે પણ છે. પણ
આ લોકમાં આ વોરવર જેવો કોઈ થયો નથી અને થવાનો
નથી.”

“ત્યારે આવનારો દેહ છૂટ્યા પછી મને મારું સંજ્ઞ શું કામ
લાગશે? વળી આ પુરૂષે પોતાના સ્વામીને જણાવ્યા વગર

પરોક્ષ રીતે પોતાનું ને પોતાના કુટુંબનું બળિદાન આપ્યું છે. આવું કાર્ય કરનારો કોઈ ધીર-વીર પુરુષ હવે આ પૃથ્વી પર પાકશે પણ નહિ. માટે જો હું એના કરેલા ઉપકારના પ્રમાણમાં તેનો બદલો વાળું નહિ, તો પછી હું રાજા શા કામનો ? અને મારું જીવન પણ પશુની જેમ અર્થ કેમ નહિ ગણાય ?”

આમ વિચારી રાજાએ પણ પોતાનું મરતક છેલ્લા મ્યાનમાંથી પોતાની તલવાર કાઢી, એ જેવો પોતાના શિર પર ઘા કરવા બમ છે તેવોજ એના હાથ પર કાઢનો હાથ પડ્યો. સર્વમંગળા દેવીએ રાજાનો હાથ પકડી લીધો.

દેવીએ કહ્યું:—“રાજા ! હું તારા પર પ્રસન્ન થઈ છું ! આટલું સાહસ બસ થયું. તારું જીવિત પ્રેરું થશે તો પણ તારું રાજ્ય નાશ પામવાનું નથી.”

રાજાએ દેવીને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યા અને બોલ્યો:—“દેવી હવે મને રાજ્યનો શા ઉપયોગ છે ? જો તમારે મારા ઉપર કૃપા જ કરવી હોય તો આ શરવીર વીરવરને તેની સ્ત્રી અને પુત્રપુત્રી સાથે સજીવન કરો. મારે એટલું જ જોઈએ છે !”

દેવીએ ‘તથાસ્તુ’ કયું.

તરતજ વીરવર, તેની સ્ત્રી તથા બે સંતાનો આજસ મરડી બેઠા થયા.

રાજા પાછો છૂપાઈ જઈ આ અદ્ભુત કર્મ જોવા લાગ્યો.

વીરવર અને તેની સ્ત્રીએ માતાને પ્રણામ કર્યા. પોતાના બાથકોને તથા પોતાને પુનર્જીવન આપવા માટે તેમણે માતાનો ઉપકાર માન્યો. અને પછી બધા પોતાને ઘેર ગયા.

આ બાબુ રાજા પણ ઝડપથી ખબર ન પડે એમ બીજે રસ્તે નીકળી ગયો અને પોતાના અન્તઃપુરમાં આવી ગયો.

વીરવર સંતાનોને મૂકી પાછો દેવડીએ આવ્યો અને પહેરો ભરવાના કામે લાગી ગયો.

રાજાને તેના આગ્યાની ખબર પડી. તેણે યમ મારી:—“અરે! કોઇ હાજર છે કે?”

“હા, વીરવર હાજર છે.”

રાજાએ પૂછ્યું:—“તું પેલી રાત્રી સ્ત્રી પાસે જઈ આવ્યો હતો?”

“હા, હા. આપની આજ્ઞાથી તે સ્ત્રીની પાસે હું ગયો હતો. પરંતુ તે સ્ત્રી રાક્ષસની જેમ ભેતભેતમાં ક્યાંક અંધોપ થઈ ગઈ તે મને જણાયું જ નહિ. મેં બહુ શોધ કરી. પણ તેનો પત્તો ન લાગ્યો. રૂઢન પણ બંધ પડી ગયું. એટલે હું પાછો અહીં આવ્યો છું.”

રાજા આ સાંભળી આશ્ચર્યમાં ડૂબી ગયો. એ વિચારવા લાગ્યો. “આ કેવા મહાન ઉદાર હૃદયનો છે? કારણ—

प्रियं ब्रूयादकृपणः शूरः स्यादयिकत्यन्नः ।

दाता नापात्रवर्षी च प्रगल्भः स्यादनिष्टुरः ॥

“તે મધુર બોલે છે છતાં કૃપણ નથી, શૂર છે છતાં પોતાની સ્તુતિ કરતો નથી, દાતા છે છતાં અપાત્રે દાન દેતો નથી, અને પ્રગલ્ભ હૃદયવાન છે તથાપિ નિર્દય થતો નથી.”

મહાપુરોના સર્વ આ લક્ષણો વીરવરમાં છે. આવાનો હું જે સત્કાર કરી શકું તે ઓછો જ છે.”

ખીજે દિવસે પ્રાતઃકાળે રાજાએ સભા ભરી અને સર્વ લોકોની આગળ વીરવરના ત્યાગની અપૂર્વ કહાણી કહી સંભળાવી. સભાજનો આવા આશ્ચર્યમય ત્યાગની વાત સાંભળી દિગ્મુઠ બની ગયા અને તેની વાહવાહ પોકારવા લાગ્યા.

રાજાએ પ્રસન્ન થઈ તેને કર્ણાટકદેશનું રાજ્ય આપ્યું અને પોતાના મિત્ર તરીકે ગણી તેને ભેટી પડ્યો.”

વાર્તા પૂરી થઈ ગઈ. વૈતાળ બોલ્યો:—“હે રાજા, વિક્રમ ધન્ય છે તે સેવકને કે જેણે સ્વામીને માટે પોતાના કુટુંબની

આશા, મમતા ધરી નહિ અને પ્રાણત્યાગ કર્યો. હવે હું તને પૂછું છું કે આ પાંચમાંથી વધારે મોટો પરાક્રમી અને ઉદાર-દિલ કોણ ? કોનું સત્ય અધિક ગણવું ? તું જો આ જાણવા છતાં પણ મને જણાવશે નહિ તો મહા અનર્થ થશે.

રાજથી રહેવાયું નહિ. તે બોલ્યો:—“રાજ સૌથી વધુ પરાક્રમી અને ઉદાર દિલવાળો માનવો.”

“કારણ ?” બેતાળે પૂછ્યું.

રાજએ કહ્યું—“સ્વામીને માટે પ્રાણ આપવો એ તો સેવકનો ધર્મ છે. બીરવરે એ કામ કર્યું હતું એમાં તેનો ધર્મ જ સમાયલો હતો. પુત્રે પિતાની આજ્ઞા પાળી હતી, અને પિતાની આજ્ઞાનું પાલન કરવું એ પુત્રની ફરજ હતી. તે ફરજ મુજબ બીરવરનો પુત્ર વર્ત્યો હતો. બહેનને ભાઈ વગરનું જીવતર વહાલું ન લાગ્યું અને એટલે એ શોકથી એ મરી ગઈ. સ્ત્રીને સંતાનો વગરનું જીવતર નકામું લાગ્યું. પતિની આજ્ઞા લઈ તેણે પણ પોતાનો દેહ પાડી નાખ્યો. એટલે એમાં પણ કંઈ તેનો ભારે ત્યાગ ન કહેવાય; કારણ આ ત્યાગ પાછળ સંતાન પ્રેમની ભાવના હતી. કોઈ ખાસ ઉદ્દેશ નહોતો.”

“પણ રાજનો ત્યાગ એ બધા કરતાં ઉત્તમ શા માટે ?” બેતાળ કારણ જાણવા અધીરો બન્યો.

“એટલા માટે જ કે એ પોતાના સેવકો-દાસો માટે પ્રાણ આપવા તત્પર થયો હતો. સેવકને માટે રાજએ આટલા ઉદાર થવું એ અલૌકિક છે. માટે રાજને જ ધન્ય છે ! એનેજ બધા કરતાં વીર અને ઉદારહૃદયી માનવો.”

બેતાળને આ ખુલાસાથી સંતોષ થયો પરંતુ રાજએ પોતાનું મૌન તોડેલું હોવાથી તે પોતાની માયા વડે પુનઃ રાજનાં બહા પરથી અદ્રશ્ય બની ગયો અને પેલા ઝાડ પર જઈ લટકવા લાગ્યો.

શુક અને સારિકા

[૪]

રાજા વિક્રમ ફરી પાછો ઝાડ પર ચઢ્યો. રાજાને નીચે ઊતર્યું અને પછી તેને પોતાના ખભા પર નાંખી યોગીની પાસે જવા માંડ્યું.

થોડાંક ડગલાં ન ચાલ્યો હશે ત્યાં તો રાજામાં જૂપાયલો. વૈતાળ બોલ્યો:—“રાજા! તું એક સાધારણ યોગી માટે શા સાર આટલું કષ્ટ ઉઠાવી રહ્યો છે? તને થાક નથી લાગતો? ચાલ, તારા મનને રંજન થાય એવી એક વાર્તા તને સંભળાવું.”

વૈતાળે વાર્તા કહેવા માંડી:—

“લોગવતી નામની એક નગરીમાં રૂપસેન નામનો એક પ્રતાપી રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એ જેટલો ગુણવાન તેટલો જ ધનવાન પણ હતો. એની પાસે ચૂડામણી નામનો એક શુક (પોપટ) હતો. લોકવાયકા હતી કે આ પોપટ પૂર્વે કાષ્ઠ એક દેવતા હતો પરંતુ શાપને લીધે પોપટના અવતારને પામ્યો હતો.

આ પોપટમાં અલૌકિક જ્ઞાન હતું. જ્યાં જર્મનાઓ તેના મુખે હતાં. નીતિજ્ઞાનની વાતમાં તે નિષ્ણાત હતો.

એક દિવસે રૂપસેન ખુશમિજનમાં હતો. તેણે વિનોદ અર્થે શુકને પ્રશ્ન કર્યો:-

“શુક! તું શું જાણે છે?”

શુક જવાબ આપ્યો:-“મહારાજ! હું બધું જ જાણું છું.”

“એમ જ જો હોય તો મારે યોગ્ય સુંદર સ્ત્રી કોણ છે તે કહે?”

પોપટ બોલ્યો:-“મગધ દેશમાં મગધેશ્વર રાજાની ચંદ્રાવતી નામની એક પુત્રી છે. તે અતિ રૂપવતી, જ્ઞાની અને દેવાંશી છે. તમારે યોગ્ય એ જ કન્યા છે.”

“હું એની સાથે પરણી શકીશ ખરો?”

“કેમ નહિ? આપના લગ્ન તેની સાથે જ થવા નિર્માયા છે.”

ચંદ્રાવતીની પ્રશંસા સાંભળી રાજાના મનમાં તેને પરણવા માટેની ચટપટી જાગી. તેણે રાજ્યમાંથી વિદ્વાન જ્યોતિષીઓ બોલાવ્યા અને પ્રશ્ન કર્યો:- “મારા લગ્ન કોની સાથે થાય એમ છે તે કહે?”

જ્યોતિષીઓએ ગણતરી કરી અને કહ્યું:- “મગધદેશના રાજાની કુંવરી સાથે.”

રાજા આ ભવિષ્યવાણીથી પ્રસન્ન થયો. હવે તેનું મન ચંદ્રાવતીની જ માળા જપવા લાગ્યું.

રાજાએ પોતાના પંડિતને બોલાવ્યો અને તેને મગધેશ્વર પાસે તેની કુંવરીનું પોતાને માટે માગું કરવા મોકલ્યો.

રાજાએ જતી વખતે બ્રાહ્મણને કહ્યું:-

“કામમાં ક-તેહ કરીને જ આવજો. હું તને સારી રીતે સંતુષ્ટ કરીશ.”

બ્રાહ્મણ મગધને માર્ગે ચાલવા લાગ્યો.

મગધેશ્વરની પુત્રી ચંદ્રાવતી રૂપરૂપના અવતાર સંભાન હતી. એ જ્ઞાની હતી તેટલીજ સ્વભાવમાં દયાળુ અને સહન-શીલ હતી. રાજરાણી તરીકેના સર્વ ગુણ તેનામાં હતા.

ચંદ્રાવતીની પાસે એક સારિકા-મેના હતી. એનું નામ તેણે મહેનમંજરી પાડ્યું હતું. આ મેના પંજુ શુકના જેવીજ ચતુર અને બુદ્ધિમાં તેજવી હતી. રાજકન્યા પોતાનો ઘણાંખેરા સમય આ સારિકાની સાથે જ વાર્તાલાપમાં વિતાવતી હતી.

એક દિવસે ચંદ્રાવતીએ સારિકાને પૂછ્યું:—“મારે લાયક પતિ કોણ છે તે તું જણાવી શકીશ ખરી?”

“હા, કેમ નહિ? હું એ બાણ છું.”

“ક્યાણ છે કેહે?” ચંદ્રાવતી પોતાના ભાવિ પતિને બાણવા આતુર બની ગઈ.

“ભોગવતી નગરીનો રાજા રૂપસેન. એ તારે માટે સર્વથા મોઝ્ય છે. જાણીએ તેને તારે માટેજ સજ્યો છે. તું એની સાથે પરણી સુખી થઈ શકીશ.”

ચંદ્રાવતીને સારિકાની વાતો પર વિશ્વાસ હતો. આ વાતને પાણુ તેણે સ્વીકારી લીધી. તેજ દિવસથી તેણે રૂપસેનને પોતાનો પતિ માન્યો અને તેની આરાધના કરવા લાગી.

આ અરસામાં રૂપસેનનો બ્રાહ્મણ પંજુ મગધમાં આવેલી પહોંચ્યો. તેણે મગધેશ્વર પાસે જઈ રૂપસેન માટે તેની કુંવરીત્વ માગ્યું કહ્યું. બ્રાહ્મણે કહ્યું:—“તમારી કુંવરી મારા રાજવીને બંધી રીતે યોગ્ય જ છે. વળી આ સંબંધથી એ મોટા રાજ્યો વચ્ચે

મૈત્રી સંબંધ સ્થપાશે અને અરસપરસ લાભ થશે.”

રાજાએ વિચાર્યું—આ વાત ખોટી નથી. રૂપસેનના રૂપ તથા ગુણના વખાણ તેના કાન પર પણ અથડાયા હતા. એટલે જ્યારે સામેથી જ કહેણ આવ્યું છે ત્યારે એને સ્વીકારી લેવા-માં જ શોભા છે. રાજાએ આ માંગણી સ્વીકારી લીધી. બ્રાહ્મણનો યોગ્ય સત્કાર કર્યો અને એની સાથે જ પોતાના કુળગોરુને પાંજુ લગ્નનું નકકી કરવા તથા બને તો રાજાને સાથે જ તેડી લાવવાને માટે મોકલ્યો. રાજાએ કહ્યું:—“તમે રાજા રૂપસેનને લઈને સાથે જ આવી પહોંચજો. એ અરસામાં અહીં અમે લગ્નની બધી તૈયારીઓ કરી રાખીશું.”

ભોગવતીમાં આવીને બ્રાહ્મણે શુભ સમાચાર આપ્યા. મગધેશ્વરના કુલગોરે રાજાને લગ્ન માટે મગધ આવવાનું આમંત્રણ આપ્યું. રાજા હર્ષ પામ્યો અને ધામધુમ સાથે લગ્ન કરવાને નીકળ્યો.

રૂપસેન અને ચન્દ્રાવતીના લગ્ન મોટા સમારંભ સાથે ઉજવાઈ ગયા. રાજા ચન્દ્રાવતીને લઈને પોતાના નગરમાં આવ્યો. ચન્દ્રાવતી આ સમયે પણ મેનાને પોતાની સાથે લાવવાનું વિચારી નહોતી.

મેનાના પાંજરાને રૂપસેને પોપટના પાંજરાની સામે જ લટકાવ્યું. મેના-પોપટ બન્ને આનંદથી વાર્તાલાપ કરી પોતાનો સમય કાઢવા લાગ્યા.

રાજાના મનમાં વિચાર આવ્યો. આ શુક અને સારિકાને એક જ પાંજરામાં પૂરીથે તો એ બન્નેનો સમય આનંદથી જાય અને એક બીજાને એકબીજા પાંજુ ન લાગે. ચન્દ્રાવતીને પણ આ વાત ગમી ગઈ. રાજાએ તેમને માટે એક મોટું સોનાનું પાંજરું બનાવી તેમાં એ બન્નેને રાખ્યા.

“કામમાં ફેરવે કરીને જ આવજો. હું તને સારી રીતે સંતુષ્ટ કરીશ.”

બ્રાહ્મણ મગધને માર્ગે ચાલવા લાગ્યો.

મગધેશ્વરની પુત્રી ચંદ્રાવતી રૂપરૂપના અવતાર સંભાન હતી. એ જ્ઞાની હતી તેટલીજ સ્વભાવમાં દયાળુ અને સહન-શીલ હતી. રાજરાણી તરીકેના સર્વ ગુણ તેનામાં હતા.

ચંદ્રાવતીની પાસે એક સારિકા-મેના હતી. એનું નામ તેણે મંદનમંજરી પાડ્યું હતું. આ મેના પંજુ શુકના જોવીજ ચતુર અને બુદ્ધિમાં તેજવી હતી. રાજકન્યા પોતાનો ઘણાંખેરા સમય આ સારિકાની સાથે જ વાર્તાલાપમાં વિતાવતી હતી.

એક દિવસે ચંદ્રાવતીએ સારિકાને પૂછ્યું:—“મારે લાયક પતિ કાણ છે તે તું જણાવી શકીશ ખરી?”

“હા, કેમ નહિ? હું એ બાબત છું.”

“કાણ છે કેહે?” ચંદ્રાવતી પોતાના ભાવિ પતિને બાણવા આતુર બની ગઈ.

“જોગવતી નગરીનો રાજા રૂપસેન. એ તારે માટે સર્વથા યોગ્ય છે. જાણીએ તેને તારે માટેજ સંજોગ છે. તું એની સાથે પરણી સુખી થઈ શકીશ.”

ચંદ્રાવતીને સારિકાની વાતો પર વિશ્વાસ હતો. આ વાતને પંજુ તેણે સ્વીકારી લીધી. તેજ દિવસથી તેણે રૂપસેનને પોતાનો પતિ માન્યો અને તેની આરાધના કરવા લાગી.

આ અરસામાં રૂપસેનનો બ્રાહ્મણ પંજુ મગધમાં આવે પહોંચ્યો. તેણે મગધેશ્વર પાસે જઈ રૂપસેન માટે તેની કુંવરીનું માગું કર્યું. બ્રાહ્મણે કહ્યું:—“તમારી કુંવરી મારા રાજવીને ખરી રીતે યોગ્ય જ છે. વળી આ સંબંધથી એ મોટા રાજ્યો વચ્ચે

મંત્રી સંખલ સ્થપાશે અને અરસપરસ લાલ થશે.”

રાજાએ વિચાર્યું—આ વાત ખોટી નથી. રૂપસેનના રૂપ તથા શુભના વખાણ તેના કાન પર પણ અથડાયા હતા. એટલે જ્યારે સામેથી જ કહેણ આવ્યું છે ત્યારે એને સ્વીકારી લેવામાં જ શોભા છે. રાજાએ આ માંગણી સ્વીકારી લીધી. બ્રાહ્મણને યોગ્ય સત્કાર કર્યો અને એની સાથેજ પોતાના કુળગૌરવને પણ લગ્નનું નકકી કરવા તથા બને તે રાજાને સાથે જ તેડી લાવવાને માટે મોકલ્યો. રાજાએ કહ્યું:—“તમે રાજા રૂપસેનને લઈને સાથે જ આવી પહોંચજો. એ અરસામાં અહીં અમે લગ્નની બધી તૈયારીઓ કરી રાખીશું.”

ભોગવતીમાં આવીને બ્રાહ્મણે શુભ સમાચાર આપ્યા. મગધેશ્વરના કુલગૌરવે રાજાને લગ્ન માટે મગધ આવવાનું આમંત્રણ આપ્યું. રાજા હર્ષ પામ્યો અને ધામધુમ સાથે લગ્ન કરવાને નીકળ્યો.

રૂપસેન અને ચન્દ્રાવતીના લગ્ન મોટા સમારંભ સાથે ઉજવાઈ ગયા. રાજા ચન્દ્રાવતીને લઈને પોતાના નગરમાં આવ્યો. ચન્દ્રાવતી આ સમયે પણ મેનાને પોતાની સાથે લાવવાનું વિચારી નહોતી.

મેનાના પાંજરાને રૂપસેને પોપટના પાંજરાની સામેજ લટકાવ્યું. મેના-પોપટ બન્ને આનંદથી વાર્તાલાપ કરી પોતાનો સમય કાઢવા લાગ્યા.

રાજાના મનમાં વિચાર આવ્યો. આ શુક અને સારિકાને એકજ પાંજરામાં પૂરીયે તે એ બન્નેનો સમય આનંદથી બચ અને એક બીજાને એકલું પણ ન લાગે. ચન્દ્રાવતીને પણ આ વાત ગમી ગઈ. રાજાએ તેમને માટે એક મોટું સોનાનું પાંજરું બનાવી તેમાં એ બન્નેને રાખ્યા.

શુક અને સારિકા બન્ને સાથે રહેવા લાગ્યા. શુક જેટલો દરજ્જો વિકાસ હતો તેટલો જ દરજ્જો આ મેના પણ પડતો હતો. કળા અને ચતુરાઈમાં મેના ઘણી પ્રવીણ હતા. તે બન્ને જણાં આનંદમાં રહેતાં અને પોતાની અલૌકિક જ્ઞાનશક્તિથી પોતાના રાજરાણીનાં મનને સંતોષ ઉપજાવી, તેમની સેવા કરતાં હતાં.

પરંતુ મેના કેટલીક બાબતોમાં શુકથી જુદી જ રહેતી. એ જમતી વખતે જુદી બેસતી અને સૂતી વખતે પણ તેનાથી અલગ થઈ જતી. શુકને આ વાત ગમતી નહોતી. છતાં તે ચલાવી લેતો. પોતાના મનના આવેગને શુકે અત્યાર સુધી અંદર જ સમાવેલો રાખ્યો.

પણ એક દિવસે તેનાથી રહેવાયું નહિ. તેણે મેના પાસે જઈ અત્યંત વલણ ભર્યા મૃદુ શબ્દોમાં કહ્યું:- “ખારી મેના! તું મારાથી દૂર બેસી ભોજન કરે છે. નિદ્રા પણ દૂર રહીને કરે છે. આ તને બાજતું નથી. આપણે એકજ થાળીએ જમીએ અને એક જ શય્યામાં પોઢીએ તો કેવો આનંદ આવે? ચાલ, આપણે લગ્ન કરી પતિપત્ની બનીએ અને સાથેજ રહી આનંદ મજાહ લોગવીએ!”

મેનાએ શુકની આ વાત સાંભળી મોઢું મરડ્યું. તે બોલી:- ‘તું આ શું વાત કરે છે? હું કોઈ પુરુષ સાથે પાત્ર પાડવા માગતી નથી. પુરુષો ઘાતકી અને કૃતક્ષી હોય છે. સ્ત્રીની હત્યા કરતાં પણ તેઓ અચકાતાં નથી.”

આ વાત સાંભળી શુકને ક્રોધ ચડ્યો. એ બોલ્યો:- તારી વાત તદ્દન બોટી છે. પુરુષો દગલબાજ તથા કૃતક્ષી હોતાંજ નથી પરંતુ સ્ત્રીઓના હૃદયજ ઘણાં કઠોર અને કૂર હોય છે. તેમનામાં સાદું નરમું સમજવાની શક્તિ હોતી નથી અને

તેઓ મહા ઝેરીલી હોય છે.”

મેનાએ કહ્યું:-“તું ખોટો છે.”

આમ મેના અને પોપટ બન્ને લડી પડ્યા.

આ ચર્ચા ચાલતી હતી તે સમયે રાજા અને રાણી તેમની સામેજ બેસીને આનંદમાં વાર્તાવિનોદ કરી રહ્યા હતા. મેના અને પોપટની બોલાચાલી સાંભળી તેમનું ખ્યાન એ તરફ દોરવાયું. રાજાએ તેમને પૂછ્યું:-

“તમે બન્ને જણા શા માટે લડો છો?”

મેનાએ કહ્યું:-“મહારાજ ! પુરુષો કૃતઘ્ની અને ઘાતકી હોય છે માટે હું પુરુષની સાથે પ્રસંગ પાડવા ઇચ્છતી નથી. શુક પોતે સ્ત્રીઓને ક્રૂર અને અવિચારી સ્વભાવવાળી ગણે છે. આમ અમે વિતાંડાવાદમાં પડ્યા છીએ.”

રાજાએ કહ્યું:-“હું તમારો ન્યાય કરીશ. પ્રથમ મેના તું કહે-“શા માટે તું પુરુષોને ઘાતકી અને કૃતઘ્ની કહે છે. તારી પાસે એનું કંઈ પ્રમાણ છે ખરું?”

મેનાએ કહ્યું:-“હા, મહારાજ ! એ વિશેની એક વાત હું બાણું છું અને તે તમને કહી બતાવું છું તે સાંભળો:-”

મેનાએ કહેલી વાર્તા : પુરુષ બેવફા છે.

“આ પૃથ્વી ઉપર ઈલાપુર નામનું એક નગર છે. પૂર્વે એ નગરમાં મહાધન નામનો એક સાહુકાર રહેતો હતો. એ મોટો ધનવંત હતો. એને કંઈ સંતતિ નહોતી. એથી તે સદાકાળ તીર્થ સેવતો, દાન-ધરમ કરતો અને કથા-પુરાણ શ્રવણ કરી પોતાનો સમય કાઢતો હતો.

કેટલેક દિવસે ઇશ્વરકૃપાથી સાહુકારને ઘેર પુત્ર જન્મ્યો. શુભ પ્રસંગ આવ્યો. સાહુકારે પુત્રના જન્મ સમયે મોટો મહો-

તસવ ક્યો અને અગીયારમે દિવસે તેનું ધનદત્ત એવું શુભ નામ પાડ્યું.

સમય વીતતાં પુત્ર મોટો થતો ગયો. ધીમે ધીમે તે તરુણાવસ્થામાં આવ્યો. પિતાએ તેને અભ્યાસ માટે મોકલ્યો. પણ અહીં એ કેટલાક ખરાબ છોકરાઓની સંગતમાં આવ્યો અને જુગાર રમતાં શીખ્યો.

આજ અરસામાં ધનદત્તના પિતા મરણ પામ્યા. પિતાનું મરણ થતાં ધનદત્ત તેની વિશાળ સંપત્તિનો ભોક્તા બન્યો. હવે તેને કાંઈ પ્રજ્ઞનારું નહોતું. તેથી મરણમાં આવે તેમ એ સ્વચ્છંદે વર્તવા લાગ્યો અને સંપત્તિને ઉડાવવા માંડી.

જુગારે એ હવે તેનું નિત્યનું વ્યસન થઈ પડ્યું. મિત્રો પણ તેને એવાજ મળ્યા. દુર્જનોની સોબતથી સારા માનવીઓ પણ ફસાઈ જાય છે તો ધનદત્તનું પણ શું ગળું? તે પ્રેરપ્રેરે તેમના ફાંદામાં ફસાઈ ગયો. દુર્જનોની સંગત એક દુઃખરૂપી ઝાડનું મળ છે. અને દુષ્ટના સમાગમમાં દુઃખ સિવાય બીજું કશું પણ મળતું નથી. થોડા જ વખતમાં વિશાળ સંપત્તિનો માલિક ધનદત્ત રસ્તાનો બિખારી બની ગયો. ખાવાના પણ તેને સાંસા પડવા માંડ્યા. હવે બિખારી ધનદત્તને આ ગામમાં રહેતાં શરમ આવવા લાગી એટલે તેણે પોતાના દેશનો ત્યાગ કર્યો અને પરદેશમાં ફરવા લાગ્યો.

ભટકતો ભટકતો એ ચંદ્રપુરમાં આવી ચઢ્યો. પોતાને લખ લાગી હતી એટલે તે એક સાહુકારને ઘેર ભોજન કરવા માટે ગયો. સાહુકારે ધનદત્તની ગૌર મુખમુદ્રા તથા તેના સુકોમળ શરીર તરફ નજર કરી વિચાર્યું કે આ યુવાન કોઈ કુળવાન અને સારા ધરનો માલમ પડે છે. તેણે ધનદત્તને પ્રજ્ઞ:-
“તમારું ગામ કયું? કેવા કુળના છો?”

ધનદત્તે પોતાનો પરિચય આપ્યો. માતા-પિતાનું નામ કહ્યું. સાહુકાર તેના પિતાનો ઓળખીતો નીકળ્યો. તેણે તેને પૂછ્યું:—“તોપછી તમારી આવી સ્થિતિ કેવી રીતે થઈ?”

ધનદત્તે જણાવ્યું—“હું એક વહાણમાં માલ ભરીને દૂર દેશમાં વ્યાપાર માટે ગયો હતો. ત્યાં માલ વેચીને પાછો વહાણમાં માલ ભરી મારા દેશ તરફ જતો હતો. એટલામાં રસ્તે મોટું તોફાન થયું. વહાણ ભાંગી ગયું. મારી બધી માલમત્તા દરિયામાં ફળી ગઈ. મારે હાથે એક પાટીયું આવ્યું, તે પકડી ફળતો ફળતો હું અહીં આવી પહોંચ્યો છું. હવે મને મારા દેશમાં જતાં શરમ આવે છે. કારણ, મેં સર્વસ્વ ગુમાવ્યું છે. કયે મોટે હવે હું દેશમાં બહાર?”

ધનદત્તની આ વાત સાંભળી સાહુકાર તેના પર દયા ખાવા લાગ્યો. તેના મનમાં એક વિચાર આવ્યો. આ છોકરો મોટો કુળવંત છે. આગળ શ્રમાન હતો પરંતુ દેવયોગે આજે તેની આ દશા થઈ છે. મારી પાસે ધન ક્યાં નથી? એને એ આપીશ અને ધનવાન બનાવીશ. મારી પુત્રીના લગ્ન જો એની સાથે કરવામાં આવે તો મારી બધી ચિન્તા ટળી જાય. આવો બનાવ મનુષ્યવર કૃપા વગર બનેજ નહિ. ઘેર બેઠા એ આવ્યો છે તો હવે એને જવા દેવો એ યોગ્ય નથી.

સાહુકારે પોતાનો આ વિચાર પોતાની સ્ત્રીને કહ્યો. સ્ત્રીના મનમાં પણ પોતાની પુત્રીને માટે આ યુવાન વસી ગયો હતો. એટલે તેણે એમાં સંમતિ આપી. ધનદત્તને તેણે પોતાને ત્યાં આશ્રય આપ્યો અને એક શુભ દિવસે પોતાની કન્યા સાથે તેના લગ્ન પણ કરી દીધા. આ લગ્ન પ્રસંગે સાહુકારે પુષ્કળ દ્રવ્ય ધનદત્તને આપ્યું.

ધનદત્ત પોતાના સસરાને ઘેર ધન્યમાન થઈને રહ્યો.

ત્યાં રહી એણે ઘણું દિવસ સુખચેનમાં ગાળ્યા. પોતાની માઠી સ્થિતિ એ ભક્ષી ગયો. વ્યાપારથી પણ તેણે ઘણું ધન મેળવ્યું એટલે પાછો તેનો જુનો સ્વભાવ આગળ તરી આવ્યો. જુગાર રમવા એનું મન તત્પર બન્યું. ભોગ વિલાસ ભોગવવાની એને ઇચ્છા થઈ એટલે સ્વાભાવિક રીતેજ એને પોતાના જતનની યાદ આવી. પોતાને ઘેર જવા એનું મન વલોપાત કરવા લાગ્યું.

એક દિવસે ધનદત્તે પોતાના સસરાને કહ્યું:—“અહીં રહ્યાને મને લાંબો કાળ વીતી ગયો છે. મારે ઘેરથી કંઈ સમાચાર પણ આવ્યા નથી એટલે ત્યાંના સમાચાર જાણવા હું આતુર બન્યો છું અને થોડાંક દિવસ ત્યાં જઈ આવવા માંગુ છું. આપની પુત્રીને પણ સાથે લઈ જવાની ઇચ્છા છે તો મને રજા આપો.”

સાહુકારે વિચાર્યું:—“ભલે, જમાઈનું મન ખૂશ થતું.” પરંતુ દીકરીને મોકલવાનું તેનું મન માન્યું નહિ. તો પણ જમાઈના આગ્રહથી તેણે પોતાની પુત્રીને મોકલવાનું સ્વીકાર્યું. પુત્રીને કીમતી અલંકારો પહેરાવી, શણગારી, તેને દ્રવ્ય આપ્યું. જમાઈને પણ દ્રવ્ય વગેરે આપી બન્નેને વિદાય કર્યા. સાહુકારે પોતાની પુત્રીની સેવા ચાકરી કરવાને માટે એક ઘરડી ડોસીને પણ તેમની સાથે મોકલી હતી. ધનદત્ત આ બન્નેને લઈને પોતાને દેશ જવા ઉપડ્યો.

ચાલતાં ચાલતાં તેઓ એક મોટાં અરણ્યમાં આવી પહોંચ્યા. ધનદત્તે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું:—“રસ્તો ભયંકર છે. અહીં ચૌર-હુંટારાઓનો પણ ડર રહે છે માટે તું તારા બધા અલંકારો ઉતારી મને સોંપી દે. હું મારી પાસે રાખીશ.”

સ્ત્રીએ નિખાલસ ભાવે પોતાના તમામ અલંકારો ઉતારીને પતિને સોંપ્યા.

ધનદત્ત હવે પોતાના મૂળ સ્વભાવ પર જવા લાગ્યો.

અલંકારોથી તેનું મન ચળી ગયું. તેણે પોતાની સ્ત્રીને તથા તેની સાથે આવતી ડોસીને મારી નાખવાનો નિશ્ચય કર્યો. ચાલતાં ચાલતાં એક ઊંડો કૂવો આવ્યો. કૂવો એકદમ નજીક આવ્યો. એટલે ધનદન્તે પોતાની સ્ત્રીને અને ડોસીને ધક્કો મારી અંદર ગબડાવી દીધા. અને પછી તે ચંડાળ પુરુષ પાછું વળીને જોયા. વગરજ ત્યાંથી નાસી ગયો.

ડોસીની તો વય થયેલી હતી એટલે તે તો કૂવામાં પડતાંની સાથે જ મરણ પામી. પરંતુ સ્ત્રી અંદરના એક ઝાડની ડાળી પકડી વળગી રહી એટલે તે બચી ગઈ. તે દુઃખ વેદના અને વિરહને અંગે રડવા તથા ચીસો પાડવા લાગી.

એક મુસાફર એ રસ્તેથી પસાર થઈ રહ્યો હતો. તેના સાંભળવામાં કાંઈ સ્ત્રીના રડવાનો અવાજ આવ્યો. એણે કૂવાની અંદર જોયું તો એક સ્ત્રી જણાઈ. તેને તેણે બહાર કાઢી. પૂછ્યું:— “તું કાણ છે? અને અહીં કેવી રીતે પડી ગઈ?”

સ્ત્રીએ કહ્યું:—“હું હેમચુપ્ત શેઠની પુત્રી છું. મારા વર સાથે સાસરે જતી હતી એટલામાં અહીંયા ચોર લોકોની સાથે અમારો ભેટો થઈ ગયો. તેમણે મારી પાસેના અલંકારો ઝૂંટવી લીધા અને મને તથા મારી દાસીને આ કૂવામાં બળ કરીને નાંખી દીધા. દાસી ડોસી હતી. એટલે તે તો તરતજ મરી ગઈ પણ હું જીવતી રહી ગઈ. મારા પતિને તેઓ ક્યાં લઈ ગયા તેની મને બાજુ નથી.”

વટેમાર્ગે તેને પોતાની સાથે લીધી અને તેના માબાપને સોંપી પોતે પોતાને માર્ગે ચાલતો થયો. માબાપે તેની આ સ્થિતિનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે તેણે જે વટેમાર્ગને કહ્યું હતું તે સુજબ તેમને પણ કહ્યું. પુત્રીને દિલાસો આપતાં પિતાએ કહ્યું: “બેટા, કંઈ ચિન્તા ન કરીશ. તારા પતિને ચોરો છોડી દેશે કારણ,

તેઓ જીવ લેતા નથી. માત્ર ધન-દોલત જ લૂંટી લે છે તું અહીં નિરાંતે રહે. પતિનો મેળાપ થતાં કંઈજ વાર લાગશે નહિ. અને સ્ત્રી પોતાના પતિનું ધ્યાન ધરતી પિતાને ઘેર જ રહી.

ધનદત્ત પોતાના ગામમાં ગયો. કેટલાક મિત્રો તેને તરતજ મળ્યા અને તેને વધાવી લીધો. જુગારીઓએ તેને પાછો જુગારમાં ફસાવ્યો. જે મિત્રોએ તેને સલાહ ગયેલો જાણી ત્યજ દીધો હતો અને જેમણે તેને નાણાં આપવા પણ બંધ કર્યા હતાં તે મિત્રો હવે તેને લીધો થયેલો જાણી પાછા આવ્યા અને ધનદત્તમાઠ, ધનદત્તમાઠ કહેવા લાગ્યા. લોભી, સ્વાર્થી અને જુગારી મિત્રોની સોજતમાં રહી ધનદત્તે પોતાની પાસેની સંપત્તિ ફના કરવા માંડી.

દ્રુક સમયમાં તો તેનું સઘળું દ્રવ્ય સાફ થઈ ગયું. જુગારીઓએ તેને સાવ પાયમાલ બનાવી દીધો. એ પાછો જેવો હતો તેવો ખાલીખમ થઈ ગયો. ખાવાના પણ સાંસા પડવા લાગ્યા. એક દિવસે તેણે વિચાર કર્યો—“હું પાછો સાસરે જઈ થોડુંક ધન માંગી લાઉં. પૂછશે તો કહીશ કે તમારી પુત્રી આનંદમાં છે, અને મારે ઘેરેજ છે.” આ પ્રમાણે મનમાં નિશ્ચય કરી તે પાછો પોતાના સસરાને ગામ જવા નીકળ્યો.

દ્રુક સમયમાં તે પોતાના સસરાના ગામમાં આવી પહોંચ્યો. સ્ત્રીએ દૂરથી પોતાના પતિને આવતો જોયો. એ તરતજ સામી દોડી અને પતિના ચરણોમાં પોતાનું માથું મૂકી દીધું. પોતાનો પતિ જાણે તેવો દુષ્ટ હોય તો પણ સતિ સાધી સ્ત્રીઓ તો પતિ પર પ્રેમજ રાખે છે અને તેને દેવ સમજી તેનું પૂજન કરે છે.

ધનદત્ત સ્ત્રીને જોતાંજ ધ્રુજવા લાગ્યો. પોતાની સ્ત્રી જીવતી હશે તથા તે અહીં આવી હશે તેવી તેને જરા પણ

આશા નહોતી. તેના મનમાં ભય આપ્યો કે હવે મારા ભુરા હાલ થશે અને મારા પાપનો ઘડો પુટા જશે. પરંતુ સ્ત્રીએ પતિનું ભયને પિછાની લીધો. તે બોલી:—“નાથ! તમે જરાપણ ગભરાશો નહિ. મેં મારા પિતાને કહ્યું છે કે ચોરોએ આવી દાસીને મારી નાંખી હતી ને મારા ઘરેણાં કાઢી લઇ મને ક્ષામાં નાખી તમને તેણે બાંધી લઇ ગયા છે. તમે પણ મારા પિતાને આજ વાત કહેજો. મેં તમારું કૃત્ય ઢાંકી રાખ્યું છે. ચિન્તા કરશો નહિ. આ ઘર તમારું જ છે.” એમ કહી એ તરત ઘરમાં ચાલી ગઇ.

ધનદત્તનો ભય ટળી ગયો. તેના મુખ પરથી ચિન્તા, ભય અને ક્રુઅરીનું આવરણ દૂર થઇ ગયું. નિર્ભય બનીને એ ઘરમાં ગયો. સસરા અને સાસુને મળ્યો. બધી વાત કરી. સાસુ-સસરા એ ઘણાં હર્ષની સાથે તેનું સ્વાગત કર્યું. સસરાએ માન્યું કે, ચોરોએ આપણા જમાદને જીવતો છોડી મૂક્યો, માટે આજે તો આપણે ઘેર મોટો ઉત્સવ કરવો જોઇએ. અને એથી તેણે સગાં-વહાલાઓ ને જમવા બોલાવી મોટો સમારંભ કર્યો.

હવે ધનદત્ત આનંદની સાથે પોતાને સાસરે રહી સુખમાં દિવસો છે. સ્ત્રી તેની સેવા કરવામાં જરાય કચાશ રાખતી નથી. પતિપત્ની આનંદમાં દિવસો પસાર કરી રહ્યા છે.

પરંતુ પુરુષ જાતિ બેવકા જ નીવડે છે. તેને ધિક્કાર છે. ! તે પાપી ચંડાળે શું કર્યું તે સાંભળો ! એક દિવસે રાત્રિના બધા સુઇ ગયા ત્યારે ધનદત્તે જે કામ કર્યું તે પુરુષ કરીજ શકે. પાપી દગાબાજ પુરુષોજ કરી શકે.

એક તહેવારના દિવસે તેની સ્ત્રીએ બારોબાર અલંકાર સજ્જ સચનગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો. મોડી રાત થઇ ગઇ હતી. અપવાસને લીધે સ્ત્રી થાકી ગઇ હતી એટલે અલંકારો ઉતાર્યા વગર

૨ જ તે વાતવાતમાં નિદ્રાવશ બની ગઇ.

ધનદત્તની લોહી આંખો સ્ત્રીનાં ઝગઝગતા અલંકારો પહોં પડી. તેની દાનત જગડી ગઇ. એના મનનો પિશાચે કબજો લીધો. જુગારી-પિશાચી ધનદત્તે પોતાની સ્ત્રીના ગળાં પર છરી ફેરવી દીધી. લોહીની ધારા છૂટી. તેનો જીવ ઉડી ગયો. સ્ત્રીને ઠાર મારીને તેના અલંકારો ચોરી લઇને કોઇ જાણુ નહિ તેમ તે પોતાના દેશમાં પલાયન કરી ગયો.”

“આવી રીતે પુરૂષો યેવકા અને ચંડાળ પ્રકૃતિના હોય છે.” એમ કહી સારિકાએ પોતાની વાત પૂરી કરી. એ બોલી:— “મહારાજ! આ વાત સાંભળેલી નથી. પણ નજરે જોએલી છે. આથી જ પુરૂષો સાથે હું કોઇ સંબંધ રાખવા ઇચ્છતી નથી. એ જાત એવી તો ઘાતકી છે કે એવાની પ્રીતિ કરી પોતાના ઘરમાં સાપ કોણ પાળે?”

“મહારાજ! આપ એને પૂછો કે, પેલી સ્ત્રીએ શાહુકારના પુત્રનો શું ગુન્હો કર્યો હતો?”

એનાનો આ પ્રશ્ન સાંભળી રાજાએ શુકને કહ્યું:—“તું આ વિશે શું ધારે છે? સ્ત્રી જાતિ માટે તારે જે કંઈ કહેવું હોય તે કહે?”

શુક બોલ્યો:—“મહારાજ! સ્ત્રીઓનું સાહસકર્મ કોઇથી પણ પ્રહન ન કરી શકાય એવું છે. તે મહા દગાબાજ, અનીતિમાન, અભિચારિણી અને ઘાતકી હોય છે. આ વિશે હું એક વાત કહું છું તે તમે સાંભળો:—

શુકે કહેલી વાર્તા : સ્ત્રી યેવકા છે.

—“કંચનપુર નામના એક નગરમાં સાગરવંત નામનો એક પ્રમત્ત વ્યાપારી રહેતો હતો. શ્રીવંત નામનો તેને પુત્ર હતો.”

આ પુત્ર કાન્તિવાન, વિદ્વાન અને બધી વિદ્યામાં પ્રવીણ હતો. તેનું રૂપ ગમે તેવી અચળ સ્ત્રીને પણ લોભાવી આકર્ષી શકે એવું હતું.

શ્રીદત્તના લગ્ન જયપુરના એક ધનિક વ્યાપારી સોમ-ભદ્રની પુત્રી જયશ્રી સાથે કરવામાં આવ્યા હતાં. જયશ્રી કાચનવસ્ત્રી, રૂપમાં અનુપમ અને પોતાના તેજમાં સૌ કાંઈને પ્રભાવિત બનાવી દે એવી હતી. લોકો કહેતાં કે શ્રીદત્ત અને જયશ્રીની બેઠી નમ-નેદાર બની છે.

લગ્ન થયા પછી શ્રીદત્તને આપાર અર્થે પરદેશ જવાનું થયું. પોતાની સ્વરૂપવાન પત્નીને એકલાં મૂકી જતાં તેને ભારે દુઃખ થયું તોપણ આપારનું કામ હતું. એ ન જાય તો લાખોનું નુકશાન આવે એવો સંભવ હતો એટલે ન છૂટકે પોતાની પ્રિયાને વિજેગમાં મૂકી તેને જવું પડ્યું. જયશ્રી હવે પોતાના પિતાને ત્યાં રહેવા લાગી.

શ્રીદત્તને પરદેશ ગયાને બાર વર્ષ થઈ ગયા. જયશ્રી પતિના વિયોગને અત્યાર સુધી તો સહી શકી પણ હવે તેનાથી એ સહન ન થયો. તેને પોતાનું યૌવન એળે જતું જણાયું. કામના વિકા-રોએ તેના હૃદય પર અધિકાર જમાવ્યો. દબાવી રાખેલો કામ બમણા વેગથી પોતાનું પ્રાબલ્ય બતાવવા લાગ્યો. જયશ્રી કામ વિહ્વળ બની પોતા પરનો કાબુ ગ્રમાવવા લાગી.

એક દિવસે તેણે પોતાની એક અંગત સખીને પોતાના અંતરનો આ મનોભાવ જણાવ્યો. સખી ઠરેલ અને સમજી હતી. તે બોલી:- “બહેન! ધીરજ ધર. સૌ સાડે થશે, તારો પતિ થોડાં જ સમયમાં આવી પહોંચશે. આટલાં વર્ષ ગાળ્યાં તો એટલેક સમય વધુ ગાળ.”

જયશ્રીએ કહ્યું:- “મારી પ્રિય સખી! તારી વાત મારા મનમાં ઉતરતી નથી. મને માડે યૌવન નિષ્ફળ જતું જણાય છે.

કામ મને પોતાના મારથી વેદના પમાડી રહ્યો છે. હવે તો ઈશ્વરજી મને બચાવે તો હું બચું.”

આજ અરસામાં રસ્તા પરથી પસાર થતાં એક ભરયુવાન પુરુષ પર તેની દ્રષ્ટિ પડી. એ યુવાન ખૂબ સ્વરત્ત અને તેજસ્વી હતો. આ યુવાનને જોતાં જ જયશ્રીએ પોતાના મન પરનો કાણુ ગુમાવી દીધો. કામદેવે શર સંધાન કર્યું. સ્ત્રી વિધાઈ ગઈ. તેના રોમેરોમ કંપી ઊઠ્યાં અને તે ભાન ભૂલી ગઈ.

જયશ્રીએ પોતાની સખીને કહ્યું:- “પ્રિય સખી! તું જો મારું શ્રેય ધચ્છતી હોય તો આ ચાલ્યા જતા યુવાનની સાથે મારો મેળાપ કરાવ. હું તેની ધચ્છા કરું છું. તેના દર્શન વગર મને કંપ વળશે નહિ.”

સખીએ આ પાપાચાર કરતાં તેને ખૂબ વાળી. ઝોંધાં-અમદ્ય સતીત્વનો નાશ ન કરવા તેને વિનવી. પણ સ્ત્રી એકની એ ન થઈ. તેને તો જુવાનની જ ધચ્છા હતી.

નિરૂપાયે સખી તે જુવાન પાસે ગઈ અને પોતાની સખીની ધચ્છા તેને જણાવી.

જુવાને ઊંચે જોયું. રૂપરૂપના અંબાર સમી જયશ્રીને તેણે મલકતી આંખોએ જોઈ. બન્નેની નજરો એક થઈ. હૃદયે હૃદયના ભાવ બણ્યા. જુવાને કહ્યું:- “હું તૈયાર છું.”

અને સખીની સાથે એ જુવાન ઉપર આવ્યો. જયશ્રીએ તેની આગળ પોતાનું જીગર ખોલી દીધું. પોતાના મનોભાવને તેણે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં પ્રકટ કર્યો. પછી એ તેને ગળે વળગી પડી. તેને પોતાનો પ્રિતમ ગણ્યો. જુવાને તેની મનોકામના પૂર્ણ કરી.

એ દિવસથી આ બન્ને વચ્ચે ન છૂટે એવી મૃગબૂત પ્રેમની આંકુ બંધાઈ. જુવાન નિત્ય જયશ્રીના આવડો આવજા લાગ્યો. જયશ્રી તેને અપૂર્વ પ્રેમથી સત્કારતી. જે દિવસે એ તેને

ન જોતી તે દિવસે એ મૃતપ્રાય જેવી થઇ જતી. જુવાન પણ જયશ્રીના રૂપમાં અને તેના પ્રેમપાશમાં સખ્ત રીતે જકડાયો હતો.

આમ ફટલાક મહિનાઓ આ પ્રેમીઓએ આનંદમાં કાઢી નાખ્યા. પણ એ આનંદની પાછળ શોકની ઘેરી છાયા પણ રમી રહી હતી. પ્રેમમાં ચકચર અનેલાં પ્રેમીઓને તેની કંઈપણ અણ નહોતી. પ્રેમમાં ભંગ પડ્યો. એક દિવસે જયશ્રીનો પરિણીત પતિ એકાએક જ કાઢને કહાવ્યા વિના પોતાની સ્ત્રીને પોતાને ત્યાં લઇ જવા માટે સાસરે આવ્યો.

જયશ્રીએ તેને જોયો અને હૃદયમાં ભારે આઘાત અનુભવ્યો. પોતાના પ્રેમીથી હવે તેને વિખૂટાં થવું પડશે એ વિચારે તે ભારે શોકમાં ડૂબી ગઇ. સાસુ-સસરાં પોતાના જમાઇને જોઈને આનંદમાં રાચી ઊઠ્યાં. તેમણે તેનો ઉત્સાહપૂર્વક સત્કાર કર્યો અને તેને વધાવી લીધો.

એ દિવસે શેઠે ઉત્સવ મનાવ્યો. સગાંસનેહીઓને જમવા નોતર્યાં. મિષ્ટાન્ન તથા ભાતભાતનાં ભોજન કર્યાં. સૌએ આનંદથી તે આરોગ્યાં.

પણ જયશ્રીને આ આનંદ સ્મશાનવત્ લાગ્યો. તેના મુખ પરથી નૂર ઉડી ગયું. તે અત્યંત ચિન્તાતુર થઇ પોતાની સખીને કહેવા લાગી—“પ્રિય સખી! હું અપાર શોકમાં ડૂબી છું. શું કરું? ક્યાં જઈ? મને કંઈજ ગમતું નથી, સ્વઝતું નથી. મારા દુઃખને દૂર કરવાનો કંઈ ઉપાય હોય તો તે કહે.”

મહાકળે તેણે દિવસ કાઢી નાંખ્યો. રાત્રે બધા જમી પર-વાર્યા એટલે સાસુએ જમાઇને ઉપર દિવાનખાનામાં સ્વવા જવા માટે કહેવડાવ્યું. પુત્રીને કહ્યું:—“તારા પતિની સેવા કરવા માટે જ.”

જયશ્રીને માતાના આ શબ્દોથી આનંદ થવો જોઈતો હતો. પરંતુ તેના ચિત્તમાં પરપુરુષની માયા વસેલી હોવાથી આ સમયે

તેને આ શબ્દો કાળાં ઝેર જેવા લાગ્યાં. તેણે પોતાનું મુખ મરડ્યું. ભવાં ચંદાવ્યા અને મૌન જ રહી.

માતાએ ફરી કહ્યું. પણ જયશ્રી ઉપર ન ગઇ. અન્તે જ્યારે માતાએ ક્રોધ કર્યો અને તેને અપશબ્દો કહ્યાં ત્યારે તે પગ પછાડતી ઉપર ગઇ અને અવળું મુખ કરી પલંગ પર સ્થ ગઇ.

શ્રીદત્તે તે પત્ની પાસેથી અપૂર્વ પ્રેમની આશા રાખી હતી. પરંતુ તેમાંનું કંઈ જ ન મળતાં તેને નવાઇ લાગી તે પોતે તેને મનાવવા લાગ્યો. અત્યન્ત મધુર શબ્દોથી તેની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો. તેને માટે જે જે સુંદર વસ્તુઓ આણી હતી તે તે વસ્તુઓનું તેણે વર્ણન કરવા માંડ્યું. પરંતુ જયશ્રી એકની બે ન થઇ. એ ઢોંગ કરીને સ્થ જ રહી.

શ્રીદત્તને હજુ પણ આશા હતી કે તેની સ્ત્રી મનાઇ જશે. એટલે તેણે તેને વહાલભર્યા વચનો કહેવા માંડ્યા. પોતે આટલા વર્ષો દર પરદેશ રહી હતો તે માટે તેની ક્ષમા ચાચી અને હવે તે કદી પણ તેને ત્યજ ન દેશે તેની પણ ખાત્રી આપી. શ્રીદત્ત તેને ખૂબ ઢંઢોળી. તેના પર વહાલથી લાથ ફેરવ્યો પરંતુ જયશ્રીએ ઊંચું મુખ કરીને એક નજર પણ તેના તરફ નાંખી નહિ. શ્રીદત્ત નિરાશ થઇ ગયો. તેનું હૃદય દારૂ દુઃખ ભોગવવા લાગ્યું. જે મોટી આશાઓ સાથે તેણે પોતાને સાસરે પગ મૂક્યો હતો તે આશાઓનો કચ્ચરઘાણુ વળી જતાં તેનું હૃદય સહી ન શકાય એવી અસહ યાતના ભોગવવા લાગ્યું. દુઃખ, થાક, ભોજનનો ભાર વગેરે કારણને લઇને તેની આંખો પર ઊંઘે વર્ચસ્વ જમાવ્યું. ટૂંક સમયમાં જ એ ભર ઊંઘમાં પડી ગયો.

ઘરમાંનાં માણસો પણ આખા દિવસના પરિશ્રમથી અને મિષ્ટાન્ન વગેરે જમવાથી હોવાથી ગાઢ નિદ્રાને વશ બની ગયા.

પરંતુ જયશ્રીને ઊંઘ આવતી નહોતી. અને એ ઊંઘે પણ

શાની? અલારે તેનું મન તેના પ્રિતમમાં વસેલું હતું. તેણે અલુક સ્થળે મળવાનો પોતાના પ્રિતમ સાથે સંકેત કર્યો હતો. સમય ઝડપથી પસાર થતો હતો. મિલનની પળ આવી રહી હતી. જ્યારે પોતાના પ્રિયતમને મળવા-લેટવા આતુર બની ગઈ.

પતિને ભરબિંધમાં પડેલો જોઈ એ પોતાની શય્યા પરથી ઊઠી. સોળ શણગાર સજ્યા. હીરામોતીના અલંકારોથી પોતાનો દેહ મઢ્યો. વાળે વાળે મોતી પરોવ્યા અને પ્રિતમ પાસે જવા તૈયાર થઈ. ઝડપથી કોઈ ન જાણે તેમ એ પોતાના ઘરની બહાર નીકળી ગઈ.

પિયુ મિલનની આશામાં ને આશામાં તે ઝડપથી જવા લાગી. આ સમયે એક ચોર તેની સામેથી પસાર થયો. સ્ત્રી તો પોતાની ધૂનમાં જ હતી એટલે તેની નજર એના પર ન પડી પરંતુ ચોર તેને જોઈ ગયો. તેના મનમાં સંશય થયો— આ સ્ત્રી અગે શણગાર સજી એકલી—આ સમયે શા માટે જતી હશે? શું કંઈ રહસ્ય તો નથી ને? અને ચોર કુતૂહલવશ બની જ્યારે શ્રીની પાછળ પાછળ જવા લાગ્યો.

જે સ્થળે એણે પોતાના પ્રિયતમને મળવા માટે બોલાવ્યો હતો તે સ્થળે એ ઉમંગભર્યા હૃદયે આવી. પરંતુ ત્યાં તેણે તેને ન જોયો. એને શંકા આવી—‘શું પ્રિતમે પણ મને ટોળો દીધો?’ હૃદયે કહ્યું—‘ના, ના એમ બને જ નહિ. એઓ કયાંક આબુખાબુ છુપાઈ પ્રેમની કસોટી કરતાં હશે.’ અને જ્યારે વૃક્ષેવૃક્ષે પ્રિતમને શોધવા લાગી.

એકાએક એક ઝાડ સમીપ તેણે પોતાના પ્રિતમને સ્પર્શ્યો જોયો. જ્યારે ઉતાવળે પગલે તેની પાસે ગઈ. જ્યેષ્ઠ તો પ્રિતમ ગાઢ નિદ્રામાં પોઢેલો હતો.

પરંતુ એ નિદ્રા નહોતી. તેનો પ્રિતમ તો સર્પદંશથી મરણ

પામી કાયમને માટે પોઢી ગયો હતો. તેના પ્રાણ ઉડી ગયા હતા. જ્યશ્રી કામથી વિહ્વળ બનેલી હતી એટલે આ બેઠ શકી નહોતી. તેને તો તે સ્વતેલો-આરામ કરતો જ જણાયો.

જ્યશ્રીએ પોતાના પિયુને ઢંઢેલ્યો. તેને અનેક મીઠાં વચનો કહ્યાં. તેના ગળામાં આણેલી પુષ્પમાળા પહેરાવી. પરંતુ તે જાગતો હોય તો બગે ને? કામથી પીડાતી જ્યશ્રીએ તેને આલિંગન કર્યું.

આ બધું કૌતુક પાસેના પીપળા પર બેઠેલો એક પિશાચ બેઠ રહ્યો હતો. તેને જરા ગમ્મત કરવાનું મન થયું. એટલે તેણે શબના દેહમાં પ્રવેશ કર્યો.

શબને પ્રાણ આવ્યા. એ જરા સળવળ્યું. જ્યશ્રીનો હર્ષ માયો નહિ. તેણે પોતાના પ્રિતમનું મસ્તક ઊંચું કર્યું અને જેવી તે તેને ચુમ્બન કરવા બય છે તેવા જ શબમાં પ્રવેશેલા પિશાચે તેનું નાક કરડી ખાધું, અને પોતે પાછો પીપળા પર જઈને બેસી ગયો.

જ્યશ્રીએ દુઃખથી ચીસ પાડી. એ ભય પામી ગઈ. નાક વૂટી જતાં તેનો મદ ઉતરી ગયો. એ ત્વરિત વેગથી પોતાના આંસુ લૂછતી સખીને ત્યાં આવી અને જે બન્યું હતું તે તેને કહી જણાવ્યું.

સખીએ સલાહ આપી- “હજી અજવાળું થયું નથી. તું તારા પતિની પાસે પહોંચી જ. અને ત્યાં જઈ ચીસો પાડી રડવા માંડજે. કહેજે કે મારા પતિએ મારું નાક કાપી નાખ્યું! મને નાકકટ્ટી કરી ચૂકી! આ માત્ર એક જ ઉપાય મને ઠીક લાગે છે.”

જ્યશ્રીને પણ આ ઉપાય ગમી ગયો. એ ઉતાવળે પગલે પોતાને ઘેર ગઈ અને કોઈ ન બાંધે તેમ અંદર ભરાઈ ગઈ.

પેલો ચોર કે જે અત્યાર સુધી તેની પાછળ પાછળ ચાલી

આ બધી પિશાચ લીલા જોઈ રહ્યો હતો તે એના પર ફિટકાર વર્ષાવવા લાગ્યો. તેને આ સ્ત્રી પર તિરસ્કાર ઉપજ્યો. તોપણ આ સ્ત્રીનું આખું નાટક સંપૂર્ણ જોવાની તેને ઇચ્છા થઈ એટલે- હવે આ પાપિણી કેવું ધત્તીંગ કરે છે તે જોવા તે તેના ઘરની સામે લપાઈ ગયો.

પછી પેલી વ્યભિચારિણી સ્ત્રી પોતાના શયનમંદિરમાં ગઈ. પતિ હજુ પણ ગાઠ નિદ્રા લઈ રહ્યો હતો. સ્ત્રીએ મોટેથી પોકા મૂકી ચીસો પાડતાં રડવા માંડ્યું-“કાઈ આવો! દોડો! મને બચાવો! મારા પાપી ધણીએ મારું નાક કરડી ખાધું! મને નકટી કરી નાખી! બચાવો! બચાવો!”

એનો અવાજ સાંભળી ઘરનાં બધા માણસો જાગી પડ્યા. તેઓ એકદમ ભયભીત બનીને દોડ્યા. પિતા-માતા કન્યાના ઓરડામાં દોડી આવ્યા. જુવે છે તો પોતાની પુત્રીનું નાક તાજું જ કરડેલું હતું. તેઓ જમાઈ પર અત્યંત ક્રોધિત થઈ ગયા.

શ્રીદત્ત આ ઓચિંતા બનાવથી ગાભરો જેવો બની ગયો. જે વાતની તેને સ્વપ્ને પણ આશા નહોતી તે એકાએક બનતાં તેની બુદ્ધિ બહુર મારી ગઈ. એ અસ્વસ્થ થઈ ગયો.

પિતા-માતાએ પૂછ્યું-“અરે, નિર્દય, પાપી, જમાઈ! તમે આ શું કયું? મારી પુત્રીને શા માટે નકટી બનાવી?”

શ્રીદત્ત કે જે અત્યાર સુધી બાધા જેવો જ ઊભો રહી આ તમાસો જોઈ રહ્યો હતો તે હવે બોલ્યો:- “મેં કંઈ જ કયું નથી. તમે શું પૂછો છો?”

આ સાંભળી જયશ્રીએ માથું પછાડ્યું. એ બોલી:- “જેયું સાંભળ્યું ને? એમને તો મારું માથું વાઢવું હતું પણ મેં બળ કયું. અને છટકી નાહી એટલે નાકજ કપાઈ ગયું. અને પાછા બોલે છે! મેં કંઈ જ કયું નથી! હાયરે! મને નાક

વગરની કરી દીધી ! હવે હું કેવી રીતે જીવીશ ! ઓ પ્રભુ ! ”

પોતાની સ્ત્રીનો આ બનાવટી કલ્પાંત જોઇ શ્રીદત્ત વિચારવા લાગ્યો. ડાહ્યા પુરુષોએ સાચું જ કહ્યું છે કે ચંચળ ચિત્તનો પુરુષ, સર્પ, શસ્ત્ર ધારણ કરનાર અને દુશ્મન એ ચારનો વિશ્વાસ કરવો નહિ. સ્ત્રીના ચરિત્રથી તો ચેતીને જ ચાલવું કારણ તેનો ભેદ મોટા મોટા મુનીવરો પણ પામી શકતાં નથી. સ્ત્રી ન કરવાનું કરી બેસે છે. પતિને પોતાનો ગુલામ બનાવી તેની જ દ્વારા પાપાચાર પણ બેલે છે, બેલાવે છે. ન બેલાવના શબ્દો બોલે છે. આમન્યા-લાજ રાખે તો પાત્રી સુધીની રાખે પણ એ જો વહેંતો તે હાથથી ચાલી જાય છે. આથી જ સ્ત્રી ચરિત્રને ગહન કહ્યું છે. એ સાચું જ છે કે લોડાની ખોડ, મેઘની ગર્જના, સ્ત્રીનું ચરિત્ર અને પુરુષોનું ભાગ્ય એ ચાર વાત તો દેવોથી પણ કળાતી નથી. તો માનવી બિચારો શું કરે ? શ્રીદત્તે માથે હાથ મૂક્યો. મૂળા માનવીની જેમ તેણે મુખમાંથી એક શબ્દ પણ કાઢ્યો નહિ.

ખીજે દિવસે જયશ્રીના માખાપે કાટવાળને મળી બધી વાત કરી. કાટવાળે સિપાઇઓ મોકલી શ્રીદત્તને બાંધી મંગાવી રાજની હજુરમાં ખડો કરી દીધો.

રાજાએ શ્રીદત્તને પ્રશ્ન— “તે તારી સ્ત્રીનું નાક કાપી નાખ્યું” એ વાત ખરી છે ?”

શ્રીદત્તે કહ્યું :— “મહારાજ ! એમાનું કંઈ જ હું બાણતો નથી.”

આ જવાબ સાંભળી જયશ્રી કે જે ત્યાં ઊભી હતી તે બ્રૂમ પાડી બોલી ઊઠી :— “જેયું મહારાજ ! એ કંઈ જ બાણતાં પણ નથી. મને નકટી કરી મૂકી છે છતાં પણ કહે છે કે હું કંઈ જ બાણતો નથી ! હાય !”

રાજાએ પાછું પૂછ્યું:—“તે તારી સ્ત્રીનું નાક કરડી નાખ્યું છે એ વાત ખરી છે?”

“મહારાજ! હું નિર્દોષ છું. મને કંઈપણ ખબર નથી.”

“તું નિર્દોષ હોય તો તેનો પૂરાવો આપ. હું તારો ન્યાય કરીશ.”

“પૂરાવો મારી પાસે નથી. માત્ર એક ઇશ્વર જ આ બધું જાણે છે.”

રાજાએ કહ્યું:—“એ હું માની શકું નહિ. તું પૂરાવો આપતો નથી એટલે એનો અર્થ એમ થાય છે કે તે આ કાર્ય કર્યું છે અને તે કબૂલવાની આનાકાની કરે છે. પણ સૌ નજરેનજર જોઈ શકે છે કે તે આ સ્ત્રીનું નાક કાપી નાખ્યું છે. તારા સાસુ-સસરા અને તારી સ્ત્રી પણ તને દોષિત ગણે છે. એ બધા કંઈ ખોટા ન જ હોઈ શકે. સ્ત્રીનું નાક કાપી તેના દેહને બેઠોળ બનાવી દીધા બદલ હું તને ફાંસીની સજા કરું છું. સિપાઈઓ! આ નરાધમને અહીંયા લઈ જાઓ અને તેને લટકાવી દો!”

સિપાઈઓને હુકમ મળતાં જ તેઓ એને બાંધીને ઢંઢેરો પીટતાં પીટતાં વધભૂમિ ઉપર લઈ ગયા.

પેલો ચોર કે જે સાચી વાતથી માહિતગાર હતો, તેણે આ વાત જાણી. એણે વિચાર્યું—“બિચારો સાહુકાર માર્યો બધ છે. એને બચાવવો જ જોઈએ. એટલે એ તરત જ વધભૂમિ ઉપર દોડ્યો અને સિપાઈઓને કહેવા લાગ્યો—“કૃપા કરીને આ માણસને મારશો નહિ. એ તદ્દન નિર્દોષ છે. હું બધી વાત જાણું છું. એ જો ગુન્હેગાર નીકળે તો મને પણ સાથે ફાંસીએ લટકાવી દેજો! મહેરબાની કરીને મને રાજ પાસે લઈ જાઓ!”

સિપાઈઓ આ વાત સાંભળી અબબબ પામ્યા. કદાચ આ માણસ બધું જાણતો હશે અને તેથી ગુન્હેગારના પ્રાણ પણ બચી

ભય એમ વિચારી શ્રીદત્તને રાખની આગળ પાછો આપ્યો.

ચોરે રાખની આગળ દંડવત પ્રણામ કરી કહ્યું:—“મહારાજ! આ જીવાન નિર્દોષ છે. હું બધી વાત બહુ છું. પણ આપ મને અભયદાન આપો એટલે જે કંઈ સાચી વાત હશે તે હું જણાવી દઈશ.”

રાખએ કહ્યું—“તારે ભય પામવાની જરૂર નથી. જે સાચું છે તે તું કહી દે. જરાપણ બનાવટી વાત કરી છે તો તને પણ હું ભટકાવી દઈશ.”

ચોરે આખીય વાત રાખની આગળ પ્રકટ કરી દીધી. એ બોલ્યો:—“મહારાજ! આપને મારા ઉપર જે વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો હજી પણ એ પાપિણી સ્ત્રીનું નાક, શબના મુખમાં છે તેની તપાસ કરો!”

રાખએ પોતાના માણસોને મોકલી તેની તપાસ કરાવી, તો ચોરના કહેવા મુજબજ શબના મુખમાંથી નાક મળી આવ્યું.

રાખએ ચોરની વાત માની લીધી. એક નિર્દોષનો જીવ બચાવવા માટે તેને અભિનંદન આપ્યા. શ્રીદત્તને માનપૂર્વક છૂટો કર્યો અને પેલી પાપિણી દુષ્ટા સ્ત્રીના એ કાન કાપી લઈ તેને અવળે ગધેડે બેસાડી દેશપાર કરી દીધી. તેના પિતાનું પણ સર્વસ્વ લૂંટી લેવાનો રાખએ હુકમ કર્યો.

આ વાત પૂરી કરી થક બોલ્યો— “હે રાખ! તમે મેનાને પૂછો કે, શ્રીદત્તે પોતાની સ્ત્રીનો શો ગુન્હો કર્યો હતો? સ્ત્રી ભતિ સ્વભાવથી જ દુષ્ટચરિત્રવાળી અને વિશ્વાસઘાતની છે તેની હવે તમને ખાતરી થઈ ગઈ હશે.”

બૈતાળે વાત પૂરી કરી. એણે વિક્રમને પૂછ્યું:— “વિક્રમ! જવાબ આપ! પુરુષ દુષ્ટ કે સ્ત્રી? તું સાચો જવાબ ન આપશે તો તને દેવાની આણ છે.”

વિક્રમે કહ્યું :- “હે બૈતાળ ! સ્ત્રીઓજ પાપી છે ! પુરુષમાં
 જનહતના જેવો કોષક જ પાપી કદાચિત જ નીકળે છે. કારણ,
 પુરુષને લોકલજ્જનો સદાકાળ ભય રહે છે. તે પાપકર્મ કરતાં
 લોકોક પણ ખંચકાય છે. જ્યારે સ્ત્રીમાં સાહસ, મુખર્ત્વ, અતિ-
 લોભ, અસત્ય વાણી અને કૂરતા એ દોષો સ્વાભાવિક જ હોય
 છે. અને એટલે આવું પાતકી કર્મ કરતાં કુળમર્યાદાનો તેને
 જરાપણ ખ્યાલ આવતો નથી અને તે ન કરવાતું કરી બેસે છે.
 સ્ત્રીની ગતિ ગહન છે. સાક્ષાત બ્રહ્મા પણ તેને પિછાની શક્યા
 નથી તો પામર માનવીનું શું ગણું ! ”

વિક્રમ આ બોલી રહ્યો કે તરત જ બૈતાળ તેની ખાંધ
 ઉપરથી ઉડીને અદ્રશ્ય થઇ ગયો અને પાછો પેલા વૃક્ષ ઉપર
 જઇ લટકવા લાગ્યો.

મહાદેવી કાને પરણુ ?

[૫]

રાજા વિક્રમ શબ્દને લેવા પુત્ર: અંધારી રાત્રિમાં પેલા વૃક્ષ તરફ જવા લાગ્યો. ચોતરફ જંક્ષણીઓની ઢોડાઢોડ, ભૂતડાના ભડકા જણાતાં હતાં. સાપ અને ઝેરી જંતુઓના ડરામણા અવાજો સંભળાતાં હતાં તોપણ રાજા ભય પામ્યો નહિ. એણે ઝાડ પાસે પહોંચી શબ્દને નીચે ઊતારી પોતાની ખાંધે લટકાવ્યું અને ત્યાંથી મૃગો મૃગો ચાલવા લાગ્યો.

વૈતાળથી ન રહેવાયું. એ બોલ્યો:—“રાજા ! તું શૂરવીર અને બુદ્ધિશાળી છે. મને તારા પર અનહદ પ્રેમ થાય છે એટલે હું તને એક બોધદાયક અને ગમ્મત ઉપજે એવી વાર્તા કહું છું તે તું સાંભળ.”

વૈતાળે વાર્તા કહેવા માંડી:—

“ઘણાં વર્ષો પહેલાં ઉડ્ડયિનીમાં મહાબલ નામનો રાજવી શાસન કરી રહ્યો હતો. આ રાજાને હરિદાસ નામનો એક બ્રાહ્મણ મંત્રી હતો. આ મંત્રી બુદ્ધિશાળી અને ગજકાજમાં કુશળ હતો. તેને મહાદેવી નામની એક અતિ

રૂપવતી કન્યા હતી. આ કન્યાનું રૂપ જેવું અનુપમ હતું તેવીજ
તે ગુણવતી પણ હતી. કન્યા સોળ વર્ષની થઇ ત્યારે તેના
પિતાને તેના લગ્નની ચિન્તા થઇ. એ વરની તપાસ કરવા લાગ્યો.

મહાદેવીએ આ વાત જાણી. પિતા પોતાને માટે વરની
પસંદગી કરી રહ્યા છે તે જાણી તેને પોતાના ભાવિને માટે
ચિન્તા થઇ. એટલે પોતાના પિતાને વિનંતિ કરી કહ્યું:-
“તમારી ઇચ્છા જ્યાં આપવાની હોય ત્યાં મને આપજો. પરંતુ
હું માગી લઉં છું કે મારો પતિ ચરવીર, કળાકુશલ અથવા
યોગવિદ્યામાં નિપૂણ હોય એવોજ શોધજો. કોઇ મૂર્ખ સાથે મારું
પાતું પાડશો નહિ.”

હરિદાસે પુત્રીને ખાત્રી આપી કે હું તારા લગ્ન તારી
ઇચ્છા મુજબના વર સાથે જ કરીશ.”

મહાદેવીએ નિરાંત અનુભવી.

એક દિવસે રાજાએ હરિદાસને બોલાવી કહ્યું:-“દક્ષિણ દેશના
રાજા હરિશ્ચન્દ્ર પાસે તમારે જઇ એક અગત્યનો સંદેશો કહેવાનો
છે. આ સંદેશો ખાસ ખાનગી છે એટલે તમારે જ જાતે જવું
પડશે.”

હરિદાસે આજ્ઞા માથે ચઢાવી.

એ દક્ષિણ દેશના રાજા પાસે ગયો અને સંદેશો આપ્યો.
રાજા હરિશ્ચન્દ્રે તેનો આદરપૂર્વક સત્કાર કર્યો, અને પોતાને ત્યાં
મહેમાન તરીકે તેને રાખ્યો.

હરિદાસે રાજાની મહેમાનગીરી ભોગવવા માંડી. દિવસે એ
રાજા પાસે બેસતો. જ્ઞાન-વૃદ્ધિની વાતો કરતો, અને સાંજના
સમયે તે નગરમાં ફરવા જતો.

એક સમયે એ બાગમાં ફરી રહ્યો હતો ત્યારે એક બ્રાહ્મણ

પુત્ર તેની પાસે આવ્યો અને બોલ્યો:-“મેં આપની પુત્રી જાહન દેવીના રૂપગુણની પ્રશંસા સાંભળી છે. હું એને મારા સાચા પ્રેમથી ચહાઉં છું. આપ એના મારી સાથે લગ્ન કરો.”

હરિદાસે કહ્યું:- “મારી પુત્રીની ઇચ્છા છે કે તેના લગ્ન કોઈ વિદ્વાન, કળાકૌશલ્યવાન અથવા યોગશાસ્ત્રમાં જે જાણકાર હોય તેની સાથેજ કરવાં. મૂર્ખ કે નામદં સાથે તેને પરણવું નથી !”

બ્રાહ્મણપુત્રે કહ્યું :- “હું આપની વિદુષી પુત્રી માટે સર્વથા યોગ્ય જ છું.”

“કેવી રીતે ?” હરિદાસે તેને પૂછ્યું:- “તમે એવી તે કઈ વિદ્યા જાણો છો કે જેથી મારી પુત્રીને પરણવાની ઇચ્છા કરી શકો છો ?”

બ્રાહ્મણ પુત્ર બોલ્યો:-” હું યંત્ર વિદ્યામાં કુશળ છું.”

“ઠીક.” હરિદાસે કહ્યું:- “એ વિદ્યામાં તમે જો નિપૂણ હોય તો મને કંઈ ચમત્કાર તો બતાવો. હું જાણું તો ખરો કે તમે કેવા હોશિયાર છો !”

આ સાંભળતાં જ તે કળા નિપૂણ બ્રાહ્મણે કહ્યું :- “મેં એક રથ બનાવ્યો છે. એનામાં એવું તો બળ છે કે તે આકાશ માર્ગે ઉડી શકે છે અને પલકવારમાં જ્યાં જવું હોય ત્યાં જઈ શકાય છે.”

હરિદાસે કહ્યું:-” કાલે આપણે એ રથની પરીક્ષા લઈશું અને આકાશ વિહાર કરીશું.”

બીજે દિવસે બ્રાહ્મણપુત્ર રથ લઈને હરિદાસના મુકામે આવી પહોંચ્યો. હરિદાસ તેની રાહ જોતો તૈયાર જ હતો. બન્ને જણા તેમાં બેઠા. બ્રાહ્મણપુત્રે આંપ દબાવી. સરસર કરતો રથ ઉડ્યો અને આકાશમાં ફરવા લાગ્યો. બ્રાહ્મણપુત્રે રથમાં

એસાડીને હરિદાસને ત્રણે લોકની મુસાફરી કરાવી. હરિદાસ ત્રિલોકને જોઈને આનંદ પામ્યો. પછી એ યંત્રવિશારદે તેને તેના મુકામે લાવી મૂક્યો. હરિદાસે આ મુસાફરીથી સંતુષ્ટ પામી એ કળા કુશળ બ્રાહ્મણ સાથે પોતાની પુત્રીનો વિવાહ કર્યો અને સાતમે દિવસે લગ્ન કરવાનું પણ નક્કી થયું. બ્રાહ્મણ પુત્ર પોતાની ઇચ્છા પૂર્ણ થયેલી જોઈ આનંદિત બની ગયો.

આ બાબુ ઉજ્જયિનીમાં પણ અજબ વાત બની ! એક બીજે બ્રાહ્મણ હરિદાસને ત્યાં આવ્યો. હરિદાસ નહોતો એટલે તેના પુત્ર આગળ તેની બહેન મહાદેવીનું તેણે માગું કર્યું.

પુત્રે કહ્યું :—“તમે માગું કર્યું” એ ઠીક છે પરંતુ મારી બહેન કાંઈ શૂરવીર, યંત્રાદિવિદ્યાકુશળ અથવા તો કાંઈ વિક્ષાન સાથે પરણવા માગે છે. તમે જો એવી કાંઈ વિદ્યા ધરાવતા હો તો મને જણાવો.”

બ્રાહ્મણે કહ્યું :—“હું શૂરવીર અને પરાક્રમી છું. તલવાર અને શસ્ત્રો વાપરવાની કળામાં બિનહરીફ છું. અનેક શત્રુઓને હું એકી સાથે જ હરાવી તેમના પર વિજય મેળવી શકું છું.”

“ઠીક, ત્યારે બતાવો તમારો ચમત્કાર.”

બ્રાહ્મણે પોતાની શસ્ત્રવિદ્યાનો પરચો બતાવ્યો. તલવાર ખેલી, શસ્ત્રો કુશળતાપૂર્વક વાપરી બતાવ્યા.

પુત્ર તેની આવી અપૂર્વ સિધ્ધિ જોઈ પ્રસન્ન થયો. તેણે સાતમે દિવસે લગ્ન માટે આવવાનું તેને આમંત્રણ આપ્યું. સંજોગવશાત્ પુત્ર પોતાની માતાને આ વાત કરવાનું ભૂલી ગયો અને એથી જ એક મોટો ગોટાળો થયો.

હવે તેજ સમયે કન્યાની માતા આગળ એક ત્રીજો બ્રાહ્મણ પણ આવ્યો અને તેણે પણ મહાદેવીના હાથની માંગણી કરી. માતાએ પોતાની પુત્રીની ઇચ્છા બતાવી.

બ્રાહ્મણે કહ્યું:-“ફિકર નહિ. હું જ્ઞાની અને વિદ્વાન છું. તમારી પુત્રીને ગંભી જાઉં એવો જ છું.”

માતાએ તેને વેદ અને વેદાન્તની વાતો પૂછી. બ્રાહ્મણે તેના યોગ્ય પ્રત્યુત્તર આપ્યા. તે પછી માતાએ પોતાના ભૂત અને ભવિષ્યની વાતો પૂછી. તેના પણ તેણે યથાર્થ ઉત્તર આપ્યા. માતા તેના આવા સમૃદ્ધ જ્ઞાનથી પ્રસન્ન થઈ. તેણે પોતાની પુત્રીનું તે બ્રાહ્મણ સાથે સગપણ કયું અને તે જ સાતમે દિવસે લગ્ન કરવાનું પણ ઠરાવ્યું.

આ મુજબ પિતા, પુત્ર અને માતાએ મહાદેવીનો ત્રણ જાણી સાથે જુદો જુદો સંબંધ કર્યો.

બીજે દિવસે હરિદાસ ઉજ્જયિનીમાં આવી પહોંચ્યો. તેણે અતિ આનંદની સાથે પોતે જે સગપણ કયું હતું તે યુવાનની વાત કરી. લગ્નનો દિવસ પણ કહ્યો. આ વાત સાંભળતાં જ સ્ત્રી અને પુત્ર ચમકી ગયા. તેઓ ગભરાયા. તેમણે પોતે પણ જે યુવાનો પસંદ કર્યા હતા તેની વાત કરી. લગ્નનો દિવસ પણ કહ્યો.

હરિદાસ, તેની સ્ત્રી અને પુત્ર ગહન ચિન્તામાં દૂબી ગયા. એક જ કન્યા માટે ત્રણ ઉમેદવાર અને આશ્ચર્યની વાત તો એ હતી કે લગ્નનો દિવસ પણ એક જ રખાયો હતો. હવે શું કરવું? ત્રણે મરતીયાઓ સર્વશુભસંપન્ન હતા. કેને કન્યા આપવી અને કેને ન આપવી તેની તેમને કંઈ સમજ ન પડી. ત્રણે જાણા મુંઝાઈ ગયા.

જોતજોતામાં છ દિવસ પસાર થઈ ગયા. સાતમો દિવસ પણ આવી પહોંચ્યો. એ દિવસ લગ્નનો હતો. હરિદાસને ઘેર જ્ઞાની, શ્રવણીર અને યંત્ર વિદ્યાકુશળ એમ ત્રણે વર સાથે જ પરણવા માટે આવ્યા.

પણ તેજ અરસામાં એક અજબ બનાવ બન્યો. મહાદેવી શણગાર સજી રહી હતી તે એટલામાં તો ક્યાંક ગૂંમ થઇ ગઇ. તેની ઘણી શોધ કરી પરંતુ કોઇપણ સ્થળેથી તેનો પતો લાગ્યો નહિ, આ અદ્ભુત બનાવથી ઘરનાં બધા માણસો આશ્ચર્ય પામી ગયા.

હરિદાસે જ્ઞાનીને પૂછ્યું:- “મારી પુત્રી ક્યાં ગઇ છે તે તમે તમારી વિદ્યા દ્વારા જુઓ તો ખરા? કંઈ માલમ પડે છે કે નહિ?”

જ્ઞાનીએ કહ્યું :-” તમારી કન્યાને એક રાક્ષસ ઉપાડી ગયો છે.”

“ક્યાં?” હરિદાસે ફાટી આંખોએ પૂછ્યું.

“વિન્ધ્યાચળના વનમાં. એના મુકામે એ લઇ ગયો છે. તેની મરજી તમારી પુત્રી સાથે લગ્ન કરવાની છે.”

હરિદાસ આ અદ્ભુત વાત સાંભળી વ્યાકુળ બની ગયો. તે કલ્પાંત કરવા લાગ્યો-“હાથ! આ શું કામ થયો! મારી વહાલી પુત્રી મને ક્યારે મળશે?”

હરિદાસની આ વ્યાકુળતા જોઇ જે બ્રાહ્મણ મંત્રાદિ કામમાં કુશળ હતો તે બોલ્યો:-“તમે આમ શા માટે કલ્પાંત કરો છો. જ્યાં આ જ્ઞાની પુરુષ તમારી પુત્રી બતાવે છે અને તે જ્યાં બેઠો છે, ત્યાં હું તમને હમણા જ લઇ જઇશ.”

એમ કહીને તેણે એક મોટા વિમાનની રચના કરી. આ વિમાનમાં હરિદાસ, જ્ઞાની, શરવીર અને યાત્રિક એમ ચારે બેસી બેઠાં. વિમાન પૂરે જોશથી ઉડવા લાગ્યું. ટૂંક સમયમાં તો તે વિન્ધ્યાચળની તળેટીના પ્રદેશમાં કે જ્યાં પેલા રાક્ષસને મુકામ હતો ત્યાં આવી અટકી ગયું.

રાક્ષસ ઔચિંતાજ આ લોકોને પોતાના રહેઠાણે આવેલા એમ ક્રોધિત બની ગયો. તે તેમની સાથે યુદ્ધ કરવા માટે બહાર

આવ્યો. હરિદાસે શરવીરને લડવા માટે આગળ કહ્યો.

શરવીર બ્રાહ્મણ અને રાક્ષસ વચ્ચે તુલ્ય કુદ્ધ શર થયું. બ્રાહ્મણ જીવ પર આવીને લડતો હતો. રાક્ષસ પણ પોતાની દાનવી શક્તિથી બ્રાહ્મણને હેરાન હેરાન કરી મૂકતો હતો. બન્ને બરોબરીયા હતા. ઘડીકમાં રાક્ષસ જીતતો હોય તેમ જણાતું તો ઘડીકમાં બ્રાહ્મણ જીતતો હોય એમ લાગતું હતું. બન્નેમાંથી કોણ જીતશે તે કહેવું મુશ્કેલ બની ગયું હતું.

આ બ્રાહ્મણ અને રાક્ષસનું યુધ્ધ લાંબા સમય સુધી ચાલ્યું. બન્ને ઝનુનથી વિકાળ બનીને લડતાં હતાં તો પણ કાંઈ આકેહું ન જણાયું. એટલામાં એકાએક બ્રાહ્મણ યુવાન ઉઠ્યો. પોતાના હાથમાંનો ભાલો ફેરવ્યો અને એવા તો બેરથી રાક્ષસની ઉપર તે ફેંક્યો કે આંખના પલકારામાં જ તે તેના મસ્તકમાં ઘૂસી ગયો. એના પ્રબળ ઘાથી રાક્ષસનું ડોકું છેદાઇ ગયું. તે નીચે જમીન પર મોટા અવાજની સાથે તૂટી પડ્યો.

મહાદેવીને રાક્ષસના ઘરમાંથી બહાર કાઢવામાં આવી અને તેને લઇને ત્રણે જુવાનો આનંદિત બનતાં હરિદાસને ઘેર પાછા આવ્યા.

કન્યાને લગ્નનો સમય નજીક આવ્યો. ત્યારે જ્ઞાની, યાત્રિક અને શરવીર એ ત્રણે વચ્ચે પરણવાને માટે મોટી તકરાર થઈ. જ્ઞાની કહેવા લાગ્યો—“આ કન્યા પર મારો અધિકાર છે. કારણ મેં મારા જ્ઞાનથી બેયું હતું કે કન્યા ક્યાં છે. મેં જો તમને એ ન બતાવ્યું હોત તો તમે એને કેવી રીતે મેળવી શકતે ?”

યાત્રિકે કહ્યું—“કન્યાને પરણવાનો અધિકારી તો હું કહેવાઉં. મેં જો વિમાન બનાવ્યું હોત તો તમને તરતજ ત્યાં જઈ કન્યાને કેવી રીતે બચાવી હોત ? અરે વિમાન વગર તમને ત્યાં જતાં કેટલી આપદા ભોગવવી પડત ! માટે ગૃપચૂપ બધી

વાત મૂકી દો અને કન્યાનો હવાલો મને સોંપો.”

શરવીર આ બંનેનો દાવો સાંભળી કાંઈ ભરાઈ ગયો. તે બોલ્યો:—“તમે જે જાણ નકામી તકરાર કરી રહ્યા છો. રાક્ષસને મારનાર તો હું જ હતો. મેં જે રાક્ષસને ન માર્યો હોત તો કન્યા અહીં આવતે પણ કેવી રીતે? રાક્ષસ સાથે લડવામાં મેં મારું જીવન પણ બેખમમાં મૂક્યું હતું. શા માટે? કન્યા સાથે લગ્ન કરવા માટેજ. માટે મને એની સાથે પરણવા દો અને તમે બંને અહીંથી ચાલ્યા જાઓ.”

હરિદાસ અને મહાદેવી આ ત્રણે જાણની તકરાર જોઈ વિસ્મય પામી ગયા. મહાદેવીને લાગ્યું કે આ ત્રણેનો દાવો ખરો છે. પણ પરણવાનું તો એકની સાથેજ છે. તો પછી પરણવું કોને?

અહીં વાર્તા પૂરી થઈ. વૈતાળ બોલ્યો:—“બાલ, રાજા વિક્રમ તું જ કહે કે મહાદેવીએ કોની સાથે લગ્ન કરવા?”

વિક્રમ કે જેના મનમાં એનો ઉકેલ રમીજ રહ્યો હતો તે તરત બોલી ઊઠ્યો:—“એમાં વિચારવા જેયું શું છે? મહાદેવીએ શરવીર બ્રાહ્મણ સાથેજ પરણવું જોઈએ.”

“કારણ?”

“તેણે પોતાના બ્રાહ્મણી પણ દરકાર કર્યા વગર પોતાના બાહુબળથી યુદ્ધમાં રાક્ષસનો સંહાર કર્યો હતો. અને ત્યાંજ તેણે કન્યા મેળવી હતી. માટે મહાદેવીને મેળવવાનો ખરો અધિકારી શરવીર બ્રાહ્મણ જ છે.”

આ ત્રણે બોલી. રાજાએ પોતાનું મૌન તોડ્યું. વૈતાળ તરતજ રાજાની આંધ ઉપરથી ઉડીને પોતાને મુકામે ચાલ્યો ગયો.

ધાણીની કન્યા

[૬]

રાજા વિક્રમ રાજને લેવા પાછો મહાધોર રમશાનમાં ગયેલ ત્યાં જોયું તો રાજા લટકી રહ્યું હતું. વિક્રમે તે ઊતાપું અને પોતાની આંધ પર તેને નાંખી મળા મળા ચાલવા માંડ્યું.

થોડેક દૂર ન ગયો ત્યાં તો વૈતાળ બોલ્યો:- “રાજા! તું શરવીર અને બુદ્ધિશાળી છે અને આથી જ મનને ગમે એવી આનંદી વાર્તાઓ હું તને કહું છું. તું પણ તેમાં રસ લે છે એટલે વાર્તા કહેવાનો મને ઉત્સાહ આવે છે. એક બીજી રસિક વાત કહું છું તે તું સાંભળ:-

વૈતાળે વાર્તા કહેવા માંડી:-

ધર્મપુર નામના એક નગરમાં ધર્મશીલનું શાસન ચાલી રહ્યું હતું. આ રાજા વિદ્વાન, કર્મનિષ્ઠ, દેવીભક્ત અને ન્યાય-નીતિને ચાહનારો હતા. તેને આંધક નામનો એક પ્રધાન હતો. આ પ્રધાન પણ પ્રભુભક્ત અને નીતિવાન હતા.

રાજા મુખી હતો. પ્રજા આખાદ હતી. રાજ્યની આબક પછું પુષ્કળ હતી એટલે આખા રાજ્યમાં ગહેગહેલાલી જ ગંજાતી હતી. તો પણ રાજા એક વાતે ઉદાસ હતો. તેને એ જોટ વારં-વાર સાલતી અને તેને લઇને એને રાજ્યકાજમાં, રાજવૈભવમાં પણ આનંદ આવતો નહિ.

રાજાની આ ચિન્તા ચતુર પ્રધાનથી છૂપી રહી નહિ. તેણે એક દિવસે રાજાને કહ્યું:—“મહારાજ! પુત્ર વગર આપને એન પડતું નથી એ અમે સ્પષ્ટ નોંધ શકીએ છીએ. શાસ્ત્રાએ પણ પુત્ર વિનાના ઘરને શૂન્ય ગણ્યું છે. પણ એથી આમ ઉદાસ રહેવાથી શું વળે? આપણા રાજ્યને નાકે જે માતાનું મંદિર છે ત્યાં આપ નિત્ય પૂજા માટે જાઓ. મંદિર એકાન્ત છે એટલે પ્રાર્થના-સ્તુતિ માટે તે સારું સ્થળ છે. દેવીની ભક્તિ કરો. તેની પાસે અપરાધોની ક્ષમા યાચો. માતાની કૃપા અવશ્ય આપના ઉપર જોતરશે અને ઘેર પારણું બંધાશે.”

પ્રધાનની આ સલાહ રાજાના મનમાં વસી ગઈ. રાજાએ દેવીની તપશ્ચર્યા કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

નક્કી કરેલાં દિવસે રાજાએ મંદિરમાં જઈને ઉચ્ચ તપશ્ચર્યા આરંભી. ખાવા-પીવાનું ત્યાં જ દાધું. ખડે પગે ઊભા રહી તેણે કોકધારી પ્રાર્થના શરૂ કરી. રાત-દિવસ એક સરખાં જ ગણી તે દેવીની ભક્તિમાં ફૂળી ગયો.

દેવી રાજાની આ ભયંકર તપશ્ચર્યા જોઈ પ્રસન્ન થઈ. તેણે મંદિરમાંથી અવાજ કર્યો:—“રાજા! હું તારી ભક્તિથી પ્રસન્ન થઈ છું. તારે જે જોઈએ તે માગી લે!”

મંદિરમાં આ શબ્દો ગૂંજી રહ્યા. રાજાએ મુખ ફેરવી જોવા માંડ્યું:—“આ કોણે બોલ્યું?”

પણ ત્યાં કોઈજ માલમ ન પડ્યું. રાજાને શંકા થઈ અને

તે પાછો પ્રાર્થનામાં તદ્દલીન બન્યો.

ફરી પાછો અવાજ આવ્યો:—“રાજા ! હું તારી ભકિતથી પ્રસન્ન થઇ છું. જે જોઇએ તે માગી લે !”

‘નકકી દેવીનેજ અવાજ.’ રાજના મને પોકાયું. આખરે દેવીએ મારી પ્રાર્થના સાંભળી છે ! તેની પ્રસન્નતાનો પાર ન રહ્યો. તેની આંખોમાં જ્યોતિ આવી.

રાજાએ હાથ જોડી માતાને અરજ કરતાં કહ્યું:—“આપ જો મારા પર ખરેખર જ પ્રસન્ન થયા હો તો મને પુત્ર આપો. મારે માત્ર તેનીજ કામના છે.”

“તથાસ્તુ !” મંદિરમાંથી અવાજ સાંભળાયો.

રાજા આનંદથી રાચતો મહેલમાં ગયો. દેવીની પોડશોપચારથી પૂજા કરી અને મોટો ઉત્સવ કર્યો.

દેવીની વાણી ખરી પડી. રાણીને ગર્ભ રહ્યો અને પૂરે મહિને તેણે એક કાન્તિવાન, તેજસ્વી અને સશક્ત બાળકનો જન્મ આપ્યો.

તે દિવસથી આ દેવીના મંદિરનો મહિમા અનેક ઘણો વધી ગયો. દૂરદૂરથી લોકો આવવા લાગ્યા અને દેવી આગળ પોતાની ઇચ્છાઓ દર્શાવવા લાગ્યા.

આ મંદિરની કીર્તિ સાંભળીને એક ઘોણીનો પુત્ર પોતાના મિત્રની સાથે તે દેવીના દર્શન માટે ધર્મપૂર આવતો હતો. માંગમાં એક સુંદર કન્યાને તેણે પોતાની સામેથી આવતી જોઇ. ઘોણીનો પુત્ર આ મનોહર, લાવણ્યમયી અને તરુણ કન્યાને જોઇને ચિત્ત વિહવળ બની ગયો. તેની શુદ્ધ બહેર મારી ગઇ અને એ કન્યાની જ કામના કરવામાં તેનું ચિત્ત ફૂળી ગયું.

દેવીને મંદિરે આવી તેણે પ્રાર્થના કરી:—“માતા ! માંગમાં

મંજેલી એ તરુણ સુન્દરી સાથે લગ્ન કરવાની મારી તીવ્ર ઇચ્છા છે. તારી કૃપાથી જો મને એ અમૂલ્ય કન્યારત્ન પ્રાપ્ત થશે તો હું તારે દ્વારે આવી કમળપૂજા કરીશ.”

માતાને એણે સાષ્ટાંગ દંડવત કર્યા અને પછી મિત્ર સાથે એ પોતાના નગરમાં ગયો. અહીં આવીને એણે તપાસ કરી તો તે કન્યા શુદ્ધપટ નામના ઘોળીની માલમ પડી. એનું નામ મદનસુંદરી હતું. ઘોળીના પુત્રનું ચિત્ત તો એ રૂપવતી લલનામાંજ ચોંટેલું હતું. કન્યાના કામણુગારા કટાક્ષથી તેનું હૃદય ઘવાઈ ગયું હતું. ખાવાપીવાનું પણ તેને જ્ઞાન ન રહ્યું. એ તરુણીની જ માળા જપવા લાગ્યા.

માતા-પિતા પુત્રની આ સ્થિતિ જોઈ બેબાકળા બની ગયા. માતાએ પુત્રને આગ્રહ કરી કહ્યું—“બેટા! તારે જે કંઈ વાતનું દુઃખ હોય તે કહે. હું તેનું નિવારણ કરીશ.”

પુત્રે કહ્યું:—“શુદ્ધપટની પુત્રી મદનસુંદરીએ મારા હૃદયને કબજો લીધો છે. એની સાથે હું લગ્ન કરવા ઇચ્છું છું. મારી એ ઇચ્છા પૂરી ન થશે તો હું જરૂર મરી જઈશ.”

માતાએ તેને ધીરજ આપી અને કહ્યું:—“હું તારા પિતાને કહી એની જ સાથે તારા લગ્ન કરાવીશ. માટે શોક ત્યજ દે.”

માતાએ આ વાત પોતાના પતિને કહી. ઘોળી શુદ્ધપટને પિછાનતો હતો. એ બાળુના જ એક ગામનો ઘોળી હતો.

તેણે એની પાસે જઈને મદનસુંદરીનું પોતાના પુત્ર માટે માગું કર્યું. શુદ્ધપટે એ સ્વીકાર્યું. કારણ, વરનું કુળ તથા દરજ્જો જોઈએ હતો લગ્ન પણ તરતનાં જ લેવાયા.

નક્કી કરેલાં દિવસે લગ્ન થયાં. મદનસુંદરી પોતાના પતિને જોઈ રાહ થઈ. એ પણ તેના જેવોજ કૂટડો ને રૂપાળો હતો. પતિપત્ની આનંદથી પોતાનો સમય પસાર કરવા લાગ્યા.

થોડાંક મહિના આનંદમાં નીકળી ગયા. એક દિવસે સુધ્ધપટે પોતાના વેવાઈ ઉપર સંદેશો મોકલાવ્યો કે—‘અમારે ઘેર ઉત્સવ છે માટે જમાઈને તથા કન્યાને મોકલી આપો.’

ઘોળીએ પોતાના પુત્રને તથા વહુને એ ઉત્સવમાં ભાગ લેવા જવાનું કહ્યું. પુત્ર પોતાની વહુને તથા પોતાના મિત્રને લઈ સાંસરે જવા નીકળ્યો.

સ્તામાં પેલું દેવીનું મંદિર આવ્યું. મંદિરને જોતાજ ઘોળીપુત્રને પોતે લીધેલી માનતા વાદ આવી ગઈ. અત્યારે સુધી એ માનતા લૂલાઈ ગઈ હતી પણ હવે તેની સ્મૃતિ તેને સતાવવા લાગી.

ઘોળીપુત્રે એક વિશાળ વડ સમીપે સુકામ કર્યો. તેણે પોતાની સ્ત્રી તથા મિત્રને કહ્યું—‘મારે એક માનતા બાકી છે એટલે હું દેવીના મંદિરમાં જઈ તે મૂકી આવું છું. એકલા જ એ પૂરી કરવાની છે. તમે અહીં બેસો. હું હમણાં જ આવું છું પછી પાછા આપણે દર્શન કરવા જઈશું.’ એમ કહી એ ચાલ્યો ગયો.

મંદિર પાસે એક સુંદર ‘ગોરીતીર્થ’ નામનું તળાવ હતું. આ તળાવમાં જઈ તેણે સ્નાન કર્યું. કમળ માટે તપાસ ચલાવી પરંતુ ઋતુ ન હોવાથી કમળ ન મળ્યાં. ઘોળીપુત્રે બીજે જ વિચાર મનમાં ઘડી રાખ્યો.

મંદિરમાં જઈ માતાને સાપ્તાંગ દંડવત્ કર્યા આટલા સમય સુધી પોતે માનતા લૂલી ગયો હતો તે માટે તેણે પશ્ચાત્તાપ બહાર કરી તેની ક્ષમા ચાચી અને પછી કહ્યું—‘હે જગદંબા! મારી પ્રાર્થના તમે સાંભળી મને એ રૂપવતી કન્યાનો મેળાપ કરાવી આપ્યો હતો. હવે મારી ફરજ છે કે મારે મારી માનતા પૂરી કરવી જોઈએ. હું મારું શિર—કમળ છેદીને કમળપૂજા

કર' છું. સેવકની એ પૂજનો સ્વીકાર કરજો.”

અને તેણે તરતજ માતાની તલ્લવાર ઉપાડી પોતાના શિર પર ફેરવી દીધી. શિર નીચે ગબડી ગયું અને માતાના ચરણો સમીપે જઈ અટકી ગયું.

મંદનસુંદરી અને મિત્ર તેની વાર જોતાં વચ્ચે ઝાડ નીચે બેસી રહ્યાં. તેઓ ઘણીવાર સુધી બેઠાં તોપણ જ્યારે ધોખી-પુત્ર પાછો આવ્યો નહિ ત્યારે એ બન્ને વિચારમાં પડી ગયા.

આખરે મિત્રે મંદનસુંદરીને કહ્યું:—“જેન! હું મંદિરમાં જઈ તેને તેડી લાવું છું. ત્યાં સુધી તમે અહીં જ બેસીને આ સંમોન સાચવો.”

મિત્રે મંદિરમાં આવીને જોયું તો તે આલો જ બની ગયો. તેને પોતાની આંખ પર વિશ્વાસ ન આવ્યો. આંખો ચોળી જોઈ. પણ જે જણાયું હતું તે તદ્દન સાચું જ જણાયું.

આ ભયંકર અને ન કલ્પેલો દેખાવ જોઈ તે ડહાંપ ગયો. ભય પણ પામ્યો. એ વિચારવા લાગ્યો—હું જીવતો રહીશ તો લોકો અપવાદ મુકશે કે મિત્ર પત્નીના રૂપ પાછળ મોહાઈ તેણે મિત્રને મારી નાંખ્યો. સાચી વાત લોકો માનશે જ નહિ અને મારી સ્થિતિ વિષમ બનશે. આથી તેણે પોતે પણ દેવીની તલ્લવારને પોતાની ગરદન પર ફેરવી દીધી અને ત્યાં દગલો થઈ પડ્યો.

પતિ કે મિત્રને પાછાં વળેલાં ન જોઈ મંદનસુંદરીની ધીરજ ખૂટી ગઈ. હવે તે ઊઠી અને મંદિરમાં આવી. અહીં તેણે જે દ્રશ્ય જોયું તેનાથી એ ખૂબ ઊઠી. તેને કમકમાં આવ્યા અને તે છાતીફાટ કલ્પાંત કરવા લાગી.

એ ખૂબ રડી, તોપણ તેનો શોક દલકા ન થયો. એ વિચારવા લાગી. હવે મારે જીવીને થું કરવું છે! મારા પતિ મરણ

પામ્યા છે. તેમનો મિત્ર પણ મરણ પામ્યો છે. તેઓ શા માટે મર્યા તે હું બહુતી નથી પણ તેમના મરણ પાછળ કાંઈ હેતુ તો અવશ્ય હશેજ. હું જો હવે જીવતી રહીશ તો લોકો આરોપ મુકશે કે તેણે પરપુરૂષના રૂપમાં ફસી પતિને મારી નાંખાવ્યો. અને તે વાત જાહેર થવાના ભયે તેના મિત્રને પણ તેણે દૂર કરી દીધો.”

આ વિચાર આવતાંજ મદનસુંદરી ધ્રુજ ઊઠી. તેણે પતિ અને મિત્રની જેમજ પોતાનું જીવન પણ માતાને ચરણે ધરવાની ઇચ્છા દઢ કરી. દેવીને સાષ્ટાંગ દંડવત કરી તેણે પોતાનું શિર હેઠવા તલવાર ઉપાડી અને જેવી તે ઉગામવા બધ છે તેવોજ તેનો હાથ કાંઈએ પકડી લીધો.

મદનસુંદરીએ જોયું તો સાક્ષાત જગદંબા તેની પાછળ ઊભા હતા. મદનસુંદરીએ તેમનાં ચરણોમાં પોતાનું શિષ્ ઢાંગી દીધું.

માતાએ પ્રેમપૂર્વક તેને ઉઠાડી અને કહ્યું—“તારે જે જોઈએ તે માંગી લે.”

સ્ત્રીએ કહ્યું—“મારા પતિને અને તેના મિત્રને સજીવન કરો. એ સિવાય બીજાં કશાની જ મને ઇચ્છા નથી.”

દેવીએ કહ્યું—“તારી ઇચ્છા પૂરી થાઓ. તું તારા પતિનું તથા તેના મિત્રનું મસ્તક તેમના ઘડ ઉપર બેસાડ. એટલે તેઓ બન્ને જાણા મારા પ્રતાપથી પુનઃ સજીવન થઈ જશે.”

મદનસુંદરીના આનંદનો પાર ન રહ્યો. તેણે ઉત્સાહમાં ને ઉત્સાહમાં પોતાના પતિનું શિર મિત્રના ઘડ પર અને મિત્રનું શિર પતિના ઘડ પર મૂકી દીધું. તેને ભાન જ ન રહ્યું કે પતિ અને મિત્રનું ઘડ કયું ?

થોડીજ વારમાં દેવીની કૃપાદ્રષ્ટિથી એ બન્ને જાણા આબસ

મરરી બેઠા થયા. એકપણ ઘા તેમના શરીર પર જણાયો નહિ. પરંતુ શિરની અદલાબદલી થયેલી હોવાથી તેમના શરીરમાં સંકરતા થઇ ગઇ.

પછી તેમણે પોતપોતાની વાર્તા કહી. જન્મે મિત્રો પ્રસન્ન થયા ત્રણે જણાએ માતાની પૂજા કરી અને ઘર તરફ ચાલ્યા.

મદનસુંદરીને એન પડ્યું નહિ. તેમના મસ્તકને અદલ-બદલ થયેલાં જોઇ તે વિચારવા લાગી—“હવે મારે શું કરવું? મારો પતિ કોણ અને તેમનો મિત્ર કોણ?” મદનસુંદરીએ ઘણાં તર્ક-વિર્તક કર્યા પરંતુ પતિ કોને માનવો તે એ નક્કી કરી શકી નહિ. તેનું મન અપાર મુંઝવણ ભોગવી રહ્યું.”

અહીં વાર્તા પૂરી થઇ. વૈતાળે વિક્રમને પૂછ્યું:—“બોલ રાજા! આ સંકરવર્ણ બનેલા એ જણમાંથી મદનસુંદરીનો પતિ કોણ? સ્ત્રીએ કોને પતિ તરીકે માનવો જોઇએ? તું આ પ્રશ્નનો ઉકેલ ન આપશે તો તને દેવની આણ છે.”

વિક્રમે કહ્યું:—“મદનસુંદરીના પતિનું મસ્તક જે ધડ ઉપર હોય તેજ તેનો પતિ. કારણ, જેવી રીતે નદીઓમાં મુખ્ય નદી ગંગા છે, પર્વતોમાં મુખ્ય પર્વત મેરુ છે, વૃક્ષમાં મુખ્ય વૃક્ષ કદમ્બવૃક્ષનું છે તેવી જ રીતે આખા શરીરમાં ઉત્તમ અંગ મસ્તક જ ગણાય છે. અને તેનાથી જ આખા દેહની પિછાન પાણ થાય છે.”

વિક્રમે મૌન મૂકીને જેવો આ ઉકેલ જણાવ્યો કે તરત જ વૈતાળ તેના ખભા પરથી ઉડી ગયો.

રાજા પુનઃ શબને લેવા પેલા વૃક્ષ તરફ જવા લાગ્યો.

ત્રિભુવનસુંદરી

[૭]

વિક્રમે શબને લેવા માટે ફરી પાછી પોતાની મજબૂત આરંભી. વૃક્ષ પાસે એ આવી પહોંચ્યો અને શબને ઊતારી પોતાની ખાંધે નાંખી તેણે પાછું પ્રયાણ કર્યું.

રસ્તામાં શબમાં પ્રવેશેલા વૈતાળે રાજાને સંબોધી કહ્યું:—
“આ ભયાનક અંધકારમાં તું શા માટે તારા પ્રાણ ભેખમમાં નાંખી રહ્યો છે. પેલો થોળી તને એવું તે શું આપવાનો છે કે તેને માટે તું આ મહા સાહસ કરી રહ્યો છે. તારા જેવા પ્રભુપ્રેમી રાજાએ તો રાજ્યમાં જન્મને પ્રભના જ સુખદુઃખને ભેવા ભેંધએ. તું તારો દુરાચલ ત્યજતો નથી એટલે હાથે કરીને તું હેરાન થઈ રહ્યો છું. રસ્તો વિકટ છે. તને થાક લાગ્યો હશે. તારા ચિત્તને આનંદ પમાડનારી એક વાત કહું છું તે તું સાંભળ:—

વૈતાળે વાર્તા કહેવા માંડી:—

ક્રપાપુરમાં ક્રપાકેશ્વર નામનો એક રાજા રાજ્ય કરી રહ્યો હતો. એની રાણીનું નામ સુલોચના હતું. આ રાજાને ત્યાં ભગવાન ક્રપાકેશ્વરની ક્રપાથી એક કન્યા રત્નનો જન્મ થયો. રાજારાણીના હર્ષનો પાર ન રહ્યો. કન્યા પોતાના સૌન્દર્યથી કામને પણ લલચાવે એવી હતી. ત્રણે ભુવનને પણ વશ બનાવી દે એવું એનું રૂપ જોઈ રાજાએ તેનું નામ ત્રિભુવનસુંદરી પાડ્યું.

અને હે બિહમ ! ત્રિભુવનસુંદરી ખરેખર રૂપરાશિ સમાનજ હતી. તેનું મુખ એ શરદપૂર્ણિમાનો ચન્દ્ર જ સમજી શકાય. વાળ સૂંવાળા અને ઘાડાં જાણે એક ભરેલાં ન હોય, નેત્રો મગલાના જેવાં, ભ્રમરો ધનુષ્ય સમાન કમાનદાર, ધોપટની ચાંચ જેવી તો એની નિર્મળ નાસિકા, પરવાળા જેવાં ઓઝ, કપોત પક્ષીના જેવું તેનું ગળું, દાડમની કળી જેવા દાંત, સિંહ જેવી કમર, કમળ સરખાં કામળ છતાં રાત્રી દોહીથી ભરેલાં હાથ-પગ, સોના જેવી કાયા. જેનું અંગે અંગ રૂપ અને માધુરીથી જલકાતું હતું એવી ત્રિભુવનસુંદરી ગુણ, કર્મ અને સકલ લક્ષણમાં પણ પૂરેપૂરી સંપન્ન હતી.

દિવસે દિવસે ચન્દ્રકળાની ન્યમ ત્રિભુવનસુંદરી વધવા લાગી. રાજારાણી ચિન્તામાં પડ્યા કે આવી રૂપરૂપના ભંડાર જેવી કન્યા કોને પરણાવવી ? તેણે પોતાની કન્યા સાથે યોગ્ય વર મળે એ માટે પ્રયત્નો આરંભ્યા. પ્રધાને સલાહ આપી- દેશદેશના રાજકુવરોના ચિત્રો મંગાવો અને તે જોઈ કુંવરી માટે યોગ્ય પતિ શોધી કાઢો.

રાજાને આ સૂચના ગમી ગઈ. તેણે પૃથ્વીપરના બધા રાજકુવરોના ચિત્રો મંગાવ્યા. રાજાએને પણ ત્રિભુવનસુંદરીનાં અપ્રતિમ લાવણ્યની ખબર પડી ગઈ હતી. એટલે પોતાના કુંવર સાથે એના વિવાહ થાય તે આશાએ તેમણે ચિત્રોને

સંભાળપૂર્વક મોકલી આપવાની કાળજી રાણી હતી. એતબીતામાં તે રાજકુવરોની ચિત્ર-છબીઓના ઢગલો થઇ ગયો.

અંપદેશ્વરે એ બધા ચિત્રો અવલોક્યા. ફરવી ફરવીને રાજકુમારોની મુખાકૃતિઓ નિહાળવા માંડી પરંતુ પોતાની પુત્રીને યોગ્ય કાષ્ટ જ કુમાર જણાયો નહિ. રાણીને તથા ત્રિભુવનસુંદરીને પણ એમાંથી કાષ્ટ જ ચિત્ર ન ગમ્યું.

રાજાએ પ્રેમભાવથી પોતાની પુત્રીને કહ્યું:—“એકા !” તારે માટે પતિની ઘણી શોધ કરી પરંતુ કાષ્ટ જ પતિ મારી નજરમાં વસતો નથી. એટલે હવે તો તું જ સ્વયંવર કરી તેમાંથી તારે લાયક પતિ પસંદ કરી લે.”

રાજકન્યાએ કહ્યું:—“પિતાજી, હજી મારી વય એટલી જોડી નથી કે હું સ્વયંવર કરી પતિ પસંદ કરી લઉં. એમ કરતાં મને લગ્ન આવે છે. પરંતુ કાષ્ટપણ સૌન્દર્ય સંપન્ન તરુણ પુરુષ કે જે ગમે તે એક વિદ્યામાં નિષ્ણાત હોય તેની સાથે મને પરણાવો. હું એથી અધિક રૂપાળા અને સાધન સંપન્ન રાજવીની ઇચ્છા કરતી નથી.”

રાજાએ એવા યોગ્ય વરની તપાસ આરંભી. દેશે દેશમાં પણ આ સમાચાર પ્રસરી ગયા. અનેક મૂરતિયાઓ ત્રિભુવન સુંદરીને મેળવવાની ઇચ્છાથી અંપાપુરમાં આવવા લાગ્યા. પરંતુ તેમાંથી એક પણ પાસ ન થયો. બધાજ નિરાશા પામીને આવ્યા હતા તેવા વિદાય થઇ ગયા.

થોડાંક મહિના પસાર થઇ ગયા. એક દિવસે દક્ષિણ દેશમાં રહેનારા ચાર મહાપ્રતાપી, વીર અને ચતુર પુરુષો અંપદેશ્વરના મહેલમાં આવ્યા. ચારેની મુખમુદ્રા તેજસ્વી અને ભવ્ય હતી. રાજાએ તેમનો આદરસત્કાર કર્યો અને પૂછ્યું:—“તમે એક પછી એક તમારી વિદ્યા તથા ગુણોને મારી આગળ પ્રકટ કરો.”

પહેલાં યુવાને રાજા આગળ આવી કહ્યું:-“હું રોજ એક ઉત્તમ પ્રકારનું વસ્ત્ર વણી તૈયાર કરું છું. આ વસ્ત્રને પાંચ રત્નથી વેચી દઉં છું. આવેલા પાંચ રત્નોમાંથી એક રત્ન હું દેવને અર્પણ કરું છું. બીજું બ્રાહ્મણને, ત્રીજું મારા અંગે સોહાવું છું. ચોથું મારી બાવિ પત્ની માટે રાખી મૂકું છું અને પાંચમા રત્નને વેચી તેના નાણાં કરી તે દ્વારા સોજન ખર્ચ કરું છું. આ પ્રમાણે હું કળાકુશળ છું. માફ રૂપ તથા આકૃતિ બેવી હોય તો હું તમારી સામે જ છું.”

રાજાએ તેની વાત સાંભળી લીધી. પછી બીજા યુવાનને બોલાવ્યો અને તેને પૂછ્યું:-“તમે કઈ વિદ્યામાં પ્રવીણ છો?”

બીજાએ કહ્યું:-“હું એક વૈશ્યકુમાર છું. જળ-સ્થળમાં વસનારા તમામ પશુપક્ષીઓની ભાષા હું સમજી શકું છું. આવું જ્ઞાન આ પૃથ્વી પર કોઈ જ ધરાવતું નથી. રૂપવાન પાણુ છું અને શ્રીમન્તા પણ.”

રાજાએ ત્રીજા યુવાનને પૂછ્યું:-“તમે શેમાં નિપ્ણાત છો?”

ત્રીજાે બોલ્યો:-“હું શરો ક્ષત્રિય છું. મારા બાહુઓમાં અત્યંત તાકાત અને શૌર્ય ભર્યું છે. હું ગમે તેવાને મહાત કરી શકું છું. તલવાર ફેરવવામાં એકડો છું. માટે આપની પુત્રીને લાયક વર હું જ છું.”

રાજાએ ચોથાને પૂછ્યું:-“તમે શેમાં કુશળ છો?”

ચોથાે બોલ્યો:-“હું બ્રાહ્મણ છું. સજીવનવિદ્યાનો હું બહુકાર છું. ગમે તે પ્રાણી મરણ પામ્યું હોય તો તેને હું મારી આ વિદ્યા દ્વારા પુનર્જીવન આપી શકું છું. આ વિદ્યા મેં અપૂર્વ જહેમત બાદજ મેળવી છે. રૂપમાં પણ પૂરો છું. માટે મને જ તમારી રૂપવતી કન્યા પરણાવો.”

આમ ત્રણેય યુવાનોએ પોતપોતાના શુભ રાજા આમણ

મકટ કરી તેની પુત્રીનો હાથ માંગ્યો. રાજા વિચારમાં પડી ગયા. ચારેય યુવાનો રૂપવાન છે. દરેક એક-એક વિદ્યામાં સંપૂર્ણ શક્તિ ધરાવે છે. કન્યાના વચન મુજબ દરેક તેને યોગ્ય છે. માટે એ ચારમાંથી કોને આરી પુત્રી આપવી ? રાજા કંઈ પણ નિર્ણય કરી શક્યો નહિ.

એણે પોતાની પુત્રીને બોલાવી અને કહ્યું:—“આ ચારેય યુવાનો રૂપવાન છે દરેક એક-એક કળા સંપન્ન છે. તું જ તેમાંથી એક યુવાનની પસંદગી કરી લે.”

ત્રિભુવનસુંદરીએ કંઈપણ જવાબ આપ્યો નહિ. એ લજ્જા પામી નીચું જ બેઠી રહી. તેના હૃદયમાં પણ રાજાના જેવું જ મંથન જાગ્યું.

આમ રાજા-રાણી અને પુત્રી એમ ત્રણે વિચારમાં રૂંધી ગયા. કોના પર પસંદગી ઉતારવી તે તેઓ નક્કી કરી શક્યા નહિ.”

વાર્તા પૂરી થઈ. વૈતાળે વિક્રમને કહ્યું—“બોલ રાજા ! આ ચારમાંથી કોની સાથે ત્રિભુવનસુંદરીને પરણાવવી ? તું એનો ઉકેલ આપ અને સ્પષ્ટ કહી દે. જો નથી બોલ્યો તો તેને દેવોની આણ છે.”

વિક્રમે કહ્યું:—“તું મને આમ વચનથી બાંધી લે છે અને વળી તારી વાર્તાઓ પણ રહસ્ય ભરેલી હોય છે એટલે તેનો ઉકેલ આણવા હું લલચાઉં છું અને મારું મોત વડી જાય છે. વૈતાળ ! સાંભળ ! જે વસ્ત્ર વણીને વેચતો હતો તે યુવાન વણકર જાતિનો હતો. શાસ્ત્રમાં તેને શુદ્ધ જ ગણ્યો છે. એટલે એવા યુવાનને ક્ષત્રિય રાજા પોતાની કન્યા પરણાવે એ શાસ્ત્ર વિરૂધ્ધનું કહેવાય.

ખીજે યુવાન જાતનો વૈશ્ય હતો. એક વૈશ્ય સાથે ક્ષત્રિય રાજા પોતાની કુંવરી પરણાવે એ પણ અભુગતું ગણાય. વળી

તે જ્ઞાન તેનો તથા કન્યાનો શું ઉદ્ધાર કરી શકે એમ હતું ?

ત્રીજો યુવાન ક્ષત્રિય હતો. તેની જ જાતિનો વળી શ્વરવીર હતો. રાજાની કુંવરી પરણવા લાયક બધા ક્ષત્રિય લક્ષણ તેનામાં હતાં એટલે રાજાએ એ જ ક્ષત્રિય વીરને પોતાની રૂપવતી પુત્રી પરણાવવી જોઈએ.”

“પણ ચોથા યુવાનનું શું ? એ સંજીવની વિદ્યા બાણે છે, રૂપવાન પણ છે અને પાછો બ્રહ્મદેવ પણ છે” રાજાએ ચોથા યુવાનનો નિર્દેશ ન કર્યો એટલે વચ્ચે જ વૈતાળ બોલી ઊઠ્યો.

“હા, એ એ વિદ્યામાં કુશળ છે. પરંતુ એક બ્રાહ્મણને ક્ષત્રિય રાજા પોતાની કન્યા કેવી રીતે પરણાવી શકે ? એ જો પરણાવે તો તે મહાપાપમાં પડે ? અને જે બ્રાહ્મણ પોતાની પવિત્રતા ત્યજી એક ક્ષત્રિયની કન્યા પરણવા તૈયાર થાય તેના જેવો પાતકી બીજો કોણ હોઈ શકે ? એવા પાપી સાથે તેજની મૂર્તિ સમી, પવિત્ર અને જેનામાં કળિયુગનો પ્રવેશ પણ નથી થયો એવી ધુટડી કન્યા પરણાવાય પણ કેમ ? એટલે જ એને પણ અથોગ્ય ગણવો જોઈએ.”

વિક્રમનો આ યુધ્ધિયુક્ત ઉકેલ સાંભળી વૈતાળ પ્રસન્ન થયો. પરંતુ રાજાનું મૌન તૂટી ગયેલું હોવાથી તે પુનઃ તેના બક્ષા પરથી સરકી ગયો અને ઝાડ પર લટકવા લાગ્યો.

ગુણાધિપ અને ચિરંદેવ

[૮]

રાજા પાછો રાજને લેવા માટે ઝાડ પર ચઢ્યો. રાજને ઉતાર્યું અને ખાંધ પર નાંખી ચાલવા માંડ્યું.

રાજમાં પ્રવેશોલો વૈતાળ પાછો બોલ્યો:—“હે વિક્રમ ! તું બહુજ સાહસિક જણાય છે નહિ તો થાક પામવા છતાં પણ આવું સાહસ ન કરે. ઠીક, તારા ચિત્તને આનંદ પમાડવા માટે હું એક રસિક વાર્તા કહી સંભળાવું છું, તે તું સાંભળ.

વૈતાળે વાર્તા શરૂ કરી.

મિથિલાવતી નામની એક નગરીમાં ગુણાધિપ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. રાજા શૂરવીર પ્રજાપાલક અને નીતિવાન હતો.

એક સમયે આ રાજાને સાં ચિરંદેવ નામનો એક રાજપૂત તેની પ્રશંસા સાંભળી નોકરીમાં રહેવા માટે આવ્યો. ચિરંદેવ દુરદેશાવરથી આવતો હતો એટલે ગામમાં તેને કાંઈ ઓળખે એમ

નહોતું આથી રાજ આગળ તેની મુલાકાત ગોઠવે એવું કાઠજ નહોતું.

ચિરંદેવ નિત્ય રાજના દર્શન માટે જતો પરંતુ તેને રાજનો મેળાપ થતો નહિ. કાઠજ વખતે રાજ મહેલમાં હોય તો કારપાર તેને અંદર પ્રવેશવા દેતા નહિ. ક્યારેક રાજ પોતે તેને મુલાકાત આપતો નહિ. આમ ચિરંદેવ રાજને મળી શકતો નહિ.

આખરે તેની ધીરજ ખૂટી ગઈ. પોતાને ત્યાંથી તેણે જે દ્રવ્ય આપ્યું હતું તે તેણે મિથિલાવતીમાં પૂરું કરી નાખ્યું, એટલે હવે તેને પેટ ભરવાની મહા ચિન્તા ઊભી થઈ.

આ અરસામાં એક બનાવ બન્યો. એક દિવસે રાજ ઘોડા પર સવાર થઈ શિકારે રમવા નીકળ્યો. તેની સાથે તેના થોડાંક સિપાઈઓ પણ હતાં. ચિરંદેવ પણ રાજને પોતાની પિછાન કરાવવાના ઉદ્દેશથી એ શિકારી ટુકડી સાથે સામેલ થઈ ગયો.

એક મોટું અરણ્ય આવ્યું. રાજ એમાં પ્રવેશ્યો અને મનમાનતો શિકાર કરવા લાગ્યો. શિકારની ધુનમાં ને ધુનમાં તે એટલો તો આગળ ચાલી ગયો કે તેના સિપાઈઓ પણ દૂર રહી ગયા અને તે તેમનાથી વિખુટો પડી ગયો.

એક માત્ર ચિરંદેવ જ રાજની પાછળ પગપાળો પોતાની બતની પણ દરકાર કર્યા વગર દોડી રહ્યો હતો. રાજ એટલો બધો શ્રમિત થઈ ગયો કે તે પાછો ફરવાને માટે પણ અશક્ત થઈ પડ્યો; અને પોતે કંઈ દિશામાં આવ્યો છે, તથા પોતાનું નગર ક્યાં છે તેની પણ ગમ ન પડી. એ થાક, માર્ગ-ભૂલ અને કંટાળાથી વ્યાકુળ બની ગયો અને એક ઝાડ નીચે ઘોડાને બાંધી પોતે જરા આડો પડ્યો.

આજ અરસામાં ચિરંદેવ દોડતો દોડતો ત્યાં આવી ચઢ્યો.

દોડવાને લખને તે સખ્ત હાંકતો હતો.

રાજ એક અજાણ્યા માણસને પોતાની સામે ઊભેલો જોઈ નવાઈ પામી ગયો. તો પણ તેને અત્યારે એક માણસની જરૂર હતી એટલે તેને જોઈને એ પ્રસન્ન થયો. રાજએ તેને પૂછ્યું:-

“અલ્યા! તું કાણ છે? અને અહીં શા માટે આવ્યો છે?”

ચિરંદેવ બોલ્યો:-“હું એક રાજપૂત છું અને આપનો દાસ છું.”

રાજએ કહ્યું:-“તું મારી સેવા કરીને શું મેળવવા ઇચ્છે છે?”

“આપ આપશે તે. સજ્જન સ્વામિની સેવા કરી પણ નિષ્કળ જતી નથી. તરત લાભ ન મળે તો કાષ્ઠક દિવસે પણ તેનું કળ મળ્યા વગર રહેતું નથી.”

રાજ તેના આ ઉત્તરથી સંતુષ્ઠ થયો. તો પણ એ તે સમયે કંઈ પણ બોલ્યો નહિ અને મૌન જ રહ્યો.

થોડીવાર પછી રાજએ ચિરંદેવને પૂછ્યું:-“આપણે આવ્યા તે માર્ગે તારા ધ્યાનમાં છે ને?”

ચિરંદેવે હાથ જોડી કહ્યું:-“હા, હા.”

રાજએ તરતજ તે માર્ગે પોતાના નગરમાં જવાની ઇચ્છા બતાવી. પરંતુ ચિરંદેવે પ્રાર્થના કરતાં કહ્યું:-“મહારાજ! મધ્યાહનો સમય છે. સૂર્યનો તાપ સખ્ત પડી રહ્યો છે. આપ થાકી ગયા છો. જરા આરામ લો. સાયંકાળે આપણે મુસાફરી કરશું.”

રાજને તેની આ વાત ખરી લાગી. તેણે ઝાડ નીચે જ મુકામ કર્યો.

રાજને સખ્ત તૃષા લાગી હતી. તેણે ચિરંદેવને કહ્યું:-“અલ્યા રાજપૂત તું ક્યાંયથી પણ મને પાણી લાવી આપ. મારું ગળું સુકાય છે.”

“જી, હજુર.” કહીને ચિરંદેવ પાસેના એક ઝાડ પર ચઢી ગયો અને આબુબાલુમાં સરેવર-નદી છે કે નદિ તે જોવા લાગ્યો. દૂર એક નદી જણાઈ. રાખને તેણે આ જણાવ્યું એટલે પાણીની આશામાં રાખ થાકેલો હોવા છતાં પણ થોડા પર ચઢી ચિરંદેવ સાથે ત્યાં ગયો.

નદીના મીઠાં જળથી રાખએ પોતાની તૃષ્ણ પૂરી કરી. ચિરંદેવે પણ પાણી પીધું. તે પછી તેણે પોતાની પાસેની પોટલીમાંથી થોડાંક ચણા કાઢ્યા અને રાખની આગળ ધર્યાં.

રાખ આ ચણાને જોખને આશ્ચર્ય પામી ગયો. તેણે પૂછ્યું “તું આ ક્યાંથી લાવ્યો?”

ચિરંદેવ બોલ્યો—“મહારાજ! આ ચણા પરજ હું હાલ કેટલાક મહિના થયા ગુબરો કરી રહ્યો છું. આપ ભૂખ્યા થયા હશે એમ ધારી આપની આગળ એ ધર્યાં છે. આપ એ સ્વીકારો.”

રાખ વિચારમાં પડ્યો. મનમાં એ કહેવા લાગ્યો. એ મારો દાસ છે. એને પગાર તો મળતો જ હશે તો પછી તે ચણા પર શા માટે ગુબરો કરતો હશે. તેણે પૂછ્યું:—“અલ્યા રાજપૂત! તું મારે ત્યાં નોકરીએ છે ને? તને પગાર તો મળતો જ હશે, નહિ?”

ચિરંદેવ આ પ્રશ્નથી મુંઝાઈ ગયો. શું બોલવું તે એ નક્કી કરી શક્યો નહિ.

એને મૌન રહેલો જોઈ રાખએ પાછો તે જ પ્રશ્ન પૂછ્યો.

ચિરંદેવે હાથ જોડી સાચી વાત જણાવી દીધી. નોકરીની આશાએ તે કેટલા દૂર દેશથી આવ્યો હતો અને અનેક ઉપાયો કરવા છતાં પણ તેને રાખની મુલાકાત નહોતી થઈ શકી તે વાત પણ તેણે કહી.

રાખે આ સાંભળી લજ્જા પામી ગયો. તેને પોતાના આવા

અંધેર કારભાર પર તિરસ્કાર છૂટયો. તે મનમાં કહેવા લાગ્યો. 'જે રાજાઓ પોતાના નોકરના દુઃખને કે સુખને બાલુતા નથી તેઓને ધિક્કાર છે ! તેમજ રાજાની આસપાસ રહેનારા દરબારીઓ પણ રાજાના સેવકોની સુખી કે દુઃખી અવસ્થા બાલુતા નથી તેમને પણ ધિક્કાર છે !'

આવા વિચારમાં રાજા ફળી ગયો. રાજપૂતે બહુ વિનંતી કરી ચાલુ લેવા માટે રાજાને આગ્રહ કર્યો. આખરે તેના આગ્રહને વશ બનીને શરમાતાં શરમાતાં રાજાએ તેના હાથમાંથી જે ચાલુના દાણા લીધા અને પોતાના મુખમાં મૂક્યા. અને આરામ કરવા પડ્યો.

ચિરંદેવે પણ ચાલુ ખાધા, પાણી પીધું અને પછી જરાક વિશ્રામ લીધો.

થોડીવારે રાજા ઊઠ્યો. ચિરંદેવે થોડાને તૈયાર કર્યો. રાજા તે ઉપર સવાર થયો અને ચિરંદેવે માર્ગ બતાવવા માટે આગળ આગળ ચાલવા માંડ્યું.

રસ્તામાં રાજાએ ચિરંદેવને કહ્યું—“તું થાકી જશે. માં થોડાના પાછળના ભાગ પર બેસી જા.”

પણ ચિરંદેવે માન્યું નહિ. થોડાની આગળ જ રસ્તો દાખલ થતાં તે પૂર ઝડપે ચાલવા લાગ્યો.

રસ્તામાં જતાં રાજાના સિપાઈઓનો ભેટો થઈ ગયો. જે બધા સાથે રાજા પોતાના નગરમાં આવ્યો. ચિરંદેવે પોતાના જે સેવા અત્યાર સુધી કરી હતી અને એકનિષ્ઠાથી જે સ્વામિ ભક્તિ બજાવી હતી તે તેણે પોતાના દરબારીઓ સમક્ષ બહે કરી અને તેને પોતાની નોકરીમાં રાખી ખૂબ દ્રવ્ય વગેરે ભેટ આપ્યું. આટલું કરવા છતાં પણ રાજાને સંતોષ ન થયો અને

ભવિષ્યમાં તેને યોગ્ય જાહેરાત આપવાની પોતાના મન સાથે ગાંઠ વાળી.

ચિરંદેવ હવે શ્રીમન્ત બની ગયો. રાજાની તહેનાતમાં રહી તેણે એકનિષ્ઠાથી રાજાની સેવા બજાવવા માંડી.

આમ થોડાંક દિવસો પસાર થઈ ગયા. એક દિવસે દરિયાપારના એક દેશમાં કંઈક કામ નીકળ્યું. કામ વિશ્વાસનું અને બખરદારીનું હતું એટલે રાજાની નજર ચિરંદેવ પર પડી. રાજાએ તેને તે કામ બતાવ્યું અને તરત પાછા આવવાની સ્વચના કરી.

ખટદેવને પગે લાગી ચિરંદેવ વહાણમાં બેઠો. કેટલેક દિવસે તે નગરમાં પહોંચ્યો. રાજાનું કામ બતાવ્યું અને તે પાછો વળવા લાગ્યો. રસ્તામાં તેની દ્રષ્ટિ એક ભવ્ય મંદિર પર પડી. મંદિર દેવીનું હતું. ચિરંદેવ એમાં પ્રવેશ્યો. મંદિરની શોભા તથા તેની અમૂલ્ય વસ્તુ સામગ્રી જોઈ એ છક્ક થઈ ગયો. મંદિરની દિવાલોમાં જુદી જુદી બતના રત્નો અને મોતીઓ જડેલા હતા. દેવીની મૂર્તિ પ્રચન્ડ અને પ્રતાપી લાગતી હતી. મંદિરના શિખર ઉપર ઊંચે એક ધ્વજ ફરકી રહી હતી.

ચિરંદેવે દેવીની મૂર્તિને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કર્યા. તેની પ્રાર્થના કરી અને પછી મંદિરની શોભા જોવા લાગ્યો.

આજ અરસામાં એક અદ્ભુત બનાવ બન્યો. ચિરંદેવ ફાટી આંખે તે જોઈ રહ્યો.

મંદિરની પાછળના ભાગમાંથી એક અનુપમ સુંદરી પોતાની સખીઓ સાથે માતાના મંદિરમાં પ્રવેશી. સ્ત્રી ખરેખર અનુપમ જ હતી. કમળ સમાન તેનું મુખ પ્રકાશી રહ્યું હતું. એના પ્રવેશવાની સાથે જ મંદિરની શોભા એકદમ વધી ગઈ. બધે જ ઝગઝગાટ થઈ ગયો. ચિરંદેવ પણ આવી પ્રકાશવંતી જ્યોતિને

એક ચક્રિત બની ગયો.

સુંદરીએ માતાને પ્રણામ કર્યા. ફળપુલથી પૂજન કર્યું અને પછી જે માર્ગે તે આવી હતી તેજ માર્ગે પોતાની સખીઓ સાથે ચાલી ગઇ.

ચિરંદેવની આંખે અધકાર વ્યાપી ગયો. પ્રકાશના ઝગારા પછી આંખ જે સ્થિતિ અનુભવે તેવી સ્થિતિ એની થઇ. એ સુંદરીએ તેતું હૃદય વીધી નાંખ્યું હતું. તેના નેત્રોમાં તેની જ જ્યોતિ રમી રહી હતી. ભાન ભૂલી જે માર્ગે એ અદ્રશ્ય થઇ ગઇ હતી તે માર્ગે એ દોડ્યો.

થોડાંક જ સમયમાં ચિરંદેવ એક મોટા ધુમ્મટ આકાર દુર્ગમાં પ્રવેશી અંદર દાખલ થયો ત્યાં તો એક સુંદર નગર તેના જોવામાં આવ્યું. આ નગરની શોભા અપૂર્વ હતી.

ચિરંદેવ એ નગરમાં આગળ વધતો હતો ત્યાં પાછળથી કોઇનો મધુર સ્વર તેના કર્ણપટ પર અથડાયો. એણે પાછળ ફરી જોયું તો તેના આનંદનો પાર ન રહ્યો. પેલી અનુપમ સુંદરી તેને ઓલાવી રહી હતી.

ચિરંદેવ સુંદરીની સમીપ આવ્યો. “આપે મને ઓલાવ્યો?” તેણે અતિ વિનમ્ર ભાવે પૂછ્યું.

“હા,”

“શું કંઇ આજ્ઞા છે?”

“ના. હું જાણુવા માંગુ છું કે તમે અહીં શા માટે આવ્યા છો? આ નગરમાં તમારે પ્રવેશવાની શી જરૂર?”

જે રૂપ જ્યોતિને જોવા માટે ચિરંદેવે આ સાહસ કર્યું હતું તેજ રૂપજ્યોતિની સામે વાત કરતાં તેની આંખે ઝગ-ઝગાટ ફેલાઇ ગયો. એના અપ્રતિમ લાવણ્યે તે ભાન ભૂલી ગયો.

અને બોલ્યો:—“આપના દર્શન કરવા.”

“દર્શન કર્યાં હોય તો ચાલ્યા જવો.”

“હજી દર્શન અધુરા છે. હું તમને મારા હૃદય કમળમાં સ્થાન આપી પૂજવા માંગુ છું. આ સેવકની પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કરો. હું તમારો દાસ બનીશ. તમારે માટે મારું સમગ્ર સુખ ન્યોચાવર કરી દેશ.”

“એમ છે ? તમે મારી કામના જ રાખતા હો તો હું કહું તેમ કરો.”

“બોલો.” ચિરંદેવે આશાસહ ઉચ્ચાડ્યું.

“સામે જે તળાવ જણાય છે તેમાં સ્નાન કરી આવો. હું અહીં જ ઊભી છું. તે પછી તમે કહેશો ત્યાં હું તમારી સાથે આવીશ.”

ચિરંદેવનો હર્ષ સમાપ્તો નહિ. એ મનમાંજ બોલ્યો:—જસ, આટલુંજ !” અને એ નહાવા માટે એકદમ તળાવમાં દોડી ગયો.

પરંતુ જેવો પાણીમાં ડુબકી મારી બહાર નીકળે છે, ત્યાં તો તે આશ્ચર્ય પામી ગયો. પોતાના નગરનીજ એ વાવ જણાઇ. દુર્ગ, મંદિર, સ્ત્રી વગેરે કંઈજ ત્યાં ન દેખાયું. એ આંખો ચોળી ચોળીને જોવા લાગ્યો તોપણ એમાંનું કંઈજ એ જોઇ શક્યો નહિ.

એનું મુખ ચ્હાન થઇ ગયું. જે આશા સાથે એ વાવમાં પડ્યો હતો તે આશા વાવમાંથી નીકળતાંની સાથે જ લુપ્ત થઇ ગઇ. એના હૃદયનો આનંદ ઉડી ગયો અને ભગ્નહૃદયે તે આ દૈવી માયા પર વિચાર કરતો કરતો પોતાના મુકામે આવ્યો. આ સમયે તેની સ્થિતિ અર્ધ પાગલ જેવી બની ગઇ હતી.

ખીજે દિવસે ચિરંદેવ રાજનાં દરબારમાં ગયો. પરંતુ આ વખતે તેની મુખમુદ્રા એટલી તો ફિક્કી પડી ગઇ હતી કે રાજ તેને તરત પિછાની પણ ન શક્યો. ચિરંદેવે રાજને પ્રણામ

કર્તા અને જે કામ માટે તેને મોકલવામાં આવ્યો હતો તે કામ પૂર્ણ કર્યાંતું જાહેર કર્યું.

રાજા તેની મ્હાન મુખમુદ્રા જોઇ વિચારમાં પડી ગયો. તેના બોલવામાં પણ તેને નિરાશાનો જ ભાવ જણાયો. એણે પૂછ્યું— “અહ્યા! તું આટલો વીલો અને નરમ કેમ બની ગયો છે?”

રાજાને આ પ્રશ્નનો જવાબ ન મળ્યો. ચિરંદેવ તત મસ્તકેજ ઊભો રહ્યો.

રાજાએ પાછું પૂછ્યું—“ચિરંદેવ! તું આમ નરમ કેમ બની ગયો છે? શું તે કોઇ ભયાનક દ્રવ્ય જોયું છે કે પછી કોઇ થોર નિરાશા અનુભવી છે. જે કંઈ હોય તે મને સત્વર કહી દે.”

ચિરંદેવે જે વાત બની હતી તે કહી બતાવી. એ બોલ્યો:— “મારું ચિત્ત એ લાવણ્યમયી સુંદરીમાં ચોંટ્યું છે. હું એને એક વાર મારી આંખોએ જોવા માંગું છું. પણ હાય! મારી એ મનોકામના ક્યારે પૂરી થશે?”

રાજાએ તેને ધીરજ આપી. તેણે કહ્યું—“જો આ જ વાત હોય તો પછી શા માટે મુંઝાય છે. ચાલ મને એ મંદિર અને દુર્ગ બતાવ.”

રાજા ચિરંદેવને સાથે લઇ સમુદ્ર કિનારે પહોંચ્યો. ચિરંદેવે પેલું મંદિર બતાવ્યું. બન્ને અંદર પ્રવેશ્યા. રાજા દેવીની પ્રત્યન્ઝ અને ભવ્ય મૂર્તિ જોઇ મુગ્ધ બની ગયો. તેણે ભક્તિભાવ પૂર્વક માતાને સાષ્ટાંગ દંડવત કર્યાં.

મંદિરમાંથી દર્શન કરી એ બન્ને જોવા બહાર આવે છે તેવી જ એક સ્વરૂપવતી કિશોરી પર તેમની નજર પડી. ચિરંદેવે રાજાને સાનમાં સમજાવી દીધું કે આજ મારા મનને યોગ્ય વનારી કન્યા છે. રાજાએ તેને મૌન રહેવાનો સંકેત કર્યો.

એ સુંદરી પોતાની સખીઓ સાથે દેવીના દર્શન માટે અંદર ગઇ. રાજા તેમના પાછા આવવાની રાહ જોતો મંદિરની પાછળ જ ઊભો રહ્યો. થોડીક વાર ન થઇ હશે ત્યાં તો એ કન્યા ઝમઝમ કરતી પાછી આવી અને પેલા દુર્ગમાં પ્રવેશીને અદ્રશ્ય બની ગઇ.

શિવ દેવે રાજાને કહ્યું—“આલો આપણે એ દુર્ગમાં જઇએ. ત્યાં જ એ વસે છે.”

અને એ બંને અંદર દાખલ થયાં. ત્યાં રાજાએ પોતાના જીવનમાં ન જોઇ હોય એવી એક અનુપમ નગરી દીઠી. તેની રોનક જોઇ તે અભયથી પામી ગયો.

રાજા થોડેક દૂર ન ગયો ત્યાં તો એક મહાલયમાંથી અવાજ આવ્યો—“તમે કોણ છો ? અહીં આ નગરમાં શા માટે આવ્યા છો ?”

જ્યાંથી અવાજ આવ્યો હતો તે તરફ રાજાએ દ્રષ્ટિ કરી. જોયું તો પેલી જ અનુપમ સુંદરી એક મણિના બનાવેલા છત્રપલંગ પર બેસી તેમને પૂછી રહી હતી. સ્ત્રીનું લાવણ્ય અત્યારે પૂરેપૂરું પ્રકાશી રત્નોમાં ઝમકી રહ્યું હતું.

રાજાએ એ તેજસ્વિની કન્યા સામે દ્રષ્ટિ કરી. કન્યા પણ તેની આંખનો પ્રતાપ કળી ગઇ.

રાજા મૌન જ રહ્યો. અને આગળ ચાલવા લાગ્યો.

પાછો અવાજ આવ્યો—“તમે કોણ છો ? અહીં શા માટે બમી રહ્યા છો ? તમારે કોની ઇચ્છા છે ?”

રાજા પાછો અટક્યો પણ આ વખતે એ મૌન ન રહ્યો. તેણે જરા કોઇ ભયાં અવાજે કહ્યું—“અમે કોણ છીએ તે જાણવાનું તમારે શું કામ છે ? જોતાં નથી, માણસ છીએ. શહેર

જેવા આવ્યા છીએ. તમારે એ પંચાત શા માટે કરવી જોઈએ ?”

રાજનો આવો ઉત્તર સાંભળી કન્યા છોલીલી બની ગઈ. તે તરતજ પોતાના મહેલમાંથી બહાર આવી અને બોલી:-
“શ્રીમાન ! એમાં આટલા ગુસ્સે શા માટે થાવ છો ? મેં તો તમને અજણ્યા જોઈને સ્વાભાવિક જ આ પ્રશ્ન પૂછ્યું હતું.”

પણ રાજ કંઈ જ ન બોલ્યો. તેણે એ કન્યા તરફ જોવાની પણ દરકાર ન કરી અને આગળ ચાલવા લાગ્યો.

કન્યાએ પાછો પરાજય અનુભવ્યો. પરંતુ આ પરાજયથી તે એક ચિન્તામાં પડી ગઈ. રાજની ભવ્ય મુખમુદ્રા તથા તેની બેદરકારી જોઈ સ્ત્રીને તેના પર મોહ ઉપજ્યો. રાજના કામણુ કરનારા અંગો જોઈ તે પોતાના મનને પ્રેમવા લાગી-“આ નવીન ઉત્તમ પુરુષ કાણુ હશે ?”

એણે પોતાની સખીને મોકલી અને કહ્યું:-“જે ને સખી ! હમણાં મેં અહીંથી એક દેવાંશી જેવા રાજકુમારને જતાં જોયા છે તેને તું સમજાવીને અહીં લઈ આવ. એ ઉત્તમ કુળનો અને પ્રતિષ્ઠિત લાગે છે. આપણે એની પરોણાગત કરીએ.”

સખી દોડીને રાજ પાસે જઈ પહોંચી. બોલી:-“અમારા બાપએ આપને તેમના પરોણા થવાનું કહેવડાવ્યું છે. આપ પધારો !”

રાજએ કહ્યું:-“અમે તો પ્રવાસી છીએ. સાધારણ માણસ છીએ. મોટાની પરોણાગતની અમને જરૂર નથી. અને તમે પરોણાગત કેવી કરો છો તેની પણ અમને ખબર છે !”

સખીએ આ શબ્દો પોતાની બાઈને કહ્યા. એણે વિચાર્યું:-
“આ પુરુષ સર્વથા માન આપવા યોગ્ય છે તથા એ ઉદાર સ્વભાવનો પણ છે. એટલેજ એ મારી દરકાર કરતો નથી. એનું મુખ મારા ચિત્તમાં વસી ગયું છે. એના પ્રતિ મને વધુ ને વધુ

આકર્ષણ થયા કરે છે. પતિની પ્રાપ્તિ માટે અત્યાર સુધી દેવીને હું પ્રાર્થના કરતી હતી તે પ્રાર્થનાનું કળ દેવીએ આજે મને આપ્યું છે, તો હું તે શા માટે ગ્રહણ ન કરું ? ”

આમ વિચારી તે દેવકન્યા પોતેજ રાજા પાસે આવી અને તેના માર્ગની આડે આવી બેઠી રહી બોલી:-

“આપ અમારી પરોણાગત સ્વીકારો અને મારી સાથે આવો.”

રાજાએ કહ્યું-“અમે પરોણાગત સ્વાર્થ સાથેજ સ્વીકારીએ છીએ.”

“આપની શું ઇચ્છા છે ? ”

“આપ અમારી ઇચ્છા પૂરી કરી શકશો ? ”

“હા. મારાથી થઇ શકતી હશે તો જરૂર પૂર્ણ કરીશ.”

“તમારાથી થઇ શકે એવીજ છે.”

“તો હું પૂરી કરીશ”

“વચન આપ.” એમ કહી રાજાએ પોતાને હાથ ધર્યાં.

તરતજ એ હાથ પર કન્યાનો સુકોમળ હસ્ત પડ્યો. ધીમે રૂબ થયો. રાજા મૃદુ કર સ્પર્શથી રોમાંચ અનુભવવા લાગ્યો.

રાજાએ કહ્યું- “ તારા સુંદર સ્વરૂપથી મારો આ સેવક તારા પર મોહાંધ બન્યો છે. એ તને ખરા હૃદયથી ચહાય છે. તું એની બન. એને તારા પ્રિયતમ તરીકે સ્વીકારી લે. ”

આ શબ્દો સાંભળતાંની સાથેજ કન્યા ધ્રુજ બેઠી. જેની તેણે આશા રાખી નહોતી તે શબ્દો નીકળતાં જ તે અવાચક બેવી બની ગઇ.

રાજાએ પૂછ્યું:-“તમે ધ્રુજો છો કેમ? વચન ન પાળવું હોય તે ના કહી દો.”

કન્યાએ મહા વેદના અનુભવતાં કહ્યું-“મેં મારું ચિત્ત

આપનેજ સમજ્યું છે. હું આપને આધીન બનવા માંગુ છું. આપની દાસી થવાની મારી ઉકટ અભિલાષા છે. આપજ મારે સ્વીકાર કરો.”

“આ મારો સેવક આગળ પણ અહીં તારી પાસે આવી ગયો હતો. એ તને બેઠનેજ પ્રેમમાં રૂળી ગયો છે. તેં એની સાથે ચાલાકી કરી એને પાછો મોકલી આપ્યો હતો. હવે એ મને લઇને અહીં આવ્યો છે. મેં એને વચન આપ્યું છે કે હું તને એ કન્યા મેળવી આપીશ. હવે મારાથી તારો સ્વીકાર થઇ શકે એમ નથી. અને તું મારે આધીન બનવા માંગે છે નહિ?”

“હા.”

“જો તું ખરેખર જ મારા આધીનમાં હોય તો મારી તને આજ્ઞા છે કે તું આ પુરૂષની સાથે લગ્ન કર. તેને તારો પ્રેમ આપી દે. એ પણ વીર છે. ક્ષત્રિય છે. મારો બાંધવ પણ છે.”

સ્ત્રી લજ્જાળુ બની સાંભળી જ રહી. એક પણ શબ્દ એ બોલી શકી નહિ. એ મહામંથન અનુભવી રહી હતી. હૃદય કહેતું હતું—તેં જે વચન આપ્યું છે. એને માની રાત્ર જે કહે છે તે સ્વીકારી દે. આંખો અને મોહ કાનમાં કહી રહ્યા હતા—‘રાત્રને છોડીશ નહિ. એના જેવો દેવાંશી તને કયાંય મળવાનો નથી.’

પણ અન્તે હૃદય વિજયી બન્યું. કન્યાએ કહ્યું—“આપને હું આધીન બની ગઇ છું હવે આપ ગમે તે કરી શકો છો.”

“તો તું મારા સેવક સાથે લગ્ન કરવા તૈયાર છે ને?”

“હા.”

રાત્રએ તરત જ કન્યાનો હાથ પોતાના હાથમાં લીધો. અને ચિરંદેવના હાથ સાથે તે મેળવી દીધો. ‘તથાસ્તુ’ કયું અને યુગલને આશીર્વાદ આપ્યા.

ચિરંદેવના મનની ધચ્છા પૂરી થઇ હતી એટલે તેના આનંદનો પાર ન રહ્યો. એણે કૃતમ્મ બની રાજ આગળ પોતાનું શિર નમાવી દીધું.

એ બન્નેને લઇ રાજ પોતાના નગરમાં આવ્યો. ચિરંદેવને તેણે કહ્યું—“તેં મને ચણાના બે દાણા આપ્યા હતા. તેમાંથી એક દાણાનો બદલો તો મેં તને વાળી આપ્યો છે. બીજાનો બદલો વાળી શકું એમ નથી!”

ચિરંદેવે વિનયથી નમીને કહ્યું—“મહારાજ ! હવે આ સેવકને શા માટે શરમાવો છો ? બદલાની વાત જ ક્યાં છે. ઉલટું હું તમારો જન્મભરનો ઋણી બન્યો છું.”

ચિરંદેવ એ લલના સાથે આનંદથી યથેચ્છ વૈભવસુખ ભોગવવા લાગ્યો.

વાર્તા પૂરી થઇ. વૈતાળ બોલ્યો—

“હે વિક્રમ ! બોલ, હવે આ બેમાં વધુ ગુણી કોણ ? રાજ કે ચિરંદેવ ?”

“ચિરંદેવ.” વિક્રમે જવાબ આપ્યો.

“પરંતુ રાજએ પોતાને યોગ્ય અને ન મળે એવી રૂપવતી સ્ત્રી સેવકને આપી તે ગુણ મોટો ખરો કે નહિ ? માટે રાજજ વધુ ગુણી હોવો જોઇએ” વૈતાળે કહ્યું.

“ના ચિરંદેવ જ”

“કારણ ?”

“ઉપકાર કરવો એ રાજનો ધર્મ છે. રાજએ એની ઉપર ઉપકાર કર્યો તેમાં એણે કંઈજ મહાન કાર્ય કર્યું નથી અને ભો રાજ ઉપકાર ન કરે તો બીજું કોણ કરે ?”

“ત્યારે ચિરંદેવ ગુણી કેવી રીતે ગણાયો ? ” વૈતાલે અધીરા બની જઈને પૂછ્યું.

“કારણ, પોતાનું કામ સાધવું એવો જેનો ધર્મ છે તે માણસ જ્યારે પરકાર્ય કરે ત્યારે તે ગુણી કહેવાય છે. રાજા જ્યારે શિકારે હતો ત્યારે ચિરંદેવ એનો સેવક નહોતો છતાં પણ તેણે તે સમયે એની સ્વામી જેવી જ સેવા કરી તેનો જીવ હિંગારી લીધો હતો અને એમ કરીને તેણે પોતાની ફરજ ઉપરાંતનું કાર્ય કર્યું હતું એટલે તે વધુ ગુણી કહેવાય.”

આ સમયે રાજાએ જોયું તો વૈતાળ તેના ખભા પર નહોતો. શબ પાછું એના મૂળ સ્થાને અદ્રશ્ય થઈ ગયું હતું.

રાજાએ પુનઃ તેને લેવા માટે વૃક્ષ તરફ ઉતાવળા પગલા માંડ્યા.

મહનસેનાનું વચન

[૯]

રાજા વિક્રમ દોડતો દોડતો વૃક્ષ પાસે ગયો અને તેના ઉપર ચઢી, શબને નીચે ઊતારી પોતાની ખાંધ ઉપર નાંખ્યું અને આલવા માંડ્યું.

રાજાના ખભા ઉપર એઠેલા વૈતાળે કહ્યું-“હે વિક્રમ ! તારા ચિત્તના આનંદ માટે હું એક વાત કહું છું તે તું સાંભળ.”

વૈતાળે વાર્તા કહેવા માંડી.

મહનપુર કરીને એક વિશાળ નગર છે. આ નગરમાં પૂર્વે વીરસેન નામનો એક રાજા રાજ્ય કરી ગયો હતો. વીરસેન નામ પ્રમાણે જ શૂરવીર અને પ્રબળપાલક હતો. રાજાને યોગ્ય તમામ ગુણ તેનામાં હતા.

એ સમયે મહનપુરમાં હિરણ્યકત્ત નામનો એક શ્રીમન્ત વ્યાપારી પણ રહેતો હતો. આ વ્યાપારીને ધનંત નામનો એક પુત્ર અને મહનસેના નામની પુત્રી હતી. મહનસેના ૩૫ અને

ગુણમાં એક તેજસ્વી રત્ન સમાન હતી. એના જેવું શ્રેષ્ઠ કન્યા રત્ન આખા મદનપુરમાં પણ નહોતું.

એક દિવસે મદનસેના પોતાના ઉદ્યાનમાં સખીઓ સાથે આનંદથી કિલ્લોલ કરી રહી હતી. એવામાં તેના ભાઈનો મિત્ર સોમદત્ત કે જે ધર્મદત્ત નામના શ્રીમન્ત શાહુકારનો પુત્ર હતો તે ત્યાં ફરતો ફરતો આવી ચઢ્યો.

યૌવનના ઉલ્લાસમાં આવેલી મદનસેના ત્યાં સ્વચ્છદે વિહાર કરી રહી હતી. તેનું યૌવન અખંડ ધારા રૂપે તેના દેહમાંથી ઝરી રહ્યું હતું. શરીરનું એક પણ અંગ વાંકું, ઝેડાળ કે અવ્યવસ્થિત નહોતું. બધાજ અંગો ઘાટીલા, વ્યવસ્થિત, રૂપથી ભરેલાં અને લાવણ્યરસથી નીતરતાં હતાં. મુખ, હૃદય, નાભિ, બાંધ અને ચરણો એ બધામાંજ એકએકથી ચઢી જાય એવું આકર્ષણ તત્ત્વ હતું અને એટલેજ એની સામે જોનાર કોઈ પણ પુરુષ પછી તે ગમે તેવો જ્ઞાની હોય તોપણ તે આકર્ષાયા વગર ન રહે. સોમદત્ત પણ તે રૂપવતી કન્યાને જોઈ પોતાનું જ્ઞાન ભૂલી ગયો.

એ વિચારવા લાગ્યો. બ્રહ્માએ આ રૂપરૂપી પરી જેવી કન્યાને શા માટે ઘડી હશે ? શું એ મારેજ માટે સર્જાઈ હશે ? હું એને પામી શકીશ ખરો ? જેમ જેમ એ કન્યાના વિચાર કરવા લાગ્યો તેમ તેમ એના હૃદયમાં કામના બાણો સચોટ લાગી ઊંડા ઊતરવા લાગ્યા. સોમદત્ત પર કામદેવનું નિશાન બરાબર તકાયું હતું.

પણ એટલામાં સૂર્યાસ્ત થયો. મદનસેના પોતાની રમત પૂરી થતાં ઘેર ચાલી ગઈ. એ હતી ત્યાં સુધી તો સોમદત્ત તેની રૂપસુધાનું એકીટશે પાન કરી રહ્યો હતો પરંતુ તેના ચાલી જવા પછી એ એકદમ હતાશ બની ગયો અને હવે એ કન્યાનું દર્શન થશે કે નહિ તે વિચારમાં શંકા-આશંકા કરતો કરતો

પોતાને લેર ગયો.

આ સમયે સોમદત્તની સ્થિતિ વિરહ વેદના અનુભવતી હતી. પોતાની વર્ષો જુની કાષ્ટ પ્રય વસ્તુનો તેને વિચેગ થઇ ગયો હોય અને તેથી જેટલું મહાદુઃખ થાય તેવું ઘોર દુઃખ એ આ વખતે અનુભવી રહ્યો. રાત્રિના પલંગ પર સૂતો પણ ઊંઘ આવે જ નહિ. અધૂરામાં પૂરું ચન્દ્રના શિતળ કિરણો તેના પર પ્રહાર ચલાવી રહ્યા હતા એટલે તેના મારથી પણ એની વેદના વધુ તીવ્ર બનતી હતી.

એ આખી રાત્રિ એણે પોતાની પ્રિયાના ચિન્તનમાં જ ગાળી. એનાજ સ્વપ્નામાં, એની જ માળા જપવામાં તેણે દિવસ ઉગાડી કાઢ્યો.

રાતનું સામ્રાજ્ય પૂરું થયું. પ્રભાત પ્રકટયું. સોમદત્ત શય્યા પરથી ઊઠ્યો અને હંતધાવન વગેરે કરી મદનસેના આગલે દિવસે જે ઉદ્યાનમાં હતી ત્યાં ગયો. ત્યાં તેણે ભેધું તેા તે પોતાની કાષ્ટએક સખીની રાહ બેતી ઊભી રહી હતી. એ સમયે તે માત્ર એકલી જ હતી.

સોમદત્ત પોતાની પ્રિયાને બેતાંજ બાન લુલી ગયો. તેને આલિંગન કરવા તેના બે હસ્ત સળવળી રહ્યા. પરન્તુ તેની જ્ઞાનશુદ્ધિ તેની મનઃ આવી. સોમદત્ત એકદમ તેની સમીપ જઈ તેના ચરણોમાં પડી ગયો.

મદનસેના પરપુરુષને ભેદ સ્થંભી ગઇ. એની કદમ્બ પલ્લુ નહોતી અને જે બનતી માટે તે તૈયાર નહોતી તે બનતી બનતાંજ તેને એકદમ વિસ્મય અને ભય પલ્લુ થયો. એ તત્કાળ જ બેલી બેઠી. “હાં ! હાં ! શું કરો છો ?” અને એ બે ડગલાં પાછળ ખસી ગઇ.

સોમદત્તે કહ્યું:-“હું તારું શરણ સ્વીકારું છું. તું જ હવે મને મારે કે તારી શકે એમ છે.”

“તમે શું કહેવા ઇચ્છો છો તે હું સમજી શકતી નથી. કૃપા કરીને જે કહેવું હોય તે સ્પષ્ટ કહો.”

સોમદત્તે કહ્યું:- “મેં તને કાલે આજ સ્થળે જોઈ હતી અને ત્યારનો હું તારામાં આસક્ત થયો છું. મને ખાવાનું ભાવતું નથી, ઊંઘ આવતી નથી અને તારા સિવાય બીજાં કશામાં મારું ચિત્ત ચોંટતું નથી. હું તને મારા પ્રાણથી પણ અધિક ચ્હાઉં છું. તું મારી ઇચ્છા પૂરી કર.”

કન્યા બોલી:-“હું હજી કન્યા છું. વળી બીજા યુવાનની સાથે મારા વિવાહ થયેલા છે, તો પછી હું તમારી પ્રિયા કેવી રીતે થઈ શકું? મારા લગ્ન પણ તે જુવાન સાથે દૂક સમયમાં જ થશે. માટે તું અહીંથી ચાલ્યો જા. કોઈ આપણને આ સ્થિતિમાં જોશે તો મોટી વિપત્તિ આવી પડશે. મને લાંછન લાગશે.”

પણ સોમદત્ત ત્યાંથી ન જ ખસ્યો. એણે કાલાવાલા કરી મદનસેનાને પોતાની થવા સમજાવી. તે બોલ્યો:-“જે થવાનું હોય તે ભલે થાઓ. પરંતુ હું તારા વગર જીવી શકું એમ નથી. તું જો મારો તિરસ્કાર કરશે તો હું અહીં જ માથું પટકીને મરી જઈશ. તારા વગરની મારી જીંદગી નકામી છે.”

મદનસેનાને આ યુવાનના ગાંડપણથી આશ્ચર્ય અને ભય પણ હિપજ્યો. એ વિચારવા લાગી, રજોને આ યુવાન તેના પર બળાકાર કરે અને તેના અખંડ યૌવનને ખંડિત કરે. આ ભય આવતાંની સાથે જ તે થરથરી ગઈ.

એણે કહ્યું:-“તારી જો આવી જ ઇચ્છા છે તો હમણુંક મારા લગ્ન થવા દે અને મારા પિતાની લાંબા વખતની જો

છે કે, પોતાની પુત્રીનું કન્યાદાનજ કરવું-તે ઇચ્છા પણ થવા દે. પછી હું તારી સ્ત્રી થઇને રહીશ. કેમકે, તારા દેહ પ્રેમ માટે હૃદય હરી લીધું છે. માટે હમણાં નિશ્ચિંત રહે અને તું અહીંથી ચાલ્યો જા.”

સોમદત્તે કહ્યું:-“તારી વાત તો સાચી છે. પરંતુ હું સાચ્યો પ્રેમી છું. જે સ્ત્રીએ ખીજને આલિંગન આપ્યું હોય તેવી સ્ત્રી ઉપર મારો પ્રેમ ચોંટતો નથી. ખીજએ ભોગવેલા કમળ સાથે પ્રેમી ભ્રમર કદી પ્રેમ કરી શકે છે ખરો ?”

સોમદત્તને આ ભાવ સાંભળી મદનસેના બોલી:-“જો એમજ હોય તો હું તને વચન આપું છું કે લગ્ન થયા પછી પહેલ વહેલી હું તારી પાસે જ આવી જઇશ અને તે બાદ મારા પરિણીત પતિ પાસે જઇશ. મારા શબ્દો પર તું વિશ્વાસ રાખ અને મને હાથ મુક્ત કર.”

આમ છતાંપણ સોમદત્તને તેના વચન પર ખાત્રી ન થઇ. આખરે મદનસેનાની આજીજી અને તેની સત્યવાણીને એ વશ બની ગયો. તેણે મદનસેનાને જવા દીધી. સોમદત્ત ઉદાસ અહેરે પાછો પોતાને ઘેર આવ્યો.

થોડાંક દિવસ પસાર થયા બાદ મદનસેનાના લગ્નનો નકકી કરેલો દિવસ આવ્યો. મદનસેનાના પિતાએ ધામધુમ સાથે પોતાની પુત્રીનાં લગ્ન કર્યાં. પતિની સાથે મદનસેના સાસરે સિધાવી. આખો દિવસ તો તેણે ઉત્સવની ધમાકામાં કાઢી નાખ્યો. પણ જ્યારે રાત થઇ ત્યારે તેની મુંઝવણનો પાર ન રહ્યો.

એ બારે હૈયે અને ગૂંચવાતા મને શયનગૃહમાં પ્રવેશી. પતિ આતુરતાથી તેની રાહજ ભેધ રહ્યો હતો. એ જેવી અંદર પ્રવેશી કે તરત જ તેના પતિએ તેનો ઉમળકાથી સત્કાર કર્યો અને વિનોદવાણીથી તેનું મન રંજન કરવા લાગ્યો.

પણ આ બધા સમય મદનસેના ધૂળ જેવી જ બની બેસી રહી. પતિની સાથે એ વાતો કરતી હતી ખરી પરંતુ તે વાતોમાં તેને પ્રાણ નહોતો. જવાબો સ્થિર નહોતાં અને ક્યારેક છળરોડે પણ થઇ જતો હતો.

પતિએ તેના મનની આ અસ્થિરતા જોઇ દીધી પરંતુ કદાચ તે સંકાયત્વતિનું પરિણામ હતું એમ સમજી તેણે તે તરફ કંઈપણ ધ્યાન આપ્યું નહિ. એણે પોતાની પત્નીને કહ્યું:—
“પ્રિયે! આપણા લગ્નજીવનની આ પ્રથમ શુભ અને પવિત્ર રાત છે. તું મને આલિંગન આપ.”

પણ મદનસેના નિરુત્તર જ રહી.

પતિએ બંધુનું કે નવોડા શરમાય છે એટલે તે પોતે પશ્ચંમ પરથી ઉઠેલો અને તેને એવી પોતાની પાસે બેસાડી. સ્ત્રી તેની સમીપ સોડમાં બેઠી ખરી. પણ પતિ જ્યારે તેને ચુમ્બન કરવા ગયો ત્યારે તેની આંખોમાં આંસુ ભરાઇ આવ્યાં. એ તરત જ બેઠી બેઠી થઇ ગઇ.

પતિએ બંધુનું કે સ્ત્રીનો પ્રેમ મારા ઘર જણાતો નથી અને એથી જ તે મને તિરસ્કારી રહી છે. આથી તે કોઈ બસાઈ બોલ્યો—“હું સ્ત્રી! હું જો તને ન ગમતો હોઉં તો મારે તારું કંઈ જ કામ નથી. જેનામાં તારું ચિત્ત હોય, જે તને વહાલો લાગતો હોય તે પુરુષ પાસે તું જા. મને પછી તારી કે તેની ઘરકાર નથી.”

મદનસેનાએ પતિના આ વચનો સાંભળી શરમથી ખેંચાતું મુખ નીચું નમાવી દીધું. એ નવ મસ્તકે જ ધીમે ધીમે બોલવા લાગી:—

“પ્રાણપતિ! હું મારા પ્રાણ કરતાં પણ તમને અધિક વહાલું પરંતુ મારી એક વિનંતિ છે. અનંદથી તમે બિંબા માથા અને હું જે હું”

તે તમે સાંભળો. મારો ગુન્હો માફ કરો. મારા પર દયાની દ્રષ્ટિ નાંખો અને મને શિક્ષામાંથી મુક્ત કરવાની પ્રતિજ્ઞા લો. તો હું તમને મારી એક વાત સંભળાવું.”

સીના અને શુદ્ધો સાંભળી પતિ આશ્ચર્ય પામી ગયો. સાથે સાથે તેને દિલગીરી પણ વ્યાપી ગઈ તોત્રણ તેના કહેવા મુજબ તેણે તેને વચન આપ્યું.

મદનસેનએ લજ્જા, નિરાશા અને ભય સાથે સ્તોમદત્તને જે વચન આપ્યું હતું તે બધી વાત વિગતવાર કહી બતાવી. તે બોલી—“પ્રાણેશ! હું આવું વચન તેને આપતે જ નહિ. પરંતુ તે સમયે હું અસહાય, એકલી હતી. એને જો ના પાડત તો તે મારા પર બળાકાર કરે તેમ હતું અને તેથી મારું બાળબ્રહ્મચર્યવ્રત ખંડિત થાય તેમ હતું. આથી જ મેં સ્તોમદત્તને વચન આપ્યું હતું કે—‘જો તું મને હમણાં જવા દેશે તો હું પરણ્યા પછી પ્રથમ તારી પાસે આવીશ, અને તે બાદ મારા પતિની સાથે પ્રેમવિહાર કરીશ.’ મારે હે પ્રાણેશ! મેં જે વચન એને આપ્યું છે તે પાળવાની મને રજા આપો. હું તેની પાસે જઈ એક ક્ષણમાં જ તમારી પાસે પાછી આવીશ. આ મોટું પાપ કર્મ છે. પરંતુ મેં બાહ્યાવસ્થાથી જે સચ્ચાઈ પાળી છે, તે સચ્ચાઈનો આજે મારાથી ત્યાગ કરી શકાતો નથી મારા શિયળની રક્ષા તો પ્રભુ કરશે. એની ધૃષ્ટા હશે તો મારો વાળ પણ વાંકો થશે નહિ અને હું અખંડ યૌવને તમારી સેવામાં હાજર થઈ શકીશ. મારે મને તેની પાસે જવાની આજ્ઞા આપો.”

પતિ પૌતાની નવવધુના આ ન ધારેલાં શુદ્ધો સાંભળી જડ-અવાચક જેવો બની ગયો. તેને આવી વાતની જરાપણ કંઈપણ નહોતી એટલે આ ઓચિંતા વચનરૂપ પ્રહારથી તે તટ્કા-જ જ ધવાઈ ગયો. પરંતુ તેણે જીને નિર્ભયતાનું વચન આપ્યું

હવું એટલે તે કંઈ કરી શકે એમ નહોતું. તે નિરૂપાય જ હતો.

તેણે વિચાર કર્યો—હાય ! મને ધિક્કાર છે ! એને પણ ધિક્કાર છે ! એ બીજા ઉપર આસક્ત છે એટલે તેની પાસે જશેજ. અને હું એને રોકું પણ શા માટે ? જે સ્ત્રીએ બીજાં પુરુષને પોતાના ચિત્તમાં ધર્યા હોય તે, પતિને ક્વી રીતે વફાદાર રહી સુખ આપી શકે. ખરું જ કહ્યું છે કે:—

ન સ્ત્રીણામપ્રિયઃ કશ્ચિન્ પ્રિયે વાપિ ન વિચિતે ।

માવ સ્તુળમિવારણ્યે પ્રાર્થયન્તિ નવમ્ નવમ્ ॥

“સ્ત્રીઓને કોઈ અપ્રિય તેમ કોઈ સદા પ્રિય જ છે, એવું કંઈ હોતું નથી. જેમ ગાયો અરણ્યમાં નવાં નવાં આવતાં જતાં ઘાસ ઉપર પ્રીતિ કરતી બચ છે તેમ સ્ત્રીઓ પણ નવનવા પુરૂષો પ્રત્યે પ્રીતિ ધરાવે છે.”

માટે જ્યાં સ્ત્રી જ આવી દુર્ભાગી નીકળી છે ત્યાં હું એને રાખીને પણ શું કરું ? એ હવે મારી સ્ત્રી—પત્ની છે, એવા ભાવ પણ મારે શા માટે આણવા જોઈએ ? આમ વિચારી પતિએ તેને મરજી મુજબ, યથેચ્છ સ્થળે જવાની આજ્ઞા આપી.

મદનસેના ઊભી થઈ. પતિને પ્રણામ કર્યા અને ત્યાંથી તરત જ બહાર નીકળી પડી.

ચાંદની રાત ચમકી રહી હતી. રસ્તો નિર્જન હતો. એ નિર્જન રસ્તાને ભેદતી કોઈ ચમકતી ચંદા સરીખી મદનસેના ત્વરિત વેગથી પોતાનો માર્ગ કાપી રહી હતી. નગરજનો ગાઢ નિંદ્રામાં પોટેલા હતા.

એ સમયે એક ચોર મદનસેનાને ઝડપથી ચાલી જતી જોઈ. યૌવનવતી અને સોળે શણગારથી સજેલી સ્ત્રીને એકાંત સ્થળે જોતાં તેનું હૃદય હર્ષથી રાચી ઊઠ્યું. તેણે તરત જ સ્ત્રીને તેના પાલવ આપ્યો. કહ્યું:—“શ્રીમતીજી ! ક્યાં જવું છે ? આ

અડધી રાત્રિના ?”

મદનસેના ઓચિંતા માર્ગ રૂંધનથી ગભરાઈ. તે બોલી:-
“ભાઈ ! તારે તેનું શું કામ છે ? મને મોડું થાય છે; માટે જવા દે.”

“ક્યાં ? કાને ખૂશ કરવો છે ?”

“તું શા માટે મને હેરાન કરે છે ? મને મુક્ત કર. હું તને મારા ઘરેણું કાઢી આપું છું.”

“એકલાં ઘરેણુંથી કંઈ ચાલે ? હું તો ચોર છું. ઘરેણું પણ લપ્પશ અને તારું યૌવન પણ હુંટીશ. અનાયાસે આ તક મળી છે એને છોડે એ બીજો. આ બદો નહિ.”

ચોરના આ શબ્દો સાંભળી સ્ત્રીના મોતીયા મરી ગયા. આ સમયે તેની વહારે ધાય એવું કાંઈ જ નહોતું. રાત્રિ ઝડપથી પસાર થતી હતી. સ્ત્રીને નિર્ણય તરત જ કરી દેવાનો હતો. પ્રભાત થાય તે પહેલાં તો તેને પોતાને ઘેર પહોંચી જવાનું હતું.

સ્ત્રીએ ચોરને પોતાની બધી વાત કહી દીધી. શા માટે તે આવા કસમયે એકલી જઈ રહી છે તેનું કારણ પણ સંકોચ વગર બતાવી દીધું. તેને પ્રાર્થના કરતાં તે બોલી !-“તું મારા ઉપર ઉપકાર કર અને આ ક્ષણે મને જવાની રજા આપ. જેથી હું મારી પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરું. બે તું ઊભો રહેશે તો તે પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થતાં જ હું અહીં તારી પાસે પાછી આવીશ ! માટે હે સંજ્ઞન પુરૂષ ! મારી આ માંગણી સ્વીકારી લે ! હું કદી પણ મારું આપેલું વચન ભંગ કરીશ નહિ !” સ્ત્રી તેની આગળ છુંટણીયે પડી કાલાવાલા કરવા લાગી.

ચોરના હૃદયમાં પ્રભુ વસ્યો. તેને આ સ્ત્રીના વચન માટે ખૂબ અદ્ભુત આવ પ્રકટયો. તેણે કહ્યું:-“હું તારા પર વિશ્વાસ રાખી તને હમણાં જવા દઉં છું પરંતુ આજ સ્થળે હું તારા

પાછા આવવાની રાહ ભેતો ભેસી રહીશ. તું તારા વચન મુજબ જલદીથી મારી પાસે પાછી આવજો.”

હરિણી જેમ શિકારીના પંખમાંથી છટકી દોડે તેમ મદન-સેના ચોરના પંખમાંથી છૂટતાં દોડવા લાગી અને ઝડપથી એ સોમદત્ત પાસે આવી પહોંચી.

સોમદત્તે જ્યારે પોતાની વહાલી પ્રિયાને એકાન્તના સમયે પૂર્ણ બહાર સાથે આવેલી બેઠાં ત્યારે તેનો હર્ષ સમાયો નહિ. એ તને આલિંગવા ગયો પણ તેજ અરસામાં તેના મનમાં એક વિચાર વિજયીની ત્વરાથી ઝબૂકી ગયો. એણે મદનસેનાને પૂછ્યું:

“તારા પતિએ મારી પાસે આવવાની તને રજા આપી છે કે તું એકલી જ તેને કહ્યા વગર ચોરી છૂપીથી અહીં આવી છે?”

મદનસેનાએ એના જવાબમાં બધી વાત વિસ્તારપૂર્વક કહી સંભળાવી. ચોરની વાત પણ તેણે કરી. પછી બોલી:—“હે યુવાન! હવે વિલંબ ન કર. મારે પ્રભાત પહેલાં તો ઘેરે પહોંચી જવાનું છે! તું તારી ઇચ્છા પૂરી કર અને મને વચનમાંથી મુક્ત કર.”

સ્ત્રીના આ શબ્દો સાંભળતાં જ સોમદત્તના જ્ઞાનચક્ર ઉઘડી ગયા. તેને પોતાના આ કૃત્યથી લજ્જા આવી. નીચું મુખ કરી એ ઊભો જ રહ્યો.

મદનસેનાએ પાછું તેને પોતાનું વચન યાદ દેવડાવ્યું.

સોમદત્તે આખરે જીભ ઉઘાડી. એ બોલ્યો:—“હું મૂર્ખ છું કે તારી સાથે-એક અભાણી સ્ત્રી સાથે મેં આ કૃત્ય કર્યું. પારકી સ્ત્રી નરકની ખાણ છે. રાક્ષસ બે કાપાયેમાન થાય તો તે પ્રાણ જ લે પરન્તુ પરસ્ત્રી તો આલોક અને પરલોક એ બન્નેનો નાશ કરે છે. મારે તારી જરૂર નથી. હું અંધ હતો કે મેં તારામાં

મારી દ્રષ્ટિ ફાટી. હું હવે પરિણીતા સ્ત્રી છે. તારા પતિને તારે વફાદાર રહી તેને જ આધિન બનવું જોઈએ એ તારી સ્પષ્ટ ફરજ છે. અને જે પરણેલી સ્ત્રી પર કુદ્રષ્ટિ કરે છે, જે એવી સાથે વિલાસ લેખે છે તે રૌરવ નરકનો અધિકારી બને છે. માટે તું જેવી રીતે અહીં ચપચપ આવી તેવી જ રીતે તું પાછી ચાલી જ. મારી આંખો હવે ઊંઘડી ગઈ છે. ચાલી જ.”

મહનસેનાએ કહ્યું:—“જેવી આપની ઇચ્છા. આપનામાં આ સદ્ગુણિ આવી છે તે માટે હું આપનો આભાર માનું છું.”

અને એમ કહીને તે ત્યાંથી ઉતાવળે પગલે ચાલી ગઈ.

ચોર તેની વાટ જ જોઈ રહ્યો હતો. મહનસેનાને તરત જ પાછી આવેલી જોઈ એ બોલ્યો:—“હે સ્ત્રી ! તું જ્યાં તારૂં વચન પાળવા ગઈ હતી ત્યાં શું કરી આવી ?”

સોમદ-તે કેવી રીતે તેને પરસી ગણી છોડી દીધી હતી તે વાત મહનસેનાએ વ્યવસ્થિત રીતે ચોરને કહી સંભળાવી.

આ સાંભળી ચોર બોલ્યો:—“ઓહોહો ! જો એમજ છે તો હું પણ તારી સચ્ચાઈ ઉપર ધણે પ્રસન્ન થયો છું. તને મુક્તિ મળ આપું છું. તું તારી ઇચ્છા આવે ત્યાં જઈ શકે છે. પર-સ્ત્રીનો સંગ કરી હું શા માટે નર્કનો કીડો બનું ?” અને એમ કહીને તેણે સ્ત્રીને જવા દીધી. એટલું જ નહિ. એકાન્ત હતું. ચોર રાત્રિ હતી એટલે ઠંઠ સુધી તેને મૂકી પણ આવ્યો.

મહનસેના પોતાના અખંડિત શિમળ સાથે પ્રસન્ન થતી થતી સ્વામીને ત્યાં આવી અને કાર્ધ ન બાંધે તેમ ધીમે ધીમે ઘરમાં પ્રવેશી પોતાના શયનખંડમાં દાખલ થઈ ગઈ. પતિને પ્રણામ કરીને એ ઊંઘી રહી.

પતિએ પુછ્યું:—“કેમ તારા પ્રેમીને સંતોષી તારૂં વચન પાળું મેં ?”

મદનસેના મૌન જ ઊભી રહી. શું બોલવું તેની તેમ સમજ પડી નહિ.

પતિએ ક્રોધથી કહ્યું:—“મોઢામાંથી બોલ તો ખરી કે ત્યાં જન્મને તેં શા રંગ માણ્યા? તારા પ્રેમીએ તને કેવી રીતે રાજ કરી?”

મદનસેના પતિના પગ સમીપ બેસી ગઇ અને જે પ્રમાણે બન્યું હતું તે તમામ વાત સત્યરૂપમાં કહી જતાવી.

આ સાંભળતાં જ પતિ આશ્ચર્ય પામી ગયો. પ્રથમ તો તે તે સ્ત્રીનાં આ શબ્દો પર વિશ્વાસ કરી શક્યો નહિ પરંતુ જ્યારે તેણે તેની મુખમુદ્રા જોઇ ત્યારે તે વાતની તેને પ્રતીતી થઇ. સ્ત્રીના મુખ પર કૌમારના સ્પષ્ટ ચિન્હ જણાતા હતા. શરીર પર સંભોગના કશાં પાણુ ચિન્હ દેખાતાં નહોતાં!

પતિને સંતોષ થયો કે તેની સ્ત્રી પવિત્ર અને સતી છે! તેણે આનંદથી તેનો સ્વીકાર કર્યો.

અને મદનસેના પતિની સાથે આનંદથી સુખચેનમાં પોતાના દિવસો કાઢવા લાગી.

વાર્તા પૂરી થઇ. બેતાળ બોલ્યો:—“હે રાજા ! બોલ ! આ ત્રણમાં વધુ ઉદાર કોણુ? ચોર, સોમદત્ત કે તેનો પતિ? તું જો એનો જવાબ ન આપશે તો તારા મસ્તકનાં દૂકડે દૂકડો થઇ જશે!”

રાજા બોલ્યો:—“ચોર.”

“કારણુ? પતિ કેમ નહિ?”

“પતિ ઉદાર થયો નથી. કેમકે તેણે જ્યારે બંધનું કે તેની સ્ત્રી પરપુરુષને ચઢાય છે ત્યારે તેણે વિચાર્યું કે આવી બેવકા સ્ત્રીને ઘરમાં રાખવાથી લાભ શો? અને આથીજ તેણે તેને મરજી મુજબ વર્તવા માટે કહ્યું. પરંતુ પતિ જો આગળથી બહુતે

કે તેની સ્ત્રી બીજા પર મોહ પામેલી છે તો તે તેની સાથે
લગ્ન જ કરતે નહિ.”

“તો પછી સોમદત્તને ઉદાર શા માટે નહિ ગણવામાં આવે?
તેણે સ્ત્રીને અખંડ શિયળ સાથે જ પાછી મોકલી એ તેની ઉદાર-
તા નહિ?” વૈતાળે કહ્યું.

“ના. સોમદત્તનું મન ઘણાં દિવસ થઈ જવાથી મદનસેના
પરથી ઊતરી ગયું હતું. તેનો મોહ પહેલાંના જેવો તીવ્ર રહ્યો
નહિ અને વળી બ્યારે તેણે બાણ્ય કે તેના પતિએ આ વાત
બાણી છે ત્યારે તેને ભય પણ લાગ્યો હશે કે રાજાને આ વાત
જાણાવી તે તેના ધુરા દાલ કરાવશે અને આથી તેણે તેનો ત્યાગ
કર્યો હોય એ બનવાભેગ છે.”

“તો પછી ચોર ઉદાર કેવી રીતે ગણાયો?”

“એજ હવે કહું છું ને?” રાજા બોલ્યો:—“ચોરને કાઢીને
ભય કે તેને કાઢીને ગરજ નહોતી તે તો એકાંતમાં જ ફર્યા કરતો
અને પાપ કાર્યમાં પ્રવૃત્ત રહેતો. તેને મધ્યરાત્રિએ, એકાન્ત સમયે,
અલંકારો વગેરેથી સજ્જ નવયૌવના સ્ત્રી મળી તો પણ તેને
તેણે જવા દીધી, એટલુંજ નહિ પણ તેના શિયળની રક્ષા કરવા
તે તેને છેક એના ઘર સુધી મૂકી પણ આવ્યો. આમ હાથમાં
પૂરેપૂરા સપડાયલા શિકારને તેણે સ્વેચ્છાએ જવા દીધો અને
આજ તેનું ઉદારચરિતપણું છે. માટે જ આ ત્રણેમાં ચોર વધુ
ઉદાર છે.”

રાજાના આ શબ્દો પૂરા થયા કે તરત જ રાજા ખભા
પરથી ઉઠી ગયું અને પેલા ઝાડ પર જઈ લટકવા લાગ્યું.

રાજા વિક્રમ પાછો તેને લેવા માટે ઝડપભેર દોડવા લાગ્યો.

ઈંદુલેખા—તારાવળી અને મૃગાંકવતી

[૧૦]

રાજ વિક્રમ પાછો રમશાનમાં દોડ્યો. ઝાડ ઉપરથી શબને બિતાર્યું અને પોતાની ખાંધ પર નાંખી આગળ ચાલવા માંડ્યું.

થોડુંક ચાલ્યો ન હશે ત્યાં તે ખભા ઉપર બેઠેલો વૈતાળ બોલ્યો:—“રાજ પેલા જોગી માટે તું જે જહેમત ઉઠાવી રહ્યો છે તે પ્રશંસનીય છે. હું તારી હિમ્મત અને દલાવરી ઉપર પ્રસન્ન થયો છું. રસ્તામાં તને થાક ન લાગે અને આનંદથી માર્ગ કપાય તે માટે એક મનોરંજક વાર્તા કહી સંભળાવું છું તે તું સાંભળ:—

વૈતાળે વાર્તા શરૂ કરી.

પૂર્વે ગોડ દેશમાં વર્ધમાન નામનું એક નગર હતું. આ નગરમાં ગુણુશેખર નામનો એક રાજા રહેતો હતો. આ રાજાને એક જૈન પ્રધાન હતો અને તેનું નામ અભયચંદ હતું.

અભયચંદમાં ધાર્મિક અભિમાન હતું. અન્ય માર્ગીઓને જૈન ધર્મમાં લાવવાની તેની મુરાદ હતી અને એને લક્ષ્મી તે પોતાના ધર્મનો પ્રચાર પણ છૂટથી કર્યા કરતો હતો.

રાજા ગુણશેખર પર પ્રભાવ નાખી તેણે તેને જૈન ધર્મી બનાવ્યો. શૈવમુર્તિ રાજાએ જૈન ધર્મ સ્વીકારી શૈવપૂજન, બળિદાન, પિંડપ્રથા આદિની મના કરાવી.

શૈવધર્મી પ્રભા આ અત્યાચારથી ત્રાસી ગઇ. પણ પ્રધાને પોતાની સત્તાના મૂળ ખૂબ જ જોડા નાંખેલા હતા એટલે તેમનું કંઈ જ ચાલ્યું નહિ. પ્રભા પર જુદમની ઝડી વર્ષવા માંડી.

આજ અરસામાં રાજા ગુણશેખરનું આકસ્મિક નિધન થયું. પ્રભાએ છૂટકારાનો દમ ખેંચ્યો. રાજાના પાટવીપુત્ર ધર્મધ્વજે સત્તાના સુકાન હાથમાં લીધા.

આ રાજા કટ્ટર શૈવપંથી હતો. ગાદી પર આવતાંની સાથે જ તેણે પ્રધાન અભયચંદને ગિરફતાર કર્યો અને તેને મોઢે ચુનો ફેરવી તેને નગર બહાર કાઢી મૂક્યો. ફરી પાછી શૈવધર્મની ધબ્બ વર્ધમાન નગરમાં ફરકવા લાગી.

ધર્મધ્વજ પ્રભાપ્રિય અને ન્યાયી હતો. એના શાસનકાળમાં પ્રભા સુખી અને આખાંડ હતી.

આ રાજાને ત્રણ રાણીઓ હતી. મુખ્ય રાણીનું નામ ઈંદુબાળા. બીજીનું નામ તારાવળી અને ત્રીજીનું નામ મૃગાંકવતી હતું. ત્રણે રાણી ૩૫ અને સુન્દરતામાં એકએકથી ચંદ્રે એવી હતી. દરેકના રંગ પુટકા, આકર્ષક અને કાંચનસમા હતા. ત્રણે નિષ્કલ્પ હતી.

રાજાનો પ્રેમ આ ત્રણે રાણીઓ પર એકસરખો જ હતો. ત્રણેને એ ચાહતો અને થોડોક થોડોક સમય દરેકના સહવાસમાં ગાળતો. રાણીઓ પણ સંપત્તી રહેતી અને રાજાને દરેક પ્રકારનું સુખ આપવા પ્રયત્ન કરતી હતી. રાજાએ બધા શત્રુઓને પરાજિત બનાવી તેમને પોતાના દાસ બનાવ્યા હતા એટલે તેને હવે કોઈપણ ભત્રીજા ફિકર-ચિન્તા નહોતી. આનંદથી એ પોતાનો

સમય રાણીઓના સહવાસમાં ગાળી પોતાનો કાળ ગુબરતો હતો.

એક સમયે વસંતઋતુનો સમય હતો. સારી ય પૃથ્વી નવ-પદ્ધતિ બની આનંદને હિલોળે ચઢી હતી. જ્યાં જુવો ત્યાં રસ અને રંગતું સામાન્ય વ્યાપી ગયું હતું.

રાજા પોતાની મુખ્ય રાણી ઇંદુલેખાને લઇને એક વસંત ઉદ્યાનમાં વિહાર કરવા માટે ગયો. ઉદ્યાનની શોભા અનુપમ બની હતી. ઠેકાણે ઠેકાણે ભમરાઓનો ગુંબરવ થઇ રહ્યો હતો. નવાં નવાં મધુર પુષ્પોમાંથી ભોળી ભમરો રસ ચુસી રહ્યા હતા. વાતાવરણ રસમય અને કામ પ્રેરક બન્યું હતું. રાજાના મનમાં શૃંગારરસનો આવિર્ભાવ થયો અને તે ઇંદુલેખાની સાથે રસ-મસ્તીએ ચઢ્યો.

રમતાં રમતાં રાજાએ ઇંદુલેખાની વેણીની ભટ પકડી કે તરત જ તેના કાન ઉપર ખોસેલું કમળ-પુષ્પ ઇંદુલેખાના બોળામાં પડી ગયું ! પુષ્પના પડવાથી મહારાણીની સુકોમળ સાથળ ઉપર એક ઘા પડી ગયો. એની વેદનાથી તેના મુખમાંથી 'હાય હાય' ! શબ્દો નીકળી પડ્યા અને એ તરત જ મૂર્છાગત થઇ જમીન ઉપર ઢળી પડી.

રાજા આ આકસ્મિક બનાવથી ગભરાઈ ગયો. સેવકો-વૈદો દોડી આવ્યા. ગુલાબજળ છાંટવામાં આવ્યું. મૃદુ ઉપચારો કરવામાં આવ્યા. રાજાવૈદે જ્યાં ઘા થયો હતો ત્યાં ઉત્તમ પ્રકારના ઔષધોવાળી મલમપટ્ટી લગાવી. તે પછી રાણીને રાજમહેલમાં લઇ જવામાં આવી. અહીં ધીમે ધીમે તે પોતાની મૂળ સ્થિતિએ આવવા લાગી.

રાજાએ જ્યારે જોયું કે હવે ઇંદુલેખાને આરામ છે અને તેને કોઇપણ પ્રકારનો વાંધો આવે એમ નથી એટલે તે પોતાની બીજી રાણી તારાવણીને લઇને ચન્દ્રપ્રાસાદ નામના કીડા ભવ-

નમાં વિહાર માટે ગયો.

રાજા અને તારાવળી બન્ને આનંદથી ક્રીડા કરવા લાગ્યા. મંદમંદ સમીર વાઈ રહ્યો હતો. માદક ઝકતુ હતી. પાસે જ સ્વરૂપવતી અને યૌવનથી ખિલેલી સુંદરી હતી; એટલે રાજા પોતાપણું ભૂલી રસરંગમાં ચકચર બન્યો.

ક્રીડા કરતાં કરતાં સુકુમાર રાણી થાકી ગઈ, અને રાજાના બોળામાં જ સૂઈ ગઈ. રાણીના શરીર ઉપરથી વસ્ત્રો ખસી ગયા હતાં એટલે તેનું શરીર લગભગ નગ્ન જેવું જ થઈ ગયું હતું.

આજ અરસામાં વાદળામાં છૂપાયેલો ચન્દ્ર બહાર નીકળી આવ્યો. ચન્દ્રના કિરણો જળી વાટે રાણી તારાવળીના નગ્ન દેહ ઉપર પડ્યા. રાણી તત્કાળ જ ભગ્ન થઈ ગઈ અને “વોય ! વોય ! હું બળું છું ! બળું છું ! એમ ચીસો પાડવા લાગી અને પલંગ ઉપરથી ઊભી થઈ પોતાના શરીરને પંખાળવા લાગી.

રાજા કે જે અર્ધ નિદ્રામાં હતો, તે ચોંકીને જાગી પડ્યો. ‘શું છે ? શું છે ?’ એમ તેણે રાણીને પૂછવા માંડ્યું. રાણીએ પોતાના દેહ પર થયેલા ફેલ્લા બતાવ્યા. રાજા એ ફેલ્લા જોઈ આશ્ચર્ય પામી ગયો. ફેલ્લાથી રાણીને આખા શરીરે પીડા થતી હતી.

રાજાએ પૂછ્યું:— “પ્રિયે ! આ ફેલ્લા આમ એકાએક કેવી રીતે ઝુટી નીકળ્યાં ?”

તારાવળીએ કહ્યું:— “મારા ખુલ્લા શરીર ઉપર ચન્દ્રના કિરણો પડ્યાં અને તેને લઈને આ ફેલ્લા ઝુટી નીકળ્યા છે.”

રાજાએ અનુચરો તથા સેવિકાઓને બોલાવી સુંદર કમળ-પુષ્પોની શય્યામાં રાણીને સવાડવામાં આવી. રાજાવૈદે આવી તેના અંગ પર ઔષધો અને ચંદનોનો લેપ લગાવ્યો. આ તાત્કાલિક ઉપાયોથી રાણીને કંઈક રાહત મળી.

ત્રીજી રાણી મૃગાંકવતીને આ બનાવની ખબર પડી એટલે એ તરત જ તારાવળીને મળવાને માટે પોતાના મહેલમાંથી બહાર નીકળી. રસ્તે ખુદ્દા મેદાનમાંથી જતો હતો. રાણી આ ખુદ્દા મેદાનમાં ઊડપથી આમળ વધવા લાગી.

આ જ અરસામાં કોઇના ઘરમાં ધાન્ય ખંડાતું હતું. રાત્રિનો સમય અને નિજ ન વરતી હતી. એટલે એ અનાજ ખાંડવાનો અવાજ તેના કાન પર તરત જ આવ્યો. અને એ આવતાંની સાથે જ રાણી પોતાના બે હાથ હલાવતી હાય! હાય! પોકારવા લાગી. વેદનાથી તેનું અંગે અંગ કંપવા લાગ્યું. એ માર્ગ-માં જ ભેસી ગઇ અને પછી જ્યારે થોડીક શાન્તિ વળી ત્યારે તે ઉઠીને ચાલતી ચાલતી મહેલમાં પહોંચી.

પોતાના અંતઃપુરમાં આવીને તે કાચા ઉપર પડી અને વેદનાથી ચીસો પાડવા લાગી. દાસીઓ તથા પરિજનો દોડી આવ્યા. રાજ પોતે પણ તેની સમીપ આવી પહોંચ્યો.

રાણીના બન્ને સુકામળ હાથ ઉપર બે મોટાં કાળા ચાંદા પડી ગયાં હતાં. રાજએ એ જોયાં અને પ્રછયુઃ—“પ્રિયે! તું તો સારીસમી હતી અને આ ચાંદા કેવી રીતે પડી ગયા? શું કાંઈ અકરમાત થયો કે પછી તું અગ્નિથી બળી?”

રાણીએ આંખમાં આંસુઓ સાથે પોતાના બે હાથ બતાવી કહ્યું:—“પ્રાણપતિ! જેવો મેં અનાજ ખંડાતા સાંભલાનો અવાજ સાંભળ્યો, તેવા જ મારા હાથમાં આ ચાંદા પડી ગયાં છે!”

રાજ આ આકસ્મિક બનાવથી મહા આશ્ચર્યમાં પડી ગયો. એ વિચારવા લાગ્યો આવી તે કેવી સુકુમારતા! રાજવેદે આવીને રાણીના હાથે પર મલમ આદિનો લેપ કર્યો. રાણીએ શાન્તિ અનુભવી.

અહીં વાર્તા પૂરી થઈ. શબ્દમાં પ્રવેશેલા વૈતાળે રાજા બિક્રમે પ્રશ્ન કર્યો- “બોલ, રાજા! આ ત્રણ રાણીઓમાંથી વધારે સુકામળ અને મૃદુ કાણુ? રાણી ઇંદુલેખા કે રાણી તારામતી કે પછી રાણી મૃગાંકવતી? તું એનો ઉત્તર નહિ આપશે તો તારા મસ્તકના દૂકડે દૂકડા થઈ જશે.”

બિક્રમે કહ્યું:- “સાંભળાંને અડક્યા વગરજ, તેનો અવાજ સાંભળવાથી માત્ર જેના હાથમાં ચાઠાં પડી આવ્યા તેજ રાણી મૃગાંકવતી અતિ સુકુમાર ગણાય.”

વૈતાળે કહ્યું:- “રાણી મૃગાંકવતી કેમ? ઇંદુલેખા અને તારાવળી કેમ નહિ?”

બિક્રમે કહ્યું:- રાણી ઇંદુલેખાને કમળ પડ્યાથી ઘા થયો હતો જ્યારે રાણી તારાવળીને ચન્દના કિરણોના સ્પર્શથી દાહ થઈ ફેડેલા પડ્યા હતા. એટલે આ બન્નેને બીજાં પદાર્થ સાથે સંબંધ થઈને ઇન્ધ્ર થઈ હતી. જ્યારે મૃગાંકવતીને તો માત્ર અવાજ સાંભળતાંજ હાથે ચાઠાં પડી ગયા હતાં; એટલે પહેલી અને બીજી રાણી કરતાં એ વધુ સુકામળ કહી શકાય.”

આમ બિક્રમે મૌન મૂકીને ઉત્તર આપ્યો. એટલે વૈતાળ તેના ખભા પરથી અદ્રવ્ય થઈ ઝાડે લટકી ગયો.

રાજા બિક્રમ પુનઃ શમને લેવા માટે ઝાડ તરફ જવા લાગ્યો.

સમુદ્રસુ દરી

[૧૧.]

સમ્રાટ વિક્રમ પાછો ઝાડ પર ચઢ્યો અને રાખને ખભા ઉપર નાંખી યોગીની પાસે ઉતારવળે પગલે જવા નીકળ્યો.

થોડુંક ન ચાલ્યો ત્યાં તો રાખમાં પ્રવેશેલા વૈતાળે ઉચ્ચાર્યું:-
“હે વિક્રમ! તારી અથાગ મહેનત જોઈ મને તારા પ્રતિ પ્રેમ ઉપજે છે. તું થાકી જતો હોઈશ. માટે તારો થાક ઉતારવા હું તને એક સુંદર વાત કહું છું તે તું સાંભળ:-

વૈતાળે વાર્તા કહેવા માંડી:-

પૂર્વે પદ્મપુર નામની એક નગરી હતી. આ નગરીમાં વલ્લભનામ નામનો એક બળવાન રાજા રાજ્ય કરતો હતો. રાજાએ પોતાના બળથી દુશ્મનોને હરાવી તાબે કર્યા હતાં આથી શત્રુની ચિન્તામાંથી તે મુક્ત થયો હતો. રાજકારભાર સત્યપ્રકાશ નામનો એક કુશળ પ્રધાન ચલાવી રહ્યો હતો. એટલે રાજાને તેની પક્ષ

ક્રોધ ચિન્તા નહોતી. સત્યપ્રકાશ બુદ્ધિશાળી અને કુશળ વહી-
વટી હતો. રાજની બેદરકારી હોવા છતાંપણ તે વફાદારી
પૂર્વક રાજ્ય વહીવટ કરી ન્યાય અને નીતિથી વર્તતો હતો.
રાજ યુવાન હતો. રાજ કારભારનો ભાર નહોતો એટલે તેણે
અન્તઃપુરમાં જ રહી પોતાના દિવસો રંગરાગમાં ગુબ્બરવા માંડ્યા.

સત્યપ્રકાશનો રાજ વહીવટ ખામી વગરનો હતો. તોપણ
લોકો અનેક પ્રકારની વાતો કરવા લાગ્યા. કેટલાકો તેના વહી-
વટની પ્રશંસા કરતા તો કેટલાકો તેને વગોવવા પણ લાગ્યા.
‘ક્રોધક કહેતું’ પ્રધાન સ્વાર્થી છે. પોતાના ખીસાં તર કરવા માટે
તે રાજને સદા રણવાસમાં જ રાખે છે. એને બહાર પણ આવવા
દેતો નથી. સત્યપ્રકાશને કાને આ બધી વાતો આવતી. પરંતુ
તે તેના તરફ ધ્યાન આપતો નહિ.

દિવસે દિવસે તેની વિરૂદ્ધ વાતાવરણ વધુને વધુ ઉગ્ર થતું
ગયું એટલે પ્રધાનને તેના ઉપર ધ્યાન આપવાની જરૂર પડી.
એક દિવસે તે વિચારવા લાગ્યો. આટલી આટલી રાજ અને
પ્રજાની સેવા કરું છું તો પણ મને યશ મળતો નથી. પ્રજા
મને સ્વાર્થી, દગલખાજ અને કપટી સમજે છે. રાજને પોતાનું
ભાન નથી. એ રંગરાગમાં જ સર્વસ્વ જોષ રહ્યો છે. હવે હાથે
કરીને આ ભાર શા માટે સહેવો ? એમાંથી મુક્ત જ થઈ જવું.
પરંતુ રાજ પાસેથી કેવી રીતે રજા લેવી અને આ ભાર ત્યાજી
દેવો તેનો નિર્ણય એ કરી શક્યો નહિ.

પોતાની સ્ત્રી લક્ષ્મીને તેણે આ વિચાર જણાવ્યો. લક્ષ્મી
નામ મુજબ જ પ્રભાવશાળી અને બુદ્ધિમાં તેજ હતી. તેણે
કહ્યું :—“તમે રાજ પાસેથી તીર્થયાત્રાનું નામ લઈ રજા માગી
લો. કહો કે—‘મારે તીર્થયાત્રાએ જવું છે. રજા આપો.’ રાજ
રજા આપશે જ. ન આપે તો પણ તમે જવાનો નિશ્ચય એને

સંભળાવી દે. એટલે એનો છૂટકો થશે નહિ. આમ થોડોક સમય પરદેશમાં ગાળશે ત્યારે તમારી નિઃસ્પૃહતા દોષના બાણ-વામાં આવશે. અને તમારા શિર ઉપરથી દોષાપવાદનો ભાર ઊતરી જશે.”

સ્ત્રીનો આ વિચાર પ્રધાનના મનમાં ઠસી ગયો. તેને ઉકેલ મળી આવતાં આનંદ થયો. પોતાની સ્ત્રીની તેણે પ્રશંસા કરી અને બોલ્યો— “તારું કહેવું વ્યાજબી છે. હું આમજ કરીશ.”

એ પછી તે રાજ પાસે ગયો અને તીર્થયાત્રાએ જવા માટે થોડોક દિવસની રજા માગી. રાજએ કહ્યું:— “પ્રધાનજી! તીર્થ-યાત્રાની જરૂર શી છે? અહીંજ રહ્યા રહ્યા પ્રભુભક્તિ કરો અને જીવનને ધન્ય માનો.”

પ્રધાને કહ્યું:— “એમ ન થઈ શકે. આ જીવનનો હવે ભરોસો નથી. જે જીવંતી રહી છે તેમાં તીર્થાટન કરી જીવનને પવિત્ર બનાવું.”

રાજએ કહ્યું:— “તીર્થાટન કર્યા વગર શું મુક્તિ ન મળી શકે?”

“ના, મુક્તિ માટે ભગવદ્ભજન આવશ્યક છે. અને એ ભગવદ્ભજન એકાન્ત સ્થળમાં એસીને કે પછી પવિત્ર તીર્થોમાં ફરીને જ કરી શકાય છે.”

આખરે પ્રધાનનો ભારે આગ્રહ જોઈ રાજએ તેને કમને રજા આપી.

સત્યપ્રકાશે ઘેર જઈ પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું:— “હું યાત્રા કરવા બહિં છું. તું ઘર સંભાળજે.”

સ્ત્રીએ કહ્યું:— “હું પણ તમારી સાથે આવીશ.”

પ્રધાને તેને સમજાવી અને કહ્યું:— “આ વખતે મને એક-લોજ જવા દે. પછી બીજી વખત મોટી યાત્રાએ સાથે જઈશું.”

અને એમ કહી સત્યપ્રકાશ યાત્રા માટે ચાલી ગયો.

ચાલતાં ચાલતાં તે શ્વેતખંધુ રામેશ્વર આવી પહોંચ્યો. મંદિરમાં શિવના દર્શન કર્યા. પૂજા કરી અને પછી જેવો બહાર નીકળે છે તેવીજ તેની નજર સામે સમુદ્રમાં ગમ્મ. ત્યાં એણે જે જોયું તેનાથી તે આશ્ચર્ય પામી ગયો.

તેણે સમુદ્રમાં બે પ્રચન્ડ મોજાને ઉછળતાં જોયાં તે પછી તરતજ તેની પાછળ પાંદડાં અને ડાળીઓથી મનોહર, સુવર્ણ જેવા શોભીતા એક વૃક્ષને જોયું. અને એ વૃક્ષની એક સુંદર ડાળી ઉપર આશ્ચર્ય ઉપજે એવી એક દિવ્ય રૂપસુંદરીને રત્ન-જડિત પદ્મગમાં સૂતેલી દીઠી.

આ દિવ્યાંગનાને જોઈને-તેનું અનુપમ સ્વરૂપ જોઈને પ્રધાન દિગ્મુદ્ધ બની બોલી ઉઠ્યો-“અહાહા! આ તે શું આશ્ચર્ય હશે? આ સમુદ્રકન્યા છે કે પછી કોઈ દેવપ્રાણા છે?”

તે પછી એ દિવ્યાંગનાએ પોતાના હાથમાંની વીણાને ઉંચકી અને સ્વર મેળવી મધુર કંઠે આલાપવા માંડ્યું :-

યત્કર્મભીજમુપ્તં યેન પુરા નિશ્ચિતં સ તમ્હુંક્તે ।

પૂર્વકૃતસ્ય હિ શક્યો વિધિનાપિ ન કર્તુમન્યથાભાવઃ ॥

“જે મનુષ્યે પૂર્વ જન્મમાં જેવા કર્મ કર્યાં છે, તે કર્મરૂપી બીજમાંથી ઉત્પન્ન થયેલાં ફળ, તે અવશ્ય ભોગવે છે. પૂર્વ જન્મમાં કરેલાં કર્મને ફેરવી શકવા, તેમાં મીન-મેખ મારવા દૈવ પણ તાકાતવાન નથી.”

ગાયન પૂરું થતાં જ એ સમુદ્રકન્યા વૃક્ષ સાથે જ જેવી આવી હતી તેવી અલોપ થઈ ગમ્મ. પ્રધાન સત્યપ્રકાશ આ અદ્ભુત દ્રશ્ય જોઈ વિચારમાં જ દૂબી ગયો.

પ્રધાનના મન પર આ અજબ દ્રશ્યે અતિ કુતૂહળ ઉત્પન્ન કરાવ્યું.

તીર્થાટન કરવાનો વિચાર ક્યાનો ક્યાં અલોપ થઇ ગયો. નગરીમાંથી લાંબા સમય સુધી ગેરહાજર રહેવાનો તેનો નિશ્ચય પણ ચળી ગયો. આ દેવાંશી સમુદ્રકન્યાએ તેના મન પર વર્ચસ્વ જમાવી દીધું. ક્ષણે ક્ષણે એની મૂર્તિ તેના મનપટ પર રમવા લાગી. તેણે વિચાર્યું રાજ વલ્લભનામને આ અદ્ભુત અનન્ય બનાવની બાજુ અવશ્ય કરવી જ જોઇએ. એ રૂપરાશિ એ સમુદ્રલક્ષ્મી જરૂર તેને જ થોડ્ય છે. અને આ વિચાર મનમાં પ્રવેશતાંની સાથે જ એ ઝડપભેર પાછો પોતાના નગરમાં આવ્યો.

રાજને એ મળ્યો. રાજને પણ તેની ગેરહાજરી દુષ્કળ થઇ પડી હતી. તેને જોતાં જ એ ભેટી પડ્યો.

પ્રધાને કહ્યું:- “મહારાજ ! કેાઇએ પણ ન જોયું હોય એવું અજબ આશ્ચર્ય મેં જોયું છું.”

“શું ?”

એ પછી પ્રધાને સમુદ્રના મોજાં પર વૃક્ષની ડાળી પર જોડેલી પેલી અનુપમ સુંદરીની વાત વર્ણવી બતાવી. તેના રૂપના, તેની દેવાંશી જ્યોતિના, તેના મધુર કંઠના વખાણ કર્યાં. એ રૂપસુંદરીનું તેણે એવું તો અનુપમ વર્ણન કર્યું કે રાજ તે સાંભળતાં જ તેને જોવા-પામવા ગાંઠો બની ગયો.

તેણે પ્રધાનને કહ્યું-“હું એ સુંદરીને જોવા માટે અતિ ઉત્સુક બની ગયો છું. જ્યાં સુધી હું એને મારી આંખોથી જોઇશ નહિ ત્યાં સુધી મને જાંપ વળશે નહિ. માટે તું રાજ્ય કારભાર હાથમાં લે અને મને ત્યાં જવા દે.”

પ્રધાન રાજના આ ઓચિંતા નિર્ણયથી આભો બની ગયો. રાજ એકાએક જ તે સુંદરીને જોવા જવા માટે આગ્રહ કરશે એવો તેને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો. વળી રાજ આવી રૂપવતી નારીના પંખમાં સપડાય અને પોતાનું રાજકાર્ય પણ ભૂલી બે

તે એને ગમતું નહોતું. રાજને તેણે કહ્યું:—“એ સ્ત્રી જરૂર દેવાંશી હતી. સમુદ્રકન્યા જ હશે એમ હું માનું છું. માનવીને મળવી એ દુર્લભ છે. તમે ત્યાં જશો તો પણ એને પામી શકશો નહિ. માટે એની આશા ત્યજ દો. નજરે જોતાં એની પીડા વધશે અને ચિન્તામાં ને ચિન્તા તમે અડધા થઈ જશો. માટે એને જોવાનો મોહ પણ ત્યજ દો. ડાહ્યા પુરૂષોએ કહ્યું છે કે—જે વસ્તુ અપ્રાપ્ય હોય, જે મળી શકે એવી ન હોય તેનો વિચાર—તેનું ચિન્તાન પણ ન કરવું જોઈએ. માટે એનો વિચાર જ આપ પડતો મુકો અને રાજકારભારમાં પ્રવ્રત્ત રહો.”

પણ રાજએ તેનું કહેવું ધ્યાનમાં ન લીધું. એણે નિશ્ચય જ કર્યો— ‘હું’ એ કન્યાને નજરે નજર જોઈશ.’

અને પોતાનાં આ નિશ્ચય અનુસાર રાજ્યની લગામ પ્રધાનને સોંપી એણે રામેશ્વરને માર્ગે પ્રયાણ કર્યું.

દેશો, નદીઓ, પહાડો વગેરેને વટાવીને રાજા કેટલેક દિવસે રામેશ્વર આવી પહોંચ્યો. શિવની મૂર્તિને તેણે સાષ્ટાંગ દંડવત કર્યા અને તેની પૂજા વગેરે કરી પોતાનું કામ પૂર્ણ કરવા તેણે તેને પ્રાર્થના કરી.

એ મંદિરની બહાર નીકળ્યો અને સમુદ્ર તરફ ગયો. પણ ત્યાં જે દ્રશ્ય તેણે જોયું તેથી તે ત્યાંજ સ્થંભી ગયો.

રાજાએ સમુદ્રમાં જે પ્રચન્ડ મોજાઓને ઉછળતાં જોયાં. તે પછી તરત જ તેની પાછળ પાંદડાં અને ડાળીઓથી મનોહર, સુવર્ણ જેવા શોભીતા એક વૃક્ષને જોયું. અને એ વૃક્ષની એક સુંદર ડાળી ઉપર આશ્ચર્ય ઉપજે એવી એક દિવ્ય રૂપસુંદરીને તેણે રતનજડિત પલંગમાં સ્તેલી જોઈ.

રાજા મુગ્ધ બની આ રૂપરાશિને એકી નજરે જોઈ જ રહ્યો.

સમુદ્રસુંદરીએ પોતાની હાથમાંની વીણાને ઉપાડી અને મંજુલ સ્વરે ગાવા માંડ્યું:-

યત્કર્મભીજમુતં येन पुरा निश्चितं स तद्भुक्ते।

पूर्वकृतस्य हि शक्यो विधिनापि न कर्तुमन्यथाभावः॥

तस्माद्यत्र यथा यद्भवितव्यं यस्य दैवयोगेन।

तत्र तथा तत्प्राप्त्यै विवशोऽसौ नीयतेऽत्र न भ्रांतिः॥

“જે માણસે પોતાના પૂર્વજન્મમાં જેવાં કર્મ કર્યાં છે, તે કર્મરૂપી બીમાંથી ઉત્પન્ન થયેલાં ફળ તેને અવશ્ય ભોગવવા પડે છે. નસીબ પણ પૂર્વજન્મમાં કરેલાં કર્મને ફેરવવામાં શક્તિમાન નથી. તેને પણ તેનાં કર્મ અનુસાર ફળ મળે છે. માટે જે માણસને દૈવયોગે જે થવાનું હોય છે, તેને તેવું ફળ આપવા માટે દૈવ, તે કર્માંધિન મનુષ્યને તે તરફ, તે ફળ ભોગવવા માટે જોત્તી લાવે છે, એમાં જરા પણ શક-ભ્રાંતિ નથી.”

રાજા આ મંજુલ કંઠમાંથી ગવાયેલું સંગીત સાંભળી ચકિત બની ગયો. આશ્ચર્યભરી આંખોએ તે એના તરફ જ મીટ માંડી રહ્યો.

પરંતુ એજ અરસામાં પેલી સમુદ્રસુંદરી વૃક્ષ અને વીણા સહિત પાણીમાં અદ્રશ્ય થઇ ગઇ.

રાજાએ ભાન ગૂમાવ્યું. તેની બુદ્ધિ અલોપ થઇ ગઇ. એ પોતે પણ જળસુંદરીની પાછળ જવા સમુદ્રમાં ફૂટી પડ્યો.

રાજા સમુદ્રમાં પડ્યો કે તરત જ નીચે સરી પડ્યો. અંદર ભૂગર્ભમાં જતાં એણે એક વિશાળ શહેર જોયું. આ શહેર સમૃદ્ધિમાં અતિ ભવ્ય અને અનુપમ હતું. સુવર્ણની ભીંતો, માતીઓથી ભરેલાં ચક્ર અને રત્નજડિત સ્થંભોથી તે દીપ્તિ રહ્યું હતું. તેનો માર્ગ અખંડ રત્નની શીલાઓથી બાંધેલો હતો. ઠેકાણે ઠેકાણે વાવકુવાઓ સ્વચ્છ સ્ફાટિક જેવા જળથી ભરેલાં

દેખાતાં હતાં. રાજા આવી અનુપમ નગરીનાં દર્શન કરતો કરતોઃ
ધરધર ફરી વળ્યો. પરન્તુ કાંઈ પણ ધરમાંથી તેને પેલી જળ-
સુંદરીના દર્શન થયાં નહિ. બધાંજ ધર શૂન્ય હતાં. માનવ વસ્તીનું
તેમાં નામ નિશાન પણ નહોતું.

શોધતાં શોધતાં તેની નજર એક અતિ રમણિય મહેલ
પર પડી. મહેલના દ્વાર ઉઘાડાં અને નિર્જન હતાં. રાજા
અંદર પ્રવેશ્યો. મહાલય વિશાળ હતો. એક પછી એક ઓરડા
વટાવતો રાજા એક મોટા ભવ્ય ઓરડામાં આવ્યો અને અહીં
આવતાંજ તે અટકી ગયો.

આ ઓરડામાં એક રતનજડિત પલંગ હતો. એ પલંગ પર
એક મનુષ્ય ઉચ્ચ પ્રકારની શાલ ઓઢી પોતાનું આખું અંગ
ઢાંકી સૂતેલો હતો.

રાજાએ વિચાર્યું—આ આખા વિશાળ મહાલયમાં આ
સૂતેલું માનવી કાણુ હશે ? શું પેલી દિવ્ય સમુદ્રસુંદરી તો નહિ
હોય ? આમ વિચારીને તેણે એ માનવીના અંગ ઉપરનું વસ્ત્ર
ઉંચક્યું અને તેનું મુખ જોયું. મુખ જોતાંની સાથે જ તે ચમકી
ગયો અને એકદમ જ એ ડગલાં પાછળ હટી ગયો.

એણે જોયું તો એ પોતાની પ્રિયતમા હતી. જેનું તે
ચિન્તન કરી રહ્યો હતો, જેને જોવા માટે તેણે સમુદ્રમાં ડૂબકી
મારી હતી તેજ સુંદરીને પોતાની સમીપ જોતાં તેનો હર્ષ
માથો નહિ. ધરાઈ-ધરાઈને તેણે એ રૂપરાશિને અવલોકવા કરી.

સ્ત્રીએ પોતાની આંખો ઉઘાડી. જોયું તો પોતાની સામે જ
એક રૂપગુણયુક્ત યુવાનને ઉભેલો જોયો. એ યુવાનના અચાનક
આગમને તથા પરપુરુષને જોઈને એ ક્ષણભર શરમાઈ નીચું જોઈ
રહી પરન્તુ તે બાદ તે ઉત્સાહ સહ શય્યા ઉપરથી નીચે ઊતરી
અને રાજાને આવકારતાં બોલીઃ—“આપ કાણુ છો ? અને આ
પાતાળમાં ફવ્વી રીતે આવ્યા છો ?”

રાજાએ કહ્યું—“હે સમુદ્રસુંદરી! હું પુણ્યપુર નગરનો રાજા વલ્લભનામ છું. તને જોવા માટે જ હું અહીં તારી પાછળ પાછળ ચાલ્યો આવ્યો છું.”

યુવતી રાજાનું બોલવું નીચા મુખે જ સાંભળી રહી.

રાજાએ પૂછ્યું—“હવે તું તારો પરિચય આપ. તું કોણ છે અને શા માટે વીણા વગાડી લોકોના મન હરી રહી છે?”

સ્ત્રીએ લજ્જાસહ કહ્યું—“હે યુવાન! હું મૃગાંકસેન નામના રાજાની કન્યા છું. મારું નામ મૃગાંકવતી છે. મારા પિતા એક દિવસે મને અહીં એકલી જ મૂકીને આખી પ્રજા સાથે ક્યાંક ચાલ્યા ગયા છે. તે દિવસથી હું આ આખા નગરમાં એકલી જ રહું છું. એકાન્તથી જ્યારે કંટાળું છું ત્યારે સમુદ્રની ઉપરના ભાગમાં આવી વૃક્ષ ઉપર બેસી વીણા વગાડી મારા દૈવનો શોક પૂરો કરું છું. વીણાવાદનનું આ મારું રહસ્ય છે.”

રાજાએ મૃગાંકવતીને ઉત્સાહ પ્રેરક વચનો કહ્યાં. તેના રૂપની પ્રશંસા કરી. મૃદુ પ્રેમ શબ્દો કહી તેને પ્રેમાતુર બનાવી. સુંદરી દૂંક સમયમાં જ રાજાના મોહમાં લુપ્ત બની ગઈ.

રાજાએ તેની આગળ પોતાનો પ્રેમ વ્યક્ત કર્યો. અને પોતાની પ્રિયતમા થવા તેને વિનવી.

સમુદ્રસુંદરી પણ રાજા પ્રતિ આકર્ષાઈ હતી. તેણે એની પત્ની થવાનું સ્વીકાર્યું. પરંતુ એ બોલી—“આ માટે મારી એક શરત છે?”

“કે?”

“હું દર મહિને ચાર દિવસ તમારાથી અલગ રહીશ. એ ચાર દિવસ હું ગમે ત્યાં જઈ, પણ તે સંબંધી તમારે મને કંઈપણ પૂછવું નહિ. તેમ તમારે મને જતાં રોકવી પણ નહિ. કારણ, એનું રહસ્ય ગુપ્ત છે.”

રાખ તેના પ્રેમમાં એટલો તો મોહાંધ બની ગયો હતો કે તેણે આ શરત કબૂલ કરી અને તે સ્ત્રીની સાથે ગાંધર્વવિધિએ લગ્ન કર્યાં.

રાખ સમુદ્રસુંદરીની સાથે પાતાળમાં જ રહીને વિલાસમુખ ભોગવી રહ્યો. સુંદરી પણ તેને અપૂર્વ પ્રેમથી સત્કારી તેને આનંદ આપવા લાગી. બન્ને તરફ પ્રેમીઓ એકબીજાના પ્રેમમાં નિમગ્ન બની પોતાપણું વિસરી ગયા. રાખ રાત અને દિન એ વિલાસવતી નારીના પ્રેમમાં જ મગ્ન રહેવા લાગ્યો.

દિવસ પર દિવસ જવા લાગ્યા. એટલામાં ચૌદશ આવી પહોંચી સમુદ્ર સુંદરીએ કહ્યું:—“આપ અહીં જ બેસી રહેજો. હું હમણાં કંઈક કામસર બહાર જઈ આવું છું.” પણ એકવાતનું ધ્યાન રાખજો આ સ્કાટિક મણિભુવનના અંદરના ભાગમાં જશે નહિ. તેમ આ વાવમાં પડી મર્ત્યલોકમાં પણ જતા રહેશે નહિ. હું હાલમાં જ પાછી ફરું છું.”

શરત મુજબ રાખ કંઈજ બોલી શક્યો નહિ. એ પોતાની પ્રિયાને બહાર જતી જોઈ જ રહ્યો.

પણ આ જ અરસામાં રાખના મનમાં એક વિચાર સ્પુર્યો. એ ઝડપથી ઊભો થયો. તલવાર પોતાના હાથમાં લીધી અને મૃગાંકવતી જે માર્ગે ગઈ હતી તે માર્ગે એ નીકળી પડ્યો.

એવામાં રાખએ એક મહા ભયંકર અને સ્થામ વર્ણ-વાળા રાક્ષસને એ નિર્જન જંગલમાં આવતો જોયો. મૃગાંકવતી તેને જોતાં જ ક્ષણભર ઝુલ્ય પરંતુ તે બાદ તેની સામે ગઈ. રાક્ષસે એક મહા ભયંકર ગર્જના કરી અને તેને પોતાના મુખમાં મૂકી દીધી.

રાખ ફાટી આંખોએ આ અદ્ભુત અને વિકાળ દ્રવ્ય જોઈ રહ્યો. પોતાની પ્રિય પત્ની સાથેના આવો વર્તાવ રાખને અસહ્ય થઈ પડ્યો. ક્રોધથી તે ઉન્મત્ત બની ગયો અને તત્કાળ જ ગાંડો-

પર બની તે રાક્ષસના ઉપર ધસી પડ્યો.

એક ક્ષણવારમાં જ તે રાક્ષસની સમીપ આવી પહોંચ્યો. ક્રોધમાં ઉન્મત્ત બનેલા રાબએ પોતાની તલવાર વીંઝી અને રાક્ષસ પર ઘા કર્યો. પણ રાક્ષસે તે ઘા ચૂકાવી દીધો.

રાક્ષસ રાબ પર ધસ્યો પરંતુ તેટલામાં જ રાબએ પોતાની તલવારને તેના શિર પર ફેરવી દીધી. એક વિજળી જેવો કડાકો થયો અને શિર ધડ પરથી નીચે ગળડી પડ્યું. રાક્ષસના દેહમાંથી પુવારાની જેમ લોહીની ધારા વહવા લાગી.

પરંતુ રાક્ષસના મરણથી પ્રિયતમાનો વિરહ દૂર ન થયો. એ શોકમાં ડૂબી ગયો અને થોડીક વારે-વારે મૃગાંકવતી ! મૃગાંકવતી ! કહી વિલાપ કરવા લાગ્યો.

એટલામાં તો તેણે જે ભેયું તેનાથી તે આનંદ અને વિસ્મય પામ્યો. મૃગાંકવતી સાજી અને તદ્દન ક્ષેમકુશળ હાલતમાં તેની સામે ઊભેલી જણાઇ.

રાબ તેની સામે દોડ્યો અને તેને ભેટી પડ્યો. બોલ્યો-
“વહાલી ! આ શું આશ્ચર્ય ? તું ક્યાં હતી ? રાક્ષસના પેટમાંથી કેવી રીતે નીકળી ? શું આ સ્વપ્ન છે ? માયા છે કે પછી કોઇ ઔન્દ્રભલિકને બોલ છે ?”

સમુદ્રસુંદરી પ્રિયતમાના વહાલભર્યા આલિંગનમાંથી મુક્ત બની અને બોલી:-“વહાલા ! આ સ્વપ્ન-માયા કે કોઇ કરામત નથી. મારા પિતા એક વિદ્યાધર હતા અને તેમના આપતું જ આ પરિણામ છે.”

“આપતું ? કોને આપ આપ્યો હતો ?”

“મને. મારા પિતાને અનેક સંતાનો હતા. પરંતુ એ બધામાં હું તેમને અતિ પ્રિય હતી. મારા વગર તેમને ચેન

પડતું નહોતું. જમતી વખતે તેઓ મને સાથે લીધા વગર જમતા જ નહોતા. હું પણ તેમને અપાર પ્રેમથી ચાહતી હતી.

“મારે એક વ્રત હતું. દર આઠમ અને ચૌદશને દિવસે હું શંકરનું પૂજન કરવા જતી. અને ત્યાર પછી જ જમતી. એક ચૌદશને દિવસે હું અહીં આવીને પૂજન કરવા બેઠી. ભક્તિ-સ્થાવમાં એટલી તો તદ્દત્તીન બની ગઈ કે મને સમયનું પણ ભાન રહ્યું નહિ. અને આખો દિવસ આ વનમાં જ પસાર થઈ ગયો.

“આ બાળુ મારા પિતા મારી રાહ જોઈને જ બેસી રહ્યા. એમણે મારી સાથે જમવાની ઘણી રાહ જોઈ પણ હું પાછી આવી નહિ એટલે તેઓ પણ તે દિવસે સ્વપ્ન્યા રહ્યા. તેમને મારા પર અપાર ક્રોધ ઉપજ્યો. રાત્રિના જ્યારે હું ઘેર આવી ત્યારે તેમણે મને જોતાં જ શ્રાપ આપ્યો કે—“તે” મને આજે સ્વપ્ન્યા—તરસ્યો રાખ્યો છે એટલે તું જ્યારે દર આઠમે અને દર ચૌદશે નગર બહાર શંકરનું પૂજન કરવા જશે. ત્યારે એક રાક્ષસ આવી તને ગળી જશે. પરંતુ તું દર વખતે તેનું હૃદય ભેદી બહાર નીકળીશે. બહાર નીકળ્યાં પછી તને આ શ્રાપ અને રાક્ષસના ગળવાની વાત કે તેનું દુઃખ કંઈ પણ સાંભળશે નહિ, અને તારે આજ સ્થળે એકાન્તમાં રહી તારા દિવસો પસાર કરવા પડશે.”

આ શ્રાપ સાંભળતાં જ હું રડી પડી. તેમને પગે વળગી પડી અને બોલી—“પિતાજી! માફ કરો! હું બાલક છું! હવે હું ફરીથી એમ ન કરીશ.” મારા અત્યંત શોકને લઈને પિતાજી બોલ્યા:—“તું તારા ગુન્હાની ક્ષમા માગે છે એટલે જ હું તને કહું છું કે જ્યારે પૃથ્વી પરનો રાજા વલ્લભનામ અહીં તારી પાસે આવશે અને રાક્ષસને મારી તને બચાવશે ત્યારે જ તું આ શ્રાપમાંથી મુક્તિ મેળવી શકીશ અને ત્યારે જ તને આ શ્રાપનું તથા આ આખી વાતનું સ્મરણ પણ થશે.”

આમ કહી મારા પિતા મને અહીં એકલી જ રહેવા દધને
 પ્રભની સાથે નિષેધ પર્વત ઉપર ચાલી ગયા. તે દિવસથી હું
 અહીં એકલી જ રહું છું. રાક્ષસના મરણની સાથે આજે મારો
 શ્રાપ પણ નાશ પામ્યો છે અને એટલે જ મને આ આખી
 વાતનું સ્મરણ પણ થઇ આવ્યું છે.”

રાજ પોતાની પ્રિયતમાની આ શ્રાપકથા આશ્ચર્યભરી
 આંખોએ સાંભળી રહ્યો.

મૃગાંકવતીએ કહ્યું:- “મહારાજ! આપને મારી એક
 પ્રાર્થના છે?”

“શી?”

“મને મારા પિતાને મળવાની ઉત્કટ ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઇ છે.
 મને નિષેધ પર્વત પર જવા દો. તમે અહીં રહો અથવા તો
 તમારા રાજ્યમાં જઇને રહો.”

રાજ સમુદ્રસુંદરીના કહેવાનો ભાવ કળી ગયો. તે બોલ્યો:-
 “સુંદરી! તને તારી જાતિ, તારા પિતા સાંભળ્યાં છે એ વાતમાં
 કંઇજ આશ્ચર્ય નથી. પરંતુ હાલ હું તને જવા દઇશ નહિ.
 માત્ર સાતજ દિવસ તું અહીં રહે અને મને આનંદ આપ. તે
 પછી તારી ઇચ્છા હોય તો ત્યાં તું જજે. હું તને રોકીશ નહિ.”

સ્ત્રી કબ્બલ થઇ.

છ દિવસ રાજાએ મૃગાંકવતીની સાથે આનંદમાં ગાળ્યા.
 મૃગાંકવતી પણ રાજાના પ્રેમમાં તરબોળ બની ગઇ અને તેને
 સંપૂર્ણ આધિન થઇ રહેવા લાગી.

સાતમો દિવસ થયો. રાજા મૃગાંકવતીને એક વાવ આગળ
 લઇ આવ્યો. આ વાવ રાજાનું નગરને માર્ગે જતી હતી. રાજાએ
 મૃગાંકવતીને વાવોમાં સકલ રાજાનારી અને તેને સાથે લઇને એ
 વાવમાં ફેરી પડ્યો.

વાવમાં એક કરામતી દ્વાર હતું. આ દ્વાર દ્વારા રાજ પોતાના નગરમાંની વાવ હતી તેમાંથી બહાર નીકળ્યો. બગીચાના માળીઓ તથા નોકરો રાજને જોઈને પ્રસન્ન થયા અને પ્રધાનને આ સમાચાર આપ્યા.

રાજ સમુદ્રસુંદરી સાથે પાછો શહેરમાં આવ્યો છે એ વાત એક ક્ષણમાં જ સારાય નગરમાં પ્રસરી ગઈ. નગરજનોના આનંદનો પાર ન રહ્યો. ચોઘડીયાં વાજતો વાગવા લાગ્યા. ઘરે-ઘર મંગળ શીતાથી ગૂંજવા લાગ્યું.

પ્રધાન સત્યપ્રકાશે દોડી જઈને રાજ અને રાણીને વધાવી લીધા. તેમને એ મહેલમાં લઈ આવ્યો.

રાજ સમુદ્રસુંદરીને પણ સાથે લઈ આવ્યો છે એ જોઈને પ્રધાન અતિ અચરજ પામ્યો. રાજએ કેવી રીતે આ સમુદ્ર-લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરી હશે તેના જ વિચારમાં એ ડૂબી ગયો. એ સમુદ્રકન્યાને પોતે જોઈ હતી. પોતે તેના રૂપમાં ભાન ભૂલી ગયો હતો. વળી એના સમાચાર તેણે પોતે જ રાજને આપ્યા હતા. છતાં તે પોતે એ સુંદરીને ન પામી શક્યો અને રાજ એને મેળવી શક્યો એ પણ એક ભાગ્યની જ વાતને ? પ્રધાન આ બધું વિચારવા લાગ્યો.

મૃગાંકવતીએ જોયું કે રાજ તેને લઈને પોતાના નગરમાં આવ્યો છે અને વળી તેણે આપેલી સાત દિવસની મુદત પણ પૂરી થઈ ગઈ છે; એટલે તેણે પોતાના પિતા પાસે જવાની ઇચ્છા કરી. આ ઇચ્છા થતાંની સાથેજ તેણે આકાશગમન કરવાની વિધાને યાદ કરી. પરંતુ તે વિધાતું તેને સ્મરણ થયું નહિ. આથી તેની ઉદાસીનો પાર ન રહ્યો.

રાજએ તેનું ચિન્તાતુર મુખ જોઈ પૂછ્યું:—“પ્રિયા! આમ

ઉદાસ કેમ જણાય છે ? શું તને અહીં ગમતું નથી કે પછી હું તને અહીં લઇ આવ્યો છું તે રચતું નથી ? ”

સ્ટ્રી બોલીઃ—” મને મારા પિતા પાસે જવાની ઉત્કટ ઇચ્છા છે પરંતુ તમારા સ્નેહને વશ બનીને હું અહીં રહી છું એટલે આકાશમાં ઉડવાની વિદ્યાને વિસરી ગઇ છું. હવે મારાથી ત્યાં જઇ શકાય એમ નથી એટલેજ જરા ઉદાસ બની છું.”

રાજા આ સાંભળી મનમાં પ્રસન્ન થયો. પોતાની પ્રિયા હવે તેને લઇને જઇ શકે એમ નથી તે જાણી તેનો ઉત્સાહ બમણો થઇ ગયો. એ આનંદ ઉજવવા તેણે સારાય નગરમાં મોટો ઉત્સવ કરાવ્યો.”

પ્રધાન આ ઉત્સવ સમારંભ જોઇ પોતાને ઘેર ગયો અને પથારીમાં સૂતો. એટલામાં અકસ્માત તેની છાતી ફાટી ગઇ અને તે મરણ પામ્યો.

પ્રધાનના મરણથી રાજાને અપાર શોક થયો. પરંતુ સમય જતાં એ શોક હળવો થતો ગયો. રાજા મૃગાંકવતીની સાથે રહી રાજ્ય કારભાર ચલાવવા લાગ્યો.

અહીં વાર્તા પૂરી થઇ.

બાબા પર બેઠેલા ચેતાળે રાજાને પ્રશ્ન કર્યો—“હે વિક્રમ ! પ્રધાન એકાએક કેવી રીતે મરણ પામ્યો ? એના મરણનું કારણ શું ?”

રાજા વિક્રમે કહ્યું—“એનું એક રહસ્ય છે.”

“શું ? એને સમુદ્રસુંદરી ન મળી તેનો શોક થયો કે પછી ઇર્ષ્યાથી તે મરણ પામ્યો ?”

વિક્રમ બોલ્યો—“એ બેમાંનું કંઇ જ નથી. પ્રધાન સતકમ્પી.

હતો. ન્યાય અને નીતિને ચાહનારો હતો. પ્રભ પર તેનો પ્રેમ હતો. એટલે એણે વિચાર્યું કે રાજાએ જ્યારે એક સાધારણ સ્ત્રીના પ્રેમને લીધે રાજ્યનું કામકાજ છોડી દીધું હતું ત્યારે આ સ્ત્રીના પ્રેમમાં તો તે પોતાની જાતને પણ ભૂલી જઈ રાજ્યને સદંતર વીસરી જશે; અને એથી પ્રભ પામમાલ થઈ જશે. આ વિચાર આવતાંની સાથે જ દુઃખથી તેનું હૃદય ફાટી ગયું અને તે મરણ પામ્યો.”

બૈતાળને આ ખુલાસાથી સંતોષ થયો. પરંતુ રાજાએ મૌન તોડેલું હોવાથી તે એકદમ તેના ખલા પરથી ઉડી ગયો અને અદ્રશ્ય થઈ ગયો.

લાવણ્ય વતી

[૧૨]

વિક્રમ રાજવાળા આડ પર ચઢ્યો અને રાજને ઊતારી, તેને પોતાની ખાંધ પર નાંખી પ્રથમની જેમ જ ઉતાવળે પગલે ચાલવા માંડ્યું.

વૈતાળ પાછો બોલ્યો:—“ હે રાજ ! તું આમ મહેનત કરવાથી થાકી ગયો છે. તારું આખું શરીર પરસેવાથી રેળરેળ થઈ ગયું છે. તારા ચિત્તને વિનોદ મળે અને તારો શ્રમ ઉતરી જાય એ માટે હું તને એક રસિક કિસ્સો કહી સંભળાવું છું તે તું સાંભળ.

વૈતાળ વાર્તા કહેવા માંડી:—

ચુડાપુર નામના નગરમાં ચુડામણી નામનો રાજા શાસન કરતો હતો. આ રાજાને એક મહા પ્રતાપી અને તેજસ્વી ગુરુ હતો. તેનું નામ હતું દેવસ્વામી. આ દેવસ્વામીને એક પુત્ર હતો જે હરિસ્વામીના નામથી ઓળખાતો હતો.

આ હરિસ્વામી રૂપરૂપના અંબાર સરખો પુટકો હતો. રૂપમાં એ જેવો અજોડ હતો તેવોજ તે શાસ્ત્રમાં પણ બૃહસ્પતિ સરખો હતો. દ્રવ્યમાં તે કુબેરની હરિકાષ કરતો હતો. હરિસ્વામીના લગ્ન કૃષ્ણસ્વામીની એકની એક કન્યા લાવણ્યવતી સાથે કરવામાં આવ્યા હતા. લાવણ્યવતી નામ મુજબ જ અતિશય રૂપવતી અને તિલો-તમા-ઉર્વાશી જેવી જ મનોહર અને સૌન્દર્યવતી હતી.

એક દિવસે હરિસ્વામી પોતાની અતિ રૂપવતી સ્ત્રીની સાથે મહેલની અગાસીમાં જ આનંદરંગ લૂંટતો શ્રમિત થઈ ચન્દ્રમાની શીતળ ચાંદનીમાં, પલંગ ઉપર નિદ્રાવશ થઈ ગયો. એના જ પડખામાં લાવણ્યવતી પણ રતિશ્રમને લીધે ઊંઘી જવા પામી. ઊંઘમાં લાવણ્યવતીના અંગ ઉપરથી વસ્ત્રો ખસી જવા પામ્યા હતા એટલે તેનું ગૌર અને લલિત અંગ ચાંદનીના પ્રકાશમાં ચમકી રહ્યું હતું.

આ જ ચરસામાં મદનવેગ નામનો એક ગાંધર્વ આકાશમાં ફરતો ફરતો, મહેલના ઉપરના ભાગ ઉપર આવી ચઢ્યો. તેણે અતિ રૂપવતી લાવણ્યવતીને હરિસ્વામીના પડખામાં સૂતેલી જોઈ. એ ગાઢ નિદ્રામાં હતી એટલે તેને પોતાના વસ્ત્રોનું લાન નહોતું આવી તેના બધા અંગ ખુલ્લા દેખાતા હતા. આ જોઈ ગાંધર્વનું મન મોહાર્થ ગયું. લાવણ્યવતીને પામવાની તેની ઇચ્છા દ્રઢ બની ગઈ. મદનના આવેગમાં અંધ બની તેણે આકાશમાંથી નીચે ભીતરી પલંગ ઉપર સૂતેલી તે રૂપવતીને ઉપાડી લીધી અને પુનઃ આકાશમાં ઉડી ગયો.

એ બાદ દૂંક સમયમાં જ હરિસ્વામી જાગી પડ્યો. બાજુમાં જોયું તો પોતાની પ્રિય પત્ની જણાઈ નહિ. એ ભયથી ગાભરો બની ગયો અને આખા મહેલમાં તપાસ કરવા મંડી ગયો.

બગીચા-ઉદ્યાનમાં પણ એ ફરી વળ્યો. પરંતુ લાવણ્યવતી ક્યાંય પણ જણાઇ નહિ. હરિસ્વામી વિચારવા લાગ્યો-“આ તે શું થયું ? લાવણ્યવતી ક્યાં અલોપ થઇ ગઇ ? શું એને કોઇ ઉપાડી તો નથી ગયું ?” પછી એ પોતે જ મારાથી રીસાઇ ક્યાંક છૂપાઇ આ ગમ્મત જોઇ રહી હોય ! ના, ના, એમ બંને જ નહિ. એને મારાથી રીસાવાનું કંઈ જ કારણ નથી. તો પછી એ ગઇ ક્યાં ?”

હરિસ્વામી લાવણ્યવતીની શોધમાં બાવરો બન્યો. આખા મકાનમાં. ઉદ્યાનમાં તેણે તેની શોધ કરી શહેરની ગલીએ ગલી તે ધૂમી વળ્યો, પણ લાવણ્યવતીનો પતોજ ન મળ્યો. આમ વિરહવેદનાથી બળતાં મહાકંપે તેણે રાત્રિ કાઢી નાંખી.

પ્રભાત થયું, સૂર્યના કિરણોએ ગાઢ અંધકારનો નાશ કરી પ્રકાશ રેલાવ્યો. હરિસ્વામીએ લાવણ્યવતીની શોધ માટે ચોમેર માણસો મોકલી દીધાં. એ પોતે નગરના ખુણેખુણામાં ફરવા લાગ્યો. ઘરેઘર એણે તપાસ્યા. પરંતુ લાવણ્યવતી ક્યાંય જણાઇ નહિ. જેમજેમ એનો એને વિયોગ થતો ગયો તેમ તેમ એનો વિરહાગ્નિ વધુને વધુ પ્રદીપ્ત થતો ગયો અને એ તાપ સહી ન શકવાથી તે બહાવરો, ગાંડા જેવો બની ગયો.

પોતાની પ્રિયાને પોકારતો એ ક્ષણે ક્ષણે તેને યાદ કરવા લાગ્યો. ‘હે પ્રિયા ! હે મધુરભાષિણી ! હે લલિતાંગી ! હે ચંદ્રવદની !’ તું ક્યાં ચાલી બઇ છે ? તું ક્યાં છૂપાઇ ગઇ છે ? તને કોણ લઈ ગયું છે ? તું શા માટે બોલતી નથી. શા માટે તું મારા સંતપ્ત હૃદયને આશ્વાસન આપતી નથી ? તું ક્યાં છે, તે મને કહે-હું ગમે ત્યાં તને શોધવા માટે આવીશ ? તારા વગરની મારી એક પણ ક્ષણ મને હવે કાળ જેવી લાગે છે. તારો વિયોગ મને અસહ્ય થઇ પડ્યો છે.” આમ વિરહવેદનાથી વ્યાકુળ બની અન્તે એ આત્મહત્યા કરવા તૈયાર થયો.

ધરના માણસોએ એને આશ્વાસન આપ્યું. એના મિત્રોએ લાવણ્યવતીને શોધી કાઢવા માટે ભારે પ્રયત્નો આરંભ્યા. વૃદ્ધ નગરજનોએ હરિસ્વામીને આવો શોક ન કરવા તથા આત્મહત્યા ન કરવા ઘણું સમજાવ્યો. તેમણે કહ્યું- “તું જીવતો રહીશ તો કાષ્ઠપણુ દિવસે તારી સ્ત્રીને મેળવી શકીશ. ‘જીવતો નર ભદ્રા પામે.’ તું ગાંડપણુ લજ દે અને ધીરજ ધર. લાવણ્યવતીને શોધવા પ્રયત્ન કર.”

આ આશ્વાસનથી તેને કંઈક હિંમત આવી. આત્મહત્યાનો વિચાર તેણે પડતો મૂક્યો અને પોતાની પ્રિય પત્નીને શોધવા માટે દૂર દેશવરોમાં માણસો મોકલી આપ્યા.

થોડાક સમય સુધી તો તેણે ધીરજ ધરી પોતાની પ્રિય સ્ત્રીનો વિયોગ સહન કર્યો. પરંતુ આખરે તેનાથી એ વિયોગ અસહ્ય થઈ પડ્યો. લાવણ્યવતીના પુનઃમિલનની આશાનું કાષ્ઠ પણુ ચિન્હ ન જણાયું એટલે તેનો આ દુનિયા પરથી મોહ ઊઠી ગયો. તેણે પોતાની સઘળી સંપત્તિ બ્રાહ્મણોને અર્પણ કરી અને પોતે સાધુ બની તીર્થાટને નીકળી પડ્યો.

લાવણ્યવતીની શોધમાં સાધુ બની એણે નગરે નગર ભ્રમવા માંડ્યું. ભૂખ-તરશ અને તાદ-તડકો વેઠતાં વેઠતાં તેણે ખૂબ બ્રમણુ કર્યું. એની ચામડીનો રંગ ફેરવાઈ ગયો. દેહ સુકલડી લાકડી જેવો થઈ ગયો. આંખો ઊંડી ઊતરી ગઈ. ગાલે ખાડા અને પગે ઉઝરડા પડ્યા તો પણ હરિસ્વામીએ પોતાનું પર્યટન ચાલુ રાખ્યું નહિ.

ફરતાં ફરતાં એ એક ગામમાં જઈ પહોંચ્યો. ખૂબ જ ભૂખ લાગી હતી એટલે એક બ્રાહ્મણના ઘર આગળ તે આવ્યો અને ભોજનની ઇચ્છાથી ઊભો રહ્યો.

આ બ્રાહ્મણને ત્યાં બ્રહ્મભોજન થઈ રહ્યું હતું. હરિસ્વા-

મીને અહીં લોજન મળવાની આશા હતી. એટલે તે ગૂપચૂપ શાન્તિથી બેસી રહ્યો.

બ્રાહ્મણની સ્ત્રીને દયા આવી તેણે વિચાર્યું, આ કાઠ ગરીબ-દુઃખી પણ પાત્ર બ્રાહ્મણ છે. દુરથી આવેલો જણાય છે માટે એને લોજન આપવું એ સત્કર્મ છે. આમ વિચારી તેણે એક મોટા વાસણમાં દૂધપાક ભરી લાવી તે બ્રાહ્મણને આપ્યો અને કહ્યું:—“આ લઇને આપ કાઠ તળાવને કિનારે જવ. અહીં બ્રાહ્મણો જમે છે એટલે એકવાડ છે.

હરિસ્વામીએ એ પાત્ર લઇ લીધું અને ખાઇને આશીર્વાદ આપી ત્યાંથી ચાલી એક તળાવના કિનારે આવ્યો. કિનારા ઉપર વાસણ મૂક્યું અને પછી પોતે તળાવમાં ઊતરી હાથપગ ધોવા ગયો.

આજ અરસામાં એક સાથે તે પાત્રમાં પોતાનું મુખ નાખ્યું અને દૂધપાક ચાટી ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. હરિસ્વામીને આ વાતની ખબર જ નહોતી !

હાથપગ ધોઇને હરિસ્વામી કિનારે આવ્યો અને પ્રસન્નતા પૂર્વક તે દૂધપાક આરોગી ગયો. લૂખ સખ્ત લાગી હતી એટલે એને તે ખાતાં જરા પણ વાર ન લાગી.

ઝેરવાળો દૂધપાક પેટમાં જતાં જ હરિસ્વામીને ઝેર ચઢી ગયું. એના આખા શરીરમાં બળતરા થવા લાગી. એ આકુળ વ્યાકુળ થઇ ગયો અને ટૂંક સમયમાં જ તે મરણને શરણ થયો.

અહીં વાર્તા પૂરી થઇ. બૈતાળે કહ્યું:—“ભાલ, વિક્રમ આ બ્રહ્મહત્યાનું પાપ કાને ? સ્ત્રીને ? સર્પને ? કે પછી હરિસ્વામી ને પોતાને ?”

બિક્રમે કહ્યું:—“સ્ત્રી પર બ્રહ્મહત્યાનું પાપ કેવી રીતે લાગે ? એણે તો દૂધપાક ચોકબો જ આપ્યો હતો. સાથે ઝેર નાખ્યું તેમાં એ શું કરે ? એણે તો ધર્મ કર્યો હતો.”

“એને સર્પના ઉપર પણ આ પાતક કેવી રીતે નંખાય ? તેના મુખમાં તો ઝેર હોય એ સ્વાભાવિક જ છે. એટલે એને પણ દોષી ન ગણી શકાય.”

“હવે રહ્યો હરિસ્વામી. હરિસ્વામીએ કંઈ આત્મહત્યા કરી નહોતી. એને ખબર જ નહોતી કે દૂધપાક ઝેરવાળો થયો છે. એવી જો એને ખબર હોય તો એ ખાતે જ નહિ. એ ભૂખ્યો હતો. મહામહેનતે અન્ન મળ્યું હતું એટલે તપાસ્યા વગર જ તેણે તે દૂધપાક ખાધ લીધો એમાં એનો શું ગુન્હો ! આમ આ ત્રણેમાંથી કોઈના ઉપર પણ આરોપ મૂકી શકાય નહિ.”

“તો પછી ગુન્હેગાર કોણ ?” વૈતાળે પૂછ્યું.

“આ સ્થિતિમાં જે કોઈ મૂખ, જડબુદ્ધિવાળા તથા અવિચારી માણસો, ઉપર જણાવેલામાંથી કોઈ એકના ઉપર પણ બ્રહ્મહત્યાનું પાતક નાંખે તો તેને જ આ બ્રહ્મહત્યાનું પાપ લાગે છે, એમ હું માનું છું ! એને જ દોષી ગણવો જોઈએ.”

વૈતાળને આ ઉપરથી સંતોષ થયો. પરંતુ રાજાએ મૌન તોડેલું હોવાથી તે તેની ખાંધ ઉપરથી ઉડી અદ્રબ્ય થઈ ગયો.

સ્રીના પ્રેમ

[૧૩]

વિક્રમ ફરી પાછો સ્મશાનમાં ગયો. વૃક્ષ ઉપરથી લટકી રહેલા શબને ઊતાર્યું અને પોતાની ખાંધ પર નાંખી આલવા માંડ્યું.

શબમાં પ્રવેશેલો વૈતાલ બોલ્યો— “હે રાજા ! વારંવાર આવજવ કરવાથી તું થાકીને લોથપોથ થઇ ગયો છે માટે તારા ચિત્તને પ્રસન્ન કરવા હું તને એક વાર્તા કહું છું તે તું સાંભળ:-
વૈતાળે વાર્તા કહેવા માંડી.

અંદ્રાવતી નગરીનો રાજા નરધીર હિંમતવાન અને બહાદુર હતો. પ્રજા પણ સુખી અને આખાદ હતી. આ નગરમાં મકર-જ્વળ નામનો એક વ્યાપારી પણ વસતો હતો. તેને શોભની નામની એક અતિ રૂપવતી અને ગુણવાન પુત્રી હતી. આ વ્યાપારી અતિ શ્રીમન્ત અને સજ્જન શહેરી હતો. વળી એ નગર

શેઠ પણ હતો. એટલે ગામમાં તેની માનઆબરૂ સારા પ્રમાણમાં હતી.

શોભની રૂપરૂપના અંગાર સમી હતી. તેના પ્રત્યેક અવયવ ધાટીલા અને આકર્ષણ ઉપજાવે એવા હતા. તેનામાં રૂપ હતું, યૌવન હતું, ગુણ અને તેજ પણ હતાં. સામાને આકર્ષવાની તેની છટા ન્યાડી જ હતી. એ ચાલતી ત્યારે મૃદુર થતો. ચાલતી ત્યારે કાયલના જેવો મીઠો મધુર ટહુકો થતો. એની સાથે વાત કરવામાં પણ મઝા આવતી હતી.

શોભની દિવસે દિવસે મોટી થતી ચાલી. જેમ જેમ એ તરુણાવસ્થામાં આવતી ગઈ તેમતેમ એના સર્વ ગુણો વૃદ્ધિ પામતા ગયાં. એનું યૌવન વધુને વધુ વિકસતું ગયું. પહેલાં એ કળી હતી. બાંધ દ્વારે જ ખુશો આપતી હતી. હવે એ વિકસી. પુરુષના રૂપને પામી અને એની રૂપસુગન્ધ ચોતરફ પીમરવા લાગી. જે જોતાં તે એના તરફ મુગ્ધ થતાં. શહેરના જુવાનોમાં એને પરણવાની સ્પર્ધા થવા લાગી. મોટા મોટા શ્રીમન્ત વણિક વ્યાપારીઓ જ નહિ પરન્તુ રાજકુવરો પણ શોભનીને મેળવવા આતુર બન્યા. અનેક માંગા મકરધ્વજ આગળ આવવા માંડ્યા. પિતા પુત્રીને વાત કરતો. પુત્રી કહેતી— “મારે હાલ પરણવું નથી.”

પિતા જ્યારે બહુ જ કહેતો ત્યારે પુત્રી કહેતી:— “કાંઈપણ યુવાન પર મારી નજર ઠરતી નથી. બધાં જ મને ઠીંગણ જણાય છે. માફ મન જે યુવાન પર ચોંટશે તેને જ હું મારો પતિ બનાવીશ.”

પિતા પુત્રીને અપૂર્વ પ્રેમથી ચાહતો હતો. તેના તરફ તેને અપ્રતિમ રસ હતો. અને એટલે જ તે આ વિષયમાં તેને કંઈ પણ કહી શકતો નહિ. પુત્રી આનંદમાં રહે એવા જ પ્રયત્નો તે કરતો હતો.

એક વખતે આ નગરમાં ચોરીનો ઉપદ્રવ વધી પડ્યો. પુષ્કળ પ્રમાણમાં ચોરીઓ થવા લાગી. અનેક શ્રીમન્તોના ઘર છુટી ગયા. લોહાએ અનેક પ્રમત્નો કર્વાં તોપણ ચોરો પકડાયા નહિ. પ્રજાની હિંમત આખરે છૂટી ગઈ. લોહા ત્રાસી ગયા. અને રાજ આગળ ફરિયાદ લઈ ગયા.

“મહારાજ ! ચોરોથી અમે હેરાન થઈ ગયા છીએ. રોજ રાત્રિના ચોરીઓ થાય છે. કેાણ એ ચોરી કરે છે તેનો પત્તો લાગતો નથી. આપ અમને બચાવો—અમારા કિંમતી જ્વનમાલતું રક્ષણ કરો.”

રાજાએ તેમને ધીરજ આપી અને કહ્યું:—“ગભરાવાની જરૂર નથી. આજથી જ હું શહેરમાં ચોકીઓ ગોઠવું છું. ચોરો જરૂર પકડાઈ જશે.”

અને રાજાએ ચોરીઓ પકડવા માટે આખા શહેરમાં કુશળ સિપાઈઓને ગોઠવી દીધા. તેમને તાકીદ કરી કે આખી રાત જાગતા રહી ચોરોથી સાવધ રહેજો. જરા જેટલી પણ શંકા પડે તો તરતજ તેને બાંધી મારી આગળ લઈ આવજો.”

સિપાઈઓએ ચોકી કરવા માંડી. રાત્રિના તેઓ છૂપી રીતે આખા નગરમાં ફરતા. ઠેકાણે ઠેકાણે તેઓ બેસી પણ રહેતાં. તોપણ ચોરીઓ અટકી નહિ. ચોરો પણ ચતુર હતા. તેઓ પણ સિદ્ધત પૂર્વક પોતાનું કામ કર્યે જ જતા હતા. પ્રજાની બુમ બુમ જ વધી ગઈ.

હવે રાજાએ પોતે જ ચોકી કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. આટલા સિપાઈઓ હોવા છતાં પણ ચોરીઓ અટકી નહિ એ તેને નાભાશીલયું લાગ્યું. પ્રજાની વહારે જવા તેનું ક્ષત્રિય લોહી ઉછળવા લાગ્યું. અને નક્કી કરેલી રાત્રિએ તે પોતે નગ્ન તલ્લવાર લઈ, અંધારપછેડા ઓઢી શહેરમાં નીકળી પડ્યો.

રાજા રાત્રિના ફરી રહ્યો હતો. આ અરસામાં તેણે ઓક માણસને ખૂબ જ ચોરી છૂપીથી, દબાતે પગલે સડક પર ફરતાં જોયા. રાજા તે પુરુષની આવી વલણથી શંકાશીલ બન્યો. તેણે તરત જ બ્રમ મારી:-

“ખડા રહો !”

પેલો માણસ અત્તાદર્શક સ્વર સાંભળતાં જ ઊભો રહી ગયો.

રાજા તેની નજીક આવ્યો અને પૂછ્યું:- “તું કાણુ છે.”

“માણસ.”

“એ તો હું પણ બોધ શકું છું કે તું માણસ છે. જનાવર નથી. પણ તારું કંઈ નામબામ હશે કે નહિ ? અહીં આ સમયે શું માટે ફરી રહ્યો છે ?”

“તું કાણુ છે ? અને મને આમ શા માટે પૂછી રહ્યો છે ?”

“હું ચોર છું.” રાજાએ પોતાની ખરી ઓળખ છૂપાવી હતી:- “શહેરમાં ચોરી કરવા નીકળ્યો છું. તું પણ જો ચોર જાય તો આપણે ભાગમાં કામ કરીએ.”

“ઓહો ! એમ વાત છે ! અલ્યા, હું પણ ચોર છું. ચાલ પ્રાપણે સાથે કામ કરીએ.”

રાજા અને ચોર બન્ને સાથે જવા લાગ્યા. થોડેક મયાં પેટલે ચોર બોલ્યો:- “આજથી તું મારો મિત્ર થયો છે એટલે તું મારે ત્યાં આવ. હું તારી આગતાસ્વાગતા કરું.”

રાજાએ તેની વાત કબૂલી અને ચોરની સાથે જવા માંડ્યું.

ચોર તેને ઓક એકાન્ત સ્થળમાં લઇ ગયો. અહીં જ ચોરનું દેરાણુ હતું. જગ્યા તદ્દન નિર્જન હતી. ઓક ખાંડ આગળ પાવી ચોર અટકી ગયો. રાજાને કહ્યું:- “અહીં નીચે હું રહું છું.”

રાજા આશ્ચર્ય પામી ગયો. તે બોલ્યો—“નીચે એટલે ?
ભોંયરામાં.”

“હા.”

અને બન્નેએ ખાધમાં પ્રવેશ કર્યો. ખાધ ઊંડી હતી. પરંતુ આગળ જતાં તેમાં એક વિશાળ માર્ગ હતો. એ દ્વારા ભોંયરામાં જવાતું. ભોંયરું માત્ર નામતું જ કહી શકાય. કારણ અંદર ઉપભોગનાં તથા આનંદપ્રમોદના તમામ સાધન હતા. અનેક પ્રકારનો વૈભવ તેમાં હતો. તેજસ્વી દીવાઓ પ્રકાશી રહ્યા હતા. નવનવી સ્ત્રીઓ પણ હતી, સેવકો પણ હતા. વૈભવની કંઈ પણ મણા નહોતી.

રાજા આવા વૈભવશાળી અને સાધનસંપન્ન ભોંયરામાં પગ મૂકતાં જ અવાચક બની ગયો. તેને આ બધું પોતાની કલ્પના બહારતું લાગ્યું. આંખો ચોળી ચોળીને તે આ વૈભવથી અબહળતું ભોંયરું ભેષ જ રહ્યો.

ચોરે રાજાને એક અમૃત્ય આસન પર બેસાડ્યો અને પોતે અંદરના ભાગમાં ગયો. આ અરસામાં એક વૃદ્ધ સ્ત્રી ઝડપથી રાજા આગળ આવી પહોંચી અને બોલી—“તમે અહીં શા માટે આવ્યા છો ? તરતજ ચાલી જાઓ. આ મહા ભયંકર બદમાશ છે અને તમને મારી નાખ્યા વગર છોડશે નહિ. અનેકના એણે પ્રાણ લીધા છે મ’ટે તમે તરત જ નાસી જાઓ.”

રાજાને આ ડોસીની વાત ખરી જણાઇ. કદાચ સાચેસાચ ક્ષોભ પણ હોય. આમ વિચારી એ જે માર્ગે આવ્યો હતો તે માર્ગે ઝડપથી બહાર નીકળી ગયો.

રાજા મહેલમાં આવ્યો. સેનાપતિને આ વાત કહી અને તરત જ પોતાતું સૈન્ય સજ્જ કરાવી ચોરનાં ગુપ્ત સ્થાન ફરતે ચેરો ઘાલ્યો.

ચોરે જ્યારે જોયું કે રાજના સૈન્યે ઘેરો નાંખ્યો છે ત્યારે તે ગભરાયો. પરંતુ નાસી છૂટવાનો ઉપાય જ નહોતો. એટલે સામી છાતીએ લજ્જા સિવાય તેનો છૂટકો નહોતો. ચોર આમ તો હિંમતવાન હતો. તેણે વિચાર્યું જે થવાનું હોય તે થાય પરંતુ હું પણ રાજને મારો. પરંતુ જતાવી આપું અને આમ વિચારી શસ્ત્રો હાથમાં લઈને ગાંડા હાથીની જેમ તે રાજના સૈન્ય ઉપર વૃદ્ધી પડ્યો.

એ એકલોજ અપૂર્વ વીરતાથી લડી રહ્યો હતો. રાજનું સારું જ સૈન્ય તેની સામે હતું. તોપણ આ વીર યોદ્ધાએ રાજના અનેક સિપાઈઓને, તેના અશ્વોને, હાથીઓને સ્વધામ પહોંચાડી દીધા. ચોરની વીરતાથી બધા છક્ક થઈ ગયા.

રાજ એની સામે આવ્યો. બન્ને યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. ઘડીમાં રાજ તેના તરફ ધા કરે તો ઘડીમાં એ રાજને મારે. આમ થોડોક વખત ચાલ્યું. પણ તેટલામાં રાજએ એકદમ ઉછળી ચોરના મસ્તક પર તલવારનો ધા કર્યો. ચોર ધાયલ થયો. તેના હાથમાંથી તલવાર છૂટી ગઈ. રાજના સૈનિકોએ તેને જીવ-તોજ પકડી લીધા.

બીજે દિવસે સવારે રાજએ આજ્ઞા કરી-‘ચોરને ફાંસીએ લટકાવી દો.’ સિપાઈઓ ચોરને બાંધી ઢોલ-ત્રાંસા વગાડતાં વગાડતાં તેને વધરથાને લઈ જવા લાગ્યા.

અવાજ અને બ્રમાણ્મ સાંભળી શોભની ઝરંજે આવી. જોયું તો એક ચોરને કેટલાક સિપાઈઓ લઈ જતાં હતાં. ચોર ધવાયલો હતો, ફાંસીએ લટકવા માટે જઈ રહ્યો હતો તોપણ તેના મુખ પરથી મર્દાનબીનો ભાવ ગયો નહોતો. મુખ મલકતું હતું. અવશ્યે મૌવનના બળથી થનગની રહ્યા હતાં. હાથ અને પગ કોઈ તાલબંધ રીતે ગતિ કરી રહ્યા હતાં.

શોભની યુવાન ચોરને જોઈ જ રહી. તેની આંખોએ કંઈક જાન ઉઠેલ્યા. હૃદય મંથન અનુભવવા લાગ્યું. કામદેવનું શર સંધાન ચાલુ જ હતું. શોભની-યુવાન શોભની ચોરના અદ્ભુત ઝટાભર્યા ચોરન પર ફીટા થઈ ગઈ.

એ તરતજ પિતા પાસે દોડી. બોલી:-“પિતાજી ! જે ચોરને અમારે ફાંસીએ લટકાવવા માટે લઈ જવામાં આવે છે એ ચોર પ્રતિ હું આકર્ષાઈ છું. તેને મેં મારો પતિ ગણ્યો છે. મારો સ્વામી હવે એજ છે. આપ રાખ આગળ જઈ તેને બચાવી દો. એ જીવશે તોજ હું જીવીશ. એ મરશે તો હું પણ તેની સાથે મરીશ.”

પિતા પુત્રીના આ શબ્દો સાંભળતાં જ અવાક બની ગયો. ચોડીવાર રહી એ બોલ્યો:-“ગાંડી ! આ તે બની શકે ખરું ? ચોરની સાથે લગ્ન અને તે પણ એ ચોર કે જેના પર રાખ અને પ્રભની પૂરી છતરાજી છે. જેણે અનેક પાપકર્મ કરી પ્રબને રંબડી છે. જે પાપી, દુષ્ટ અને કૂર છે તેની સાથે તે લગ્ન કરી શકાવ ખરા ? મોટા મોટા રાજકુવરો, શ્રીમન્તમાં શ્રીમન્ત યુવાનો તારે માટે તૈયાર છે. એમાંથી કોઈને તારા સૌભાગ્યદેવ તરીકે સ્વીકારી લે. આપણું કુળ પણ શોભશે અને તું સુખી પણ થઈશ.”

જરનું શોભની એકની એ ન થઈ. તેણે કહ્યું:-“મેં એ ચોરને જ મારા સ્વામી તરીકે મનમાં સ્વીકારી લીધો છે. પછી એ ગમે તેવો હોય. એ મરશે તો હું એની પાછળ સતી થઈશ.”

પિતા પોતાની પુત્રીના સ્વભાવને સારી રીતે બાણુતો હતો. એટલે વધુ સમય ન ગુમાવતાં તે તરતજ રાખ પાસે દોડ્યો.

“મહારાજ ! એક પ્રાર્થના છે ?”

“બોલો, નગરશેઠ ! તમારે અધ્યારે શા માટે આવવું પડ્યું ?”

“જે ચોરને આપે પકડયો છે અને જેને આપે ફાંસીએ લટકાવવાનો હુકમ આપ્યો છે તે ચોર પર મારી એકની એક પુત્રી આકર્ષાઈ છે. તેણે તેને પોતાના મનથી જ સ્વામી ગણી લીધો છે. આ પની પાસે હું તેના મુક્તિદાનની લીખ માગું છું.”

“નગરશેઠ! આ શું બોલ્યા? એમ બની શકે ખરું? એક નામીયા ગુન્હેગારને સજા આપ્યા વગર જ મુક્ત કરવામાં આવે ખરો? છોકરીને સમજાવો કે જે મરવાનો જ છે તેની સાથે મોહ કેવો? મડદાં સાથે કાઈ પ્રેમ કરતું હશે ખરું?”

પરંતુ નગરશેઠનું મન માન્યું નહિ. એ બોલ્યો:- “મહારાજ! મારી પુત્રીનો નિર્ણય મક્કમ છે. એણે કહ્યું છે કે ‘એ ચોર મરશે તો હું તેની પાછળ સતી થઈશ.’ મહારાજ! આપ કહેશો એટલું દ્રવ્ય હું આપને તેના દંડ તરીકે આપીશ. આપ કહેશો તો ચોરની બારોબાર સોનામહોરો જોખી આપીશ. પણ આપ તેને જીવતદાન આપો કે જેથી મારી પુત્રી તેને પરણી શકે અને એનું જીવન બચી જાય.”

રામએ સાફ ના સુજાવી દીધી. એ બોલ્યો:- “તેમ થઈ શકે એમ નથી. નગરશેઠ! આવી પુત્રી પ્રત્યેથી હવે મોહ જ ઉતારી નાંખો.”

મકરધ્વજ નિરાશ વદને પાછો આવ્યો. શોભની બારણા આગળ જ ઊભી હતી. બોલી:- “કેમ પિતાજી! ચોરને મુક્તિ મળી?”

“ના, રાજ તેને છોડવાની સાફ ના પાડે છે.”

શોભની બોલી-“તો પછી મારે મારા પ્રિયતમની પાછળ સતી જ થવું પડશે. બલે! હું એમ કરવા પણ તત્પર છું.”

તેના પિતાએ, કુટુંબીઓએ, સગાંઓએ તેને બહુ સમ-

ઝવી પરન્તુ શોભનીએ કાંઈની પણ વાત ધ્યાનમાં લીધી નહિ. તેનો નિશ્ચય અટલ જ રહ્યો.

વસ્ત્રાલંકારો સજી શોભની પોતાના પ્રિયતમના વધસ્થાને જવા લાગી. ગૌરવભરી ચાલે અને ઉન્નત મસ્તકે એ ચાલી રહી હતી. એના મુખ પર અપૂર્વ તેજ ઝળકી રહ્યું હતું. લોકો પણ તેના આ અપ્રતિમ સ્નેહ પર મુગ્ધ બની તેની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. શોભની પાછળ તેના માતા-પિતા તથા અન્ય કુટુંબીઓ પણ આંખમાં આંસુ શારતા ચાલી રહ્યા હતા.

આ સમયે ચોરને ફાંસીએ ચઢાવેલો હતો. ચંડાળો દોરકું ખેંચવાની તૈયારીમાં જ હતા ત્યાં તો ચોરે લોકોના મુખેથી સાંભળ્યું કે રૂપરૂપની પરી સમી નગરશેઠની પુત્રી શોભની તેના પર મોહી પડી છે અને તેની પાછળ સતી થવા આવી રહી છે.

આ સાંભળી ચોરનું મુખ પ્રકટ્લિત થયું. તેણે શોભની અને તેના કુટુંબીઓની તરફ એક વિજયભરી દ્રષ્ટિ નાંખી. શોભનીની આંખોમાં પોતાની આંખો પરીવી, તેના હૃદય સાથે પોતાનું હૃદય સંલગ્ન કર્યું પણ તે પછી તરતજ તેની આંખમાંથી આંસુની ધારા નીકળી. એ શોકિત થયો. પણ તેનો આ શોક ક્ષણભ્રમી નીકળ્યો. એ પછી તે હસી પડ્યો. તેના મુખ પર મંદમંદ હાસ્ય ફરકવા લાગ્યું.

ચંડાળોએ દોરકું ખેંચવા માંડ્યું. કામ પૂર્ણ પણ થઇ ગયું. ચોર તત્કાળ જ મરણ પામ્યો.

શોભનીની આંખોમાંથી આંસુઓ ટપક્યા. તોપણ હૃદયમાં દ્રઢતા ધરી તેણે પોતાના પ્રિયતમના શબને નીચે ઊતાર્યું. ચિતા જોડવાઇ અને તેના ઉપર એ પોતાના પતિના શબને યોગ્યતામાં લઇ બેસી ગઇ.

આજ ક્ષણે એક અદ્ભુત ચમત્કાર થયો. આ વધલુભિમાં એક દેવીનું મંદિર હતું. દેવી શોભનીના અપૂર્વ પ્રેમ પર પ્રસન્ન

૧. તેણે અદ્વ્ય રહ્યાં રહ્યાં જ કહ્યું:- “માગ ! માગ ! તારી
ચ્છા હું પૂરી કરીશ.”

શોભનીએ આળુઆળુ નજર ફેરવી. ‘કાણ એ બોલ્યું ?’
તે મને પ્રશ્ન કર્યો.

ફરી પાછા એજ શબ્દો આવ્યા:- “માગ ! સતિ ! જે
પગલું હોય તે માગી લે ! હું તારી સતી ભકિત પર પ્રસન્ન
જ છું !”

શોભનીને નિશ્ચય થયો કે જરૂર દેવી બોલી રહી છે. એણે
થ બોલ્યા. કહ્યું:-

“મારા પિતાને હું માત્ર એક જ સંતાન છું. હું મરી
ઈશ એટલે સંતાન શોકથી તેઓ પણ મરી જશે. માટે એમને
ત્રો આપો કે જેથી એમનો વંશ અમર રહે.”

“તથાસ્તુ !” દેવીએ અંતરિક્ષમાં જ રહી જવાબ આપ્યો.
સતી ! તારી હિમ્મત તથા અપૂર્વ પતિ ભકિત બોધ હું તને
જીવંત વરદાન આપું છું. ઇચ્છામાં આવે તે માગી લે.”

“આપ મારા પર ખરેખર પ્રસન્ન થયા હો તો હું માગું
કે મારા પતિને જીવતા કરો. તેમને સદૃશ્ય આપો.”

“તથાસ્તુ !”

દેવીના આ વરદાનની સાથે જ ચોર આળસ મરડી બેઠો
થો. બાણે કાઢ લાંબી ઊંઘમાંથી એ બગ્યો હોય તેમ બગાસું
વા લાગ્યો.

એના શરીર પરના ઘા ફાટી ગયા. ધાર્મિકવૃત્તિઓ પ્રવે-
શી હોવાથી તે સદૃશ્ય અને તેજથી ઝળહળવા લાગ્યો. શોભની
તાના પ્રિયતમને ભેટી પડી.

આ બધો બનાવ મકરધ્વજ બોધ રહ્યો હતો. ચોરને સજી-
વ થયેલો ભેતાં અને તેના પર માતાનો આશીર્વાદ ઉતરતાં તેના
ઈ ન સમાયો. એ પોતાની પુત્રીને અને જમાઈને લઈ ઘેર આવ્યો.

રાજાએ જ્યારે આ સમાચાર સાંભળ્યા ત્યારે તેના આનંદને છ
પણ પાર ન રહ્યો. પોતાના રાજ્યમાં આવી સતી સ્ત્રી પણ
રહે છે એ જોઈ તેને પરમ સંતોષ થયો. ચોરને તેણે પોતાના
રાજ્યમાં મોટી પદવી આપી અને તેને સન્માન્યો.

૧૫

અહીં વાર્તા પૂરી થઈ. વૈતાળે વિક્રમને પૂછ્યું—“કહે
વિક્રમ ! ફાંસીએ ચટ્ટો ચોર પહેલા રહ્યો શા માટે અને પછી
હર્યો કેમ ?”

વિક્રમે કહ્યું :—“ચોરની આંખમાંથી આંસુ એ માટે નીકળ્યાં
કે નગરશેઠે તેને માટે પોતાની લાખખોની દોલત રાજાને આપ-
વાની તૈયારી બતાવી હતી તેનો હું ઉપકાર કેવી રીતે વાળી
શકું ? પોતે નિરાધાર હતો. નગરશેઠનો તથા તેની પુત્રીનો ઉપ-
કાર વાળવાની તેની તાકાત નહોતી એ વિચારે તેની આંખમાંથી
આંસુ સરી પડ્યા.”

“ત્યારે પાછળથી એ હર્યો શા માટે ?” વૈતાળ વચ્ચેજ
બોલી ઊઠ્યો.

“જ્યારે એણે જોયું કે સ્ત્રી મારો મરણકાળ સમીપ આવ્યો
છે એ જાણવા છતાં પણ મને ચલાય છે અને મારી પાછળ
સતી થવા ઇચ્છે છે એમાં દાશરની કાષ્ઠ ગહન લીલા જ સમાયલી
છે. કયો બનાવ ક્યારે બનશે તે કાઢથી પણ કળાતું નથી. ન
ધારેલી વાત બની જાય છે. રાજાએ, શ્રીમન્તો અને અમીરોના
માર્ગાં પાછા વાળનારી એક સુંદરી મારા જેવા એક અદના,
પાપી, ખૂનીચોરના પર મોહી પડી છે એ પણ વિધિની વિચિ-
ત્રતા જ છે ને ? કામનો પણ પ્રભાવ ગણી શકાયને ? આવો
વિચાર આવતાં જ તેના મુખ પર હાસ્ય ફરક્યું અને તે હસી પડ્યો.”

રાજાના આ ખુલાસાથી વૈતાળની હજાસા તૃપ્ત થઈ. પણ
રાજાએ પોતાનું મૌન તોડેલું હોવાથી શરત મુજબ તે તેના
ખભા પરથી ઉડી ગયો અને ઝડ પર લટકવા લાગ્યો.

યોગગુટિકા

[૧૪]

[વૃક્ષમ પાછો સ્મશાનમાં દોડ્યો. વૃક્ષ ઉપરથી શબને જીતાર્યું અને તેને પોતાની ખાંધે નાંખી ઝડપથી ચાલવા લાગ્યો.

રાજા થોડેક દૂર ન ગયો ત્યાં તે શબમાં ધૂપાયેલો વૈતાળ બોલ્યો—“હે રાજા ! હું તારો થાક ઉતારવા એક અદ્ભુત વાત કહી સંભળાવું છું, જે તું સાંભળ.”

અને વૈતાળે વાર્તા કહેવા માંડી.

કુસુમાવતી નામની નગરીમાં સુવિચાર નામના રાજાનું રાજ્ય તપતું હતું. આ રાજા નામ મુજબ જ ગુણો ધરાવતો હતો. એને અન્દ્રપ્રભા નામની એક અતિ સ્વરૂપવતી પુત્રી હતી.

એક દિવસે અન્દ્રપ્રભા પોતાની સખીઓ સાથે ઉદ્યાનમાં ફરવા માટે ગઇ. રાજકુવરી ઉદ્યાનમાં આવવાની હોવાથી સેવ-

કોએ પ્રથમથી જ ઉદ્યાનમાં કોઇ પુરુષ પ્રવેશી ન શકે એવી વ્યવસ્થા કરી રાખી હતી. તોપણ એ બાગમાં મનઃસ્વામી નામનો એક તેજસ્વી બ્રાહ્મણ રહી જવા પામ્યો હતો. એ જુવાન ફરતો ફરતો થાકી ગયો હતો એટલે એક વૃક્ષની આડમાં એણે ઢાંબાવી દીધું હતું. દૈવયોગે રાખના સેવકોની નજરેથી એ બચી ગયો હતો.

રાજકન્યા સખીઓ સાથે બાગમાં આવી પહોંચી. સરએ સરખી જુવાન સ્ત્રીઓ હતી. પૂરી સ્વતંત્રતા અને વળી બાગમાં કોઇ નહોતું એટલે તેમણે આનંદની સાથે રમત શરૂ કરી. ઘડીમાં તેઓ છૂપાવાની રમત રમતી તો ઘડીમાં કોઇ નાટક ભજવતી, તો ક્યારેક સુંદર પુષ્પો વીજુવાની શરત રમતી. આમ આ સ્ત્રીઓ આનંદમાં ચકચર બની વિહાર કરી રહી હતી.

અન્દ્રપ્રભા સખીઓ સાથે બાગમાંનાં પુષ્પો ચુંટતી ચુંટતી જ્યાં મનઃસ્વામી સૂતો હતો ત્યાં આવી પહોંચી. ઝાંઝરના ઝમકારથી અને સ્ત્રીઓની વિનોદ-મસ્કરીના અવાજથી તે બગી પડ્યો અને તરત જ ઊઠી ઊભો થઇ ગયો.

એણે સામે જોયું તો સાક્ષાત રતિરાણી જેવી કોઇ સુંદરીને પોતાની સન્મુખ ઊભેલી જોઇ. જુવાન બ્રાહ્મણ અન્દ્રપ્રભાનું અપૂર્વ રૂપ જોઇ મોહાંધ બની ગયો. તેને પોતાનું ભાન ન રહ્યું. એ વિચારવા લાગ્યો-તેજની મૃતિ સમી, કામદેવની પ્રિયતમા સમી રતિ અહીં ક્યાંથી ? કે શું એ કોઇ વનદેવી છે કે પછી કોઇ યોગ-બ્રાહ્મ થયેલી અસરા છે ? બ્રાહ્મણ આ રૂપરાશિને જોઇ વિચાર ઝોલે ચઢ્યો.

અન્દ્રપ્રભાની પણ આજ સ્થિતિ થઇ. બ્રાહ્મણ જુવાનનું કામદેવ જેવું તેજસ્વી રૂપ જોઇ એ મોહાંધ બની ગઇ. પોતા-પણ ભૂલી જ્યાંની ત્યાં જ એ અવાચક બની ગઇ.

મનઃસ્વામીની અને અન્દ્રપ્રભાની દ્રષ્ટોદ્રષ્ટ મળી. બન્ને

એકબીજાની સામે જ શણે સુધી જ્ઞાનભક્તી બેઠ રહ્યા.

પણ તે પછી બ્રાહ્મણ યુવાન પોતાની જાતને સંભાળી શક્યો નહિ. જે રૂપ એણે જોયું હતું તેના મોહમાં જ એ અંજાઈ ગયો. એની આંખે અંધારા આવ્યા. અનેક વિચારો એક સામઢા ઘૂમી વળ્યા. અને તે પછી તરતજ એ મૂર્છા ખાઈ જમીન પર ઢળી પડ્યો.

રાજકન્યાની સ્થિતિ પણ વિષમ બની ગઈ. એના અંગે-અંગમાં કામદેવનો પ્રવેશ થયેલો હોવાથી અને બ્રાહ્મણ યુવાનમાં તેનું ચિત્ત ચોંટલું હોવાથી તે થરથર કંપવા લાગી. એની સખીઓએ તેને પકડી લીધી, નહિ તો એ પણ પડી જાત. સખીઓ રાજકુંવરીને પાલખીમાં સુવાડી મહેલમાં લઈ ગઈ.

થોડી વારે બ્રાહ્મણ યુવાનની મૂર્છા વળી, એ ઊઠીને ઊંડો થયો. જોયું તો ત્યાં કોઈજ નહોતું. જે અદ્ભુત દેવાંગના તેણે જોઈ હતી અને જેના તેજમાં અંજાઈ તે એભાન થયો હતો તે દેવાંગના ત્યાંથી અદ્રશ્ય થઈ ગઈ હતી યુવાનના શોકનો પાર ન રહ્યો. તેનું હૃદય રાજકન્યાને જ ઝંખવા લાગ્યું. ગમે તે ઉપાયે તેને મેળવવી જ એવો તેણે દ્રઢ નિશ્ચય કર્યો.

આ બાજુ રાજકન્યાની સ્થિતિ પણ વિષમ થઈ પડી હતી. બ્રાહ્મણ યુવાનનું ચિત્ત તેના હૃદયમાં વસી ગયું હતું. કામદેવ તેના અંગેઅંગને બાળી રહ્યો હતો. એ રાત દિવસ બ્રાહ્મણનું જ સ્મરણ કરવા લાગી.

મનઃસ્વામીએ વિચાર કર્યો.—હું બ્રાહ્મણ છું. અને એ રાજકુંવરી છે. એના અને મારા લગ્ન અસંભવિત છે. અરે એ વાત જવા દઈએ તો પણ તે રાજની કન્યા છે અને હું એક ભિક્ષુક બ્રાહ્મણ છું. રાજ પોતાની પુત્રી મને આપે જ કેવી રીતે ? તો પછી શું જે સુંદરીને ચિત્તમાં રાખી છે તેને વિસારી દેવી ?

જે લલિતાંગીને જોઈ છે, જેને જોતાં જ આંખો અને હૃદય પર-
વશ બન્યા છે એવી એ સુંદરીને લૂલી જ જવી. ના. ના. એમ
થઈ શકે નહિ. હું એને મેળવીશ જ. મારા ગુરુ મૂળદેવ અવશ્ય
મને રસ્તો બતાવશે.

મન:સ્વામી પોતાના ગુરુ મૂળદેવના આશ્રમે ગયો. મૂળ-
દેવ સ્વામી એક સિદ્ધ પુરુષ હતા. જાતજાતની અનેક વિદ્યાઓ
તેમના હસ્તમાં હતી. પોતે એક કુશળ મુસદ્દી હતા તેટલા જ
તેઓ બુદ્ધિશાળી અને વિદ્વાન પણ હતા.

મન:સ્વામીએ મૂળદેવને પ્રણામ કર્યા.

સ્વામીએ પૂછ્યું:— “કેમ બચ્યા ! આમ ઉદાસ કેમ છે ?
શું કંઈ નવો બનાવ બન્યો છે ? કોઈએ શાસ્ત્રાર્થમાં તને દરાવી
નીચું જોડાવ્યું છે કે પછી કોઈએ તારું અપમાન કર્યું છે ? ”

મન:સ્વામીએ હાથ જોડી કહ્યું:— “ ગુરુજી ! એમાંનું
કંઈજ નથી. ”

“તો પછી તારી સ્થિતિ આવી કેમ થઈ ગઈ છે ? તારો
ઉત્સાહ ક્યાં છે ? જે વાત હોય તે નિશંકપણે મારી આગળ
રજી કરી દે. ”

મન:સ્વામીએ આખી વાત ગુરુ આગળ પ્રકટ કરી દીધી.
એ બોલ્યો:— “ ગુરુજી ! એ રાજકન્યાએ મારા મનને હરી લીધું
છે. હું તેને મેળવવા માગું છું. આપ મને એ મેળવી આપો.
હું આપનો ગુલામ થઈ રહીશ. ”

ગુરુ હસી પડ્યા. બોલ્યા:— “ બચ્યા ! એમાં તે શી મોટી
વાત છે ? તારું કામ હું કરી આપીશ. ”

મન:સ્વામીનો હર્ષ સમાધો નહિ. ગુરુના શબ્દો પર તેને
વિશ્વાસ હતો. એ તરતજ આનંદના આવેગમાં આવી ગયો

અને ગુરુની આગળ લાંબો થઇ પગે લાગ્યો.

એ પછી સ્વામીએ એ ગુટિકા-ગોળી પોતાની ઝોળીમાંથી કાઢી અને કહ્યું:—“આ ગોળી જ તારું કાર્ય સાર્થક કરી આપશે.”

મન:સ્વામી આશ્ચર્ય પામી ગયો. બોલ્યો:—“કેવી રીતે?”

“શાન્તિ રાખ!” ગુરુએ કહ્યું:—“આ ગોળી અપૂર્વ યોગ-બળે તૈયાર કરવામાં આવી છે. એ સ્ત્રીને પુરુષ અને પુરુષને સ્ત્રી બનાવી શકે છે. જીવાનને વૃદ્ધ, વૃદ્ધને જીવાન કરી દેવાની તાકાત એનામાં છે.”

અને એમ કહીને ગુરુએ એમાંની એક ગુટિકા પોતાના મુખમાં મૂકી દીધી. તત્કાળજ તેઓ વૃદ્ધના રૂપમાં ફેરવાઇ ગયા.

તેમણે બીજી ગુટિકા મન:સ્વામીને આપી અને મોઢામાં મૂકી દેવાનું જણાવ્યું. એ ગુટિકાના પ્રતાપથી મન:સ્વામી એક સુંદર કન્યાના રૂપમાં ફેરવાઇ ગયો.

મૂળદેવ મહારાજ કન્યાના રૂપમાં મન:સ્વામીને લઇ અન્દ્ર-પ્રભાના પિતાના રાજદરબારમાં ગયા.

રાજાએ વૃદ્ધ મહામાને જોઇ નમસ્કાર કર્યા અને આગમનનું કારણ પૂછ્યું.

વૃદ્ધે કહ્યું:—“મહારાજ ! આપનું એક કામ પડ્યું છે?”

“શું કામ છે ? ફરમાવો. જે હશે તે પાર પાડીશ.”

“હું ગંગાની પેલી પારના ગામમાં રહું છું. એક દિવસે હું મારા પુત્રની થનાર વહુને મારે ઘેર તેડી લાવવા માટે તેને ગામ ગયા હતા. એટલામાં પાછળથી ગંગામાં ભયંકર વ્રર આવ્યું અને ગામમાં મોટું ભંગાણુ પડ્યું. મારી સ્ત્રી તથા પુત્ર ક્યાંક ચાલ્યા ગયા છે. તેઓ ક્યાં ગયા છે તેની મને ખબર નથી. તેમને શોધવા માટે હું આ મારી ભાવિ પુત્રવધૂને લઇને

નીકળ્યો છું. ફરતાં ફરતાં અહીં તમારા રાજ્યમાં આવી ચઢ્યો છું. આપની ન્યાય અને નીતિના મેં વખાણુ સાંભળ્યાં છે અને આથી જ મારી ભાવિ પુત્રવધૂને હું આપની પાસે મૂકી જવા માગું છું. કારણ દેશેદેશ લષ એની સાથે રખડવામાં એક પ્રકારનું જોખમ છે. હું આવું ત્યાં સુધી આપ તેનું સંરક્ષણ કરો.”

વૃધ્વની આ વાત સાંભળી રાખ વિચારમાં પડ્યો. આ સુંદર તરુણ સ્ત્રીને હું મારી પાસે શી રીતે રાખું ? તો પણ ના કહેવાની તેની હિંમત ચાહી નહિ. કદાચ વૃદ્ધ શ્રાપ આપી દેતો ? આમ વિચારી એ બોલ્યો:-

“ઠીક, મહારાજ ! આપની આજ્ઞા મારે કબ્જલ છે.”

એણે તરતજ પોતાની પુત્રીને બોલાવી અને કહ્યું:-“પુત્રી ! આ બ્રાહ્મણના પુત્રની વહુ છે. એને તું તારી પાસેજ રાખજે. અને તેના સ્વ-એસવાની તથા ભોજન વગેરેની વ્યસ્થા કરજે !”

પિતાની સ્વચના થતાં જ અંદ્રપ્રભા એ બ્રાહ્મણ કન્યારૂપે રહેલા મનઃસ્વામીને પોતાના અંતપુરમાં લઈ ગઈ. આ બાળુ વૃદ્ધ બ્રાહ્મણના રૂપમાં રહેલા મૂળદેવે પણ આનંદ પામી રાજ પાસેથી વિદાય લીધી.

થોડાંક જ દિવસોમાં અંદ્રપ્રભા અને બ્રાહ્મણ કન્યાનો જીવ મળી ગયો. કન્યારૂપે રહેલાં મનઃસ્વામીએ રાજકન્યાનો એટલો તો પ્રેમ જીતી લીધો કે રાજકન્યાને તેના વગર ભોજન પણ ભાવવા ન લાગ્યું. બન્ને સાથેજ ફરતાં ફરતાં, સાથેજ સૂતા, સાથેજ જમતાં.

એક દિવસે રાત્રિના સમયે પથારીમાં સૂતા સૂતા અંદ્રપ્રભાએ નિસાસા નાખવા માંડ્યા. બ્રાહ્મણ કન્યા તેની પાસે જ સૂતી હતી. રાજકુમારીને વ્યાકુળ ચિત્તવાળી જોઈ તેણે પૂછ્યું:- “જહેન ! તું આમ મનમાં શા માટે બળી રહી છે ? તને શેતું દુઃખ છે ?”

પરન્તુ રાજકન્યા મૌન જ રહી.

બ્રાહ્મણ કન્યાએ ફરી પૂછ્યું:- “તું જો તારા અંતરની વાત મને કહેશે નહિ તો હું અન્નજળનો ત્યાગ કરીશ.”

રાજકન્યાને હવે ઉપાય જ નહોતો એણે એક ઊંડો નિશ્વાસ નાંખ્યો અને બોલી:- “મારી પ્રિય સખી ! વાત જુદી જ છે. મારી પીડા શારીરિક નથી પણ માનસિક છે. અને એ મટી શકે એમ નથી.”

“તારી પીડા હું દૂર કરવા પ્રયત્ન કરીશ. ગમે એ વાત હોય પણ તું મને એ વિશ્વાસથી કહે. શું તને મારા પર અવિશ્વાસ છે ?”

“ના. જરાય નહિ. તું તો મારી પ્રિય સખી છે. મારા હૈયાની વાત તને ન કહું તો કોને કહીશ. સાંભળ, એક દિવસે હું મારા ઉદ્યાનમાં સખીઓની સંગે સહેલ કરવા ગઇ હતી. ત્યાં મેં એક તરૂં સુંદર બ્રાહ્મણ યુવાનને જોયો. એને જોતાં જ હું ભાન ભૂલી ગઇ. તેની મનોહર છબી મારા હૃદયમાં અંકાય ગઇ. હું તેના મૃગચન્દ્રનું પાન કરવા એકી ટશે જોઇ રહી. બ્રાહ્મણ યુવાન પણ મને જોતાં જ પોતાની ભુદ્ધિ ગુમાવી બેઠો. મારા જેવી જ તેની પણ દશા થઇ અને એ તરત જ બેભાન થઇ જમીન પર પડ્યો. હું પણ બેભાન થવાની આણી પર હતી. ત્યાં તો મારી સખીઓએ મને ઉંચકી લીધી અને સેવા વગેરે કરી અહીં આણી. ત્યારથી જ એ યુવાનને મેં મારું હૃદય સમર્પ્યું છે. તેનું સ્વરૂપ મારી નજર આગળ રમી રહ્યું છે. ખાવા પીવામાં પણ મારું ચિન્ત લાગતું નથી. તેનું નામ ઠેકાણું મળતું નથી. નહિ તો હું તેની તપાસ પણ કરાવું. મારા અંતરમાં વિરહાનળ એટલો તો પ્રચન્ડ રીતે બળે છે કે મને કંઇ જ સ્વપ્નતું નથી. આ છે મારી પીડા.”

કન્યાના રૂપમાં રહેલો મનઃસ્વામી પોતાની પ્રિયાના આ પ્રેમભર્યા શબ્દો સાંભળી આનંદમાં આવી ગયો. પોતાની પ્રિયાનું મન હજી પણ તેનામાં જ રમી રહ્યું છે અને તેના વિરહમાં એ બળે છે તે જોઈ એને પરમ સંતોષ થયો. આવી અપૂર્વ સુંદરીનો પ્રેમ તેણે જીતી લીધો છે તે જાણી તે પોતાની જાતને કૃતાર્થ માનવા લાગ્યો.

એણે કહ્યું:—“પ્રિય સખી! જો તને હું તારો એ પ્રિતમ મેળવી આવું તો તું મને શું આપશે?”

“હું તારી સેવિકા થઈને રહીશ.” રાજકન્યાએ જવાબ આપ્યો.

“એ કદાચ અહીંજ હોય તો?”

“તો હું એને તત્કાળજ પ્રેમથી આલિંગન કરી દઉં. તેને મારી સમીપજ રાખું અને બહાર જવા જ ન દઉં.”

આ સાંભળી કન્યાએ પોતાના મુખમાંથી પેલી યોગગુટિકા બહાર કાઢી લીધી. અને પોતાના મૂળ સ્વરૂપમાં તે ત્યાં જીતી થઈ ગઈ.

મનઃસ્વામી બોલ્યો:—“પ્રિયા! મારી પણ આવીજ સ્થિતિ છે. મેં તને જ્યારથી જોઈ હતી ત્યારથી મારે મન તારામાં જ રમી રહ્યું હતું. એક ક્ષણનું પણ મને ચહેન પડતું નહોતું. પ્રેમાગ્નિ મને બાળી રહ્યો હતો. પરિણામ એ આવ્યું કે તારી સમીપ રહેવા માટે મારે આ બ્રાહ્મણ કન્યાનું રૂપ લેવું પડ્યું. આ મારા ગુરુની કૃપાનું ફળ છે. હે કામળાંગી! ચાલ, આપણે દિવસો સુધી જે વિરહવેદના સહન કરી છે અને જેમાં આપણે બળી રહ્યા છીએ તેને દૂર કરીએ. તારા શિતળ મીઠાં અશ્વત જેવા કામળ દેહથી મારા આત્માને તૃપ્ત કર. મને આલિંગન આપ કે જેથી પ્રેમના અગ્નિમાં બળી બળીને કૃષ થયેલો મારો

દેહ નવજીવન પ્રાપ્ત કરે. એનામાં સંજીવની આવે અને તે પાછો.. પ્રથમની જેમજ પ્રકુલિત બને.

રાજકન્યાએ પોતાના પ્રિયતમને જ્યારે પોતાની સન્મુખ જ આવા વચનો ઉચ્ચારતાં જોયો, ત્યારે તે તરતજ રનેહ, આશ્ચર્ય અને લજ્જાવશ બની ગઇ. પરન્તુ તે પછી તરતજ પ્રેમના આવેશમાં આવી જઇ પોતાના પ્રિયતમને ભેટી પડી. મનઃસ્વામીએ એક ગાઢ, દીર્ઘ અને પ્રેમપૂર્ણ આલિંગનથી તેનો સત્કાર કર્યો. બન્ને કેટલાક સમય સુધી આમ આલિંગન બદ્ધ જ રહ્યા.

એ પછી તેજ રાત્રિએ બન્નેએ ગાંધર્વ લગ્ન કર્યાં અને આનંદપૂર્વક રતિઉત્સવ ઉજવ્યો.

તે દિવસથી મનઃસ્વામી દિવસે મુખમાં ગુટિકા રાખી બ્રાહ્મણ કન્યાના રૂપમાં રહેતો અને રાત્રિના ગુટિકા કાઢી પુરુષ થઇ જતો. આમ બન્ને એકબીજાના સાંનિધ્યમાં આનંદથી રહેવા લાગ્યા.

આ પ્રમાણે કેટલાક દિવસો પસાર થઇ ગયા. એટલામાં રાબના પ્રધાનને ત્યાં તેના પુત્રના લગ્ન નીકળ્યાં. પ્રધાનના અતિ આગ્રહને વશ બની રાજ પોતાના પરિવાર સહિત લગ્નમાં ગયો. એ લગ્નમાં રાજકન્યાની સાથે મનઃસ્વામી પણ કન્યાના રૂપમાં ગયો હતો.

મનઃસ્વામી કન્યા રૂપ-રંગમાં મોહક હતી. તેનું અપૂર્વ દેહલાલિત્ય અને તેની મોહક ઉભરાતી જીવાની જોઇ પ્રધાનપુત્ર પોતાનું ભાન ભૂલી ગયો. જેની સાથે તેના લગ્ન થયા હતાં તે નવવધૂને પણ એ ભૂલી ગયો. એ બ્રાહ્મણ કન્યાની જ ઝંખના કરવા લાગ્યો.

તેને ખાવાપીવાનું ભાન ન રહ્યું. પ્રેમનો નશો એટલો તો..

પ્રબળ બની ગયો કે પ્રધાનપુત્ર પોતાપણું પણ ભૂલી ગયો. એ મનમોહક, પ્યારી છળી જ તેની સન્મુખ રાતદિન રમવા લાગી.

લગ્ન વીતી ગયા. રાજ પરિવાર સહિત પોતાને ઘેર આવ્યો. આ બાબુ જેમ જેમ દિવસો પસાર થતાં ગયા તેમ તેમ પ્રધાન પુત્રની સ્થિતિ વધુ ને વધુ બગડતી ગઈ. એ દિવસે કૃષ્ણ થતો ગયો. કામાગ્નિ તેને વધુ ને વધુ બાળતો ગયો. પિતા-માતા પુત્રની આ દશા જોઈ ચિન્તામાં ફૂળી ગયા.

તેમણે પુત્રને તેનું દુઃખ પૂછ્યું. પ્રથમ તો પુત્રે ઘણી આનાકાની કરી પરંતુ અંતે આકરા સોગંદથી તેણે પોતાની ઇચ્છા કહી દીધી. એ બોલ્યો-રાજકન્યાની પ્રિય સખી કે જે બ્રાહ્મણ કન્યા છે તેનામાં મારો મનડો ચોંટ્યો છે. મારા લગ્ન તેની સાથે થશે નહિ, તો હું આપઘાત કરી મરી જઈશ.”

અને આ સાંભળતાંની સાથે જ માતા-પિતા આશ્ચર્યથી ચોંકી ઊઠ્યાં. બોલ્યો-“આ શું બોલે છે? બ્રાહ્મણ કન્યા સાથે આપણા સંબંધ થઈ શકે ખરો? આવો વિચાર તને ક્યાંથી સ્વપ્ન્યો. તું કહે તેની સાથે તારા લગ્ન કરે” પણ આ વિચાર તું કાઢી નાંખ.”

પરંતુ પુત્ર એકનો બે ન થયો. એણે કહ્યું:-“બીજી બધી મારી બહેન બરાબર છે. હું તો એને જ પરણીશ. નહિ તો જીવ કાઢી નાંખીશ.”

પુત્રની આ હઠથી માતા-પિતા ચિંતામાં ફૂળી ગયા. શું કરવું તેની તેમને સમજ જ ન પડી. આ બાબુ પુત્ર વધુ ને વધુ ગળાતો ગયો. તે એટલે સુધી કે કામની છેલ્લી અવસ્થાએ તે આવી પહોંચ્યો.^૧

૧. આ છેલ્લી અવસ્થા તે મરણ દશા. કામશાસ્ત્રકારે કામની દશ અવસ્થા ગણાવી છે-૧-વિરહાવસ્થા ૨. સંતાપાવસ્થા ૩. ભયતાવસ્થા ૪. વિપાદાવસ્થા. ૫. સંકટાવસ્થા. ૬. વિષયદ્વેષ ૭. ઉન્મત્તદશા ૮. ચિન્તાવિભ્રમદશા ૯. મૂર્છા-

પ્રધાન ગભરાયો. પુત્રની અન્તિમ અવસ્થા જોઈ એ રાજા પાસે દોડ્યો. કહ્યું:—

“મહારાજ આપના ચરણોમાં મારી એક વિશ્વસિ છે.”

“શી?”

“આપને ત્યાં રહેલી ગ્રાહણ કન્યા પર મારો પુત્ર આસક્ત થયો છે. અત્યારે એ કામની છેલ્લી દશા ભોગવી રહ્યો છે. એને બચાવો. એ કન્યા મારા પુત્રને આપો તોજ એનો જીવ બચશે.”

પ્રધાનની માંગણીથી રાજા વિચારમાં પડી ગયો. આમ તે કેવી રીતે થાય? તેના મને તેને કહ્યું—વૃષ્ઠ ગ્રાહણને દગો કેવી રીતે કરાય? એકની સ્ત્રી બીજને આપી શકાય ખરી? રાજાએ પ્રધાનની આ વાતને હસવામાં ઉડાવી કાઢી અને તેને પાછો કાઢ્યો.

નિરાશ થઈને પ્રધાન પાછો આવ્યો. પુત્રની ચિન્તાથી તેનું શરીર પણ આધિશ્વર બની ગયું હતું. એણે પણ ખાવાપીવાનું ત્યજ દીધું.

રાજ્યના કેટલાક કારભારીઓને આ બનાવની ખબર પડી. અમલદારોને લાગ્યું કે પ્રધાનપુત્રનો જીવ બચાવવો જ જોઈએ. કારણ, પ્રધાનપુત્ર મરણ પામે તો તેના શોકથી પ્રધાન પણ જરૂર મરવાનો જ અને પ્રધાનના મરણથી રાજ્યને પણ ધોડકો લાગવાનો જ. પ્રધાન ન્યાયી, મિલનસાર, સારાસારને સમજનારો અને ગુણી હતો. આવા પ્રબ્રિય પ્રધાનના મરણથી રાજ્યનો નાશ થાય એ નક્કીજ હતું. એટલે તેમણે રાજાને

વસ્થા ૧૦ મરણ દશા. આ છેલ્લી અવસ્થા એ કામની અન્તિમ અવસ્થા છે. સ્ત્રી-પુરુષોનાં કુસુમ સરખાં કામળ તથા જોતજોતામાં દુઃખથી ફાટી જાય તેવા હૃદયોને વિયોગવસ્થામાં માત્ર આશાનો તાંતણુંજ જીવતાં રાખી શકે છે. એ આશાનો ભંગ થતાં અથવા તેની સંભાવના નહિ કરવાથી સહજમાં તે ફાટી જાય છે અને મરણની છેલ્લી અવસ્થાને પામે છે.

મનાવવાનું નકકી કર્યું.

બધા રાજ પાસે ગયા અને બ્રાહ્મણ કન્યાના લગ્ન પ્રધાન પુત્રની સાથે કરવા તેને પ્રાર્થના કરી.

રાજ બોલ્યો :—“પ્રધાનને ગુમાવવા કે તેનું અહિત થાય એવું હું જરા પણ ઇચ્છતો નથી. એમાં હું રાજ જ નથી. પરંતુ મારે ત્યાં બ્રાહ્મણ જે કન્યાને મૂકી ગયો છે તેની સાથે એના લગ્ન કેવી રીતે કરાય? એના વિશ્વાસનો હું ભંગ કેવી રીતે કરી શકું? વળી એ બીજાની વહુ તરીકે પણ નકકી થયેલી છે, એટલે એને બીજાની સાથે પરણાવી પણ કેમ શકાય?”

“જો આપ એમ ન કરી શકશો તો પ્રધાનપુત્ર કે પ્રધાન ભચી શકશે નહિ. અને પ્રધાન જતાં રાજ્યને નુકશાન થવાનું.”

“હું એ સમજી શકું છું. તો પણ મારા હાથ બંધાય ગયા છે. હું પોતે પણ નથી સમજી શકતો કે મારે આ વખતે શું કરવું જોઈએ? તમારામાંથી કોઈ યોગ્ય માર્ગ બતાવો તો હું તે અનુસરવા તૈયાર છું.”

કારભારીઓમાંનો એક કારભારી ઠરેલ અને બુદ્ધિશાળી હતી. તે બોલ્યો :—“મહારાજ ! એક માર્ગ છે.”

“કયો?” રાજ તરતજ બોલી ઊઠ્યો.

“કન્યાને તમે પ્રધાનપુત્રની સાથે પરણાવી દો. બ્રાહ્મણ આવી કન્યા માંગે ત્યારે તેને કહી દેજો કે તમારી ઘણી વાટ જોઈ પણ તમે પાછા ન ફર્યા એટલે એને બીજે પરણાવી દીધી છે. એ કદાચ ગુસ્સે થાય—કોંઈ ભરાય તો એના પુત્ર માટે બીજી સુંદર વહુ લાવી આપજો. એને જમીન—જગીર આપજો. એ સંતુષ્ટ થઈ જશે.”

રાજને આ ઉપાય ગમી ગયો. ઘણાં દિવસો થઈ ગયા છે એટલે કદાચ વૃદ્ધ રસ્તામાં જ મરી ન ગયો હોય તેની પણ

શ્રી ખાત્રી ? તેથી રાજાએ તેને પ્રધાનપુત્રની સાથે જ પરણાવી દેવાનું યોગ્ય ધાર્યું.

રાજાએ મનઃસ્વામી કન્યાને બોલાવી અને પોતાનો આ વિચાર જણાવ્યો.

બ્રાહ્મણ કન્યાના રૂપમાં રહેલા મનઃસ્વામીએ કહ્યું :-
“મહારાજ ! આપ રાજા છો. ધારો એ કરી શકો છો. તમારી આજ્ઞાનો મારાથી લોપ થઈ શકે નહિ. અને જો લોપ કરું તો તમે મારા પર બળબળરી પણ કરી શકો એમ છો. કારણ હું નિરાધાર-નિઃસહાય છું.”

“શ્રી અતિ સુંદર હોય તો તેનો ધર્મ સુંદરતાથી નાશ પામે છે. બ્રાહ્મણનો ધર્મ રાજસેવાથી નાશ પામે છે. ધનનો નાશ અધર્મના આચરણથી થાય છે અને ગાયનો નાશ ચારાને માટે દૂર અરણ્યમાં રાખવાથી થાય છે. હું આપની આજ્ઞા માનીશ. કારણ, આપ મારા પાલક છો-મારા પિતા સમાન મહારાજ છો. પરંતુ મારી એક શરત છે.”

“કઈ ?”

“હું પ્રધાનપુત્રની સાથે લગ્ન કરીશ ખરી. પણ હું બ્રાહ્મણ છું. તે ગમે તેવો તોપણ ક્ષત્રિય. તેણે પ્રથમ છ મહિના સુધી સર્વ યાત્રાઓ કરી શુદ્ધ ધર્મ આવવું પડશે. તે પછી જ હું તેની સંગિની બનીશ. તે બાદ જ અમે પતિ-પત્ની કહેવાઈશું.”

રાજાએ પ્રધાનપુત્રને બ્રાહ્મણ કન્યાની આ શરત જણાવી. પ્રધાનપુત્રે આ શરતનો તરતજ સ્વીકાર કરી લીધો. પોતાની મનમોહિની હવે તેને પ્રાપ્ત થશે જ એવા વિચારથી તેને કંઈક શાન્તિ વળી. તેના મૃતઃપ્રાય થયેલા જીવમાં નવજીવનનો સંચાર થયો.

રાજાએ બ્રાહ્મણ કન્યાના લગ્ન પ્રધાનપુત્રની સાથે કર્યા. પ્રધાનપુત્રે પોતાની આ પ્રિયતમાને પોતાની પ્રથમ સ્ત્રીની પાસે એકાન્ત લવનમાં રાખી અને યોગ્ય અવસ્થા કરી શરત પાળવા તે તીર્થયાત્રાએ નીકળી પડ્યો.

મનઃસ્વામી સ્ત્રીના રૂપમાં પ્રધાનપુત્રની પ્રથમ સ્ત્રીની સાથે જ રહેવા લાગ્યો. પ્રધાનપુત્રની આ સ્ત્રી નવોઢા હતી. તેનું યૌવન ખીલતું હતું. પતિના સુખનો તેને લાવો મળ્યો નહોતો. લગ્નના માયરામાં જ પતિ ખીજી સ્ત્રી પર આસક્ત થઈ ગયો હતો અને તેને પરણવાની રદ લઈ બેઠો હતો એટલે તેને પતિ તરફથી જે પ્રેમ મળવો જોઈએ તે મળ્યો નહોતો. પરિણામે તે મનમાં ને મનમાં જ પ્રેમાગ્નિથી બળી રહી હતી.

મનઃસ્વામીએ આ સ્ત્રીનો પ્રેમ જીતી લીધો. એ જ્યાં જાય ત્યાં એ જતો. એની સાથે જ ખાવું-પીવું, સ્વપ્ન-એસવું તેણે શરૂ કરી દીધું. સ્ત્રી પણ તેને પોતાની શોક ન ગણતાં બહેન જેવી જ ગણતી હતી. બન્ને વચ્ચે ટૂંક સમયમાં જ અપૂર્વ પ્રેમ બંધાયું ગયો.

એક દિવસે રાત્રિનો સમય હતો. શિતળ અને મધુર આંદની વરસી રહી હતી. વસંત ઋતુ હતી. રાતા પલ્લવના ગુચ્છથી નમેલા આમ્રવૃક્ષો ડોલી રહ્યા હતા અને એમનું એ ડોલન તરણ સ્ત્રીઓના મનમાં કામેચ્છા જન્માવી રહ્યું હતું.

ઘરનાં માણસો નિદ્રાવશ થઈ ગયા હતા. પૂર્ણ એકાન્ત હતું. આવે સમયે શયનગૃહમાં પ્રધાનની પ્રથમ પત્ની અને મનઃસ્વામી કન્યા એક પલંગ ઉપર સુતાં સુતાં વાર્તા-વિનોદ કરી રહ્યા હતાં.

વાર્તા ધીરે ધીરે રસિક સ્વરૂપ પકડતી ગઈ. શૃંગાર-ભોગ-વિલાસ અને પ્રેમની વાર્તા થવા લાગી. પ્રધાનપુત્રની પત્નીનું ચિત્ત ધીરે ધીરે એ વાર્તાના પ્રભાવથી કામને વશ બનતું ગયું.

એ કામાતુર થઇ ગઇ. અધરામાં પૂરું પવનની ઉન્મત્ત લહરીઓએ તેના કામાગ્નિને એકદમ ઉજ્જેરી મૂક્યો.

એ બોલી બીઠી:-“પ્રિય સખી ! મારું આખું શરીરકોષ દારૂણ વેદનાથી બળે છે. દેહ કપી બેઠે છે. રોમાંચ થાય છે. ઝીણી દ્રુબરી પણ આવ્યા કરે છે. આમ શાથી થતું હશે ? મારું ચિત્ત અકલ-વિકલ કેમ થાય છે ?”

મનઃસ્વામીએ કહ્યું:-“મારી સખી ! આ ચિન્હો તો કામ-દેવના પ્રવેશના જ કહી શકાય. તારા શરીરમાં કામ વ્યાપ્યો છે અને એટલે જ તું આટલી પરવશ બની ગઇ છે.”

“તારી વાત સાચી છે. અત્યારે મેં મારું પોતાપણું ગૃમાવ્યું છે. મારું હૃદય ચર્ણુ થાય છે. તું મારી પ્રાણપ્રિય સખી છે એટલે તને કહુંતાં હું અચકાઇશ નહિ. મને અત્યારે પુરુષની કામના થઇ છે. હું તેના વગર રહી શકતી નથી. કોઇ પણ ઉપાયથી અહીં કાંઈ પુરૂષને લઇ આવ. જેથી મારો આ અગ્નિ છુટાઇ જાય અને મને શાંતા વળે.”

“અત્યારે આ રાત્રિના સમયમાં બહાર કેવી રીતે નીકળાય અને વળી કોઇ મળે પણ કેવી રીતે ?”

“ગમે તે ઉપાયે પણ કોઇને લાવ. મારું આખું શરીર બળી રહ્યું છે.”

“હું જ ને પુરૂષ બનું તો ?”

“પ્રિય સખી ! અત્યારે મારી વેદના અસહ્ય થઇ પડી છે. મને બાળ નહિ. મારા સંતપ્ત હૃદયને વધુ ના સતાવ. તારાથી આ કામ થઇ શકે એમ ન હોય તો મને ના કહી દે હું....”

“હું ના કહીશ તો તું શું કરશે ? તું બેઠે જ અભિસાર આપે જશે એમને ?”

“ના. હું આપઘાત કરી મારું જીવન યુગાવી નાખીશ.”

“આવો ગાંડો વિચાર જવા દે. સાંભળ, મારી એક ગુપ્ત વાત આજે જ તારી આગળ પ્રકટ કરું છું.” અને એમ કહી તેણે પોતાનો ગુપ્ત ભેદ કહેવા માંડ્યો:-

“હું સ્ત્રીના રૂપમાં છૂપાયેલો પુરૂષ છું. મારું નામ મનઃસ્વામી છે. જો આ મારું મૂળ પુરૂષ સ્વરૂપ.”

અને મનઃસ્વામીએ પોતાના મુખમાંથી પેલી યોગગુટિકા કાઢી નાંખી. તરત જ એ પોતાના અસલ સ્વરૂપમાં તેની આગળ ખડો થઇ ગયો.

પ્રધાનપુત્રની પત્ની આ અજબ અને જેની આશા પણ નહોતી રાખી એવી વાત સાંભળી આશ્ચર્ય પામી ગઇ. પોતાની નજર સામે જ આ બનાવનો તેણે સાક્ષાત્કાર અનુભવ્યો. જેવા પુરૂષની એને કામના થઇ હતી તેવોજ અતિ વિશ્વાસુ, રૂપાળો અને યુવાન અલભેલો તરૂણ તેની સામે જ હતો. અંગેઅંગ કામથી વ્યાપી ગયું હતું. પૂર્ણ સ્વતંત્રતા હતી. કોઇનો ભય નહોતો. એ તરત જ મનઃસ્વામીને આલિંગી પડી. જેમ વેલ ઝાળીને લપેટાય તેમ એ તેના અંગ સાથે લપેટાઈ ગઇ. એના કંઠનો એ હાર બની ગઇ.

મનઃસ્વામીએ તેને ગાઢ આલિંગન આપ્યું. ચુમ્બનોથી, આલિંગનોથી, પ્રેમશબ્દોથી તેને વિલ્લવળ બનાવી દીધી. બન્ને પ્રેમરસમાં એટલા તો ચકચૂર બની ગયા કે રાત્રિ કયાં પસાર થઇ ગઇ તેની પણ તેમને બહુ ન પડી.

એ રાત્રિ બન્નેએ અપૂર્વ આનંદમાં જ ગાળી. તે પછી મનઃસ્વામી દિવસે સ્ત્રીનું રૂપ ધરતો અને રાત્રિના પુરૂષરૂપે રહેતો. આમ પાંચ મહિના પસાર થઇ ગયા. છઠ્ઠો મહિનો પણ અર્ધો વીતવા આવ્યો અને પ્રધાનપુત્રના આગમનનો સમય નજીક

આવ્યો એટલે મનઃસ્વામી પોતાની એ પ્રિયાનું કાંઈ ન બાંધે તેમ હરણ કરી ગયો.

આ બધા સમાચાર સિધ્ધપુરુષ મૃગદેવને મળ્યા. તેમણે વૃધ્ધ પુરુષનું રૂપ લીધું અને પોતાના પુત્ર શશીને યુવાન બ્રાહ્મણનું રૂપ લેવડાવી તેની સાથે રાજસભામાં ગયા.

રાજાએ વૃધ્ધ મહાત્માને પ્રણામ કર્યા.

મૃગદેવે કહ્યું:—“મહારાજ! આ મારો પુત્ર મને પાછો મળી ગયો છે. કૃપા કરીને મારી પુત્રવધૂ કે જેને હું આપના રક્ષણમાં મૂકી ગયો હતો તે હવે મને પાછી આપો.”

મહાત્માની આ વાત સાંભળી રાજા વિચારમાં પડી ગયો. વદને શું કહેવું તેજ એને સ્વચ્છું નહિ. એ મૌન રહ્યો.

વધ્ધે રાજાના મૌનથી ભય પામ્યો હોય એવો ભાવ બતાવ્યો. બોલ્યો:—“મહારાજ! બોલતા કેમ નથી? મારી પુત્રવધૂ મને સોંપી દો.”

રાજાએ જાણ્યું કે હવે સાચી વાત બતાવ્યા સિવાય છૂટકો જ નથી. ત્યારે તેણે કંપતા કંપતા જે વાત બની હતી તે વર્ણવી બતાવી. એ બોલ્યો:—“મહાત્મા! મારા ગુન્હા માટે હું આપની ક્ષમા માગું છું. મુશ્કેલ સ્થિતિને લઈને જ મારે આ કામ કરવું પડ્યું હતું.”

રાજાની વાત સાંભળતાં જ મૃગદેવે મહા ક્રોધ બતાવ્યો. તેણે પોતાનું આખું શરીર ક્રોધથી તપાવી લાલચોળ બનાવી દીધું. આંખના ભવાં ચઢાવી ઉગ્ર સ્વરે કહ્યું:—“રાજા! આ માટે તારે મારો શ્રાપ લેવો પડશે.”

શ્રાપની વાત સાંભળતાં જ રાજાના હાંબ ગગડી ગયા. એ ધ્રુજતાં બોલ્યો:—“મહાત્મા! મારા પર ક્રોધ કરશો નહિ.

આપ આપશે નહિ. હું આપનું શરણુ સ્વીકારું છું. આપની ઇચ્છામાં આવે તે દંડ મારી પાસેથી લઇ લો.”

મુળદેવે કહ્યું:—“એમજ હોય તો તારી પુત્રી ચન્દ્રપ્રભાને આ મારા પુત્રની સાથે પરણાવ.”

રાત્રીએ આ સ્વીકાર્યું અને શુભ દિને તેણે પોતાની પુત્રીના લગ્ન શશીની સાથે કરી દીધાં.

મુળદેવસ્વામી પુત્ર અને વહુને લઇને પોતાના સ્થાનકે ગયા.

મન:સ્વામીને આ વાતની જાણ થઈ. પોતાની પ્રિયતમાને ખીજે પરણી ગયો એ જોઇ તેને મહા શોક થયો. તે તરતજ દોડતો દોડતો સ્વામીજીના મુકામે આવ્યો.

શશી તેને સામેજ મળ્યો. મન:સ્વામીએ કહ્યું:—“ચન્દ્રપ્રભા મારી સ્ત્રી છે. મને પાછી આપ.”

શશી બોલ્યો:—“એને તો હું પરણ્યો છું એટલે એજ મારી સ્ત્રી કહેવાય. તારી ક્યાંથી થઇ?”

“ગુરુની દયાથી એની સાથે મેં ગાન્ધર્વ લગ્ન કર્યાં હતાં. એટલે એના પર મારો હકક થઇ ચૂક્યો છે.”

શશીને આ વાત સાંભળી ક્રોધ ચઢ્યો. એ બોલ્યો:—“હું અગ્નિની સાક્ષીએ તેને પરણ્યો છું. જાહેર સમક્ષ તેના પિતાએ પોતાની પુત્રીનું મને કન્યાદાન આપ્યું છે. એ મારી જ સ્ત્રી કહેવાય.”

“પણ એ મારી સ્ત્રી થઈ ચૂકી છે. તું એને પરણીજ કેવી રીતે શકે?”

આમ ચન્દ્રપ્રભાના હક્ક માટે બન્ને વિવાદે ચઢ્યા. મુળદેવે બન્નેને શાન્ત પાડવા ઘણા પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ કોઇ પણ ભત્તને

નિવેડો ન આવ્યો. બન્નેની તકરાર ચાલુ જ રહી.

અહીં વાર્તા પૂરી થઇ. વૈતાળે રાબા વિક્રમને પૂછ્યું:—
“બોલ રાબા! અન્નપ્રભાને કેાની સ્ત્રી ગણવી? મનઃસ્વામીની
કે શશીની?”

“શશીની.”

“કેમ, કેવી રીતે?”

“મનઃસ્વામીએ ચોરની જેમ રાજકન્યાની સાથે ગુપ્ત રીતે
ગાન્ધર્વ લગ્ન કર્યા હતાં. ન્યાયની દ્રષ્ટિએ આ લગ્ન સાચાં ન
કહી શકાય. જ્યારે શશીને તો રાબાએ શાસ્ત્રોક્ત રીતે બહેરમાં
પરણાવી હતી એટલે એને જ મંજૂરી મળી શકે. અન્નપ્રભા
ન્યાયની રીતે શશીની જ પત્ની કહી શકાય. મનઃસ્વામીની નહિ.”

વિક્રમે આમ કહી પોતાના ખભા તરફ નજર કરી તો
શબ્દ ત્યાં ન જણાયું. એ અદ્રશ્ય થઇ ગયું હતું.

જીમૂતવાહન

[૧૫]

રાજા પાછો શખ લેવા માટે ઝાડ પર ચઢ્યો શખને ઊતાર્યું.
અને પોતાની ખાંધ પર નાંખી તેણે ઝડપથી ચાલવા માંડ્યું.

જરાક દૂર ન ગયો ત્યાં તે શખમાં છૂપાયેલા વૈતાળ પાછો
ઘોળ્યો:- “અરે વિક્રમ! આ તું શું મહેનત કરી રહ્યો છે ?
પેલા બેગીને રાજી કરવા માટે તું શા માટે તારી કાયા તોડી
રહ્યો છે ? બે, એક સુંદર વાર્તા કહું છું તે તું સાંભળ.”

વૈતાળે વાર્તા કહેવા માંડી.

હિમાચળ પર્વત ઉપર ગાંધર્વ લોકોની એક નગરી છે. આ
નગરીમાં પૂર્વે જીમૂતકેતુ નામનો એક રાજા રાજ્ય કરતો હતો.
આ રાજા વિદ્યાધર જાતિનો હતો અને તેમાં તે શ્રેષ્ઠ હતો.

રાજાના ઉદ્ધાનમાં પરાપૂર્વતું એક વૃક્ષ ઉગેલું હતું. લોકો
આ વૃક્ષને કલ્પવૃક્ષના નામથી ઓળખતાં. અને એ હતું પણ

કલ્પવૃક્ષજ. લોકવાયકા હતી કે એની આગળ ઇચ્છિત વસ્તુ માંગવામાં આવે તો તે મળ્યા વગર રહેતી નહિ.

જમ્બતકેતુને પુત્ર નહોતો. સંતાન વગરનું ઘર તેને ખાવા દોડતું. રાણીનો ખાલી જોગો તેની ગહન ચિન્તાનો વિષય થઇ પડ્યો હતો. રાજ્યની અપાર સમૃદ્ધિ, યશ, કીર્તિ તેને નકામી જેવી લાગતી હતી.

જમ્બતકેતુ કલ્પવૃક્ષની નિત્ય પૂજા કરતો. એની એકધારી સેવા અને દ્રઢ ભક્તિભાવથી કલ્પવૃક્ષ તેના પર પ્રસન્ન થયું અને તેની મનોકામના પૂર્ણ કરી. રાજાને ત્યાં એક પ્રતાપી પુત્ર અવતર્યો. રાજાના હર્ષનો પાર ન રહ્યો. જમ્બતવાહન તેનું નામ પાડવામાં આવ્યું.

પુત્ર દૈવી અંશવાળો અને તેજસ્વી હતો. તેની મુખમુદ્રા પ્રતિભાશાળી અને સામાને માન ઉપજાવે તેવી હતી. જમ્બતવાહન દિવસે દિવસે મોટો થવા લાગ્યો.

બાળઅવસ્થામાંથી એ તરુણાવસ્થામાં આવ્યો. સકળ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ શરૂ થયો. જમ્બતવાહન તેજસ્વી બુદ્ધિને હોવાથી ટૂંક સમયમાં જ તેણે બધા શાસ્ત્રો શીખી લીધા. બુદ્ધિની પ્રતિભા અને જ્ઞાનને લઇને તેનામાં સાહસ, શ્રદ્ધા, ડહાપણ, ધાર્મિકવૃત્તિ આદિ ગુણો પણ પ્રવેશવા પામ્યા હતા. રાજાએ પોતાના પ્રધાનોની સલાહ લઈ તેનો યુવરાજપદે અભિષેક કર્યો.

યુવરાજ જમ્બતવાહને પણ કલ્પવૃક્ષની પ્રાર્થના કરવા માંડી. તેણે કહ્યું :—“હે દૈવી વક્ષ! તેં અમારા કુટુંબને અત્યાર સુધી સમૃદ્ધ કર્યું છે. અમારી દરેક મનોકામના તેં પૂર્ણ કરી છે. મારી ભારી આગળ હવે એકજ પ્રાર્થના છે. આ પૃથ્વીના લોકો દરિદ્ર છે. તેમની દરિદ્રતા હવે હું જોઈ શકતો નથી. તું તેમને સંપન્નિ આપ.”

જીમૂતવાહનની આ પ્રાર્થના ફળી. એક દિવસે કલ્પવૃક્ષ પ્રસન્ન થયું અને બોલ્યું :—“જે ઇચ્છામાં આવે તે માંગી લે.”

યુવરાજે કહ્યું :—“તું જે પ્રસન્ન થયું હોય તો આ પૃથ્વી પરના લોકોનું દારિદ્ર ફેડ. તેમને શ્રીમન્ત બનાવ.”

કલ્પવૃક્ષે ‘તથાસ્તુ’ કહ્યું.

એ પછી ધનનો વરસાદ વરસ્યો. સારીય પૃથ્વી રત્નો, સિંકાઓ અને બીજા કિંમતી પદાર્થોથી છલકાઇ ગઇ. લોકોના હર્ષનો પાર ન રહ્યો. તત્કાળ જ કલ્પવૃક્ષની અજબ માયાને લઇને લોકોનું દારિદ્ર નાશ પામી ગયું. લોકો શ્રીમન્ત બની ગયા અને આનંદથી રાચવા લાગ્યા. જીમૂતવાહનની કૃપાને લઇને આ બન્યું એટલે લોકો તેની વાહવાહ પોકારવા લાગ્યા.

જીમૂતવાહનની કીર્તિ ચોદિશ વ્યાપી ગઇ. એની આ ખ્યાતિ તેના મિત્રો-સંબંધીઓ અને અમલદારો બેઠ શક્યા નહિ. તેઓ જીમૂતવાહનની વિરુદ્ધ એક બીજાનાં કાન ભંભેરવા લાગ્યા. એને ગાદી પરથી ઉથલાવી પાડી તેનું રાજ્ય કબજે કરી લેવાની મંત્રણાઓ પણ છૂપી રીતે થવા લાગી.

અને એક દિવસે આ લોકોના સૈન્યો ચઢી પણ આવ્યા. જીમૂતકેતુએ તેમની સામે થવાની તૈયારીઓ કરી.

પણ જીમૂતવાહને જ્યારે આ વાત બહુ ત્યારે તે ખુબજ શાન્ત બની ગયો. એના મુખ પર ભય, ગભરાટ કે વિપત્તિની જરા જેટલી પણ છાયા દેખાઇ નહિ.

એ શાન્ત ચિત્તે પિતા પાસે પાસે ગયો અને બોલ્યો :—“પિતાજી, આપણા મિત્રો-અમલદારો અને સંબંધીઓ ફરી બેઠા છે. તેઓ આપણું રાજ્ય લઇ લેવાની ઇચ્છા રાખે છે. મેં સાંભળ્યું છે કે તમે તેમની સામે સૈન્ય લઇ લડવા જવાની તૈયારી કરી રહ્યા છો.”

‘હા, પુત્ર ! હું તેમને આપણી વિરૂધ્ધ થવાનું બરાબર કળ ચખાડીશ. તારે ગભરાવાની જરા પણ જરૂર નથી.’

“હું ગભરાતો જ નથી. આપ જ્યારે શસ્ત્રો લઈ રહ્યાં છો ત્યારે કોઈની પણ મગફળ નથી કે તમારી સામે ટકી શકે. તમે અનેકને બારે પડો એવા છો. વિજય તમારા હાથમાં જ છે. પરંતુ પિતાજી હું આપને ‘પૂછું છું’ કે આ સંહાર શું યોગ્ય છે ? રાજ્યની તૃણા-લોહી ખરડીને પણ કાયમ રાખવી ? સગાં સ્નેહીઓને મારી નાંખી રાજ્ય ટકાવવું, તે શું યોગ્ય છે ખરું ?”

“યોગ્ય તો નથી જ. પરંતુ થઈ શકે ? વિરોધીઓને ડારવામાં નહિ આવે તો રાજ્ય ગમાવવું પડશે. આપણે જંગલમાં જવું પડશે અને ભટકતાં-ભટકતાં જંગલોને પૂરી કરવી પડશે.” જીમ્મતકેતુએ જણાવ્યું.

“જ્યારે આપ સમજો છો કે આ યોગ્ય નથી ત્યારે યુદ્ધનો મોહ શા માટે ? આ પાપી અને નાશવંત શરીર માટે આ હિંસા-ત્રાસ શા માટે ? રાજ્યલોભને માટે સંબંધીઓ-મિત્રોને શા માટે મારવા જોઈએ ? તેમના લોહી રેડી આ રાજ્યનું રક્ષણ કરીએ તે કુળદ્રોહ જ ગણાય ને ? રાજ્યની તૃણા એ મહાપાપ છે. તેને મેળવવા માટે, જળવવા માટે અનેક પ્રકારની હિંસા, લુચ્ચાઈ, કપટનીતિ કરવી પડે છે. આ પાપર અને જેનો ક્ષય થવાનો છે એવા દેહને માટે આટલી અધમતા-આટલું પાપ શા માટે આદરવું જોઈએ ?” જીમ્મતવાદને પિતાને સમજાવતાં કહ્યું.

“તો પછી કરવું શું ? રાજ્ય છોડી ચાલ્યા જવું ?”

“હા. ચાલો આપણે એક શાન્ત સ્થળે જઈ આલોક અને પરલોકનું હિત થાય એવું કાર્ય કરીએ. આપણા સંબંધીઓ-મિત્રો કે જેમને આપણું રાજ્ય જોઈએ છે તે તેમને આપી દઈએ. ભલે તેઓ એથી ખૂશ થાય. રાજ્ય યુધિષ્ઠિર જેવા ધર્માત્મા

પણ યુધ્ધ કરીને આખરે પશ્ચાતાપ પામ્યા હતા.”

પુત્રનું કહેવું સાંભળી પિતા બોલ્યો:—“હે પુત્ર ! હું આ યુધ્ધ આ જીવહિંસા માત્ર તારા સુખને માટેજ કરવા તૈયાર થયો છું. પણ જ્યારે તું જ આ રાજ્યની તૃણા રાખતો નથી અને એને આપી દેવાની વાતો કરે છે ત્યારે પછી મારે શા માટે આ પાપ-કર્મ કરવું જોઈએ ? હું એકલો વૃધ્ધ શા માટે આ બારને સહન કરું ? ચાલ, તારી ઇચ્છા તે મારી ઇચ્છા. હું પણ વનમાં આવવા તૈયાર છું.”

જમ્બતવાહને પેતાનું રાજ્ય લઈ દીધું અને માતા તથા પિતાને સાથે લઈ મલયાચલ પર્વત ઉપર ચાલી ગયો. અહીં એક ગુફામાં તેણે પેતાનો આશ્રય સ્થાપ્યો ને માતા-પિતાની સેવા કરવા લાગ્યો.

આજ પર્વત ઉપર વિશ્વાવસુ નામના એક મહાસિધ્ધ પુરુષ રહેતા હતા. એમના પુત્ર મિત્રાવસુની સાથે જમ્બતવાહનને મિત્રાચારી બંધાઈ.

એક સમયે જમ્બતવાહન આમતેમ ફરતો ફરતો ઉપવનમાં પહોંચી ગયા. અહીં ભગવતી હિમાલયનન્દિની ગૌરીનું મંદિર હતું. માતાના દર્શન માટે એ અંદર ગયો. ત્યાં જઈને જોયું તો માતાની મુર્તિની સમક્ષ જ એક અતિ સુંદર કન્યા વીણા વગાડતી શૈલરાજ તનયાની આરાધનામાં તલ્લીન બનેલી જણાતી હતી. એની આંખુબાંજુ એની સખીઓ એને ઘેરીને ઉભી હતી. આંખુબાંજુ ફરવા આવેલા મૃગો તેના કંઠની કામળતા નિહાળી એકતાન બન્યા હોય તેમ નીચા મસ્તકે એ કન્યાનું દિવ્ય સંગીત સાંભળી રહ્યા હતા. કન્યાની આંખોમાં આકર્ષણ હતું. રૂપ-પ્રૌઢ અને પ્રેમોન્માદની માદક છટા હતી. જોનાર એ ઘડી

તેની આંખો સામે જ જોઈ રહે. એની આંખો દ્વારા જ આખા શરીરના સૌન્દર્યનું માપ નીકળી શકતું હતું. આંખની એ કીકીઓ શ્યામવર્ણની અને મનોહર હતી. એના અતિ ઉન્નત પીન પથો-ધર બાજુ તેના મુખનું અવલોકન કરવા આતુર બન્યા હોય તેમ ઉંચા મુખ કરી રહ્યાં હતાં. એની કટિ એવી તો પાતળી હતી કે બાજુ તે મુઠ્ઠીમાં જ સમાઈ જાય. પેટ પર ત્રિવલ્લી પડી હતી જે પણ તેના રૂપની છટાને અતિ મનોહર અને આકર્ષક બનાવતી હતી.

આવી સુંદર કન્યાને જોતાં જ જીમૂતવાહન સ્થંભી ગયો. ધરાઈ ધરાઈને તેણે એ રૂપરાશિનું અવલોકન કર્યું. એના પ્રત્યે એને એટલો તો મોહ ઉપજ્યો કે તેણે તેને તરતજ પોતાના હૃદયમાં સ્થાન આપી દીધું. જીમૂતવાહન એ મોહમયી સુંદરીના મોહમાં પૂરો ફસાઈ ગયો.

સ્ત્રીની પણ એજ હાલત થઈ. મનોહર રાજકુમારને જોતાં તે વિહ્વળ બની ગઈ. તેનું રોમેરોમ કંપી ઉઠ્યું. તેની આંખો લજ્જાથી નીચી નમી ગઈ. શરીર કંપવા લાગ્યું. હૃદયના ધબકારાની ગતિ યોગ્યથી વધી ગઈ. વીણા પરનો કાણુ તેણે ચૂમાવી દીધો એટલે તેના સંગીતની મઝા પણ ઉડી ગઈ. વીણાનો નાદ એસરો વાગવા લાગ્યો.

જીમૂતવાહન એ સુંદરીનો પરિચય મેળવવા આકુળ બન્યો. પાસે ઊભેલી સુંદરીની એક સખીને તેણે પૂછ્યું :—“તારી આ સખીનું લાઝ્યશાળી નામ શું છે? અને તે કયાં રહે છે?”

સખીએ જવાબ આપ્યો :—“એનું નામ મલયાવતી છે. એ મહા સિંધરાજ વિશ્વાવસુની પુત્રી અને મિત્રાવસુની બહેન છે. પણ તારો પરિચય તો આપો?”

જીમૂતવાહને ચોતાનો પરિચય આપ્યો અને આ પર્વત

પ્રદેશમાં આવવાનું કારણ બતાવ્યું.

સખીઓ આ સાંભળી આશ્ચર્ય પામી ગઇ. જીમ્મત-વાહનની કીર્તિ તેમણે સાંભળી હતી એટલે એને પ્રયત્નથી જ પોતાની સામે જ બોતાં તેમના આનંદનો પાર ન રહ્યો. એક સખીથી ન રહેવાયું તે રાજકન્યાને ઉદ્દેશી બોલી :-

“મારી પ્રિય સખી ! આમ મૂઠ કેમ બની ગઇ છે ? અહીં કોણ આવ્યું છે તે તેં જાણ્યું ? એનું સન્માન કર ! આ વિદ્યા-ધરોના રાજાનું અતિથ્ય કર ! ધન્ય દિન ! ધન્ય ઘડી !”

તોપણ મલયાવતી એક શબ્દપણ બોલી શકી નહિ. એ મૌન જ રહી. લજ્જાથી તેનું મસ્તક નીચું જ નમેલું રહ્યું.

એ સખી બોલી:-

“મારી આ સુકોમળ સખી તમારાથી શરમાય છે. આવો, હું આપનું અતિથ્ય કરું છું.”

જીમ્મતવાહનની રજાથી તેણે તેના ચરણ ધોયા. કપાળ પર ચંદન કયું અને પછી તેના કંઠમાં સુગંધિત પુષ્પો ગૂંથેલી માળા પહેરાવી દીધી.

જીમ્મતવાહને પ્રેમમાં નિર્ભય બની પોતાના ગળામાંની માળા કાઢી અને લજ્જાથી શિર નમાવી સમીપમાં જ ઊભેલી મલયાવતીના કંઠમાં એ નાંખી દીધી.

મલયાવતીએ તિરછી નજર ફેંકી જીમ્મતવાહનને સાનમાં જ સમજાવ્યું-“આભારી છું, મારો પ્રેમ પણ તમારામાં જ છે.”

આમ બંને પ્રેમીઓએ એક શબ્દ પણ બોલ્યા વગર સ્વ-યંત્ર વિધિ કરી લીધી. એટલામાં એક સેવિકાએ આવીને કહ્યું-“રાજકુમારીજી ! આપને માતાજી બોલાવે છે. માટે સત્વર પધારો.”

મલયાવતીને આ તેડું કાળ જોવું લાગ્યું. રંગમાં વિશેષ પડ્યો. એના પગ ઉપડવાને બદલે ત્યાં જ જડાઇ ગયા.

સખીઓએ પાછું તેને યાદ દેવડાવ્યું—“માતાજી બોલાવે છે. જવું જ જોઈએ.”

અને અન્તે જીમૂતવાહન પર ચોંટેલી પોતાની પ્રેમભરી નજરને મહાપરાણે જેંચતી જેંચતી એ સખીઓ સાથે મહેલ તરફ વળી.

જીમૂતવાહન પણ તેના સ્વરૂપનું ચિન્તન કરતો કરતો પોતાના આશ્રમે આંચો.

મલયાવતી પોતાના મહેલમાં આવી. પરંતુ પ્રાણ પ્યારાની સ્મૃતિ એટલી તો તીવ્ર વેદના પમાડી રહી હતી કે તેને શાન્તિ વળી નહિ. એ શય્યા પર પડી. વિરહવેદનાથી તેનું અંગ વીલું બની ગયું. મુખ ચિન્તાથી ઘેરાઇ ગયું. આંખોમાંથી આંસુ પણ વહેવા લાગ્યા. અંદરથી કામાગ્નિ તેને બાળી રહ્યો હતો. બહાર વિરહાગ્નિથી તે અકળાઈ રહી હતી. મલયાવતી પ્રિતમની યાદ કરી કરીને શય્યા પર તરફડી રહી હતી.

એની સખીઓએ તેના તનને શાન્ત કરવા માટે ચંદનના દેપ કર્યા. ઠંડક થાય તેવા ઉપાયો યોજ્યા. પંખાવતી પવન નાંખવા માંડ્યો. એને શિતળ જગ્યાએ સુવાડવામાં આવી, તો પણ તેને શાન્તિ વળી નહિ. રાત્રિ આજ સ્થિતિમાં તેણે મહાકષ્ટે વિતાવી નાંખી.

જીમૂતવાહનની પણ આવી જ સ્થિતિ હતી. મલયાવતીની માયાએ, તેના રૂપ-લાવણ્ય અને તેની અપૂર્વ દેહ છટાએ તેના ચિત્તને હરી લીધું હતું. એની જ સ્મૃતિમાં, એના જ પ્રેમાગ્નિમાં બળતાં બળતાં તેણે પણ આખી રાત્રિ મહા પરાણે વિતાવી દીધી.

પ્રભાત ઉગ્યું. જીમૂતવાહનને પોતાની પ્રેયસીના દર્શનની આશા

ખંધાઇ. એ શય્યા પરથી ઊઠ્યો અને જે જૌરીના મન્દિરમાં તેને પોતાની પ્રિયાના દર્શન થયા હતાં તે સ્થળે ગયો.

અહીં મન્દિરમાં આવી તેણે આતુર હૃદયે અને આશાભરી આંખે મલયાવતીની રાહ જોવા માંડી. તેનું મન તેને કહી રહ્યું હતું કે તેને તેની પ્રિયાના દર્શન થશે અને એની આ આશા જોટી પણ ન પડી. મલયાવતી પણ વિરહવેદના સહન ન થવાથી એજ મન્દિરમાં કુમારના દર્શનની આશાએ આવી પહોંચી.

બન્નેની દ્રષ્ટોદ્રષ્ટ થઇ. જીમૂતવાહને મલયાવતીને જોઇ. એનું રોમેરોમ પ્રકૃતિલત બન્યું. એ દોડ્યો અને તેને ભેટી પડ્યો. મલયાવતી પણ કુમારના બાહુમાં ચંપાઈ શાશ્વત સુખ અનુભવવા લાગી.

જે પ્રેમીઓ એકબીજાની બાથમાં લપાઇ અવનવો આનંદ લાંટી રહ્યા હતા.

કુમાર બોલ્યો:—“સુંદરી ! તને એકક્ષણ પણ હું મારાથી અજાગી મૂકવા માંગતો નથી. શું તને મારો નિરંતરનો સહવાસ પ્રિય નથી ?”

“પ્રિય છે ! હું પણ તમારાથી જુદી પડવા ઇચ્છતી નથી. પરંતુ પિતાજીને આ વાત જણાવવી બાકી છે.”

“શું તેમની સંમતિ મળે એમ નથી ?”

“મજાશેજ. મળી છે” કાષ્ઠક બોલ્યું.

“આ કાણ બોલ્યું ?” પ્રિયતમની ગોદમાં લપાયેલી મલયાવતીએ ચોંટીને પાછળ જોયું. પોતાની એક સખીને તેણે ઉતાવળે પગલે પોતા તરફ આવતી જોઇ.

શરમથી એ સંકોચાઇ ગઇ અને કુમારની બાથમાંથી અલગ થઇ ગઇ.

“અલી, સખી ! કેમ આટલા વેગથી આવી રહી છે ?
શું કંઈ ખૂશ ખબર છે ?”

“હા-હા.” સખીએ આનંદથી આંખો નચાવતાં કહ્યું:—“તમારા ભાઈએ આજે તમારા લગ્નની વાત પિતાજી આગળ કાઢી હતી.”

“હે...પિતાજીએ શું કહ્યું ? ભાઈ શું બોલ્યા” મલયાવતીએ આતુરતાથી પૂછ્યું.

“ભાઈએ કહ્યું હતું :- “વિવાધરોના રાજા જીમૂતકેતુના પુત્ર આપણા રાજ્યમાં આવ્યા છે. તેઓ આપણા અતિથિ થયા ગયા. આપણે તેમની પૂજા કરવી જોઈએ. આ પુત્રનું નામ જીમૂતવાહન છે. તેમના જેવો ગુણી, રૂપવાન અને કાર્યકુશળ ખીજો કોઈ જ નથી. આપણે મલયાવતીના લગ્ન તેની સાથે કરી તેને માન આપીએ તો ઘણું સારું કહેવાય.”

“પુત્રના આ શબ્દો સાંભળી રાજા પ્રસન્ન થયા તેમણે તરતજ કહ્યું—“તારી જે ધરજા તેજ મારી ધરજા. જા, એમના આશ્રમમાં જઈ આપણો આ વિચાર તેમને જણાવ.”

“અને મિત્રાવસુ આ મહાભાગના આશ્રમે ગયા છે. તમારો વિવાહ હમણાંજ થવાનો છે એટલે તમે મહેલમાં ચાલો. કુમારશ્રી પોતે પણ પોતાના મુકામે જાય તો સારું.”

“શું તું આ સાચું કહે છે ? તેં આ નજરેનજર જોયું છે” ? મલયાવતીએ આનંદિત હૃદયે પરંતુ શંકાશીલ ભાવથી કહ્યું.

“ત્યારે શું હું જુઠું બોલું છું. એ સમયે હું ત્યાં જ હતી એટલે જ આ વાત સાંભળી છે. અને જેવી સાંભળી તેવીજ તમને કહેવા માટે અહીં દોડી આવી છું.”

મલયાવતી અને જીમૂતવાહનના હર્ષનો પાર ન રહ્યો. બન્ને પ્રેમીઓએ આનંદ અને દિલગીરીનો એકી સાથે અનુભવ કરી ત્યાંથી વિદાય લીધી.

જીમૂતવાહન પોતાના આશ્રમમાં આવ્યો. અહીં મિત્રાવસુ પણ આવેલો હતો.

મિત્રાવસુએ કુશળક્ષેમ પૂછી પોતાના આગમનનું કારણ જણાવ્યું.

જીમૂતવાહનને તો એ ગમતું જ હતું. તોપણ તેણે પોતાના માતા-પિતાની સંમતિ ઇચ્છી.

મિત્રાવસુએ કહ્યું:- “તેમણે તો એમાં સંમતિ આપી જ છે. તમારા આવતાં પહેલાં મેં એમને આ વિચાર જણાવી દીધો હતો. માત્ર તમારા જ આગમનની હું રાહ જોઈ રહ્યો છું.”

“તમારી જેવી ઇચ્છા.” જીમૂતવાહનને એમાં સંમતિ આપતાં કહ્યું.”

એ પછી બન્ને મિત્રો વાતે વળગ્યા. વાતવાતમાં જીમૂતવાહનને પોતાનો પૂર્વ જન્મ કહ્યો. એ બોલ્યો-“પૂર્વ જન્મમાં પણ આપણે બે મિત્રો હતા. તમારી બહેન મારી સ્ત્રી હતી. અને આપણા ત્રણે વચ્ચે સારો સંબંધ હતો.”

આ વાત સાંભળી મિત્રાવસુ પ્રસન્ન થયો. પછી આડી અવળી વાતો કરી તે પોતાને ઘેર ગયો અને પોતાના માતા-પિતાને આ વાત કરી.

એ જ દિવસે લગ્ન પણ હતાં. મિત્રાવસુ માનપૂર્વક જીમૂતવાહનને પોતાને ઘેર તેડી લાવ્યો. પોતાના મોજબાને છાજે એવી રીતે લગ્નેત્રસવની તૈયારી કરી અને શુભ સમયે તેણે પોતાની બહેનનો હાથ વિદ્યાધરના રાજકુમારના હાથમાં મૂક્યો. જીમૂતવાહન અને મલ્લયાવતી શાસ્ત્રોક્તાંરીતે લગ્નગ્રંથીથી જોડાયાં.

આમ એ બન્નેની ઇચ્છા પૂર્ણ થઈ. જીમૂતવાહન પોતાની લાવણ્યમયી નવોદા પત્ની સાથે આનંદ અને આમોદપ્રમોદમાં દિવસો પસાર કરવા લાગ્યો.

એક દિવસે જીમૂતવાહન અને મિત્રાવસુ મલયાચળ પર્વત ઉપર ફરતાં ફરતાં એક વનમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં થોડેક દૂર ધવલ ગિરિશૃંગ જેવો એક ઊંચો ભાગ જોઇ જીમૂતવાહન બોલ્યો:—
“અહાહા! મલયાચળ પર્વતનો આ શૃંગપ્રદેશ ધવલ શર-મેઘથી વીંટાએલા હિમાચળની જેમ કેવો સુંદર શોભી રહ્યો છે?”

“કુમાર! એ પર્વતનો શૃંગપ્રદેશ નથી. પરંતુ કંઈક બીજું જ છે.”

“બીજું તે શું?” જીમૂતવાહને આશ્ચર્યથી પ્રશ્ન કર્યો.

“એ મૂએલા નાગનાં હાડકાંઓનો ઢગ છે.”

“અધધધ! આટલા બધાં હાડકાં!” જીમૂતવાહનના રોમાંચ ખડા થઇ ગયાં. તેણે કહ્યું ભાવે પૂછ્યું:—“આટલા બધા નાગ એકી સાથે શી રીતે મરી ગયાં હશે?”

મિત્રાવસુએ કહ્યું:—“એનો ઇતિહાસ છે. ઘણાં વર્ષો પૂર્વે નાગની માતા કદુ અને ગરૂડની માતા વિનતા વચ્ચે વાદવિવાદ થયો. વાતવાતમાં બન્નેએ નકકી કયું કે જે હારે તે જીતનારનું દાસીપણું કરે. નાગની માતા હોશિયાર અને પહોંચેલી હતી. તેણે કપટ કરી ગરૂડની માતાને હરાવી. શરત મુજબ ગરૂડની માતાને તેની દાસી થવું પડ્યું.

ગરૂડે જ્યારે આ વાત જાણી ત્યારે તેના ક્રોધનો પાર ન રહ્યો. તેણે પોતાની માતાના શત્રુ પર ચઢાઇ કરી અને તેને છોડાવી.

માતાને મુકત કરી તોપણ ગરૂડનો ક્રોધ દૂર ન થયો. તેણે વૈરભાવથી નાગોને ખાવાનો આરંભ કરી દીધો. ગરૂડ રોજ પોતાની પ્રચન્ડ પાંખો વડે પાતાળમાં ગૂસી જતો અને કેટલાએક નાગના દૂકડે દૂકડા કરી નાંખતો, કેટલાકને પગથી છુંદી નાંખતો અને કેટલાએક તો તેના કાળાકેરથી ભય પામીને

આપોઆપ જ મનસુખ સમતા. આમ એણે દ્રંક સમયમાં જ ભારે હાહાકાર વર્તાવી દીધો.”

“અરેરે ! કેટલી ભયાનકતા ! કેવી નિપુરતા ! પછી શું થયું ? ” જીમ્મતવાહને વચ્ચેજ પૂછ્યું.

“ગરૂડના આવા ઉત્પાતથી નાગના રાજ વાસુકી ભય પામી ગયા. તેમણે વિચાર્યું. આમ રોજ થશે તો થોડાંક જ સમયમાં નાગોનું નામનિશાન મટી જશે. આવી ભીતિ લાગવાથી નાગાધિપતિ વાસુકીએ ગરૂડને વિનંતિ કરી—

“શું ? પહેલાં તમે મને ખાવ એજ ને ? ” જીમ્મતવાહને કહ્યું.

“ના રે ના, બીજું જ કહ્યું.”

“એવું તે બીજું શું કહ્યું ? ” જીમ્મતવાહને આ વાતમાં ખૂબ જ રસ પડતો હતો. એટલે તે આતુરતાથી બોલી બ્રૂંચો.

“તેણે ગરૂડને વિનંતિ કરી—“મહારાજ ! હું આપની સાથે એક શરત કરવા ઇચ્છું છું ?”

“શી ? ”

“આપ પાતાળમાં આવી નિત્ય અનેક નાગોનો નિર્થક સંહાર કરી નાંખો છો એના કરતાં હું નિરંતર આપને એક નાગ મોકલી આપું તો ? આપ તેનું ભક્ષણ કરો. એથી આપનો સમય બચી જશે અને આપને ભક્ષ વિના પ્રયત્ન તત્કાળ જ મળી જશે. આપ વિચાર કરો—સઘળા નાગનો એકદમ સંહાર થવાથી તમને શો લાભ થવાનો હતો ? ”

ગરૂડે વાસુકીની આ વિનંતિ માન્ય કરી. તે બોલ્યો—
“આ શરતનો ભંગ ન થાય તેની સાવચેતી લેજો. જે દિવસે એનો ભંગ થયો છે તે દિવસે હું સમગ્ર નાગજાતને ઉબેડી નાંખીશ.”

“વાસુકીએ તેમ ન થવાની ખાત્રી આપી. તે દિવસથી દરરોજ વાસુકી એક-એક નાગને અહીં મોકલે છે અને ગરુડ તેનું ભક્ષણ કરી જાય છે. આ સામે જાણાય છે તે પર્વત જેવડો ઢગ આજ સુધીમાં એ પ્રકારે મરણ પામેલા નાગનાં હાડકાંઓનો જ છે. અને તે જ હિમાલયના શૃંગની જેમ શોભા આપી રહ્યો છે!”

જીમૂતવાહન આ સાંભળી શોકાતુર બન્યો. એ બોલ્યો :—
“નાગરાજ વાસુકી માટે મને ધિક્કાર છૂટે છે. તેણે શા માટે આ શરત કરી? શા માટે તેણે પોતાની પ્રજાને રોજ શત્રુના હાથમાં સોંપવાનું સ્વીકાર્યું? ધિક્કાર છે એ નાગાધિપતિને! પોતાની એક હજાર ફણ અને બે હજાર જીભ છે! તેમાંથી એક જીભે પણ તેણે ગરુડને એમ ન કહ્યું કે,—“ગરુડ! પ્રથમ તું મને ખા અને પછી બીજાને ખા. નિરંતર નાગકન્યાઓનાં કરુણાન્નક રૂદનને સાંભળી સાંભળી નિર્જાળ બનેલા ગરુડે આવી પ્રાર્થના શા માટે કરી? એના કરતાં તો કુળનો ક્ષય સારો!”

“અને ગરુડને પણ શું કહેવું? એ વિષ્ણુનું વાહન છે. શૂરવીર છે. પવિત્ર છે છતાં પણ આવા પાપકર્મમાં પ્રવૃત્ત ગણે છે! હાય! હાય કેટલી બધી અધમતા!”

થોડીવાર રહી એ ગદગદ કંઠે કહેવા લાગ્યો :—“અરેરે! આ મળમૂત્રથી ભરેલા નસીર દેહના રક્ષણ માટે પ્રાણીઓ કેવાં નિઃશ્ર્ચ, નીચ અને ધાતકી કૃત્યો કરે છે! અરેરે! આ બિચારા નાગોનો કેવો ભયાનક અંત!”

એ વિચારમાં ફળી ગયો. તેના મુખ પર એક પછી એક ભાવો પલટાવા લાગ્યા. અન્તમાં એણે નિશ્ચય સાથે ઉચ્ચાર્યું :—
“ખાસ આ નાશવંત દેહવડે આ અસાર સંસારમાં હું સારવાળી અસ્તુ કેમ નહિ મેળવું? શા માટે હું આ નામજ્ઞતિને બચાવી

ન શકું ? શું હું મારા આ ક્ષુદ્ર દેહના ભોગે એક પણ નાગને પ્રાણ બચાવી ન શકું ? ”

આ મુજબ જીમૂતવાહન પોતાના મનમાં વિચાર ચલાવ રહ્યો હતો ત્યાં એક પ્રતિહારી આવ્યો અને મિત્રાવસુને કહેવ લાગ્યો:—“આપને મહારાજ બોલાવે છે.”

મિત્રાવસુએ કહ્યું:—“મિત્ર ! ચાલો આપણે જઈએ ! ”

“હા, તમે ઘેર જતાં થાઓ. હું હમણાં જ તમારી પાછા આવું છું.”

મિત્રાવસુ વિદાય થઈ ગયો.

હવે જીમૂતવાહન એકલો પડ્યો. પોતાને વિચારવાનો સમ મળે એ માટે જ તેણે મિત્રાવસુને પહેલો મોકલી આપ્યો હતો નાગક્રૂળના ભયંકર વિનાશનો વિચાર કરતો કરતો તે સમુદ્ધિનારે આંટાફેરા મારી રહ્યો હતો.

આજ અરસામાં થોડેક દૂર કોઈ સ્ત્રીના રડવાનો કરુણ અવાજ તેના સાંભળવામાં આવ્યો. આ કાણુ રડી રહ્યું હશે જીમૂતવાહન ચમક્યો અને જે દિશાએથી અવાજ આવતો હતો તે દિશાએ ત્વરિત પગલે આગળ વધ્યો.

એક સ્થળે આવી એ અટકી ગયો. એણે જોયું તો એ પથ્થરની શિલા સમીપ એક તરુણ પુરુષ ઊંઘેલો હતો. પુરુષ રૂપવાન, યુવાન અને દિવ્ય તેજવાળો હતો. આમ છતાં પણ તેના મુખ પર દર્દના ભાવ જણાતા હતા. એ શિલાની પાસે જ કોઈના ફરમાન મુજબ ત્યાં ઊભો રહ્યો હતો.

યુવાન એકલો નહોતો. એની પાસે એક વૃદ્ધ સ્ત્રી પણ હતી. આ સ્ત્રી રડી રહી હતી. અને રૂદનનો જે અવાજ આવતો હતો તે આ સ્ત્રીનો જ હતો પુરુષ આ સ્ત્રીને વિનયપૂર્વક પાપ

જવા માટે કહેતો હતો.

જીવતવાહને ગુપ્ત રીતે જ્યારે તેની કર્ણાજનક વાણી સાંભળી ત્યારે તેના અંગે અંગમાં દયા વ્યાપી ગઈ. આ યુવાન તેમજ વૃધ્ધ સ્ત્રી કાણુ છે તે બાણુવાની ઇચ્છાથી એ ગુપ્ત રીતે જ ત્યાં ઉભો રહ્યો અને તેમનો વાર્તાલાપ સાંભળવા લાગ્યો.

વૃધ્ધ સ્ત્રી નાગણી હતી. તેની આંખમાંથી આ સમયે શ્રાવણ-ભાદરવો વરસી રહ્યા હતા. એ વિલાપ કરી રહી હતી—
“ખેટા શંખચુડ ! તારો આજે વિનાશ થશે તે હું આ મારી પાપી આંખોએ શી રીતે જોઈ શકીશ ? મારા સુપુત્ર ! તું તો મારા ઘરનું રતન છે ! ફરીથી તને હું ક્યાં જોઈ શકીશ ? તારા મરણથી હું અને તારા વૃધ્ધ પિતા કેવી રીતે જીવી શકીશું ? ખેટા ! તારું શરીર આ તાપમાં પાણુ કરમાઈ જાય છે તો તું કુર ગરુડનો ધા કેવી રીતે સહી શકીશ ? અરેરે ! આ મારું દુઃખ હું કોને કહું ?”

આમ માતા છાટી ફાટ રડી રહી હતી. પાસે ઊભેલા પુત્રથી આ સહન ન થયું. તેણે માતાને આશ્વાસન આપતાં કહ્યું:—“મા, તું આમ વ્યર્થ શોક શા માટે કરે છે ? તારો આ વિલાપ હવે મારાથી સહન થતો નથી. તું ઘેર જ, હું તને આ અન્તિમ પ્રમાણુ કરું છું હવે ગરુડના આવવાનો સમય થયો છે. વિલાપ ન કર ! તું સમજી છે. જન્મની સાથે મરણ જોડાયલું જ છે તો પછી શોક શા માટે ? પ્રાણીઓનો દેહ ક્ષણભંગુર છે. વહેલા કે મોડા તેને મરવું જ પડે છે. માટે મા તું શોક કરવો રહેવા દે અને મને પ્રસન્નચિત્તે રજા આપ.”

પુત્રના આ વચન સાંભળી માતા તેને વાતસલ્ય પ્રેમથી બાંધી પડી. એ વધુને વધુ રડવા લાગી. તેના અતિ અને કર્ણુ રૂદનથી આખા સમુદ્ર કિનારાનો પ્રદેશ હાહાકારમય થઈ રહ્યો.

પુત્રના મરણના ભયથી વ્યાકુળ અને શોકથી મૂર્ચ્છિત બની તે જોતજોતામાં જમીન પર ઢળી પડી.

જીમૂતવાહન આ બધા વિલાપ સાંભળીને અને દુઃખદાયક બનાવ નજરોનજર જોઈને, દયામાં ફળી ગયો. તેનું પરદુઃખે દુઃખી થતું હૃદય અત્યંત તીવ્ર વેદના અનુભવવા લાગ્યું. તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો :—આ દુઃખી નાગ છે. વાસુકીનાગે આ કમનસીબ શંખચૂડને આજે ગરૂડના ભોજન માટે મોકલ્યો લાગે છે ! આ વૃષ્ઠ સ્ત્રી તેની માતા છે અને રનેહને લીધે અહીં સુધી તે તેની પાછળ આવી છે. એનો આ એકનો એક જ પુત્ર લાગે છે. અને એટલે જ તે આ વિલાપ કરી રહી છે. મારે આ દુઃખી અને સ્વજનથી ત્યજ દેવાયલા દુર્ભાગી નાગનું રક્ષણ કરવું જ જોઈએ ! એને જો હું છોડાવું નહિ તો મારો જન્મારો વૃથા ગયો કહેવાય !”

હવે શંખચૂડની માતાને કષ્ટક ભાન આવ્યું. તે પુનઃ પુત્રને વળગી પડી અને કંઈપાંત કરવા લાગી. “હાય ! હાય ! મારા પુત્રને કાણ બચાવે ? આ નિર્દય ગરૂડના પંખમાંથી કાણ તેને છોડાવે ?”

જીમૂતવાહનથી હવે સહી ન શકાયું. તે એકદમ બહાર આવ્યો અને બોલ્યો :—“હું તેને બચાવીશ ! માજી તમે ચિન્તા ન કરો !”

ડોસી આ શબ્દો સાંભળી ડઘાઈ ગઈ. એ સમજી કે ગરૂડ આવી પહોંચ્યો. તે તરત જ બોલી :—“મને ખા ! મારા પુત્રને રહેવા દે ! હું તારો ઉપકાર જીંદગી સુધી ભૂલીશ નહિ.”

જીમૂતવાહન આવું અપ્રતિમ પુત્રવાસલ્ય જોઈને ચક્રિત બની ગયો. તેની આંખમાંથી પાણી આવી ગયા. એ વિચારવા લાગ્યો :—“આવું હૃદયભેદક દ્રશ્ય જોઈને શું ગરૂડને પણ

થોડી દયા ન આવે ? ”

શંખચૂડે જીમૂતવાહનની પ્રતાપી મુખમુદ્રા જોઈ. એ પોતાની માને ઉદ્દેશી બોલ્યો:—“મા, તું ડરીશ નહિ. આ ગરૂડ પક્ષી નથી. નાગકુળનો સંહાર કરનાર આ ન હોય ! આ તો કોઈ મહાપુરુષ છે. ગરૂડ તો નાગના લોહીથી ખરડાએલી ભયંકર ચાંચવાળો અને આ દિવ્ય તેજ, સુંદર સ્વભાવવાળો પુરુષ કયાં ? ”

જીમૂતવાહન બોલ્યો:—“માજી, તમે ડરશો નહિ તમારા પુત્રનો હું જીવ બચાવીશ.”

શંખચૂડના શબ્દોથી અને જીમૂતવાહનની સૌમ્ય મુખાકૃતિ જોઈ વૃદ્ધને ધીરજ આવી. એનો શોક આ શબ્દો સાંભળતાં શાન્ત બન્યો. એનો જીવ હેઠો આવ્યો.

એણે કૃતજ્ઞતાપૂર્વક પોતાના બે હાથ જીમૂતવાહનના મસ્તક પર ધર્યા અને આશીર્વાદ આપતાં કહ્યું:—“વત્સ, ચિરંજીવ હો !”

જીમૂતવાહન બોલ્યો:—“માજી ! તમારા પુત્રની જગ્યાએ મને એસવા દો. ગરૂડ પોતાનો શિકાર સમજી મને ખાઈ જશે અને તમારા પુત્રના પ્રાણ બચી જશે.”

“અધધધ ! આ શું બોલે છે ? તું તો હવે મારો પુત્ર ગણાયો. આવી અમંગળ વાત કરીશ નહિ. શંખચૂડની જેમજ તું પુત્ર જેટલો મને વહાલો લાગે છે. અરે, તેથી પણ વધુ. કારણ તું તારો દેહ અર્પણ કરીને તેના જીવનનું રક્ષણ કરવા તૈયાર થયો છે. તારા ભોગે તું શંખચૂડના પ્રાણ બચાવે ? ના-ના. બેટા ! એમ હું થવા દષ્ટિ નહિ.”

ના, માતાજી ! તમે મારા મનનો નિશ્ચય તોડશો નહિ. મારામાં અને તમારા પુત્રમાં જરાય જુદાઈ ગણશો નહિ. મારી માગણી સ્વીકારી, મારા આ નાશવંત દેહને ઉપયોગી થવા દો.”

શંખચૂડ કે જે આશ્ચર્યથી આ વાર્તાલાપ સાંભળી રહ્યો હતો તેનાથી હવે રહેવાયું નહિ તે બોલ્યો:-“મહાત્મન! આપે મારા પ્રતિ જે ઉદારભાવ બતાવ્યો છે તે માટે હું આપનો ઋણી છું. પોતાના પ્રાણના ભોગે પણ અન્યનું રક્ષણ કરવું એ ઉત્તમ પાઠ આપે આજે જગતને શીખવ્યો છે. પરંતુ આપ આપના એ વિચારને જતો કરો. કારણ, હું તમારા દેહના ભોગે મારા પ્રાણ બચાવવા ઇચ્છતો નથી. મારા જેવા કેટલાય ક્ષુદ્ર જીવો જગતમાં જન્મે છે અને મરે છે; પરંતુ આપના જેવા પરોપકારી મહાપુરુષોનો આવિર્ભાવ તો જવલ્લેજ થાય છે. માટે જ કહું છું કે, મહાભાગ! આપનો નિશ્ચય છોડી દો. મારા પિતાનું કુળ નિર્ભળ છે. તેમાં હું કલંક લગાડવા ઇચ્છતો નથી. હું પોતેજ મરીશ.”

જમ્ભતવાહન તેને સમજાવી કહેવા લાગ્યો:-

“તું પોતે મરશે એટલે તારી પાછળ તારી માતા પણ મરી જશે. તારા વ્રધ્ધ પિતાનું હૃદય પણ આ શોક સમાચાર સાંભળી તૂટી પડશે. હું પોતે એકલો છું. મારા મરણથી કાષ્ઠને શોક થવાનો નથી. માટે હવે ઢીલ ન કર મને તારી જગ્યાએ બેસવા દે. અને તું તથા તારી મા આ ભયંકર સ્થળ છોડી એકદમ દૂર ચાલ્યા જાઓ.”

“ના. મહાનુભાવ એમ થઈ જ ન શકે. આપના ભોગે મારે જીવવું નથી. ધૂળ પડી એવા જીવતર પર. મારે આવું પાપ વહોરવું નથી. કૃપા કરી તમે તમારે માર્ગે જવ અને મને મારી ફરજ અદા કરવા દો.” શંખચૂડ બોલ્યો:

ગરડને આવવાનો સમય થયો છે એમ જાણી શંખચૂડે માતાને પગે પડી કહ્યું:-“મા, હવે ગરડને આવવાનો સમય થયો છે. માટે તું અહીંયાં ચાલી જ. હું પ્રભુને પ્રાર્થના કરું છું કે ભવોભવ મને તારા ઉદરે જ જન્મ આપે.”

વૃષ્ણા રડતી રડતી બોલી:-“હું તને છોડીને ક્યાં જઈ ? જે થવાનું હોય તે બધે થાય, હું તો અહીં તારી સાથે જ રહીશ.”

“મા, વખત ન ગુમાવ, ગરૂડને આવવાનો સમય થયો છે. વળી મારે સામેના મંદિરમાં જઈ શ્રી શંકરનાં દર્શન કરવા છે. માટે તું ઘેર જા અને મને જવા દે.”

“ના, હું તને છોડીશ નહિ. ચાલ, આપણે બન્ને ભગવાનના દર્શન કરવા જઈએ. એમની ઇચ્છા હશે તો તું ઉગરી જશે.”

મા-દિકરો શંકરના મંદિરે ગયા. આ બેઠાં જીમૂતવાહન વિચાર કરવા લાગ્યો. “હમણાં આજ ક્ષણે જો ગરૂડ આવે તો કેવું સારું ? સુંદર યોગ આવી મળ્યો છે ! હું આત્માર્પણ કરી પરોપકાર કરું. એણે પ્રભુને પ્રાર્થના કરી-“હે દેવ ! તું મારું ધાર્યું કર !

અને ભગવાને જણે તેની પ્રાર્થના સાંભળી હોય તેમ વાયુનું એક પ્રચન્ડ ઝોકું આવ્યું. વૃક્ષો હાલવા લાગ્યાં. ઝાડ-પાનના અવાજથી ભયાનક રવ થવા લાગ્યા. જીમૂતવાહને બેયું કે હવે ગરૂડની સવારીને બહુ સમય નથી એટલે તે દ્રઢ નિશ્ચયની સાથે સ્વાત્માર્પણ કરવા માટે વધસ્થળે જઈને બેઠો.

તરતજ પવનના સુસવાટાથી દિશાઓ કંપી ઊઠી. પક્ષીરાજ પોતાની વિશાળ પાંખોથી આકાશને ઢાંકતો વધસ્થળે આવી પહોંચ્યો. પળમાં જ જીમૂતવાહનના શરીરને તેણે પોતાની વિશાળ કાયા વડે છૂંદી નાંખ્યું અને તેના શિરને ચાંચ મારી ફેંડી તેમાંથી શિરોરત્ન કાઢી લીધું. આ વખતે તેના મસ્તકમાંથી ક્ષોહીની ધારાઓ વહેતી હતી. તે બાદ ગરૂડ તેને ઉપાડી મલયા-અળના શિખર ઉપર આહારવા માટે લઇ ગયો.

આ સમયે આકાશમાંથી પુષ્પ ઘટિ થઇ. દેવેના દુઢુંભી મડગડી ઊડ્યાં. જીમૂતવાહનના આ અપર્વ ત્યાગથી દેવે પણ મોહાઇ તેના આ અપ્રતિમ બલિદાનને નિરખવા લાગ્યા.

ગરૂડ જ્યારે લોહીલોહાણ થયેલા જીમૂતવાહનને લઇ આકાશમાં ઉડેલો તે સમયે જીમૂતવાહનના મસ્તકનો મુકૂટમણિ ગરૂડની ચાંચમાંથી લોહીની ધારાની સાથે જ મલયાવતી જમાં એડી હતી ત્યાં એના જોળામાં પડ્યો.

મલયાવતી ચમકી ગઇ. આ કાનો મુકૂટમણિ હશે? એણે જરા ધ્યાનથી જોયું તો એના ઉપર એક સ્થળે જીમૂતવાહનનું નામ જણાયું. તે ગભરાઇ ગઇ અને આંખમાં આંસુઓ સાથે પોતાની સાસુ પાસે દોડી ગઇ.

“માતાજી! આ મણિને આપ જોળખી શકો છો? એ કાનો છે?”

“જીમૂતવાહનનો જ. તારી પાસે કેવી રીતે આવ્યો? અરે આ તો લોહીવાળો છે? અને વહુ તું કેમ આંસુઓ પાડે છે? આમ વીલી અને કરમાયલી કેમ લાગે છે?”

“માતાજી! હું એડી એડી પુષ્પોના હાર કરી રહી હતી ત્યારે અચાનક જ આ મણિ આકાશમાંથી મારા જોળામાં ટપકી પડ્યો. સાથે લોહી પણ હતું. એમને શું થયું હશે? તેમનું અમંગળ તો ન થયું હોય?”

આ સાંભળી રાજ રાણી બન્ને ગભરાઇ ગયા. તેમના દેહ કંપવા લાગ્યા. જદ્દ રાજએ તો કદપાંત પણ કરવા માંડ્યું.

આ જોઇ મલયાવતીની હિંમત છૂટી ગઇ. તે રડી પડી અને દગલો થઇ નીચે ટૂટી પડી.

આ જોઇ વૃષ્ઠ રાણી દોડી આવી. મલયાવતીને જમીન

પથથી ઉંચકી પોતાના હૃદય સરસી ચાંપીને બોલી:—“બેટા, જરા પછુ મહારાષ્ટ્ર નહિ તારું અશુભ થવાનું નથી. તારા જેવી શુભ લક્ષણવન્તી સ્ત્રીનો કદિ સર્વનાશ થાય જ નહિ.”

રાજા ભ્રમતકેતુ અને રાણીએ પોતાની વિધાનું સ્મરણ કર્યું. વિધાનું સ્મરણ થતાં જ શું બન્યું હતું તે બધું તેમના બાણવામાં આવી ગયું. તરત રાજારાણી ઊભા થયા. મલયાવતીને તેમણે બધી વાત કરી અને પછી તેને સાથે લઈ ગઈ જ્યાં આગળ ભ્રમતવાહનનો ભક્ષ કરતો હતો તે સ્થળે જવા લાગ્યા.

✽

આજ અરસામાં શંખચૂડ કે જે ભગવાન શંકરના દર્શન કરવા ગયો હતો તે ઉતાવળો ઉતાવળો વધશિલા આગળ આવ્યો. જોયું તો શિલા ઘોઢીવાળી બની હતી. આ જોતાંજ તેનું હૃદય ચીરાઈ ગયું. તે અત્યંત કદ્દપાંત કરવા લાગ્યો. રડતાં રડતાં બોલવા લાગ્યો:—“હે મહાભાગ! હે મહાત્મા! તમે આ શું કર્યું? મારા જેવા પામરને માટે તમે તમારો ભોગ શા માટે આપ્યો? હું પાપી છું! નિહુર છું! કેવો હીનભાગી છું કે મારી કાયાનો ભોગ પછુ ન આપી શક્યો! આવા જીવતરને મારે હવે શું કરવું? હું એ મહાપુરુષની પાછળ જ મારા દેહનો ત્યાગ કરીશ.”

આમ કદ્દપાંત કરતો કરતો તે જમીન ઉપર ઘોઢીની પડેલી ધારાને આધારે આધારે ભ્રમતવાહનની શોધમાં ચાલવા લાગ્યો.

આ બાળુ ગઈ મલયાચલના અતિ ઉચ્ચ શિખર પર એસી ભ્રમતવાહનને ચાંચ દ્વારા કેચી કેચી ખાતો હતો. પોતાનો દેહ દારુણ વેદના અનુભવી રહ્યો હતો. શરીરે અત્યંત કષ્ટ થતું હતું છતાંપણ ભ્રમતવાહન તે દુઃખ આનંદની સાથે સહન કરી રહ્યો હતો.

ગરુડને આ જોઈ આશ્ચર્ય થયું. તે પોતાના મન સાથે

વિચારવા લાગ્યો- “કેવું અભયળી જેવું. મેં આજસુધીમાં અસંખ્ય નાગનું ભક્ષણ કર્યું હશે, પરંતુ આવો અમકાર તો ક્યારેય પણ જોયો નથી. આ તો કાષ્ટ વીરલો લાગે છે. હું એને મારા પ્રચન્ડ નખ અને ચાંચ વડે ખોતરી ખોતરીને ખાઉં છું તો પણ એ મુખમાંથી એક શબ્દ પણ ઉચ્ચારતો નથી. અરે એ તો બાળુએ રહ્યું પણ ઉલટું તે તો આનંદ પામતો જણાય છે. વારંવાર રક્ત-પાન કરું છું તેની એને જરાય વેદના થતી જણાતી નથી! આટઆટલી વેદનાભરી સ્થિતિ છતાં તેનું મુખ કેવું પ્રેમાળ અને પ્રસન્ન દીસે છે! વળી તે મારા તરફ સિંગ્ગલ ટ્રાક્ટ પણ કર્યા કરે છે. એનું આવું અસાધારણ ધૈર્ય જોઈને મને અત્યંત આશ્ચર્ય ઉપજે છે. એ નાગ તો નથી જ પણ કાષ્ટ દૈવી માનવી જણાય છે! હું હવે એને ખાઇશ નહિ. પૂછું કે, એ કાણ છે?”

આમ એ વિચારમાં પડ્યો એટલે ખાતાં અટકી ગયો. હ્રસ્વતવાહન ગરડને ભક્ષણ કરતો બંધ થયેલો જોઈને કહેવા લાગ્યો:- “કેમ, પક્ષીરાજ આપ ખાતાં અટકી ગયાં? શું મારા શરીરમાં માંસ અને લોહી નથી? કે પછી તમારું પેટ ભરાઈ ગયું? પેટ ન ભરાયું હોય તો પેટ ભરીને ખાવ. હજી પુષ્કળ માંસ ને લોહી મારા શરીરમાં ભરેલું છે.”

આ સાંભળી ગરડ વધુ આશ્ચર્યમાં ફાળ્યો. એ બોલ્યો:- “આપ કાણ છો? આટલી વેદના અનુભવ્યા છતાં પણ તમે પ્રસન્ન કેમ છો? શા માટે આનંદપૂર્વક આ બલિદાન આપી રહ્યા છો? નક્કી તમે કાષ્ટ મહાપુરુષ છો. નાગ તો નથી જ.”

“ના, ભાઈ ના. હું નાગ જ છું. મારો આજે વારો આવ્યો છે એટલો મને આનંદ થાય છે. મરણથી મને ભય લાગતો જ નથી.”

“તમે અજબ લાગો છો! મરણથી તો ભય પામવું જોઈએ ત્યારે તમે તો રાજી થાવ છો. કારણ?”

“હું જીંદગીથી કંટાળી ગયો છું. લોકોનો ત્રાસ વેઠી મેં
ખૂબ દુઃખ સહન કર્યું છે. હવે એમાંથી હું મુક્ત થવા માગું છું
આજે એ મુક્તિદિન આવતાં મને આનંદ થાય છે.”

“ખોટી વાત! હું આ વાત માની શકતો જ નથી. નકકી
તમે કોઈ મહાત્મા છો!”

“ખરી વાત છે, હે પક્ષીરાજ! હવે આ મહાઅનર્થ કરતાં
અટકી જવ! તમારો ભક્ષ તો હું જ છું. વાસુકીએ આપને
માટે મને જ મોકલ્યો છે. આ તો કોઈ પરગણુ મહાત્મા છે.
એમને છોડી દો!” શંખચૂડે ત્યાં આગળ આવી પહોંચતાંની
સાથે જ ઉચ્ચાડ્યું.

શંખચૂડને જોઈ જીમૂતવાહનનું મુખ કંઈક બની
ગયું. તે બોલ્યો:—“અરેરે! શંખચૂડ તું અત્યારે અહીં શા
માટે આવ્યો? મારો મનોરથ પૂર્ણ થવાની અતી ઉપર છે તેમાં
તું વિદ્ય કેમ નાખે છે? મને આનંદની સાથે મારી કાઢાતું
વિસર્જન કરવા દે. પક્ષીરાજ! હું જ તમારો ભક્ષ છું.
મને આરોગ્યો.”

શંખચૂડ ઝડપથી મરડ અને જીમૂતવાહનની વચ્ચે જઈ ઊભો
રહી ગયો. એ બોલ્યો:—“પક્ષીરાજ! આ તો વિદ્યાધરકુળના વડા
જીમૂતવાહન છે. તમે એમને પકડીને ખોટું કામ કર્યું છે. એમને
છોડી દો!”

આ વાર્તાલાપ ચાલતો હતો ત્યાં તો જીમૂતવાહનના પિતા,
માતા અને તેની સ્ત્રી ઉતાવળાં ઉતાવળાં ત્યાં આવી પહોંચ્યાં.

પુત્રનું ચૂંચાયલું, માંસના લોચાઓવાળું અને લોહી નીત-
રતું શરીર જોઈ તેઓ અત્યંત ગભરાઈ ગયા. તેમની આંખમાંથી
આંસુઓ પડવા માંડ્યાં. પિતા-માતા કંઈક સ્વરે વિલાપ કરવા

લાગ્યા—‘બેટા! તેં આ શું કયું’? હાય! તેં પરને માટે તારા દેહનું દાન કયું’? અમારા દુઃખને જરાપણ ન વિચાર્યું’? અને હે પક્ષીરાજ! તમે પણ વિચાર્યા વગર આ કૃત્ય કયું’! આ કાણ છે તે પણ તમે ન જોયું’?”

આ લોકોનું કલ્પાંત સાંભળી ગરૂડ વિચારમાં પડી ગયો. તેને પોતાની ભૂલ સમજાઇ. એ પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો—હાય! આ મેં શું કયું’? મેં મોહવશ બની કાનો ભક્ષ કર્યો? આતો પારકાને માટે આત્મભાગ કરનારા જીવતવાહન છે. વિદ્યાધરેમાં શ્રેષ્ઠ એવા સાધુપુરૂષને મેં દુઃખ આપ્યું! જીવ! તને હજારે ધિક્કાર છે!”

આમ ગરૂડ પોતાના કૃત્યથી શોક પામી પશ્ચાત્તાપ કરતો હતો ત્યાં તો જીવતવાહનને ઘાની પીડા અસહ્ય થઇ પડી. એનું મુખ મ્હાન અને ફીકકું પડી ગયું. પોતાનો અંતઃકાળ સમીપ આવેલો જોઇ તેણે માતા-પિતાને પ્રણામ કર્યા અને પછી તેણે પ્રાણ ત્યજ દીધાં.

જીવતવાહનના મરણથી દશે દિશાઓ કંપી ઊઠી. બધા હાહાકાર કરી ઊઠ્યા. જીવતવાહનની માતા આક્રંદ કરતી હાથ જોડી જાંચે જોઇ ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરવા લાગી:—“હે જગતકર્તા આ તે શેા જીવમ! મારા પર આવો કોપ શા માટે? તું તો દયાળુ છે! અમૃતનો વર્ષાવ કર! મારા પુત્રને પુનઃ સજીવન કરી મારા પર ઉપકાર કર. હું તારી જન્મોજન્મ ઋણી બનીશ.”

ગરૂડ કે જે મહાન વિપત્તિથી શોક સાગરમાં ગરકાવ થઇ ગયો હતો તે એકાએક અમૃતનું નામ સાંભળી ચમકી ગયો. ઝટ તેના મનમાં એક વિચાર વિદ્યુતની જેમ ફોડી ગયો. એ પોતાના મનને દ્રઢતા પૂર્વક કહેવા લાગ્યો—“હું જ ઉતાવળે સ્વર્ગમાં જઇ મન્દ્રની પાસેથી અમૃત માંગીશ. અને તે લાવી

જીમ્મતવાહનને સજીવન કરીશ પરન્તુ ઇન્દ્ર અમૃત ન આપશે તો ? તો બળાત્કારે એ લાવીશ. મારી પ્રચન્ડ પાંખોથી આખા વાયુ-મંડળને હું ઉથલાવી નાંખીશ, સાગરને ડોલાવી નાખીશ, મારા નેત્રાગ્નિ દ્વારા આદિત્યોને બાળી ભસ્મ કરી પૃથ્વી પર પટકી દઈશ. મારી ચાંચના પ્રહાર વડે હું ઈન્દ્રના વજ્ર પર, ચમના દંડ પર, વરૂણના પાશ અને કુબેરની ગદા પર ત્રાટકી પડીશ. એના ચૂરેચૂરા કરી નાંખીશ. આમ આખા વ્યોમ મંડળમાં હાહાકાર વર્તાવી બળજબરીથી અમૃતને કબજે કરીશ અને જીમ્મતવાહનને સજીવન બનાવીશ. મારા પાપના પ્રાયશ્ચિત માટે આ એક જ માર્ગ છે.”

આમ પોતાના મન સાથે દ્રઢ સંકલ્પ કરી ગરૂડ સ્વર્ગ તરફ પૂરવેગથી ઉડી ગયો.

જીમ્મતવાહનના શબને અગ્નિસંસ્કાર કરવાની બધા તૈયારી કરવા લાગ્યા.

સૌના મુખ ગંભીર હતાં. બધા જ મૌન રહી આ દારૂણ વેદના અનુભવી રહ્યા હતાં. પ્રથમ તો મલયાવતીએ પણ પોતાના શોક અને દુઃખને અંદર જ સમાવી રાખ્યો પરન્તુ હવે તેનાથી રહેવાયું નહિ. દબાવી રાખેલી વેદના પૂરગ્નેશથી બહાર પ્રકટ થઈ ગઈ. એ ચોધાર આંસુઓએ રડી પડી. એતું દુઃખ જોઈ જીમ્મતવાહનના પિતા અને માતા પણ પુનઃ કલ્પાંત કરવા લાગ્યા.

મલયાવતીએ આકાશ તરફ નજર કરી રડતાં રડતાં કહ્યું:—“હે ભગવતી ગૌરી ! તમે આ શું કર્યું. તમે તો મને વરદાન આપ્યું હતું કે, તારો પતિ વિદ્યાધરનો ચક્રવર્તી રાજા થશે. પણ આજે તો તે આશા નિષ્ફળ ગઈ છે. આપે શા માટે મને આપું જોડું વરદાન આપ્યું ? શા માટે તેજ સમયે આપે

મને સ્પષ્ટ વાત ન કરી દીધી ! મારા જેવી અભાગણીના કર્મ-
દોષે તું પણ આવી મિથ્યાસાધિણી બની કે શું ?”

મત્તયાવતીની આ પ્રાર્થના તથા તેના મેણાથી પાર્વતી
ત્યાં આગળ પ્રકટ થયા. મત્તયાવતીને ઉદ્દેશીને તેણે કહ્યું:—

“પુત્રી ! મારું વચન મિથ્યા થાય એમ નથી જ. અને હું
મિથ્યા બોલતી પણ નથી. તું ગભરાઇશ નહિ. તારું મંગળ જ થશે.”

અને આમ બોલી દેવીએ પોતાના કમંડળમાંથી અમૃતની
અંજલિ ભરી જીમૂતવાહનના અંગ ઉપર છાંટી અને કહ્યું:—
“વત્સ જીમૂતવાહન ! સ્વાર્પણ કરી તેં જગતનું કલ્યાણ સાધ્યું
છે. હું તારા ઉપર પ્રસન્ન થઇ છું. ઊઠ, વત્સ, સજીવન થા !”

તરત જ ચમત્કાર થયો. ગૌરીના આશીર્વાદથી જીમૂતવાહન
આજસ મરડીને બેઠો થયો. તેનું શરીર પ્રથમના કરતાં પણ
વધારે તેજસ્વી જણાતું હતું.

ઉઠતાંની સાથે જ જીમૂતવાહને દેવીને પ્રણામ કર્યા. તે
પછી બીજા બધાઓ પણ દેવીને પગે લાગ્યા.

દેવીએ જીમૂતવાહનને આશીર્વાદ આપતાં કહ્યું:—“બેટા !
તારા પરાપકાર કર્મથી હું અતિ પ્રસન્ન થઇ છું. આજે મારા
હાથે હું વિવાધરરાજના ચક્રવર્તી પદ પર તારો અભિષેક કરું
છું, અને તને વરદાન આપું છું કે તું એક કલ્પ પર્યંત રાજ્ય
કરજે. કાંચનરત્નથી તારા ભંડાર ભરપૂર બનેા.” આમ કહી
દેવી અન્તર્ધાન થઇ ગયાં.

આજ અરસામાં ગરૂડ અમૃત લઇને આવી પહોંચ્યો. જીમૂ-
તવાહનના સજીવન થવાથી તેને અપાર આનંદ થયો. એ નમ્ર
થઇને બોલ્યો:—“હે મહાત્મા ! હું તમારા પરાક્રમથી અતિ પ્રસન્ન
થયો છું. તમારી પરાપકારવૃત્તિએ મારા મન પર ઊંડી અસર
કરી છે. તમારી ઇચ્છામાં આવે તે વર મારી પાસેથી માગી લે.”

જીમૂતવાહન બોલ્યો:—“મારા પર જો તમે પ્રસન્ન જ થયાં હો તે હું માથું છું કે તમે હવેથી આ જીવહિંસા તજી દો. અત્યાર સુધી કરેલાં ખોટાં કામને માટે અંતરથી પશ્ચાત્તાપ કરો. પ્રાણી માત્રને અભયદાન આપો અને અત્યાર સુધીમાં જે જે નાગોનું તમે ભક્ષણ કરી ગયા હો તે બધા નાગોને પુનઃ સજીવન કરી તેમના ગૃહમાં આનંદને ફિલ્લાટ ફેલાવો. મારી આપના પ્રતિજ્ઞા પ્રાર્થના છે.”

“ભલે એમ થાઓ ! તમારું કહેવું હું માન્ય રાખું છું. આજથી જ હું નાગોને અભયદાન આપું છું. હવેથી હું તેમને ભક્ષ કરીશ નહિ અને જે નાગોને મેં મારી નાંખ્યા છે તે બધા પાછા સજીવન થાઓ.” કહી ગરૂં પોતાની સાથે આણેલા અમૃતને ત્યાંથી છંટકાવ કર્યો.

તરત જ નાગોના હાડકાંઓને જ્યાં આગળ ઢગલો હતો ત્યાં સળવળાટ વ્યાપ્યો. ઢગલો સજીવ બની ગયો અને જેનું ગરૂં પ્રથમ ભક્ષણ કરી ગયો હતો તે બધા નાગો સજીવન થઈને ઊઠ્યા.

બધે આનંદ આનંદ થઈ રહ્યો. વિદ્યાધરના રાજ પણ જીમૂતવાહનનું અદ્ભુત ઔશ્વર્ય જાણીને ત્યાં આવ્યા. તેના ચરણમાં પડ્યા અને પોતાનું સ્વામીત્વ સ્વીકારવા પ્રાર્થના કરી. આજ અરસામાં જીમૂતવાહનના સંબંધીઓ, સગાંઓ તથા તેના રાજ્યના ભાયાતો અને અમલદારો પણ આવી પહોંચ્યા. તેમણે તેને પોતાના રાજ્યમાં પધારવાનો આગ્રહ કર્યો. તેમના આગ્રહભર્યા આમંત્રણને સ્વીકારી જીમૂતવાહન પોતાના માત-પિતા અને પત્નીને લઈને પાછો રાજ્યમાં ગયો અને મહા આનંદથી રાજ્યકારભાર કરવા લાગ્યો.

અહીં વાર્તા પૂરી થઈ. ચેતાળે રાજા વિક્રમને પ્રશ્ન્યું- “જીમ્-તવાહન અને શંખચૂડ એ બેમાં વધુ ઉદાર કોણુ? જીમ્-તવાહન કે શંખચૂડ?”

રાજા બોલ્યો:- “શંખચૂડ.”

“શંખચૂડ કેમ?”

“કારણ, શંખચૂડ મોતમાંથી ઉગરી ગયો હતો. છતાંપણુ જ્યાં તેણુ જાણ્યું કે એક ઉદારચરિત પુરૂષે પોતાની વતીથી આત્મસમર્પણુ કર્યું છે ત્યારે તે ઘણું દૂર જ્યાં ગરૂ હતો ત્યાં દોડી ગયો હતો અને પોતાનો દેહ તેને અર્પણુ કર્યો હતો.”

“પરન્તુ જીમ્-તવાહન તો શંખચૂડને બદલે પોતાનો પ્રાણ આપી તેને જીવતદાન આપ્યું હતું. એટલે તે જ ખરો ઉદાર ગણાય.” ચેતાળે શંકા બતાવી.

“ના. જીમ્-તવાહન ક્ષત્રિય હતો. પ્રાણ ત્યાગ કરવો એ તેના ધર્મના લાઠીનો ખેલ હતો. અને એટલે તરતજ તેણુ એ સ્વીકાર્યું હતું. એમાં એની ઉદાર બુદ્ધિ ક્યાંથી આવી? શંખચૂડ જ ખરો જીમ્-તવાહન હતો.”

આમ બોલી રાજાએ પોતાના ખસા ઉપર નજર કરી તો ત્યાં ચેતાળ જણાયો નહિ. એટલે રાજા પુનઃ તેને પકડવા માટે પ્રયત્ન તરફ જવા દોડ્યો.

ઉન્માદિની

[૧૬]

રાજ ફરી પાછો વૈતાળને પકડવા માટે જાડ તરફ જવા લાગ્યો. જાડ પર ચઢી તેણે શબને નીચે ઊતાર્યું અને તેને ખાંધ પર નાંખી જડપથી ચાલવા માંડ્યું.

થોડુંક ચાલ્યો ત્યાં તે વૈતાળને વાચા આવી. એ બોલ્યો:—
“રાજ! તું વારંવારના પરિશ્રમથી ઘણો કંટાળી ગયો હોઈશ. તને થાક પણ લાગ્યો હશે. ચાલ, તારો થાક દૂર કરવા હું તને એક અતિ મનોરંજક વાત કહું છું તે તું સાંભળ.”

વૈતાળે વાર્તા કહેવા માંડી:—

પૂર્વકાળમાં ગંગા નદીના કિનારા ઉપર અન્દ્રશેખર નામનું એક નગર હતું. આ નગરમાં ધન, ધર્મ અને નીતિનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તતું હતું. લક્ષ્મીની લીલાલહેર હતી. ધર્મની મર્યાદા અખંડ રહેતી અને પાપ-અસત્ય-દંભનું નામનિશાન પણ નહોતું. પ્રજા આબાદ હતી.

આ નગરના રાજવીનું નામ યશોધન હતું. જેવું નામ તેવા જ તેના ગુણ હતા. એવું ધન યશ જ હતું. રાજ પ્રતાપી, ગુણી, કીર્તિવાન અને ન્યાયનીતિને ચાહનારો હતો. પાપ-અભિમાન અને અસત્ય આચરણને તે સદા દૂર રાખતો અને તેનો પડછાયો પણ લેતો નહિ. પારકાની નિંદા કરવામાં તે મૂર્ખ હતો કિન્તુ શાસ્ત્રાર્થ કરવામાં તે તેવો નહોતો. દોષમાં દરિદ્ર હતો પરન્તુ ક્રોધ અને દંડમાં દરિદ્ર નહોતો. રાજ પાપથી ડરતો કિન્તુ શૂરતા દાખવવામાં તે જરાય પાછી પાની કરતો નહોતો. યશનો ઘોઘી હતો પણ સ્વભાવે કંજૂસ નહોતો. અતિ ઉદાર હતો. પોતે સ્વરૂપવાન, અલભેલો અને સ્ત્રીઓને મોહાવે એવો હતો. તોપણ પરસ્ત્રીથી તે સદા દૂર રહેતો અને તેમને મા-બહેન સમાન જ ગણતો.

આવા ગુણસંપન્ન રાજવીના નગરમાં શ્વેતક નામનો એક અતિ શ્રીમન્ત આપારી રહેતો હતો. એને ઉન્માદિની નામની એક પુત્રી હતી. આ પુત્રી અતિ રૂપવતી અને જ્ઞેનારને તરત જ આકર્ષણ ઉપભવે એવી હતી.

આ કન્યા જ્યારે તરુણ અવસ્થામાં આવી ત્યારે શ્વેતક કે જે ન્યાય અને નીતિનો બહુકાર હતો તે રાજ પાસે ગયો. અને તેને વિનંતિ કરી કહ્યું:—“મહારાજ ! મારે એક કન્યા છે. આ કન્યા ત્રૈલોક્યમુન્દરીના જેવી જ છે. એ પરણવા યોગ્ય થઈ છે. તેના લગ્ન કરું તે પહેલાં આ વાતની હું આપને બહુ કહું તે વ્યાજબી કહેવાય. આપ આ ભ્રમંડળમાં સર્વ શ્રેષ્ઠ છો. મારી ત્રિભુવનસુંદરી જેવી પુત્રીને માટે આપ સર્વથા યોગ્ય છો. અને મારી પુત્રી પણ આપને શોભાવે એવી જ છે. હું આપને પ્રાર્થના કરું છું કે આપ તેનું પાણિગ્રહણ કરી તેનો સ્વીકાર કરો.”

રાજ આ સાંભળી વિચારમાં પડી ગયો. વ્યાપારીને એક-

દમ ના કહેવાની તેની હિંમત ચાલી નહિ. તેમજ એ માંગણી તરત જ સ્વીકારી લેવાનું પણ તેના મને કબ્બુ નહિ.

તેણે પોતાના ખાસ મિત્રોને બોલાવ્યા અને રત્નદત્ત શેઠની પુત્રી કેવી છે, તેના લક્ષણો-તથા ગુણ વગેરે કેવાં છે તેની તપાસ કરવાનું કહ્યું.

મિત્રો શેઠને ત્યાં ગયા. શેઠની પુત્રીને બેતાંજ તેમના ચિત્ત વિહ્વળ બની ગયા. પુત્રી સુકુમાર, રૂપમાં બેનમન અને વર્ણમાં કાંચનસમી હતી. તેના અપ્રતિમ લાવણ્યે મિત્રોની ધીરજ જતી રહી. તેમના ચિત્ત ચલાયમાન થઈ ગયા. બ્રાહ્મીવારે જ્યારે તેમણે શાન્તિ અનુભવી અને ચિત્ત જ્યારે સ્થિર થયા ત્યારે તેઓ અંદર-અંદર વિચાર કરવા લાગ્યા. એકે કહ્યું: - “કન્યા અતિ રૂપવતી અને મનને મુગ્ધ બનાવી દે એવી છે. ગુણમાં પણ ઉત્તમ અને પવિત્ર છે. રાજાને કહાણું કે એ અતિ સુલક્ષણી છે, તેા રાજા તેની સાથે જરૂર લગ્ન કરવાનો અને લગ્ન બાદ તેના મોહમાં ફસાઈ રાજકાજને પણ ભૂલી જવાનો. એથી અંધાધુંધી વ્યાપશે અને રાજ્યની પાયમાલી થઈ જશે. માટે આપણે એના અવગુણ જ જાહેર કરવા. તમારી શું મરજી છે ?”

બીજાઓને આ વિચાર ગમી ગયો. તેમને પણ લાગ્યું કે આજ વ્યાજબી છે. એટલે બધાએ આ મુજબનું જ કહેવાનું નક્કી કર્યું અને રાજા પાસે ગયા.

રાજા તેમની વાર જ બેઠ રહ્યો હતો. તેમને આવતાં જોઈને રાજાએ તરત જ પૂછ્યું:—“કહો, શેઠની પુત્રી રૂપમાં કેવી છે ? તેના ગુણ-લક્ષણ કેવા છે ?”

“મહારાજ ! રૂપમાં તેા તે બેનમન છે. એના રૂપ-સૌન્દર્યના વખાણ જ ન થઈ શકે પરંતુ એક ખામી છે.”

“કંઈ ?” રાજાએ આતુરતાથી પૂછ્યું.

“એ ચાલવામાં જરા ઊંડોળ લાગે છે.”

“એના ગુણ કેવા છે ?” રાજાએ બીજાને પ્રશ્ન કર્યો.

“ગુણમાં એ આપને કીર્તિ અપાવે એવી નથી. બે-ચાર સ્થળેથી તપાસ કરતાં જણાયું છે કે તેની વર્તણૂક સારી નથી. અમને પણ કંઈક સ્વચ્છંદતા જણાઈ હતી.”

રાજાએ કહ્યું:—“એકલા રૂપને શું કરવું છે. ગુણ જ બેવા બેઢાએ. રૂપ અને ગુણ હોય તો જ તે મને શોભી શકે. ગુણ વિહિન કન્યા તો મને અપકીર્તિ પણ અપાવે.”

રાજાએ એ કન્યાને પરણવાની નામરજી બહાર કરી.

આથી રત્નદત્તે પોતાની કન્યાના લગ્ન રાજાના સેનાપતિ બળભદ્રની સાથે કર્યા. બળભદ્ર પણ દેખાવડો, સશક્ત અને વીર પુરૂષ હતો. કન્યા યથાવિધિથી પરણી પતિને ત્યાં જઈ રહેવા લાગી.

ઉન્માદિની તેણી નારી હતી. રાજાએ તેને કુલક્ષણી કહી પરણવાની ના પાડી હતી તેથી તેને ઘણું જ ખોટું લાગ્યું હતું. આ અપમાનનો બદલો કેવી રીતે લેવો તે વાત જ તેના હૃદયમાં ચટક્યા કરતી હતી. તોપણ આમ એ સમજી હતી. પતિને માનનારી અને પવિત્રતાને સમજનારી હતી. એટલે તેણે એ અપમાનને બાજુએ રાખીને જ પતિની સાથે આનંદપૂર્વક ઘર સંસાર ચલાવવા માંડ્યો.

થોડોક સમય સુખચેનમાં પસાર થઈ ગયો. એ પછી કવિઓએ મધુર શબ્દોમાં વર્ણવેલી, પ્રેમીઓને ઉત્લાસ આપનારી અને ભૂમિને નવપદ્મવિત બનાવનારી એવી પ્રિય વસંત-ઋતુનું આગમન થયું. ભ્રમરની મઝા એજ જેણે બેચેલા ધનુષ્યની પાણી છે. અને આંખને ઝુટી આવેલા મોર એજ જેણે ફેંકવા માંડેલા તીક્ષ્ણ તીરો છે; એવો વસંતરૂપી ચોખ્ખો કામી

જનોનાં ચિત્તને ભય પમાડવાને આવી પહોંચ્યો.

અને વસંતઋતુનું આગમન થતાંજ પુષ્પોવાળા વૃક્ષો, કમળો, સુગંધિ પવન, કામવાળી સ્ત્રીઓ, એ બધું મનોહર લાગતું માંડ્યું, ખીલેલા આંખાના વૃક્ષથી સુવાસિત થયેલા વાયુએ અને કાનને પ્રિય લાગે એવા, મદમસ્ત થયેલા કેકિલાના તેમજ ભ્રમરના મધુર ગાયને સ્થિર ચિત્તવાળી સ્ત્રીઓના હૃદયમાં પણ ખળભળાટ કરાવી મૂક્યો.

વસંતઋતુ આવતાંની સાથે જ પ્રદીપ્ત કરેલા અગ્નિ જેવા, યતનથી ડોલતા અને પુષ્પના ભારથી નમેલા કંથુકાના વૃક્ષોથી ભૂમિ એકદમ ભરાઈ ગઈ. અને આથી તે ભૂમિ-બાણે કેઈ રક્તવસ્ત્ર ધારણુ કરેલી નવવધૂ ન હોય એવી જાણવા લાગી.

સ્થળે સ્થળે વસંતનું પૂજન થવા માંડ્યું. ઘરેઘર વસન્તનો ઉત્સવ મચી રહ્યો. પુરુષો અને સ્ત્રીઓએ મળી વસન્તના વધામણા સ્વયંક આનંદ મહોત્સવો યોજવા માંડ્યા.

રાજ યશોધન પોતાના રાજ્યમાં ચાલી રહેલો વસંત-મહોત્સવ જોવા માટે હાથી પર બેસીને નીકળ્યો. એ સમયે રાજની કાંતિ પૂર્ણ તેજથી ઝળહળી રહી હતી. તેનું સૌંદર્ય જગારા મારતું દિશાઓને ભેદી રહ્યું હતું. સુંદર અને સુગંધી ચન્દનના લેપથી તથા મધુર પમરાટ ફેલાવનારા પુષ્પહારથી તે અનેકને આકર્ષણ ઉપજાવી રહ્યો હતો. આવી અપૂર્વ રૂપકાન્તિ જોઈ કુલિન ઘરની સ્ત્રીઓના ચિત્ત ચલાયમાન થઈ જાય અને તેમના મનમાં વિકાર ઉત્પન્ન થાય તો રાજને અધર્મ લાગે એ માટે રાજની આજ્ઞાથી જ તેની સવારી આગળ એક મોટો ડંકો રાખવામાં આવ્યો હતો. આ ડંકના નિશાન ગડગડી ઊઠ્યા. સર્વેને તેણે ચેતાવ્યા કે ઘરની અંદર જ ભરાઈ જાવો. રાજની સવારી આવે છે.

ઝપોઝપ અટારીઓ-ઝરખાઓ અને અગાસીઓના બારણાં બંધ થવા માંડ્યા. કુલિન લલનાઓ પોતાના મનમાં બિકાર ન પ્રવેશે તે માટે ઘરની અંદર જ ભરાઈ ગઈ. કુંવારી કન્યાઓ પણ પોતાના મનમાં મોહ ન ઉપજે અને પાછળથી નિરાશા ન સાંપડે તે માટે ઘરમાં જ બેસી રહી. રાજા શહેરમાં ફરી રહ્યો હતો.

ડંકાનો અવાજ ઉન્માદિનીએ પણ સાંભળ્યો. રાજાની સવારી આવી પહોંચી છે તેની પણ તેને જાણ થઈ. રાજાએ પોતાનું અપમાન કરી તેની સાથે લગ્ન નહોતાં કર્યા તે વાતની તેને ઓકાઓક જ આ વખતે યાદ આવી ગઈ. ઉન્માદિનીના મનમાં વૈરની જવાલા સળગવા લાગી. તેને થયું કે મારા અપમાનનો બદલો લેવાનો આજ યોગ્ય સમય છે. હું રાજાની દ્રષ્ટિએ પડી તેના ચિત્તને ડોલાયમાન કરી તેને કામથી બાળી દબાશ. રાજા પણ બેઠાં લે કે જેનો તેણે ત્યાગ કર્યો હતો તે કેવી છે !

અને આવો મક્કમ નિશ્ચય કરી ઉન્માદિની ટ્રાઇ ઉન્માદિની છટા ધરી પોતાના ઝરખામાં ઊભી રહી. આ સમયનું તેનું રૂપ, તેના મુખ પરની તેજસ્વી હાસી ગમે તેવા ઋષિને પણ ચળાવી દે એવી બની હતી. ઉન્માદિની રાજાની સવારીની વાર જોવા લાગી.

ઉન્માદિનીના મકાન સમીપ સવારી આવી પહોંચી. રાજાની નજર સહસાજ ઉપર પડી અને જોતાં જ તે સ્તબ્ધ બની અટકી ગયો. અહા કેવી ભવ્ય રૂપરાશિ ! તેનું મન ઓકદમ જ આ રૂપરાશિને જોતાં જ ચંચળ બની ગયું. એની આંખો એના મુખડા પર જ ચોંટી ગઈ. રાજાનું મુખ એક પણ શબ્દ બોલી શક્યું નહિ. પરંતુ એનું મન એના રૂપની ભારોભાર પ્રશંસા કરવા લાગ્યું.

મુન્ની હૃદયવાળો રાજ આ અપૂર્વ રૂપછટાવાળી લલનાને જોતાં ચંચળ ચિત્તવાળો બની ગયો. તેના મનના પવિત્ર ભાવો ક્યાંય અલોપ થઈ ગયા. અને જેમ ધુમાડામાંથી એકદમ અગ્નિ ભસ્મી ઉઠે તેમ રાજના મનમાં કામ પ્રજ્વળી ઊઠ્યો. કામના અગ્નિથી તેનું સારૂં શરીર બળવા લાગ્યું. ઉન્માદિનીની રૂપછટાએ તેને ધાયલ બનાવી દીધો. રાજ પોતાનું ભાન ભૂલી ગયો અને આ નૌતમરૂપને જોઈ ત્યાં જ મૂર્છા ખાઈને પડ્યો.

ઉન્માદિનીનો એ અપૂર્વ વિજય હતો.

રાજ મૂર્છા પામતા જ ત્યાં મોટી દોડદોડ થઈ રહી. સેવકો-અમલદારો દોડી આવ્યા. વૈદો પણ આવી પહોંચ્યા. શિતળ પદાર્થોના ઉપચારથી રાજને તરત જ શુદ્ધિમાં આણવામાં આવ્યો. આખી સવારી પાછી મહેલમાં ગઈ.

રાજભવનમાં પ્રવેશતાંની સાથે જ રાજએ પોતાના પરિ-જનોને પ્રથમ પ્રશ્ન એજ કર્યો:—“ઝરૂખામાં ઊભેલી એ રૂપસુંદરી કાણ હતી ?”

“આપે જેને કુલક્ષણી કહીને પરણવાની ના પાડી હતી તેજ એ હતી.” સેવકોએ જણાવ્યું.

“શું એ આટલી રૂપવતી છે ? મને એના આવા સ્વરૂપની વાત કેમ ન કરી. હું નથી માનતો કે એ ગુણમાં દોષવાળી હોય!”

અને રાજ પશ્ચાત્તાપના અગ્નિમાં બળવા લાગ્યો. પોતાને માટે આવેલી આ કન્યા તેણે પારકાના અભિપ્રાયને વશ બની ત્યજ દીધી તે માટે તેને ભારે શોક થવા લાગ્યો. ક્રોધના આવે-ક્ષમાં તેણે પોતાના એ મિત્રો કે જેમણે તેની સાથે છળ કર્યું હતું તેને પોતાના દેશમાંથી હાંકી કાઢ્યા. રાજ રાત્રિને એ રૂપસુંદરીની છબીને મનમાં ધરી અંદર ને અંદર બળવા લાગ્યો.

દિવસો પર દિવસો પસાર થવા લાગ્યા. રાજ વધુને વધુ કૃશ થતો ગયો. રાજકારભારમાં તેનું ચિત્ત ચોંટતું નહોતું. રાજ્યના હિતની વાતને તે ભૂલી ગયો. તેના મનમાં તો એક જ વાત ધર કરી રહી હતી. અને તે ઉન્માદિનીના મુખચન્દ્રની. એ મુખચન્દ્રને તેણે પોતાના હૃદયમાં સ્થાન આપી તેની જ આરાધના કરવા માંડી. કામાનળના તાપથી તે બળી પોતાની સુંદર કાયાને પણ બાળી રહ્યો.

પરન્તુ પોતે એક પરસ્ત્રીના મોહમાં પડ્યો છે અને તેને લાગે તે આટલો ડોલાયમાન થઈ ગયો છે એ વાત તેણે કાનને પણ ન કરી. રાજ નીતિવાળો અને પવિત્ર મનનો હતો. એટલે આવી વાત કહેતાં તેને ભારે લજ્જા થવા લાગી. પોતે નીતિની બાંગ પોકારી લોકોને તેવા થવાનો ઉપદેશ આપતો હતો એટલે પોતે જ જો તેમાંથી વ્યુત થાય તો સ્વાભાવિક રીતે જ લોકાપવાદનો ભાર તેને ખમવો પડે અને આથી જ તે પોતાની પીડા મનમાં ને મનમાં સહન કરવા લાગ્યો.

પરન્તુ ચતુર સેવકો અને તેના ખાસ મિત્રોથી આ દુઃખ છાનું રહી શક્યું નહિ. રાજ મનમાં કાંઈ મહા વેદના ભોગવી રહ્યો છે પરન્તુ એ પ્રકટ કરી શકતો નથી એવું તેમના મનમાં તરત જ આવી ગયું. એટલે કટલાક વિશ્વાસુ સેવકોએ એક દિવસે તેને પૂછ્યું:-“મહારાજ! આપ દિવસે દિવસે અતિ કૃશ થતાં જાવ છો તેનું શું કારણ? શું આપ કાંઈ ગુપ્ત દર્દથી પીડાઈ રહ્યા છો? એવું જ જો હોય તો રાજવૈદને ખતાવો. તેમની સલાહ લ્યો.”

રાજ પોતાના વિશ્વાસુ સેવકોના આ લાગણી ભર્યાં શબ્દોથી કંઈક રાહત પામ્યો. અને પોતાનું દુઃખ તેમની આગળ વ્યક્ત કરી કંઈક ઉપાય મળે તે આશાએ બોલ્યો:-“રાજવૈદ મટાડી શકે એવો આ રોગ નથી. આ તો મનનો વ્યાધિ છે.”

“તો પછી આપ મન ખુલ્લું કરી બધી વાત અમને કહો. અમે તમારી ઈચ્છા પુરી કરવા આકાશ-પાતાળ એક કરી નાખીશું.”

રાજાએ પોતાની ગુપ્ત પીડા સેવકો આગળ પ્રકટ કરી.

આ સાંભળતાંજ સેવકો ભોલી ઊઠ્યા:- “અહો ! એમાં તે શી મોટી વાત છે ? આટલું બધું દુઃખ શા માટે સહો છો ? એને આપના રંગમહેલમાં બોલાવી લો અને આનંદથી રંગવિલાસ રમો ! એ નારી તમારે જ સ્વાધીન છે.”

“ના, આ તો ભુલમ થયો. આવું ધર્મથી વિરુદ્ધ મારાથી વતી શકાશે નહિ. તમારે મને આવી સલાહ આપતાં શરમાવું જોઈએ.” રાજાએ એ સલાહને અવગણી કાઢી.

પરંતુ રાજાનું આ દુઃખ ગુપ્ત રહી શક્યું નહિ. ધીરંધીરે આ વાત લોકોમાં વ્યાપ્ત થઈ ગઈ. સેનાપતિ બળભરતા બાલુવામાં પહોંચી આ વાત આવી. સેનાપતિ પ્રભુભક્ત હતા તેટલો જ તે સ્વામીભક્ત પણ હતા. પોતાની સ્ત્રીના સૌન્દર્ય પર રાજા લુબ્ધ બની ગયો છે એ જ્યારે તેણે બહુ યત્ન ત્યારે તે તરત જ રાજા પાસે દોડી ગયો અને તેને હાથ બોંડીને કહેવા લાગ્યો:-

“મહારાજ ! મારી આપને એક પ્રાર્થના છે.”

“શી ?” રાજાએ પૂછ્યું.

“પ્રથમ ! આપ તે સ્વીકારવાનું વચન આપો તોજ હું તે કહું.”

“પ્રાર્થના બહુમા વગર હું વચન કેમ આપી શકું ? મારાથી એ પ્રશ્ન થઈ શકે એમ હોય તો જરૂર તે સ્વીકારીશ.

“ના, આપે એ સ્વીકારવી પડશેજ. આપ સર્વસત્તાધીશ છો. ધારો એ કરી શકો એમ છો. આપને કોઈજ કંઈ પછી

શકે એમ નથી.” બળભદ્ર રાજને વચનથી બાંધી લેવા ઇચ્છતો હતો.

“પણ કહે તો ખરો, શું છે ?”

“આપનો હું દાસ છું. મારી સ્ત્રી પણ આપની દાસી જ કહેવાય. એને પરાંગના નહિ ગણાય. વળી હું મારી સ્વેચ્છાથી જ તે આપને અર્પણ કરું છું. આપ તેને સ્વીકારો અને દુઃખમાંથી મુક્ત બનો.”

“સેનાપતિ ! તું આ શું બોલે છો ? તારી સ્ત્રીને મારાથી સ્વીકારી જ કેમ શકાય ? આ તો અધર્મ કહેવાય ! હું આવો પાપાચાર કરું તો પ્રજા શું કહે ?”

“મહારાજ ! એમાં અધર્મ નથી. આપ મારા સ્વામી છો એટલે મારી વસ્તુઓ ભોગવવાનો આપને પુરો હક છે. છતાં આપ એને પરસ્ત્રી ગણતા હો તો હું મારી સ્ત્રીનો ત્યાગ કરી તેને દેવદાસી તરીકે મંદિરમાં અર્પણ કરું છું. એટલે પછી એવી દેવદાસીને સ્વીકારવામાં આપને કંઈ અડચણ આવશે નહિ. અને લોકોને પણ બોલવાનું કંઈ કારણ રહેશે નહિ.” બળભદ્રે એક બીજો જ માર્ગ કાઢ્યો.

પણ આ સાંભળી રાજનો ક્રોધાગ્નિ ભભૂકી ઊઠ્યો. એ બોલ્યો:—“બળભદ્ર ! તું મારા દુશ્મનની ગરજ સારી રહ્યો છે ! આવો અધર્મ મારી પાસે કરાવતાં તને શરમ આવતી નથી ? તું તારી સ્ત્રી પાસે જ પાપાચાર કરાવવા માગે છે. પરસ્ત્રીનો સંગ શું ઇચ્છવા યોગ્ય છે ? તું મારો દાસ છે એથી શું ઘણ ગધું ? રાજનો અધિકાર માત્ર તેના સેવકો પર જ છે. નહિ કે તેના સ્ત્રી-પુત્રાદિ પર. પરસ્ત્રીને તો માતા સમાન જ માનવી. તું તારી સ્ત્રીનો ત્યાગ કરશે તો હું તને આકરી સજા કરીશ.” રાજએ બળભદ્રની માગણીને તીવ્રસ્કારી કાઢી.

રાજાની પીડા વધી ગઈ. કામરોગને લઈને તેને તાવ લાગ્યું પડ્યો. એ તાવમાંથી રાજા સાને થઈને ઊઠી શક્યો નહિ અને દશમે દિવસે તો તે મરણ પામ્યો.

બળભદ્રને આથી મહાશોક ઉત્પન્ન થયો. પોતાને લીધે જ રાજા દુઃખ પામી મરણ પામ્યો છે એ વિચાર આવતાં જ તેને અપાર દુઃખ થયું. શું કરવું તેની તેને સમજ ન પડી. એ પોતાના ધર્મગુરુ પાસે ગયો અને તેને બધી વાત કહી તેની સલાહ માંગી.

ગુરુએ કહ્યું:—“રાજાના મરણનું કારણ તારી સ્ત્રીજ થઈ કહેવાય. એટલે તેને માટે તું દોષિત થયો ગણાય. એ દોષનું નિવારણ તારે તારા મરણથી જ કરવું જોઈએ.”

બળભદ્રે એ સ્વીકારી લીધું, સમજાનમાં જઈ તેણે ચિતા રચી અને પોતે જીવતો બળી મર્યો.

ઉન્માદિનીને આથી અપાર શોક થયો. વહાલા પતિના વિશેષથી તે મહા દુઃખી થઈ ગઈ. રાજાના અને પતિના મરણનું કારણ તે પોતાને જ ગણવા લાગી. પોતાના આવા વિધાતક રૂપ સામે તેને અપાર લીરસ્કાર ઉપજ્યો. મહા શોક પામતી તે ગુરુની પાસે ગઈ અને હવે શું કરવું તે તેને પ્રશ્ન લાગી.

ગુરુએ કહ્યું:—“ધર્મથી જેને પતિ ગણ્યો હોય તેની જ સેવામાં સ્ત્રીએ રહેવું જોઈએ. એની જ ઇચ્છા પૂરી કરવામાં સ્ત્રીએ સદા તત્પર રહેવું જોઈએ. જે સ્ત્રી પતિની આજ્ઞા ન માનતી બીજાં વ્રત આદિ કરે છે તે સ્ત્રી પતિના આયુષ્યને ક્ષીણ કરે છે. અને અન્તે નરકમાં જ પડે છે. સ્વામી ગમે તેવો હોય પરંતુ તેની સેવામાં જ સ્ત્રીએ પોતાની જીંદગી વિતાવી નાખવી જોઈએ. સ્ત્રીએનું ઉત્તમ કાર્ય પતિ સેવા છે. આવી જ સ્ત્રીએ શોધને પામે છે. પતિની પ્રાજ્ઞ સતી થવા સિવાય

સ્રીને માટે બીજો કોઈ માર્ગ બાકી નથી.”

ગુરૂને પ્રણામ કરી ઉન્માદિની ઘેર આવી. સ્નાન કરી શુદ્ધ બની બ્રાહ્મણોને તેણે દાન આપ્યું અને પછી પોતે ચિતા રચી અને તેમાં બળી મરી.

✽

વાર્તા પૂરી થઈ. વૈતાળ બોલ્યો:—“રાજા આ ત્રણ મરણ પામ્યાં તેમાં વધુ ધર્મનિષ્ઠ કોણ? રાજા કે બળભદ્ર કે પછી ઉન્માદિની? તું એનો યોગ્ય જવાબ ન આપશે તો તને ધર્મના સોગંદ છે.”

રાજાએ કહ્યું:—“રાજા જ.”

“રાજા કેવી રીતે?” “વૈતાળ બોલ્યો:—રાજાએ તો પારકી સ્ત્રી પ્રત્યે કુદ્રષ્ટિ કરી હતી. તેની ઇચ્છામાં જ તે પોતે મરી ગયો. મારી નજરે તો બળભદ્ર જ વધુ ધર્મનિષ્ઠ ગણાય. કારણ તેણે પોતાની સ્ત્રીને પણ રાજાને આપવાની તત્પરતા બતાવી રાજધર્મ અને બ્રાહ્મણધર્મ એમ બે ધર્મ સાર્થક કરવાની તૈયારી કરી હતી.”

“બળભદ્રની એ ધર્મનિષ્ઠા કે રાજનિષ્ઠા ન કહેવાય. કારણ તે તો રાજાનો સેવક હતો. પોતાના સ્વામી માટે એ જે કંઈ કરે તે ઓછું જ ગણાય. રાજા પોતાની સ્ત્રીમાં લુબ્ધ બન્યો છે એવું બહુી તેણે પોતાની સ્ત્રી તેને આપવાની ઇચ્છા બતાવી એ કંઈ ધર્મ ન કહેવાય. એમ કરવાની તેની ફરજ જ હતી. રાજાનો જીવ બચાવવો એ તેના દાસનું કર્તવ્ય જ ગણી શકાય. એટલે બળભદ્રે તો પોતાના કર્તવ્ય કરતાં કંઈ જ નવું કયું નથી.”

“પણ રાજા કેવી રીતે ધર્મનિષ્ઠ કહેવાય?” વૈતાળ કારણ બોલુવા અધીરો બન્યો.

“બળભદ્રે પોતાની અતિ સ્વરૂપવતી સ્ત્રી રાજાને આપવા

માંડી. રાજાએ તેનો સ્વીકાર કર્યો હોત તો તેને કાંઈ રોકી શકે એમ નહોતું. પરંતુ રાજા નીતિવાળો, ધાર્મિકવ્રત્તિ ધરાવનારો હતો અને એટલે જ તેણે અનાયાસે પ્રાપ્ત થયેલી એ તકને તુચ્છકારી કાઢી હતી. પોતે ધર્મસિરુ હતો એટલે બળાતકાર પણ કરી શક્યો નહિ અને અન્તે કામવેદનામાં બળી બળીને પોતાની કાયાને પણ હોમી દીધી. આમ તેણે ધર્મને ત્યજ્યો નહિ અને તેને ઊંચો જ રાખ્યો હતો. એટલે ત્રણેમાં એજ શ્રેષ્ઠ ધર્મવાળો કહી શકાય.”

“પણ ઉન્માદિની કેમ નહિ? એણે પણ પતિની પાછળ સતી થઈ પોતાનો ધર્મ પૂરવાર કરી બતાવ્યો હતો.” વૈતાળ બોલ્યો.

‘ઉન્માદિનીએ જે કંઈ કર્યું’ હતું તે માત્ર એની ફરજ રૂપ જ હતું, પતિ મરણ પામતાં સ્ત્રીએ તેની પાછળ જવું જ જોઈએ એ પ્રાચીન પ્રણાલિકા છે. સતી સાધ્વી સ્ત્રી તે માર્ગે જ બચે છે. ઉન્માદિની પતિપરાયણા હતી. એટલે તેણે પતિની પાછળ પોતાનો જીવ હોમી દઈ સતીત્વને પ્રાપ્ત કર્યું હતું. એમાં તેણે કંઈ ધર્મનું શ્રેષ્ઠ કાર્ય કર્યું ન ગણાય. સતી થવાની તેની ફરજ હતી અને તે તેણે અદા કરી હતી.”

રાજાના આ વિદ્રતાપૂર્ણ ખુલાસાથી વૈતાળને સંતોષ થયો. પરંતુ વચન મુજબ રાજાએ મૌન મૂક્યું હોવાથી તે તેના બહા પરથી ઉઠી ગયો અને પાછો ઝાડ પર લટકી ગયો.

રાજા ફરીથી શયને પડવા ઝાડ તરફ જવા લાગ્યો.

મંત્રસિદ્ધિ

[૧૭]

મહા પરાક્રમી વિક્રમ પાછો ઝાડ પર ચઢ્યો અને લટકતા શખને નીચે ઊતારી પોતાની ખાંધે ચઢાવી ચાલવા માંડ્યું.

થોડુંક ન ચાલ્યો ત્યાં તો રાજાએ બૈતાળને ઓલતાં સાંભળ્યો. બૈતાળે કહ્યું:—‘તમે આટલી બધી વખત આવબવ કરી પરંતુ જરાય કંટાળ્યા હોય એમ જણાતું નથી. તમારા આવા ખંતીલા કાર્યથી હું પ્રસન્ન થયો છું અને તમારો એ થાક ઉતારવા હું એક સુંદર વાર્તા કહું છું તે સાંભળો.

બૈતાળે વાર્તા કહેવા માંડી:

પૂર્વે ઉજ્જૈનમાં મહાસેન નામનો એક રાજવી થંધ ગયો હતો. આ રાજવીને દેવશર્મા નામનો એક કર્મચારી હતો. દેવશર્મા સ્વામીભક્ત અને કર્મનિષ્ઠ હતો. પોતાની જ ભત્રીજી મહેનતથી તે થોડાક જ સમયમાં પુણ્ય દ્રવ્ય કમાયો અને આનંદની સાથે રહેવા લાગ્યો.

પરન્તુ એના આ આનંદમાં વિક્ષેપ પડ્યો. દેવશર્માને ગુણા-કર નામનો એક પુત્ર હતો. આ પુત્રે સારી રીતે વિદ્યાભ્યાસ કરી નામના મેળવી હતી. પરન્તુ જેમજેમ એ તરુણ અવસ્થામાં આવવા લાગ્યો તેમતેમ તે કુછંદે ચઢતો ગયો અને પોતાના પિતાની કીર્તિ તથા પોતાના બહુતરને લબ્ધવવા લાગ્યો.

કેટલાક નીચ મિત્રોની સોબતથી તે જુગારે વળગ્યો. પિતા જે કંઈ દ્રવ્ય તેને આપતા તે બધું તેણે જુગારમાં વેડફી નાખવા માડ્યું. આટલું પણ તેને ઓછું પડવા લાગ્યું. એટલે ધીમેધીમે તેણે ઘરમાંથી ચોરીઓ કરવા માંડી અને આમ તે તદ્દન સ્વચ્છંદે ચઢી ગયો.

જુગારની લતે તે પોતે તો પાયમાલ બની ગયો હતો પરન્તુ ઘરનાં બધા માણસોને પણ તેણે પાયમાલ બનાવી દીધા. પિતાના અઢળક ધનને તેણે સાફ કરી નાંખ્યું. મા-સ્રી તથા ભાઈ-બહેનનાં દ્રવ્ય અલંકારોને પણ તેણે ચોરી-છૂપીથી જુગારમાં ગૂમાવી દીધાં. પિતાએ અને સંબંધીઓએ ન્યારે આ અબધું ત્યારે તેમણે તેને તિરસ્કારી કાઢ્યો અને તેને ઘરમાંથી બહાર કાઢી મૂક્યો.

હવે ગુણાકર દ્રવ્ય અને આશ્રય બિહોણો થઈ આમતેમ ભટકવા લાગ્યો. પાસે પૈસા નહોતા એટલે તેને કાંઈ જુગાર રમાડે એમ નહોતું જ. જે નીચ મિત્રોએ તેને ફેલાવી ખાધો હતો તે મિત્રો પણ તેની અસહાય સ્થિતિ જોતાં હવે તેની પાસેથી કંઈ સધરે એમ નથી એ બાણી તેને લટકતો મૂકી દીધો. ગુણાકર એકલો અટ્ટલો આ ગામ તે ગામ કરી રખડવા લાગ્યો.

રખડતાં રખડતાં તે એક શિવાલય સમીપ આવી પહોંચ્યો. જુખ કકડીને લાગી હતી. રખડવાથી થાક પણ લાગ્યો હતો એટલે તે મન્દિરના ચોતરા પર બેસી ગયો.

થોડીક વાર ન થઈ હશે ત્યાં તો એક તેજસ્વી મુખમુદ્રક વાળો મહા પ્રતાપી સાધુ આવી પહોંચ્યો. સાધુએ આખા શરીરે વિભૂતિ ચોળી હતી. મસ્તક પર જટા અને હાથમાં ચમકતું ત્રિશૂળ ચમકી રહ્યું હતું.

ગુણાકર સાધુનો પ્રભાવશાળી ચહેરો જોઈ આકર્ષાયો. તેણે ઊઠીને એ મહાત્માને વંદન કર્યાં.

મહાત્માએ પૂછ્યું:—“તું કાણ છે?”

ગુણાકરે પોતાનો આખો વૃત્તાંત કહી બતાવ્યો. પોતે ખૂબજ ભૂખ્યા તરસ્યા થયો છે તે પણ જણાવ્યું.

મહાત્માએ તેને સાન્તવન આપ્યું અને પોતાના આશ્રમમાં જ રહેવાનું કહ્યું.

ગુણાકરને આધાર મળ્યો. મહાત્મા સાથે એ તેના આશ્રમમાં ગયો.

આશ્રમ તદ્દન સાદો હતો. એક ઝાડની ફરતે ચોતરફ સ્થાપવામાં આવ્યો હતો. ચોતરાની વચ્ચે ધૂણી ધીકતી હતી. થોડાંક પુસ્તકો, એક-બે વસ્ત્રો, ઝોળી અને હોમ તથા ભીક્ષાના સાધનો એટલું જ સાહિત્ય હતું. સ્થાનકની સ્વચ્છતા ખાસ ધ્યાન ખેંચે એવી હતી.

મહાત્માએ પોતાની ઝોળીમાંથી એક માનવ ખોપરી બહાર કાઢી. એમાં થોડાંક કંદમૂળ તથા ફળફળાદિ હતાં. મહાત્માએ એ ખોપરી ગુણાકર આગળ ધરી અને કહ્યું:—“લે, આ ફળનો આહાર કર.”

ગુણાકર માનવ-ખોપરી જોઈ સમસમી ગયો. આંખે ચીતરી આવી. આવા હાડકામાં ભોજન કરવું તેના કરતાં ભૂખે મરવું એ બહેતર છે. ગુણાકરે ભોજન કરવાની સાફ ના સંભળાવી દીધી.

મહાત્માએ તેમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું.

ગુણાકરે કહ્યું:—“માનવ ઓપરીમાં હું ખાઇ શકું એમ નથી. આવું અપવિત્ર ભોજન કરવા કરતાં હું ભૂખ્યા રહેવાનું પસંદ કરીશ.”

મહાત્માએ મુખ પર હાસ્ય ફરકાવ્યું. કહ્યું:—“એમાં અશાન્ત થવાની કે ગભરાવાની જરૂર નથી. તું મારો અતિથિ છે. હું તને ભૂખે રહેવા દઇશ નહિ.” અને એમ કહીને તેણે એક ચપટી વગાડી કંઇક ઉચ્ચાર કર્યો.

તરત જ એક ચમત્કાર થયો. રૂપરૂપની પરી સમી એક નવયૌવના સ્ત્રી ત્યાં આવી ખડી થઇ ગઇ. એ જણાણી હતી. મહાત્માએ યોગસિદ્ધિથી તેને પોતાને વશ બનાવી હતી.

સ્ત્રીએ કહ્યું:—“શી આજ્ઞા છે?”

મહાત્માએ કહ્યું:—“આ બ્રાહ્મણ યુવાનને જે ભોજન નોંધએ તે આપ; એટલું જ નહિ પણ તેની તમામ ઇચ્છા પૂરી કર.”

“જેવી આજ્ઞા.” કહી સ્ત્રી વિદાય થઇ. પરંતુ તે પછી એ તરત જ પાછી આવી અને શિવાલય સમીપ જ એક સુંદર મકાન ખડું કરી દીધું. ગુણાકરની નજર જ્યારે એ ભવ્ય મકાન તરફ ગઇ ત્યારે તેના આનંદ અને વિસ્મયનો પાર ન રહ્યો.

સ્ત્રીએ તેને એ મહેલમાં જવાનું કહ્યું. સંદિગ્ધ મને ગુણાકરે એ મકાનમાં ગયો. એ દાખલ ન થયો એટલામાં તો એ-ત્રણ સેવિકાઓ તેની ફરતે વીંટાઇ વળી અને બોલી:—“ચાલો સ્નાન કરી લો. ઉષ્ણ જળ તૈયાર છે.”

વિસ્મય પામતો પામતો ગુણાકર તેમની સાથે સ્નાનગૃહમાં ગયો. સેવિકાઓએ સુગંધી જળથી તેને સ્નાન કરાવ્યું. કેશર-અંદન આદિ પદાર્થોનો અંગ પર લેપ કર્યો. કિંમતી વસ્ત્રો પહેરવા આપ્યા.

એ બીજા ઔરડામાં પ્રવેશ્યો. અહીં તેનું આશ્ચર્ય વધી ગયું. એક અતિ સૌન્દર્યવતી સુંદરી ત્યાં ઊભેલી હતી. ગુણાકરને અંદર આવતાં જોઇ એ તેની સામે ગઇ અને તેનો આદર-પૂર્વક સત્કાર કરી તેને પોતાની સમીપ બેસાડ્યો.

૩૫૩૫થી નીતરતી આ નૌતમનારીને જોઇને ગુણાકર દંગ પામી ગયો. એ વિચારે ચઢતો હતો ત્યાં તો એ સુંદરીએ ભાતભાતના પદાર્થોથી ભરેલો એક ભરપૂર થાળ ત્યાં મૂકી દીધો. અને તે આરોગવાની અતિ મંજુલ સાદે તેને વિનંતિ કરી.

ગુણાકારે ભોજન કરવા માંડ્યું. સુંદરી ત્યાંજ બેસી રહીને તેને વીંઝણું નાંખવા લાગી. ગુણાકારે પોતાના જ બાણામાંથી એ સ્ત્રીને પણ ભોજન કરવાનું કહ્યું. સ્ત્રીએ તરત જ તેની એ માંગણી સ્વીકારી અને બન્ને આનંદ-વિનોદની સાથે ભોજન કરવા લાગ્યા.

ગુણાકારે જમી લીધું. સ્ત્રીએ તરત જ તેની સામે બત્રીસ તેબનાઓથી ભરેલું તાંબૂલ ધ્યું. એને મુખમાં આરોગી એ જરા આડો પડ્યો. સુંદરી પણ તેની સમીપ બેસી તેના ચરણ ચાંપવા લાગી.

આ દિવ્ય સ્વર્ગ સુખ જોઇ ગુણાકર આનંદ વિસ્મય અને અજબ જેવો થઇ ગયો. શિતળ પવનની લહરીઓ-એકાન્ત સ્થળ અને વળી સમીપમાં જ નવયૌવના નારી. એ ભાન ભૂલી ગયો. સુંદરીને તેણે પોતાની સમીપ જોયી. સ્ત્રી પણ આનાકાની વગર તેની ઇચ્છાને આધીન બની. બન્ને આનંદ-પ્રસાદમાં ચકચૂર બન્યાં રાત્રિ ક્યાં પસાર થઇ ગઇ તેનું ગુણાકરને ભાન પણ ન રહ્યું.

બીજે દિવસે સવારે એ જાગ્યો તો ભારે આશ્ચર્યમાં ડૂબી ગયો. ન તો પેલી દિવ્ય સુંદરી હતી કે ન તો પેલો મહેલ હતો.

ઠાસ-ઠાસીઓ, વૈભવના સાધનો વગેરે કંઈ જ નહોતું. તેણે પોતાને શિવાલયના યોગાનમાં સ્તેલો બેસે.

એ નિરાશાથી વીલો થઇ ગયો. સુંદરીની સોબત તેને યાદ આવી ગઇ. એનાથી વિમુખ થતાં તે મહાદુઃખમાં ડૂબી ગયો. દોડતો દોડતો એ મહાત્મા પાસે આવ્યો અને આ વિસ્મયની વાત કહેવા લાગ્યો.

મહાત્માએ કહ્યું;—“એ યોગવિદ્યાનો ચમત્કાર હતો. યોગથી મેળવેલી સિધ્ધિની જ એ માયા હતી. જેને એ સિદ્ધિ સાધ્ય હોય તેજ આવો ચમત્કાર કરી શકે છે.”

ગુણાકર ગળગળો થઇ ગયો. બોલ્યો;—“મહારાજ! આપ એકવાર ફરીથી મને એ વૈભવ બતાવો. એ લલિતાંગી નવયૌવનામાં મારું મન ચોંટ્યું છે. હું તેને એકવાર ફરીથી મારી નજર સામે બેવા માગું છું. મારો એની સાથે મેળાપ કરાવો. નહિ તો હું માથું પટકીને મરી જઈશ.”

મહાત્માએ કહ્યું;—“યોગની સિધ્ધિ વગર હવે એ વાત શક્ય નથી. હા, તારે જો એ સિદ્ધિ મેળવવી હશે તો હું તને યોગ્ય માર્ગ બતાવીશ.”

“જરૂર બતાવો. આપ કહેશો તે આકરી તપશ્ચર્યા હું કરીશ. ભૂખ્યો-તરસ્યો રહી ઉપાસના કરીશ. પરંતુ એ સુંદરીને તો મેળવી જ આપો.” ગુણાકર તેને મળવા અધીરો બની ગયો.

મહાત્માએ કહ્યું;—“જો તારે એને મેળવવાની તીવ્ર તમના હોય તો હું જે મંત્ર આપું તે મંત્ર ચાળીશ દિવસ સુધી મધ્યરાત્રિના જળમાં બેસીને એકચિત્તથી જપ. આવી રીતે જપતાં તે મંત્ર સિધ્ધ થશે. મંત્રની સિદ્ધિ થતાં અનેક ચમત્કારો કરી શકાશે. અનેક દિવ્ય સુંદરીઓ મેળવી શકાશે.”

“બસ આટલું જ. મને એ મંત્ર શીખવાડો. આજ રાત-થીજ હું એ જપવા માંડીશ.” ગુણાકર સિદ્ધિ મેળવવા અધીરો બની ગયો.

મહાત્માએ તેને મંત્ર આપ્યો. ખતાવેલી રીત મુજબ ગુણાકર નદીનાં જળમાં જઈ એ જપવા લાગ્યો. મંત્ર જપતાં તેને અનેક કષ્ટો નડ્યાં. જળચર પ્રાણીઓએ તેના દેહને ચટકા માર્યાં. થાક, કષ્ટથી તેની કાયા કૃશ બની ગઈ. તોપણ તે ચલાયમાન થયો નહિ. જેમતેમ કરતાં ચાળીશ દિવસો તેણે પસાર કરી નાંખ્યા.

હવે યોગની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે એ આશાએ તે પાણીમાંથી બહાર નીકળ્યો. પરંતુ સિદ્ધિ જેવું તેને કંઈજ જણાયું નહિ. કાંઈ દિવ્ય સુંદરી કે કાંઈ જક્ષણી તેની સન્મુખ પ્રકટ પણુ ન થઈ. એ મહા નિરાશા પામી ગયો અને મહાત્મા પાસે આવ્યો.

“મહારાજ ! મેં આપની આજ્ઞા પ્રમાણે મંત્રનો જપ જાપ્યો પરંતુ કંઈ જ સિદ્ધિ મને પ્રાપ્ત થઈ નથી. આમ કેમ ?”

“કંઈક ભૂલ થઈ હશે. બાકી મંત્રની શક્તિ ખોટી નથી. ઠીક, તારે એ સિદ્ધિ મેળવવી જ છે ને ?”

“હા.”

“હું કહું તે કરીશ.”

“હા, જરૂર.”

“આ વખતની તપસ્યા આકરી છે.”

“ભલેને ગમે તેવી હોય. હું એ કરીશ જ.”

“ઠીક, તો મેં જે મંત્ર આપ્યો છે તેને અગ્નિની વચ્ચે એસીને ચાળીશ દિવસ સુધી જપ. એ જરૂર સિદ્ધ થશે. જો એમાં જરાપણુ કસ્ટર કરી છે. ધ્યાન ખીન્ને દોડાવ્યું છે તો મંત્ર સિદ્ધ થશે નહિ. એટલું જ નહિ પરંતુ તને ઇજા પણ થશે.”

ગુણાકરે કહ્યું:—“ એ મંત્ર આપે કહ્યું છે તે મુજબ અગ્નિ પર બેસીને જ હું જપીશ. પરંતુ એ મંત્ર જપતાં પહેલાં મારી એક ઇચ્છા છે.”

“કય ?”

“મને કૈમ થાય છે કે એક વખત મારે ઘેર જઈ માતા-પિતાને મળી આવું. તે પછી મંત્ર જપીશ.”

મહાત્માએ કહ્યું:—“ભલે, તારી એવી જ ઇચ્છા છે તો હું તને તેમ કરતાં કેવી રીતે રોકી શકું ? તું સુબેથી જા.”

મહાત્માની રબ લઈ ગુણાકર ઘેર આવ્યો. ઘેર આવતાંની સાથે જ તેના માતૃપિતા, ભાઈ-ભાંડુ વગેરે બધાં તેને ભેટી પડ્યાં અને તું આટલા વર્ષ ક્યાં હતો, શું કરતો હતો વગેરે સ્નેહથી પૂછવા લાગ્યા. લાંબા સમયે એ ઘેર આવેલો હોવાથી તેના માતૃપિતા પણ તેનો મૂળ સ્વભાવ ભૂલી ગયા અને પુત્ર પ્રેમથી તેના પ્રતિ વલાલ કરવા લાગ્યા.

પિતાએ કહ્યું:—“પુત્ર હવે અહીં ઘરમાં જ રહેજે. ક્યાંય પણ ચાલી જતો નહિ. મારી અવસ્થા થઈ છે અને તારા ભાઈઓ નાના છે. એટલે તારેજ હવે તેમને મોટા કરવાના છે.”

પુત્રે કહ્યું:—“પિતાજી ! એ વાત હાલ જવા દો. હું તો તમારા દર્શન કરી તમને છેલ્લીવાર ભેટવા જ આવ્યો છું.”

“કેમ ક્યાં જવાનો છે ? ઘર શા માટે છોડી બંધ છે ? તું કહેશે તે તને આપીશ. અમારી વૃધ્ધાવસ્થા સામું, અરે આ તારી યુવાન સ્ત્રીની સામું તો જો. પતિવ્રતા સ્ત્રીનો ત્યાગ કરી જે પરદેશ વેઠે છે તેનો કદી પણ અભ્યુદય થતો નથી. શાસ્ત્રોએ પણ ગૃહસ્થાશ્રમ ધર્મને શ્રેષ્ઠ ગણ્યો છે. સ્ત્રી સમાન બીજી સુબદાયક કાંઈ જ વસ્તુ નથી. વળી જે માતાપિતાની ઇચ્છાને

અમાન્ય કરે છે તેનો કયાંય ભલીવાર થતો નથી. તેની મુક્તિ થતી જ નથી.”

પિતાના આ શબ્દો સાંભળી ગુણુકર બોલ્યો:—“પિતાશુ ! તમારી વાત ખરી છે. પરંતુ હવે મારી શ્રધ્ધા જ આ માયાવી સંસાર પરથી ઊઠી ગઇ છે. આ દેહ શેનો બનેલો છે ? રૂધિર અને માંસ સિવાય એમાં કંઈ બીજું છે ખરું ? કીડાઓની એ ખાણ છે. માટે જ એની શુધ્ધિ આવશ્યક છે. અને આ શુધ્ધિ તપસ્યા સિવાય થઇ શકે એમ નથી.”

“તું તો સંસારી છે. સંસારીને સંસાર એજ તપસ્યા છે. વિકટ સંસારને પાર કરી જે તેમાંથી સહીત્તલાભત બહાર આવે તે જ ખરી તપસ્યા—તેજ ખરી સિધ્ધિ.” પિતાએ પુત્રને સમજાવતાં કહ્યું.

“ના, આ સંસાર તો માયાની જાળ છે. એ અસાર છે. માનવી એમાં જેટલો ફાંસે એટલો તે વધુ પાપકર્મમાં પ્રવૃત્ત બને છે. આ જગતમાં કોની માતા, કોના પિતા, કોના ભાઈ ભાડું, કોની સ્ત્રી અને કોની બહેન છે ? સગપણ એ તો માનવોએ ઓળખવા માટે આપેલી એક નિશાની છે. સાચું સગપણ તો પ્રભુને પામવાનું જ છે. આ નાશવંત સંસારમાં અનેક મરે છે. જેઓ સત્કર્મ કરી મરે છે તેમનાં જીવન ધન્ય બને છે. મારામાં હવે સત્કર્મની ભાવના જાગી છે. હું યોગાભ્યાસ કરીશ. તપસ્યા આઠરી મહાન સિધ્ધિ મેળવી ધારેલા કામ પાર પાડીશ.”

અને આમ કહી એ પોતાને ઘેરથી ચાલી આવ્યો. મહાત્મા પાસે આવી તેણે તપસ્યા કરવા જવા માટેની રજા માંગી.

મહાત્માએ કહ્યું:— “જો જે તપસ્યા ખરાખર કરજે. જરા પણ મનને માયામાં લપટાવીશ નહિ.”

અને ગુણાકર ચૌતરક ભડકે બળતાં અગ્નિની વચ્ચમાં
એસી મંત્ર જપવા લાગ્યા.

ઠરાવેલી મુદત વીતી ગઇ. પરંતુ ગુણાકરને તે મંત્ર સિધ્ધ
ન થયો. કોઈ જશ્ણી કે કોઈ સ્ત્રી પણ તેની સન્મુખ પ્રકટ થઇ
નહિ. મંત્રની નિષ્ફળતાથી એ મહા શોક પામ્યો અને જેમતેમ
રખડીને પોતાના દિવસો પૂરા કરવા લાગ્યો.

આહીં વાર્તા પૂરી થઇ. વૈતાળે રાજને પ્રશ્ન કર્યો—“કહે
વિક્રમ ! ગુણાકરને મંત્રની સિદ્ધિ કેમ ન થઇ ?”

રાજ વિક્રમ બોલ્યો:— “સાધક એ ચિત્તવાળો બન્યો.
હતો એટલે જ મંત્રની શક્તિ નિષ્ફળ જવા પામી હતી. એક
ચિત્તથી જો માણસ મંત્ર જપે તો તે જરૂર સિદ્ધ થાય છે એમાં
શંકા જ નથી. જેવી રીતે દાન-ધર્મ કે સત્કર્મ કર્યા વગર કીર્તિ
મળતી નથી, જે સત્ય રહિત છે તે કુકર્મથી લજવાતો નથી,
જે ન્યાય રહિત છે, ધર્માધર્મને જે સમજતો નથી તેને લક્ષ્મી
મળતી નથી અને જે ધ્યાન રહિત બને છે તેને ઇશ્વર પ્રાપ્તિ
થતી નથી.”

વૈતાળ બોલ્યો:—“પરંતુ આ બ્રાહ્મણ સાધકે તો અગ્નિમાં
એસીને મંત્રની સિધ્ધિ માટેની તપસ્યા આરંભ કરી હતી. એટલે
તે એ ચિત્તવાળો કેવી રીતે થયો કહેવાય ?”

“મંત્રની સિધ્ધિ કરતી વખતે તેને પોતાનું ઘર યાદ આવી
ગયું હતું. એટલે એ ઘેર ગયો હતો. મહાત્માને આ સાધકની
આવી માયાથી ક્રોધ ઉપજ્યો. અને તે મનમાં ક્રોધે ભરાઇ
બોલ્યો:—“આવા ચંચળ ચિત્તના સાધકને મેં નકામો મંત્ર
દીધ્યો !” આથી આ મંત્ર સિદ્ધ ન થયો. એણે જો ઘેર

જવાનો મોહ ન કર્યો હોત અને મહાત્માના ફરમાન મુજબ તરતજ તપસ્યા શરૂ કરી દીધી હોત તો એને એ સિદ્ધ થયો જ હોત. એમાં જરા પણ શંકા નથી.”

રાજના આ શબ્દો સાંભળી વૈતાળ પ્રસન્ન થયો. પરંતુ રાજએ બોલીને ‘વૈતાળ’ વચન તોડેલું હોવાથી વૈતાળ તેના ખસા પરથી ઉડી ગયો અને પાછો વૃક્ષ ઉપર લટકવા લાગ્યો.

રાજ તેને પકડવા ઉતાવળે પગલે દોડ્યો.

ત્રણ હાથ

[૧૮]

રાજા વિક્રમ પાછો શળને પકડવા એ ઘોર સ્મશાનમાં ગયો. વૃક્ષ ઉપરથી શળને નીચે ઊતાર્યું અને તેને પોતાની ખાંધે નાંખી તે થોડી પાસે જવા લાગ્યો.

વૈતાળ શળમાં પ્રવેશ્યો. તે બોલ્યો:—“હે વિક્રમ! હું તારા આ સાહસ અને ખત પર પ્રસન્ન છું એટલે તારા ચિત્તને આનંદ પમાડવા માટે એક મનોરંજક વાર્તા કહું છું તે તુ સાંભળ.”

વૈતાળે વાર્તા કહેવા માંડી.

કુમળ નામની એક વિશાળ નગરીમાં સુદક્ષ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. આ રાજાના નગરમાં ધનાઢય નામનો એક શ્રીમન્ત શેઠ રહેતો હતો. આ શેઠનો વ્યાપાર ધમધાકાર ચાલતો અને તે દ્વારા તેને લાખોની આમદાની થતી હતી. વૈભવની છોળેછોળ ઉછળતી. દાન-ધર્મ, આનંદ-વિનોદ અને વૈભવ-વિલાસના અનેક કામો આ શ્રીમન્તને ત્યાં નિત્યનાં થતાં.

આ શ્રીમન્ત વણિકને ત્યાં એક કન્યા રત્નનો જન્મ થયો. શ્રીમન્તને કંઈ જ સંતતિ નહોતી એટલે કન્યાનો જન્મ થતાં જ આખા ઘરમાં આનંદ આનંદ છવાઈ ગયો. શ્રીમન્તે ધામધુમની સાથે કન્યા-જન્મનો પ્રસંગ ઉજવ્યો. અનેક દાનો કર્યાં, ગ્રાહણો-સાધુ તપસ્વીઓને સંતોષ્યા.

કન્યા ખૂબ જ દેખાવડી અને લલિતાંગી હતી. તેનું રૂપ, સુંદર ઘાટીલાં અવયવો અને તેના ચહેરાની ભવ્યતા જોઈ બધા પ્રસન્ન થયા. લોકો માનવા લાગ્યા કે આ કન્યા પૂર્વકાળમાં કોઈ અસરા કે વિદ્યાધરી હશે અને કોઈ યોગી તપસ્વીના શ્રાપને લીધેજ આ માનવ લોકમાં જન્મ પામી હશે.

શ્રીમન્ત વણિકે કન્યાનું નામ ધનવતી પાડ્યું. ધનવતી જ્યારે યોગ્ય ઉમરની થઈ ત્યારે વણિક મરણ પામ્યો. એનું મરણ આકસ્મિક થયેલું હોવાથી એ પોતાની સંપત્તિની કંઈપણ અવસ્થા કરી શક્યો નહોતો. વણિકની આંખ વીંચાઈ એટલે તેના ભત્રીજાઓ, સગાઓ મિલકતનો કબજો લઈ બેઠા અને શ્રીમન્તની સ્ત્રીને તેની પુત્રીની સાથે રસ્તાની બિખારણ બનાવી દીધી.

હીરાલક્ષ્મી (શ્રીમન્તની સ્ત્રી) પોતાની પુત્રીને લઈને થોડાંક જરજબેરાત સાથે ગામ છોડીને ચાલી ગઈ. આ સમયે એની સહાયમાં આવે એવું કોઈ પણ નહોતું. પુત્રી સ્વરૂપવાન અને ઉમર લાયક હતી. એટલે કોઈની પણ એના પર દ્રષ્ટિ પડે એમ હતું. હીરાલક્ષ્મીના ભય અને ગભરાટનો પાર નહોતો. તેણી તેણે હિંમત ધરી પુત્રીને લઈને પરગામ જવા માંડ્યું.

રસ્તો વિકટ અને નિર્જન હતો. રાત્રિ પણ પડી ચૂકી હતી. કૃષ્ણપક્ષના દિવસો હતા એટલે ચન્દ્રના ઉદયની પણ આશા નહોતી. હીરાલક્ષ્મી પ્રભુને યાદ કરી ઝડપભેર રસ્તો કાપવા લાગી.

એ જે રસ્તે થઇને જતી હતી તે રસ્તો એક સ્મશાનમાં થઇને જતો હતો. આ સ્મશાનમાં કોઇએક ચોરને લાકડાની શળીએ ચઢાવેલો હતો. તે હજી પૂરો મરી ગયો ન હતો. પણ મરણ પામવાની અણીએ હતો અને એટલે તરફડીયા મારી રહ્યો હતો. કર્મસંભેગે અચાનક જ ઝડપથી ચાલી જતી હીરા-લક્ષ્મીનો હાથ તેના ખભાએ વાગ્યો અને એથી તેની શળીનો ઢાંતો તેના શરીરમાં જરા વધુ ભોંકાયો. ચોર આથી બ્રૂમ પાડી ઊઠ્યો અને બોલ્યો:—“અરેરે ! આવા સમયે મને કોણે દુઃખ દીધું.”

હીરાલક્ષ્મી ચોર સ્મશાનમાં માનવ રવ સાંભળી ચોંકી ગઇ. ગાઠ અંધારું હતું તોપણ એ કંઈક ઝાંખુ-ઝાંખું ભેધ શકી. કોઈક માણસ છે એવો તેને આભાસ થયો. એ બોલી:—“તમે કોણ છો ? કોઈ દુઃખી લાગે છે ? પરંતુ મેં તમને અણી ભેધને દુઃખ દીધું નથી. અબજુતાં જ મારો હાથ તમને લાગી ગયો છે. તમને જે દુઃખ થયું છે તે માટે હું તમારી ક્ષમા માગું છું. ભાઈ ! તમે કોણ છો ?”

ચોરે કહ્યું:—“હું એક ચોર છું. પકડાઇ જતાં મને શળીએ લટકાવવામાં આવ્યો છે. હજી મારો જીવ ગયો નથી. તો મારે શું કરવું ભેધએ કે જેથી હું સુખે મરણ પામું ?”

હીરાલક્ષ્મીને ચોરના આ શબ્દો સાંભળી દયા આવી. તે બોલી:—“તમારા જીવમાં કંઈ વાસના છે ખરી ?”

બરાબર આજ સમયે ચન્દ્રે ગગનમાંથી ડોકીયું કર્યું. પૃથ્વી પર ચાંદની ઝરી ઊઠી. ચમકતા પ્રકાશમાં ચોરની દ્રષ્ટિ અનલક્ષ્મી પર પડી. અનલક્ષ્મીનું તેજ અગારા મારી રહ્યું હતું. ચોર તેની રૂપજ્યોતિ પર લુપ્ત બની ગયો.

એ બોલ્યો:—“હા, મારા હૃદયમાં એક વાસના દઢ થયેલી છે.”

“એ કંઈ છે ? મને કહો. મારાથી બની શકશે તો હું એ

પૂરી કરીશ.”

ચોરને કંઈક આશા આવી. એ બોલ્યો:—“મેં હજી સુધી લગ્ન કર્યાં નથી. મારી ઇચ્છા લગ્ન કરવાની છે. પરંતુ અરેરે ! આ સમયે—અત્યારે કાણુ મારી એ ઇચ્છા પૂરી કરશે !”

ધનલક્ષ્મી મૌન રહી. ચોરની આ ઇચ્છા કેવી રીતે પૂરી કરી શકાય ? મરણને કાંઠે આવેલા માનવીને કાણુ પરણે ? એ ચૂપ જ રહી.

ચોર બોલ્યો:—“હે સ્ત્રી ! આ તમારી રૂપવતી પુત્રી પર હું આસક્ત થયો છું. એની જ સાથે લગ્ન કરવાની મારી તમના છે અને તેમ કરીશ તોજ મારો જીવ ગતે જશે. તમે જો તમારી પુત્રીના લગ્ન મારી સાથે કરશો તો બદલામાં હું તમને એક કરોડ રૂપિયા આપીશ.”

ધનલક્ષ્મી ગમે તેવી ડાહી પણ વણિકની પત્ની હતી. એક કરોડ રૂપિયાનું નામ સાંભળી તેની જીભ પાણી પાણી થઈ ગઈ. તો પણ એ મુખ પર હાસ્ય લાવી બોલી:— “અલ્યા ભાઈ ! આવી સ્થિતિમાં અને આ દશામાં તમે પરણીને શું કરશો ?”

ચોર બોલ્યો:—“હું મરણને કિનારે તો છું જ. પરંતુ મને પુત્ર નથી એથી વિશેષ સંતાપ થાય છે. તમે જો મારી માંગણી સ્વીકારશો તો હું એને આજ્ઞા કરીશ તે મુજબ તમારી પુત્રી, કાંઈ બીજાથી પુત્ર ઉત્પન્ન કરશે, તો પણ તે મારોજ પુત્ર ગણાશે અને એવી મને એક પ્રકારે સંતાપ પણ થશે. આજ કારણથી હું તમારી કન્યાની માંગણી કરું છું.”

હીરાલક્ષ્મી બોલી !—“હું તમારી માંગણી નામંજુર કરું તો ?”

“તો તમારી પુત્રીને હું ભૂત થઈને વળગીશ અને તેને હેરાન કરીશ.”

હીરાલક્ષ્મી આ નવી ધમકીથી ભય પામી. એક કરોડ રૂપિયાની માંગણી તેની આંખ સામે તરી આવી. આટલા પૈસાથી તો તે સુખમાં રહી શકશે. પુત્રીને પણ વૈભવમાં ઉછેરી તેના કાડ પૂરી શકશે. શા માટે આ માંગણી જતી કરવી ?”

અને ભાવિ સુખ વૈભવના લોભે હીરાલક્ષ્મીએ ચોરની આ માંગણી સ્વીકારી. તે ક્યાંકથી પાણી લઈ આવી અને ચોરના હાથમાં આપતાં બોલી:- “મારી પુત્રીનું હું તારી સાથે કન્યાદાન કરું છું.”

ચોરના મુખ પર આનંદ ફેલાઈ ગયો. એણે ધનવતીને હાથ પોતાના હાથમાં લીધો અને એક સંતોષનો શ્વાસ ખેંચ્યો.

એ બોલ્યો :- “પ્રિયા ! તારી ઇચ્છામાં આવે ત્યારે તું કાંઈ ઇચ્છિત પુરૂષ દ્વારા પુત્ર ઉત્પન્ન કરજે !”

હીરાલક્ષ્મી રૂપિયા મેળવવા અધીરી બની ગઈ. એ બોલી:- “ચોરજી ! શરત મુજબના રૂપિયા ક્યાં છે ?”

ચોરે. કહ્યું:- “સાસુજી ! જરા ધીરો પડો. જુવો સામે જે વડનું ઝાડ જણાય છે, તેની નીચે એક ખાડો બોદો. એ ખાડામાંથી રૂપિયાઓથી ભરેલા ઘડા નીકળશે. તમે એ લઈ લેજો.”

અને આમ બોલીને ચોરે પોતાનો પ્રાણ લજ્યો.

હીરાલક્ષ્મી ચોરે બતાવેલા સ્થળે ગઈ. ખાડો બોદ્યો તો એની નીચેથી ચરૂઓ મળ્યા. અઢળક દ્રવ્યની આમ અનાયાસેજ પ્રાપ્તિ થયેલી જોઈ હીરાલક્ષ્મીના મુખ પર આનંદ આવી ગયો.

દ્રવ્ય લઈ હીરાલક્ષ્મી પોતાના એક સંબંધીને લાં ગઈ. આ સંબંધી તેના પિતાનો ખાસ મિત્ર હતો. તેણે હીરાલક્ષ્મીને આવકારી. હીરાલક્ષ્મીએ બધી વાત તેને કરી પરંતુ ચોરવાળી તથા

દ્રવ્યની વાત તેણે ગુપ્ત રાખી. મિત્રે તેને નિર્ભયતાથી પોતાને ઘેર રહેવાનું કહ્યું અને જે કંઈ મદદ જોઈએ તે આપવા પણ જણાવ્યું.

હીરાલક્ષ્મીએ આશ્રય માટે તેનો તથા પ્રભુનો ઉપકાર માન્યો. એ પછી તેણે કાંઈ જાણે નહિ તેમ પેલા ચોરના દેહનો અગ્નિ સંસ્કાર કરાવ્યો અને ક્રિયા કર્મ પણ કર્યું.

હીરાલક્ષ્મીએ અહીં થોડાંક દિવસો કાઢી નાંખ્યા. તે બાદ એ પોતાની પુત્રીને લઈ પતિને ગામ આવી અને એક મોટું મકાન ભાડે લઈ વસવાટી રહેવા લાગી.

હવે ધનલક્ષ્મીએ યૌવનાવસ્થામાં પ્રવેશ કર્યો. ૩૫ તો હતુંજ. એમાં યૌવનનો પ્રવેશ થતાંજ તે પૂરી રીતે પ્રકાશી ઉઠી. અનેક યુવાનો તેની ધજા કરવા લાગ્યા. હીરાલક્ષ્મી આગળ અનેક શ્રીમન્ત પુત્રોના પિતાઓ આવી તેના લગ્ન પોતાના પુત્ર સાથે કરવાની માંગણી કરવા લાગ્યા. આ બધાને હીરાલક્ષ્મી એક જ જવાબ આપતી—“હાલ મારી પુત્રીની મરજી નથી. એની ધજા થશે ત્યારે એ લગ્ન કરશે.”

એક દિવસે ધનવતી પોતાના ભુવનના ઝરખામાં ઊભી રહી, જતાં આવતાં લોકોને જોઈ રહી હતી. એટલામાં અચાનક જ તેની નજર માર્ગ પરથી પસાર થતાં એક સુંદર બ્રાહ્મણ યુવાન પર પડી. યુવાન ડુટડો, છબીલો અને રૂપાળો હતો. ધનવતી તેને જોતાં જ તેના તરફ આકર્ષાઈ. તેણે પોતાની એક અંગત સખીને બોલાવી અને કહ્યું:—“પેલા ચાહ્યા જતા યુવાનને બોલાવી મારી મા પાસે લઈ જા.”

સખી તરત જ બ્રાહ્મણ પાસે દોડી. અને તેને ધનલક્ષ્મી આગળ લઈ ગઈ.

ધનલક્ષ્મી પોતાની પુત્રીનો ભાવ સમજી ગઈ. આ સમયે તેને

પેલા ચોરના શબ્દો પણ યાદ આવ્યા. તેણે મનમાં કહ્યું: “મારી-પુત્રી પોતાના પતિની આજ્ઞા પાળવા ધર્મથી બંધાયે છે એટલે તે એની ઇચ્છા જ પૂરી કરી રહી છે તો મારે એમાં શા માટે અંતરાય નાંખવો જોઈએ!”

તેણે બ્રાહ્મણ યુવાનને કહ્યું:—“મારી પુત્રી તારા પર આસક્ત થઈ છે. તું એની સાથે ગુપ્ત લગ્ન કર અને એને પુત્રવતી બનાવ. એના બદલામાં હું તને સો રૂપિયા આપીશ.”

બ્રાહ્મણ યુવાન વિષયી હતો. તેણે એ શરત તરત જ માન્ય કરી લીધી. હીરાલક્ષ્મીએ એને એક સેવિકાની સાથે ઉપર મોકલ્યો.

ધનવતી પોતાના ઇચ્છિત યુવાનની રાહ જોતી ઊભી જ રહી હતી. જોવા એ યુવાન તેના ખંડમાં પ્રવેશ્યો કે તરત જ તે તેના કંઠમાં વળગી પડી અને ચુંબનો કરવા લાગી.

યુવાન પણ રૂપરૂપની પરી સમી સુંદરીને જોઈ મુગ્ધ બની ગયો. આવી સૌન્દર્યવતી સુંદરી અનાયાસે જ પ્રાપ્ત થઈ તે માટે તેણે પ્રભુનો પાડ માન્યો. એણે ધનવતીને પ્રેમથી સત્કારી અને તેને પોતાના બાહુપાશમાં જકડી લીધી.

બંનેએ ગુપ્ત લગ્ન કરી લીધા. એ પછી તેઓ પ્રેમમાં તરબોળ બની ગયાં. યુવાને આખી રાત આનંદની સાથે રંગરાગમાં ગાળી. તે પછી પ્રભાત થતાંજ કોઈ બાજુ નહિ તેમ તે પોતાને ઘેર આવ્યો ગયો.

બ્રાહ્મણ યુવાનના સમાગમથી તેજ રાત્રિના ધનવતીને ગર્ભ રહ્યો. દશ મહિના પૂરા થતાં તેણે બત્રીશલક્ષણા પુત્રનો જન્મ આપ્યો. મા-દીકરી પુત્રના જન્મથી પ્રસન્ન થયા.

એક દિવસે રાતના એક દૈવી પુરૂષે મા-પુત્રીને સ્વપ્ન આપી કહ્યું:—“તમે આ પુત્રને પ્રભાતના સમયે કોઈ બાજુ નહિ તેમ

રાજદ્રાર આગળ એક હબર સોનામહોર સાથે મૂકજો. આમ કરવાથી તમારું તથા તમારા પુત્રનું કલ્યાણ થશે.”

જે દૈવી પુરૂષે આ સ્વપ્નમાં દેખાવ દીધો હતો તેની મુખમુદ્રા મહા તેજસ્વી હતી. તેના મસ્તક પર જટા હતી. કપાળમાં ચન્દ્ર અને વિભૂતિનો લેપ કરેલો હતો. તેના ગળામાં શ્વેત સર્પની માળા, એક હાથમાં ત્રિશૂળ અને બીજા હાથમાં ખંપર હતું. સ્વરૂપ ભયંકર અને પ્રતાપી લાગતું હતું.

એ પછી બંને જગી પડ્યા. માએ આ સ્વપ્નની વાત પોતાની પુત્રીને કહી. પુત્રીએ પણ પોતાને આવું જ સ્વપ્ન આવ્યું હતું તે પણ કહ્યું. બંનેએ આ મહામાના વચન પર વિશ્વાસ મૂકી બાળકને એક પારણામાં સુવાડી એક હબર મહોર સાથે તેને રાજદ્રાર આગળ ગૂપચૂપ કાઢી જાણે નહિ તેમ મૂકી આવ્યા.

અહીં રાજાને પણ સ્વપ્ન આવ્યું કે—“રાજા ઊઠ, તારા રાજદ્રાર આગળ એક સુંદર બાળકને સુવર્ણમહોર સાથે પારણામાં સુવડાવીને કાઢી મૂકી ગયું છે. એને તારા પુત્ર તરીકે સ્વીકાર. એજ તારો પુત્ર. ભવિષ્યમાં એ મહા પ્રતાપી રાજા થશે.”

આ દૈવી સ્વપ્નથી રાજા જગી પડ્યો. રાણીને તેણે ઉઠાડી આ વાત કરી. બંને દરવાજા પાસે ગયા અને બેઠું તો સ્વપ્નની વાત ખરી નીકળી. એક સુંદર પારણામાં દૈવી તેજવાળું એક બાળક હતું. પ્રકૃત વદને એ અંદર રમી રહ્યું હતું. બાળકની પાસે જ હબર સુવર્ણ મુદ્રાઓ પણ પડેલી હતી.

રાજાએ આનંદની સાથે એ બાળકને ઉંચકી લીધું. રાજા અને રાણી બંને હર્ષથી રાચી ઊઠ્યા. સંતાનની તેમને જે ખોટા હતી તે બાળકની ભેટથી ખૂણું થઈ. અને પોતાની આ ધરજા પૂરી કરવા માટે તેમણે પ્રભુનો પાડ માન્યો. પુત્રજન્મનિમિત્તે

રાજ્યએ મોટા ઉત્સવ કર્યો. હજારો યાચકોને મહામુલા દાન આપી તેમના દુઃખ-દારિદ્રને શીટાડી દીધા. નૃત્ય-સંગીતની મહેફીલો યોજવામાં આવી અને દિવસો સુધી આખા રાજ્યમાં આનંદ-આનંદ પ્રવર્તી રહ્યો.

રાજ્યએ ભવિષ્યવેત્તાઓ અને સામુદ્રિકશાસ્ત્રીઓને બોલાવી બાળકનું શુભાશુભ પૂછ્યું. બાળકનો ચહેરો તથા તેના સામુદ્રિક લક્ષણો જોઈ તેમણે કહ્યું:—“આ બાળકમાં ત્રણ લક્ષણો તે પ્રત્યક્ષ જણાય છે. એક તે તેની વિશાળ છાતી છે. બીજું તેનું ઊંચું કપાળ છે, ત્રીજું તેનું પુખ્ત શરીર છે. આ લક્ષણો શુભ છે અને તે સારાં ફળની આગાહી કરાવે છે. આ સિવાય તેના શરીરમાં બીજાં ચિન્હ કે જે બત્રીશ લક્ષણો પુરુષમાં હોય છે તે પણ તેનામાં છે. આ બધા લક્ષણો એમ સૂચવે છે કે બાળક મોટા રાજકર્તા થશે અને તે ન્યાય અને નીતિથી રાજ્ય ચલાવી સારી ય દુનિયામાં પોતાનું નામ કાઢશે.”

જ્યોતિષીઓના આ ભવિષ્યથી રાજ્ય પ્રસન્ન થયો. તેણે તેમને સારી દક્ષિણા આપી વિદાય કર્યાં. એ પછી રાજ્યએ રાજપુરોહિતને બોલાવી પુત્રનો નામ સંસ્કાર વિધિ કરાવ્યો. પુરોહિતે તેનું નામ હરદત્ત પાડ્યું.

રાજકુમાર જેમ જેમ મોટો થતો ગયો તેમ તેમ તેનામાં આનંદદાયક ગુણોની વૃદ્ધિ થવા માંડી. બાલ્યાવસ્થા પસાર કરી તે કિશોરાવસ્થામાં આવ્યો. અનેક વિદ્યાર્થી શીખ્યો અને જ્યારે રાજ્યનો બાર ઉપાડવાની શક્તિમાં તે આવ્યો ત્યારે રાજ્ય અને રાષ્ટ્રીએ તેને રાજ્યની લગામ આપી કાશીવાસ સ્વીકાર્યો.

હરદત્ત બાહોશ હતો. રાજ્યની લગામ હાથમાં આવતાં જ તેણે ન્યાય અને નીતિથી રાજ્ય ચલાવવા માંડ્યું. પ્રજાની ઉન્નતિ આપ એવા કાયદાઓ રચ્યા, વ્યાપાર હુન્નરનો વર્ધારો કર્યો અને

દુંક સમયમાં તો તેણે પોતાના નામનો ડંકો પણ ચોમેર વગાડી દીધો.

પણ આ અરસામાં એક દુઃખદાયક બનાવ બન્યો. રાજા કે જેણે કાશીવાસ કર્યો હતો તે પ્રભુ ભજન કરતાં કરતાં કૈલાસ-વાસી થયો. હરદત્તને ન્યારે આ સમાચાર મળ્યા ત્યારે તે મહા શોક પામ્યો.

ધર્મપરાયણ હરદત્તે પિતાની શાસ્ત્રવિધિયુક્ત ઉત્તર ક્રિયા કરી. બ્રાહ્મણોને દાન આપ્યું. મોટી સખાવતો કરી અને એક દાની-ધર્મી રાજાને શોભે એવી રીતે પિતાની મુકિત ધ્વજી. આટલું કરવા છતાં પણ હરદત્તને સંતોષ થયો નહિ અને તેણે પોતાના પિતાના અસ્થિને ગંગાજીમાં પધરાવવાનો તથા ગયાજી જઈ પિંડદાન કરવાનો સંકલ્પ કર્યો.

રાજ્યની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરી એણે યાત્રા આરંભી. તીર્થાટન કરતો કરતો રાજા ગયામાં આવ્યો. મહાક્ષેત્ર ગયા કે જે પિતૃઓને પિંડ આપવા માટે પ્રસિદ્ધ છે ત્યાં તેણે પોતાના પિતાનું શ્રાદ્ધ કર્યું. પણ શ્રાદ્ધના પિંડદાન વખતે એક અદ્ભુત અને આશ્ચર્યકારક બનાવ બન્યો.

હરદત્તે નદીમાં પિંડ નાંખવા હાથ લાંબો કર્યો ત્યાં તે પાણીમાંથી ત્રણ હાથ બહાર નીકળ્યા અને પિંડ લેવા હરિદાઈ કરવા લાગ્યા. રાજા આ વિચિત્ર બનાવ જોઈ આશ્ચર્ય સાથે ભ્રમમાં પડી ગયો. આ શું ? તેણે રાજ્યપુરોહિતને પૂછ્યું:—“મહારાજા ! આ ત્રણ હાથ દેખાય છે. હું કેના હાથમાં પિંડ મૂકું ?”

રાજ્યપુરોહિત પણ આ વિસ્મયકારક બનાવને કળી શક્યો નહિ. તે બોલ્યો:—“ત્રણ હાથ જુદા જુદા માનવીના જણાય છે. એક હાથે લોઢાની મેખ જડેલી છે એટલે તે કાષ્ઠ ચોરનો હાથ જણાય છે. બીજો હાથ બ્રાહ્મણનો જણાય છે, કારણ તેણે પવિત્રી

પહેરેલી છે. ત્રીજો હાથ રાખનો લાગે છે, કેમકે તેની આંગળીમાં વીંટી છે વળી શંખ-ચક્ર આદિ રાજચિન્હો પણ છે. પરંતુ આ ત્રાજુમાંથી કોના હાથમાં પિંડ મૂકવો તે મને સ્વઝતું નથી. આ તો કોઈ મહા કૌતુક જ છે.”

હરદત્ત પણ આ સાંભળી ચિન્તા અને વિસ્મયમાં ડૂબી ગયો.

અહીં વાર્તા પૂરી થઈ. વૈતાળે રાજ વિક્રમને પ્રજ્ઞા—“હે રાજ ! કહે હરદત્તે કોના હાથમાં પિંડ મૂકવો જોઈએ ?”

વિક્રમ મૌન રહ્યો.

વૈતાળે પાછો તેને એ જ પ્રશ્ન પ્રજ્ઞા અને કહ્યું:—“તું જો આ પ્રશ્નનો મને સંતોષકારક ઉત્તર ન આપીશ તો તને હું શ્રાપ આપીશ.”

રાજ શ્રાપથી ગભરાયો. તે બોલ્યો:—“હરદત્તે ચોરના હાથમાં જ પિંડ મૂકવો જોઈએ.”

“કારણ ?” વૈતાળે પ્રજ્ઞા.

“ચોર જ એનો ખરો પિતા ગણાય. કારણ હરદત્ત એ ચોરનો ક્ષેત્ર જ પુત્ર હતો.”

“બ્રાહ્મણ નહિ ? એના જ વીર્યાથી તો એ જન્મ્યો હતો.” વૈતાળે શંકા વ્યક્ત કરી.

“ના. બ્રાહ્મણ તો પોતે વેચાયો હતો. દ્રવ્ય લઈ તેણે આ કામ કર્યું હતું એટલે તે તો ભાડુતી મજૂર જેવો જ ગણાય. અને મજૂર કંઈ પદાર્થનો માલિક બની શકતો નથી. એનો તો માત્ર મજૂરી પર જ હક્ક હોય છે.” રાજએ દલીલપૂર્વક સમજાવ્યું.

“ઠીક, તો પછી રાજાનું શું ? એણે જ હરદત્તને ઉછેર્યો હતો, તેનું લાલન-પાલન કર્યું હતું અને તેને પુત્ર ગણ્યો હતો.”

વૈતાળે બીજો મુદ્દો કાઢ્યો.

“રાજાએ તેનું લાલન-પાલન કર્યું” એ વાત સાચી છે પરંતુ તેમ કરવા માટે તેણે એક હજાર સુવર્ણ મુદ્રાઓ લીધી હતી. બાળકના પારણામાંથી હજાર મહોરો રાજાએ લઈ પોતાની પાસે રાખી હતી. આ મહોરો એ તેના પોષણ માટેના ખર્ચની જ હતી. રાજાએ પોતે એ ન લીધી હોત અને બાળકને પોતાના જ ખર્ચે ઉછેર્યો હોત તો એનો હક્ક મજબૂત બનતે પરંતુ તેણે તેમ કર્યું નથી.”

રાજાએ આગળ ચલાવ્યું:—“ચોરે ધનવતીની સાથે સંકલ્પ પૂર્વક લગ્ન કર્યાં હતાં અને એ લગ્ન તેની માતાની ઇચ્છાથી જ થયા હતા. વળી ચોરે તેને આજ્ઞા પણ આપી હતી કે તું ગમે તેની પાસેથી એક પુત્ર ઉત્પન્ન કરજે. આ સિવાય તેણે તેને પોતાનું સઘળું દ્રવ્ય આપ્યું હતું. આથી હરદત્ત ચોરનો જ ક્ષેત્ર જ પુત્ર થઈ શકે છે. માટે તેના જ હાથમાં હરદત્તે પિતા ગણી પિંડ મૂકવો જોઈએ.”

રાજાનું આ કહેવું સાંભળી વૈતાળ પ્રસન્ન થયો. પરંતુ રાજા વચન ચૂકી ગયો હોવાથી શબ્દ તેના ખભા પરથી ઉડી અદ્રશ્ય થઈ ગયું.

રાજા પાછો શબ્દની તપાસ માટે ચાલ્યો.

સોનાની મૂર્તિ

[૧૯]

વિક્રમ પાછો રમશાનમાં દોડ્યો અને ઝાડ પરથી શખને નીચે ઊતારી તેને પોતાની ખાંધ પર નાંખી ઝડપથી ચાલવા માંડ્યું.

થોડેક દૂર ગયો નહિ ત્યાં તો બૈતાળ ખાંધ ઉપરથી બોલ્યો:-
“હે રાજ ! તું એક સાધારણ જોગટા માટે આટલી મહેનત શા માટે લઈ રહ્યો છે ! નિરાંતે ઘેર જ અને આનંદથી રાજ્ય ભોગવ. એના જલ્લામાં હું તારા પર પ્રસન્ન થઈ તને સુખ આપીશ. આમ છતાં પણ તારે જો મને લઈ જ જવો હોય તો લઈ જ. પરંતુ એમ કરવામાં તું યોગ્ય કરતો નથી.”

રાજાએ બૈતાળના આ બોલવાનો કંઈ પણ જવાબ આપ્યો નહિ અને મૌનપણે જ તેણે ચાલવા માંડ્યું.

બૈતાળથી હવે ન રહેવાયું. તે પુનઃ બોલ્યો:-“ઠીક તારી આ સેવાશક્તિ પણ મારી પ્રશંસા માંગી લે છે. તારા મનને

આનંદ પમાડવા માટે હું તને એક સુંદર વાત કહું છું, જે તું શ્રવણ કર.”

ઐતાળે વાર્તા કહેવા માંડી.

ચિત્રકૂટ નામના એક સુંદર અને શોભીતા નગરમાં રૂપદત્ત નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. આ રાજા નામ મુજબ જ રૂપવાન અને સર્વ અંગે શોભીતા હતો. એનો વિશાળ દેહ, સશક્ત બાહુઓ, સુંદર ગૌર મુખ અને અમૃત જેવી મીઠી વાણી સર્વને તેના પ્રતિ માન અપાવતી હતી. એ યુવાન હતો, વિદ્યાસી હતો, કામદેવની રપધા કરે એવો હતો છતાંપણુ તેને યોગ્ય કાષ્ઠ સ્ત્રી નહોતી. આથી જ તેને પોતાને કાષ્ઠ યોગ્ય સ્ત્રી સાથે પરણવાની ખાસ ઇચ્છા થઇ પરંતુ તેવી કાષ્ઠ સ્ત્રી તેને આજ-સુધી પ્રાપ્ત થઇ નહોતી.

રાજાને શિકારનો ખાસ શોખ હતો. દિવસોના દિવસે સુધી તે શિકાર એકતો. અનેક હિંસક, વિક્રાળ પ્રાણીઓને તે પોતાના શસ્ત્રથી તત્કાળ જ ધાવણ કે વશ બનાવી દેતો. કાષ્ઠ પ્રાણી તેના પંખમાંથી છટકી જતું તો રાજાનો ક્રોધાગ્નિ ભલ્લકી ઉઠતો અને તેનું વેર લેવા તે સારાય જંગલના પ્રાણીઓનો સંહાર કરવા મંડી જતો.

એક દિવસે રૂપદત્ત શિકારે નીકળ્યો. અશ્વને દોડાવતો એ પોતાના રાજ્યથી ઘણું દૂર નીકળી ગયો. રસ્તામાં જે પ્રાણીઓ મળ્યા તેનો શિકાર કરતો કરતો તે એક ઘોર અરણ્યમાં આવી ચડ્યો.

બુખ, તરસ અને મુસાફરી એ ત્રણેએ હવે રાજાને કાયર બનાવી દીધો. એ ચિત્તભ્રમ જેવો થઇ ગયો અને થાક્યો પાક્યો આમતેમ ભમવા લાગ્યો. ભમતાં ભમતાં એક સુંદર નિર્મળ પ્રાણીવાળું સરોવર તેના જોવામાં આવ્યું. સરોવર-કમળ પુષ્પોથી ભરેલું હતું. રાજા સરોવરની ભવ્યતા જોઇ આકર્ષાયો અને અહીં

મત શાન્ત થશે એમ ખારી ત્યાં એ આરામ લેવા અટક્યો.

થોડાને ઝાડ સાથે બાંધી પોતે સરોવરમાં ઊતર્યો. હાથ-મુખ ધોયા. પાણી પીધું અને પછી જરા સ્વસ્થ બની એ ઝાડ નીચે આરામ લેવા આડો પડ્યો.

થોડીક વાર ન થઇ હશે ત્યાં તેા એની આંખ અચાનક જ ઉઘડી ગઈ. પોતાની સામે એણે જે દ્રશ્ય જોયું તેનાથી એ આશ્ચર્ય પામી ગયો. સામે થોડેક દૂર જ એક અશોક વૃક્ષની નીચે એક ઋષિકન્યા પોતાની સખી સંગે ઊભી રહી વાર્તા-વિનોદ કરી રહી હતી. આ ઋષિકન્યાની વય ૧૭-૧૮ વર્ષની હતી. રૂપનું તો પ્રભુ જ નહિ તપસ્વીના નયનો પણ ચળાવી દે એવી તેનામાં શક્તિ હતી. પ્રભુ યૌવન હતું. રૂપની માધુરી છલકાતી હતી. પુષ્પના આભૂષણો અને શરીરે વલ્કલ વસ્ત્રો હતાં એટલે તે વધુ કાંતિવાન લાગતી હતી. તેના રૂપ અને યૌવનની આવી અદ્ભુત જયોતિ જોઇ રાજા તેના પ્રતિ મુગ્ધ બની ગયો. કામદેવના બાણોથી તે વીંધાઇ ગયો અને એની જ કામના કરવા લાગ્યો.

પ્રથમ તો રાજાએ તે કન્યાની પાસે જવાનું યોગ્ય ન ધાર્યું. એમ કરતાં તેને શરમ આવવા લાગી પણ હૃદયની કામજવાળાનો વેગ અતિ ઉઝા બની જતાં તે પોતાપણું ભૂલી ગયો. તેની પાસે જવાની તેને અત્યંત તાલાવેલી લાગી અને એકદમ જ તે ત્યાં પહોંચી પણ ગયો.

આ બધું એટલું તો ત્વરાથી બની ગયું કે રાજા પોતે પણ વિસ્મય પામી ગયો.

પોતાની સામે એક અજાણ્યા પણ તેજસ્વી યુવાનને જોતાં જ કન્યા શરમીંદી બની ગઇ. રાજા પણ રૂપમાં કમી નહોતો. એ પણ યૌવનાવસ્થામાં હતો. પડછંદ દેહ અને ભવ્ય મુખમુદ્રાએ કન્યાનું મન તેણે ચળાવી દીધું. ઋષિબાળા રાજાના સૌન્દર્ય પર

વારી ગઇ. તેના નેત્રો તેના દેહ પર જ સ્થિર થઇ ગયાં. એ વિચારવા લાગી. આ ભોર અરણ્યમાં આ તે કાણુ ? શું કાંઈ સિદ્ધ પુરુષ છે કે પછી કોઈ દેવ માનવદેહ ધરી અહીં આવ્યો છે ! એ કંઈપણ કળી શકી નહિ.

આમ બન્ને એક બીજા પ્રતિ લુપ્ત બની ગયા. કાંઈ કંઈ બોલી શક્યું નહિ. આખરે રાજાએ પહેલ કરી. એ બોલ્યો:— “સુંદરી ! આ તે તમારો કેવો આચાર ! હું દૂરથી આવું છું. થાક્યો પાક્યો છું. બાળુમાં જ તમારો આશ્રમ છે છતાંપણ તમે મારો અતિથિ સત્કાર ન કરતાં, મને કંઈ પણ ન પૂછતાં આમ શૂન્યપણે ઊભાં રહી નીચા મસ્તકે ભેંસ રહ્યાં છો એ શું તમારા જેવી બાળાને યોગ્ય છે ! ”

રાજાના આ શબ્દોની એ કન્યા પર કંઈ જ અસર ન થઇ. રાજાએ પાછું કહ્યું:— “અતિથિ ધર્મ એ મહાન ધર્મ છે. કાંઈ ઉચ્ચવર્ણના મનુષ્યને ત્યાં નીચ વર્ણનો માનવી પણ અતિથિ તરીકે આવે તો તેનો સત્કાર કરવો એવો શાસ્ત્રનો આદેશ છે. એમાંજ ધર્મ સમાયલો છે. જ્યારે તમે તો કંઈજ બાવ પૂછતાં નથી અને મૂઢ જેવાં ઊભાં રહ્યાં છો.”

ઋષિકન્યાની સખી કે જે બાળુમાં જ ઊભી રહી તે આ બન્નેના હૃદયની સ્થિતિ અવગ્રાહી રહી હતી તેનાથી હવે મૌન રહેવાયું નહિ. એ બોલી:— “જરા ધીરજ તો રાખો. આમ આકરા બની બવ એ શું યોગ્ય છે ? તમારો અતિથિ સત્કાર જરૂર થશે.” એમ કહી તેણે રાજાને ત્યાં બેસાડી તેનો અતિથિ સત્કાર કર્યો.

રાજા ઋષિકન્યાને પરિચય પામવા આતુર બની ગયો હતો. પરંતુ કન્યા તો કંઈ જ બોલતી નહોતી. એટલે હવે તેણે એની સખી સાથે જ વાર્તાલાપ આરંભ્યો:—

“હે કલ્યાણી! આ તમારી સખી કયા પવિત્ર વંશને ઉજ્જવળ બનાવે છે! એમનું પવિત્ર નામ શું છે? કોને ત્યાં તેઓ શોભી રહ્યા છે?”

સખી બોલી--“મહાભાગ! મારી સખી અસરા મેનકાથી ઉત્પન્ન થયેલી છે. કણ્વ મુનિ પુત્રીની જેમ એનું લાલન પાલન કરે છે. આશ્રમમાં જ એ ઉછરી છે અને મોટી થઈ છે. ઇન્દ્રપ્રભા એનું શુભ નામ છે. પિતાની આજ્ઞાથી આ સરોવરમાં સ્નાન કરવા અમે અહીં આવ્યા છીએ. અહીંથી થોડેકજ દૂર એના પિતા મહર્ષિ કણ્વનો આશ્રમ છે.”

આ પરિચય પામી રાજા પ્રસન્ન થયો. મનમાં વિચાર્યું કે હું પોતેજ ઋષિના આશ્રમમાં જન્મ કન્યાનું માયું કરું અને એ વિચાર આવતાંની સાથે જ તે ઝડપથી પોતાના અશ્વપર બેસી ગયો અને આશ્રમે આવી પહોંચ્યો.

અશ્વને બહાર બાંધી તે આશ્રમમાં ગયો. કણ્વ ઋષિ એક વિશાળ વૃક્ષના ચોતરા ઉપર બેઠેલા હતા. રાજા તેમની આગળ ગયો અને તેમના ચરણમાં પડ્યો. ઋષિએ આશીર્વાદ આપી સમીપના આસન પર બેસવા જણાવ્યું. એ પછી તેનો અતિથિ સત્કાર કર્યો.

તે બાદ રાજા જ્યારે સ્વસ્થ થયો ત્યારે ઋષિએ તેને પૂછ્યું:-
“કહો રાજન! શા માટે પધાર્યા છો?”

રાજાએ જણાવ્યું:-“શિકાર કરવા નીકળ્યો હતો. શિકાર કરતાં કરતાં આ બાળુ આપના દર્શને આવી ચઢ્યો છું.”

“ઘણું સારું કર્યું, પરંતુ રાજન! શિકારની લત તમારાથી છૂટી શકતી નથી? આવો ઘોર અધર્મ તમે શા માટે કરી રહ્યા છો? જીવહિંસાથી શું તમને આનંદ મળે છે? બ્રહ્માએ ક્ષત્રિય માટે જે હથિયારો ચોજેલા છે તે પશુ, પક્ષી, માનવ વગેરેનાં

રક્ષણ માટે જ છે નહિ કે તેમના પ્રાણુ લેવા માટે. રાજાએ તો પ્રાણી માત્રની રક્ષા કરવી જોઈએ. જે તેના રક્ષણમાં હોય તેને રાજાએ રક્ષણ આપી તેની રક્ષા કરવી જોઈએ. જ્યારે તમારું કર્મ તો એથી ઉલટું જ જણાય છે. તમે તમારા રાજ્યમાં વસનારા પ્રાણીઓનો શિકાર કરી તેમના જીવ લઈ લ્યો છો. અનેક પશુ-પક્ષીઓનું તમે માત્ર તમારા મનના આનંદ માટે નિકંદન કાઢો છો. તમારું આ કાર્ય તમારા ક્ષત્રિય ધર્મને શોભા આપનારું નથી જ. જે માનવી તપસ્વી, નગ્ન અને શસ્ત્ર વગરનાને હણે છે તે મહા નરકમાં પડે છે.

“માટે હે રાજા! તમે ધર્મથી પ્રજાઓનું પાલન કરો. પ્રજાને દમનારાઓનો નાશ કરો, શત્રુઓથી નિર્ભય રહો અને હાથી, અશ્વ, શસ્ત્ર વિગેરેની કળામાં પ્રવીણ થઈ લક્ષ્મીને મેળવી તેના ભોગ ભોગવો. રાજ્યનું સુખ પામે, ગરીબોને ધન આપી તેમના કષ્ટ દૂર કરો અને આ ઘોર પાતક કરાવનારી જીવહિંસામાંથી મુક્તિ મેળવો.”

ઋષિના આ શબ્દો સાંભળી રાજા લજવાઈ ગયો. તેના જ્ઞાન ચક્ષુ ઉઘડી ગયા. પોતે અત્યાર સુધી જે નિર્લયક જીવ હિંસા પાછળ મંડ્યો હતો તે માટે એને ઘોર પસ્તાવો થવા માંડ્યો. એ બોલ્યો:—“મહાત્મા! આપે આજે મને જે સાચી શિક્ષા આપી છે તે માટે હું આપનો ઋણી છું. આપના ઉપદેશને માન્ય કરી હું આજથી મૃગયા ત્યજી દઉં છું. વનમાંના સર્વ પ્રાણીઓને હું આજથી નિર્ભય કરું છું.”

રાજાના આ શબ્દોથી ઋષિ પ્રસન્ન થયા. તેમણે રાજાને કહ્યું:—“તમારા આ અભય અને ઉદાર વચનોથી હું રાજી થયો છું. મારા વચનોને તમે માન આપી આ જે નિર્ણય કર્યો છે તે ખરેખર તમારું શ્રેય વધારનારો જ છે. પ્રાણીઓને આજે

તમારા તરફથી અભયદાન મળ્યું છે. હવેથી તેમની જીવહિંસા થશે નહિ, એ સાંભળી મને અતિ આનંદ થયો છે. એના બદલામાં તમારે મારી પાસેથી જે કંઈ ઇચ્છિત વરદાન માંગવું હોય તે માંગી લો.”

રાજા આ શબ્દો સાંભળી પ્રસન્ન થઇ ગયો. એ જેને માટે આવ્યો હતો તે કાર્ય કહી દેવાની આ સુંદર તક હતી. તેણે જરાય વખત ન ગુમાવતાં કહ્યું:—“મહાત્મા ! આપ જે પ્રસન્ન થયાં હો તો મને આપની પુત્રી ઇન્દ્રપ્રભા સાથે પરણાવો.”

કણ્વ ઋષિ આ સાંભળી પ્રસન્ન થયા. ઇન્દ્રપ્રભાના લગ્નની ચિન્તા તેમને થતી જ હતી. ઇશ્વરકૃપાથી અનાયાસે જ એનો ઉકેલ થઇ ગયો એટલે તેમને પરમ સંતોષ થયો. રાજાની આ માંગણી તેમણે સ્વીકારી લીધી.

આ સમયે ઇન્દ્રપ્રભા સરોવરેથી સ્નાન કરીને પાછી આવી. ઋષિએ રાજાનો ભાવ તેને જણાવ્યો અને તેની ઇચ્છા પૂછી. ઇન્દ્રપ્રભા શરમ અને લજ્જાથી કંઈ જ બોલી શકી નહિ. માત્ર નીચું માથું રાખી લજ્જા અને પ્રસન્નતાથી તેણે તેમાં મૌન સંમતિ આપી.

ઋષિએ કન્યાને શણગારી યોગ્ય વિધિ કરી તેનો હાથ રાજાને સોંપ્યો. રાજા પોતાની નવવધૂને લઇને અશ્વારુઢ થઇ ચાલતો થયો.

આખો દિવસ એણે મજલ કરી. શહેર હજુ પણ દૂર હતું સૂર્યદેવ અસ્તાચળે પહોંચી ગયા હતા. રાત્રિ પડી ચૂકી. બધે અંધાર આપી ગયું.

આ સમયે રાજા એક મોટાં વડના વૃક્ષ આગળ આવી પહોંચ્યો. આડ અતિ વિશાળ હતું અને વળી તેની સમીપ એક જુની વાવ પણ હતી. રાત્રિના અહીં પૂરો વિશ્રામ મળી રહેશે.

એવ્રી રાજાને અપ્રસાદ બાંધાઇ એટલે તેણે આ સ્થળે જ પોતાના અશ્વને અટકાવી દીધો.

રાજા ઘોડા પરથી ઊતરી ગયો. અશ્વને થાબડી તેણે તેને જળપાન કરાવ્યું અને પછી વાવ પાસેજ બાંધી તેને ઘાસ નાંખ્યું. એ બાદ રાજાએ પોતાને માટેની જગ્યા સાફ કરી. ત્યાં પડેલા પાન પુણે વગેરેની શય્યા કરી અને પોતે પોતાની નવવધ સાથે સૂતો.

ચાંદની રાત ઝરી રહી હતી. નિર્જન સ્થાન હતું. સમીપ જ તરણાવસ્થાનમાં પ્રવેશતી પરીસરત નૌતમનારી હતી. રાજાના આનંદને પાર ન રહ્યો. આનંદરંગમાં એ એટલો તો ચકચર બની ગયો કે સારીય રાત ક્યાં પસાર થઇ ગઇ તેનું પણ તેને ભાન ન રહ્યું.

પ્રભાત થયું. પક્ષીઓનાં કિલકિલાટથી પાછું વાતાવરણ ગાજી ઊઠ્યું. રાત્રિની નિર્જનતા અને અંધકારનો લોપ થયો. રાજા શય્યામાંથી ઊઠ્યો. સ્નાન સન્ધ્યાવંદન આદિ કરી ઋષિ કન્યાને લઇ પોતાના સંન્યસે મળવા માટે આગળ ચાલવા લાગ્યો.

આ જ ક્ષણે અકસ્માત જ એક બ્રહ્મરાક્ષસ પાછળ આવી રાજાના પર તૂટી પડ્યો. રાજા આ ઓચીંતા હુમલાથી ચમકી ગયો બેયું તો એક વિકાળ દેહધારી રાક્ષસને પોતાની પાછળ હુમલો કરતાં જોયો.

ઈન્દ્રપ્રભા આ મહા ભયાનક દાનવને જોઇ થરથરી ગઇ અને પોતાનો જીવ બચાવવા એક બાજુએ જઇને ઊભી રહી. રાજા પણ આ મહા વિકાળ રાક્ષસને જોઇ ગભરાઇ ગયો. રાક્ષસનું સ્વરૂપ જ એવું હતું કે એને બધને ભલભલાના હાંબ ગગડી બળ. એ તદન શ્યામ વર્ણનો હતો, મનુષ્યોના આંતરડાંની તેણે માળા પહેરી હતી અને માનવ મસ્તકનું માંસ ખાધને

રુધિરતું પાન કરતો હતો. તેતું મુખ કોઇ તાબજ માનવ લોહીથી ખરડાયતું હતું. હાથમાં ધરેલી જોપરી સ્પષ્ટ કહી આપતી હતી કે તેણે હમણું જ કોઇ માનવનો શિકાર કર્યો હશે. એના દાંત વિકાળ હતા અને તે જ્યારે ખડખડાટ હસતો ત્યારે દિશાઓ પણ ડોલી ઊઠતી.

‘બ્રહ્મરાક્ષસે રાજાને ત્રાડ મારી પૂછ્યું:—“બલ્યા! તું કાણ છે? આ વડમાં મારું સ્થાનક છે. દેવો પણ મારા વડ આગળ આવી શકતાં નથી, તો તું તે કાણ છે? કાલે મારી ગેરહાજરીમાં તું મારા સ્થાનકે સ્થિતો હતો. તારી સ્ત્રી સાથે ભોગવિલાસ રમ્યો હતો. યાદ રાખ, એનું ક્ષણ હવે તારે ભોગવવું જ પડશે. હું તને છોડીશ નહિ. તારી જાતી ચીરી તેમાંથી લોહી કાઢી તેનું પાન કરીશ. તારી રાતની મોજમજલને અવળી કાઢી નાંખીશ.”

જમદત જેવા બ્રહ્મરાક્ષસના આ શબ્દો સાંભળી રાજાના મોતીયા મરી ગયા. તોપણ એ વીર પુરુષ હતો. કળથી કેમ કામ લેવું અને ભયને કેવી રીતે વિદારી લેવો તે એને આવડતું હતું. એટલે તે નમ્રતાથી હાથ જોડીને બોલ્યો:—

“હે મહાપુરુષ! મેં અબળતાં જ તમારો ગુન્હો કર્યો છે માટે આપ મારા પર કૃપા કરી તેની ક્ષમા કરો. હું તમારો અતિથિ છું. અતિથિ પર આટલો ક્રોધ કરવો યોગ્ય નથી. મારા અપરાધની આપ ક્ષમા કરો અને મારા પર પ્રસન્ન થાવ.”

રાજાના આ નરમ અને શાન્ત શબ્દો સાંભળી બ્રહ્મરાક્ષસનો ક્રોધ ઉતરી ગયો. તે બોલ્યો: “ઠીક, ગઇ કાલના તારા ગુન્હા બદલ હું તને ક્ષમા આપું છું. પરંતુ તે માટેની મારી એક શરત છે.”

“ શી ? ”

“કાઈ પણ એક સાત વર્ષનો પ્રતાપી બ્રાહ્મણ બાળક પોતાની સ્વેચ્છાથી તેના માતૃપિતાની રાજ લક્ષ્મી તારે માટે દેહ અર્પણ કરે એવો તારે સાત દિવસમાં શોધી લાવી તેનો મને ભોગ આપવો. આવા બાળકનું તું બળિદાન આપવાનું સ્વીકારે તો જ મારો ક્રોધ શાન્ત થાય અને તને મુક્તિ મળે.”

રાજાએ તે શરત સ્વીકારી. પરંતુ કહ્યું:—“તે માટે તમારે મારા નગરમાં આવવું પડશે.”

બ્રહ્મરાક્ષસે તે કબ્જિયું, અને એ જોવો આગ્યો હતો તેવો જ અદ્રવ્ય બની ગયો. રાજાએ છૂટકારાનો દમ ખેંચ્યો.

રાજાએ પુનઃ અશ્વ પર બેસી ચાલવા માંડ્યું. પરંતુ આ સમયે તેના મનનો ઉત્સાહ મરી ગયો હતો. તે વિચારે ચઢ્યો- મેં બ્રહ્મરાક્ષસ આગળ આવી શરત કેમ કબ્જિલી ? મારો બળ બચાવવા માટે મેં સાત વર્ષના સુકોમળ બ્રહ્મ બાળકનો ભોગ શા માટે કબ્જિયો ? મારી બુદ્ધિ એ સમયે ક્યાં ચાલી ગઈ હતી ! આ રાક્ષસે જેવું બળિદાન માંગ્યું છે એવું હું તેને કેવી રીતે આપી શકીશ ? આવી જીવહિંસા હું કેવી રીતે કરી શકીશ ? ધિક્કાર છે ! મને લાગ્યો ધિક્કાર છે ! ”

આમ વિચારતો વિચારતો રાજા પોતાની નગરીના માર્ગે જવા લાગ્યો. આ દરમિયાન તેની સેના પણ તેને શોધવી શોધતી આવી મળી. પ્રાતઃકાળના સમયે રાજા પોતાના શહેરમાં પણ પ્રવેશી ગયો.

બેતબેતામાં વાત પ્રસરી ગઈ કે રાજા એક દેવકન્યા જોવી સ્ત્રી પરણી લાગ્યો છે. આ વાત સાંભળવાંજ લોકોનાં ટોળેટોળાં મહેલ સમીપ આવવા અને હર્ષના નાદ કરવા લાગ્યા. રાજાને પોતાના રાણી મળી છે એ સમાચારે લોકોનાં મન પ્રસન્ન થયાં અને તેમણે

સોટા ઉત્તર કથો.

પરન્તુ રાજને આ ઉત્સવમાં જરાપણ આનંદ આવ્યો નહિ. તેનું મન તો બ્રહ્મરાક્ષસના વચનમાંજ ગૂંથાયલું હતું. જેમ જેમ એ તેમાં વધુ ને વધુ ગૂંથાતો ગયો તેમ તેમ તેનું મન મહાશોક પામવા લાગ્યું. એ આજો દિવસ તેણે ગ્લાનિમાંજ કાઢી નાખ્યો.

બીજે દિવસે રાજએ પોતાના અંતરની આ વ્યથા મહા-મંત્રી આગળ ખાનગીમાં પ્રકટ કરી. મંત્રી વૃધ્ધ, શાણો અને બુદ્ધિશાળી હતો. તેણે તરત જ એક ઉકેલ શોધી કાઢ્યો અને રાજને કહ્યું:—“મહારાજ ! આપને જોઈએ છે તેવો બ્રાહ્મણ બાળક હું લાવી આપીશ. હવે આપ આ માટેની ચિન્તા કરશે નહિ. આનંદમાં રહો.”

શાણુ મંત્રીની આ વાત સાંભળી રાજનું ચિત્ત પ્રસન્ન થયું. તેને વૃધ્ધ મંત્રીના વચન પર વિશ્વાસ હતો, એટલે તેના મનનું હાલ તુરત માટે સમાધાન થઈ ગયું.

મંત્રીએ સાત વર્ષના એક બાળક જેવી સોનાની મૂર્તિ સોનીઓ પાસે તૈયાર કરાવી. આ મૂર્તિ નક્કર સોનાની હતી અને તે તેજથી ઝમઝમી રહી હતી. બાળકની પ્રતિમા એવી તો આબેહૂબ હતી કે દૂરથી જોતાં એ કોઈ દેવાંશી બાળક હોય એમ જ લાગતું હતું.

મૂર્તિને અલંકારો—વસ્ત્રો વગેરે પહેરાવીને એક રથમાં બેસાડવામાં આવી. એ પછી મંત્રીની આજ્ઞાથી તેને નગરમાં, ગામડાઓમાં ફેરવવામાં આવી. મૂર્તિવાળો રથ જે જે ગામમાં જતો ત્યાં એક ઢંઢેરો ખીટાતો કે—

“જે કોઈ બ્રાહ્મણ પોતાના સાત વર્ષના સુકોમળ, ચતુર અને પરાક્રમી પુત્રને પ્રસન્ન મને રાજની વતીથી બ્રહ્મરાક્ષસને અગ્નિદાન આપવા માટે તૈયાર થશે તેને રાજ તરફથી આ સુવ-

જુની મૂર્તિ તેના બદલા તરીકે મળશે. એટલું જ નહિ પરન્તુ રાજા તેને સો ગામો પણ ભેટમાં આપશે.”

આ મુજબના ઢંઢેરા સાથે રથ ગામેગામ ફરવા લાગ્યો. લોકો કુતૂહલતાથી એ મૂર્તિ જોઈ રહ્યા. પરન્તુ કોઈ પણ બ્રાહ્મણ પોતાના પુત્રના બળિદાન માટે આગળ આવ્યો નહિ.

આમ ફરતાં ફરતાં રથ એક પવિત્ર બ્રાહ્મણના ગામમાં આવી ચઢ્યો. આ બ્રાહ્મણને એક સાત વર્ષનો તેજસ્વી પુત્ર હતો. આ પુત્ર પ્રતાપી, દયાળુ અને ખીજ એવા અનેક સદ્ગુણો ધરાવતો હતો. તેણે આ ઢંઢેરા સાંભળ્યો. સોનાની મૂર્તિ પણ જોઈ. એ તરત જ ઢંઢેરા પીટનારની આગળ ગયો અને બોલ્યો:—
“અરે ભાઈ! હું રાજાને માટે મારો દેહ અર્પવા તૈયાર છું. માટે તમે અહીં જ ઊભા રહો. હું હમણાં જ મારા માત-પિતા પાસેથી રજા લઈ આવું છું.”

રાજાના માણસો આ બ્રાહ્મણ બાળકનું આવું બોલવું સાંભળી આનંદ પામ્યા. તેમણે કહ્યું:—“જા, જલદી જમને રજા લઈ આવ.”

બાળક પોતાના માબાપ પાસે આવ્યો અને આ વાત કરી કહ્યું:—“હું મારો દેહ રાજાના કલ્યાણ માટે આપવા ઇચ્છું છું. રાજાને બળિદાન માટે એક તેજસ્વી, પ્રતાપી, સાત વર્ષનો બ્રાહ્મણ બાળક જોઈએ છે. દૈવયોગે હું એ સર્વ ગુણો ધરાવું છું. પરંતુ તમે માટે દેહ આપવો એના જેવું રૂકુ કર્મ કંઈજ નથી. આપણું કરજ વધી ગયેલું છે. દરિદ્ર અવસ્થામાં આપણે દિવસો કાઢીએ છીએ એટલે મારા બળિદાનથી સોનાની મૂર્તિ આવશે અને સો ગામો પણ મળશે. વળી તમને સંતાનની ખોટ પણ નથી. ઇશ્વરકૃપાથી એક મોટો અને એક નાનો ભાઈ પણ મારે છે એટલે મારી ખોટ તમને લાગવાની નથી. માટે પ્રસન્નતા-

પૂર્વક તમે મને બળિદાન માટે રજા આપો.

પુત્રના આ વચનો સાંભળી માતાપિતાના શોકનો પાર ન રહ્યો. માતા આક્રંદ કરતી બોલી ઉઠી:-“બેટા! આ તું શું બોલે છે. તને આવી બુદ્ધિ કાણે આપી? આપણે ભલે ગરીબ રહ્યાં પરંતુ સુખી તો છીએ ને? કરજ તો તમે કાલે મોટા થઈને ફેડી નાંખશો? ના-આવી વાત કરી તું મારો જીવ અકળાવ નહિ. હું તને મારી આંખ આગળથી જરાપણ દૂર રાખવાની નથી.” એમ કહી તેણે એને પકડી લીધો અને પોતાની છાતી સરસો ચાંપ્યો.

પિતા પણ પુત્રના આ શબ્દો સાંભળી વ્યાકુળ બની ગયો. તેણે પણ તેને મના કરાવી.

બાળક બોલ્યો:- “માતા-પિતા! તમારા પ્રેમ માટે હું આભારી છું. પરંતુ સંતાન પ્રેમને લઈને તમે મારી વાત પર જરાય ધ્યાન આપ્યું નથી. આપ વિચાર કરો. આ શરીર તો ક્ષણભંગુર છે. મરણ તો દરેકને માથે ભમીજ રહ્યું છે. કાંઈ વહેલો તો કાંઈ મોડો પણ મરવાનો તો ખરો જ તો પછી શા માટે મરવાની ના પાડો છો. પારકાના હિતને માટે મરવું એજ જીવતરનું સાર્થક છે. વળી આપણી દરિદ્રતા પણ દુર થશે. આપને બીજાં એ સંતાન છે એટલે મારી ખોટ લાગશે નહિ. હા, તમને પ્રથમ શોક-દુઃખ થશે. પરંતુ સમયના વહેવા સાથે એ પણ વિસારે પડતું જશે. તમે મને આનંદથી રજા આપો. રજા ન આપશો તો પણ હું તો રાજા પાસે જવાનોજ. મારો આ નિશ્ચય છે.”

પિતા—માતાએ તેમ ન કરવા માટે તેને ઘણું સમજાવ્યો. પરંતુ પુત્ર એકનો એ ન થયો. તેણે પણ પોતાના મા-આપને ઉપદેશી દ્રષ્ટાંતો આપીને પોતાના બળિદાન માટે રજા

આપવાની વિનંતિ કરી. આખરે માબાપે તે વાત કબૂલી. બાળક રાખના સેવકો પાસે ગયો અને પોતે તૈયાર છે એમ કહ્યું.

સેવકોએ તેના પિતાને સોનાની મૂર્તિ તથા સો ગામ બદલનો દસ્તાવેજ આપ્યો. અને આવું રાજકાર્ય કરવા માટે તેને અભિનંદન આપ્યા. એ પછી તેઓ તે બ્રાહ્મણ પુત્રને લઇને ચિત્રકૂટમાં ગયા.

રાજ બ્રાહ્મણ પુત્રને જોઇને પ્રસન્ન થયો. બ્રહ્મરાક્ષસે જેવો ભોગ માગ્યો હતો તેવો જ એ હતો. રાખની ચિંતા હવે સમૂળગી ટળી ગઇ.

સાતમે દિવસે બ્રહ્મરાક્ષસ પોતાનો ભોગ લેવા રાખના મહેલમાં આવી પહોંચ્યો. રાખએ બ્રાહ્મણ બાળકને તેની આગળ ધર્યો. બાળક તેજસ્વી, બધા ગુણો ધરાવનારો અને વસ્ત્રાલંકારો તથા ચંદનાદિ લેપથી પૂર્ણ હતો. બ્રહ્મરાક્ષસને પણ બાળક ગમી ગયો.

એ પછી તેના ભોગની વિધિ કરવામાં આવી. રાખએ બાળકની ગંધ, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય આદિથી પૂજા કરી. બાળકના માતાપિતા કે જેઓ પણ આ સમયે હાજર રહ્યા હતા તેમની પણ તેણે પૂજા કરી.

રાખએ બ્રહ્મ બાળકને ભોગ આપવા માટે તૈયાર થવાની સૂચના આપી. બાળક તૈયાર જ હતો. તેણે ઇશ્વરને અન્તિમ પ્રાર્થના કરતાં કહ્યું:—“હૈ પ્રભુ! મારા આ પરોપકારના કાર્ય બદલ મારે સ્વર્ગ કે મોક્ષમાં જવાની ઇચ્છા નથી. પરંતુ મારો આ દેહ ભવિષ્યના જન્મોમાં પણ આવી જ રીતે પરોપકારી થતો રહે તેવું હું ખાસ માંગુ છું. મારી એ માંગણી અવશ્ય પૂરી કરજે.”

રાખએ બાળકના પિતાને કહ્યું:—“તમે સ્વહસ્તે આ બાળ-

કને પકડી રાખો. હું તલવારથી તેનું ડોકું ઊડાવી દઉં છું. એટલે ભોગ પૂરો થાય ”

પિતાએ પુત્રને પકડી રાખ્યો. રાજાએ પોતાની તલવાર હાથમાં લીધી અને તે જેવો તેના પર ચલાવવા બંધ છે તેવો જ તે બાળક બડબડાટ હસી પડ્યો. આવા સમયે બાળકને હસતો જોઈ બધા દિગ્મુદ બની ગયા. રાજાના હાથમાંની તલવાર અટકી ગઈ. પિતાના હાથ છૂટી ગયા. અને બ્રહ્મરાક્ષસ પોતે પણ અવાચક બની ગયો.

થોડીક વાર પછી રાજા સ્વરથ થયો. પિતાએ પણ પુનઃ બાળકના હાથ પકડ્યા. રાજાની તલવાર બાળકના શિર પર ફરી વળી. ધડાકા દેતું શિર નીચે વૂટી પડ્યું. બ્રહ્મરાક્ષસને બળિદાન દેવાયું. રાજાનું વચન પૂરું થયું.

રાજાનું આવું અપ્રતિમ સત્ય જોઈ બ્રહ્મરાક્ષસ પ્રસન્ન થયો. તેણે રાજાને કહ્યું:—“હું તારો આવો ટેક જોઈ રાજ થયો છું. તારી ઇચ્છામાં આવે તે વરદાન માંગી લે.”

રાજાએ તરત જ કહ્યું:—“મારા પર આપ જો રાજ જ થયા હો તો આ બ્રાહ્મણ બાળકને આપ સજીવન કરો.”

બ્રહ્મરાક્ષસે ‘તથાસ્તુ’ કયું. અને તે પછી તેના દેહ પર હાથ ફેરવ્યો. બ્રહ્મરાક્ષસનો હાથ ફરતાં જ બાળક આંખો ચોળતો ઊભો થયો અને રાજા, પિતા તથા ત્યાં હાજર રહેલાં બધાને પગે લાગ્યો.

અહીં વાર્તા પૂરી થઈ. વૈતાળ બોલ્યો:—“ભોલ રાજા, બ્રાહ્મણ બાળક મરણ પામવાના સમયે બડબડાટ હસ્યો કેમ ? એવે સમયે તેને હસવા જેવું શું લાગ્યું ? ”

વિક્રમે કહ્યું:-“એ તો સાચું જ છે કે બાળપણમાં બાળકનું રક્ષણ માતા કરે છે. બાળક જ્યારે મોટો થાય છે ત્યારે પિતા તેને પોતાની પાંખમાં લે છે અને તેને ખરો માનવી બનાવે છે. એને જ્યારે શત્રુનો, લૂંટકાટનો, કે બીજો એવો ભય આવી પડે છે ત્યારે રાજ તેનું રક્ષણ કરે છે. અને રાજ જ્યારે તેના પર રૂંઠે છે ત્યારે તે દૈવને આશરે ભય છે. દુનિયાની આવી રીત પ્રચલિત છે છતાં બાળકને જ્યારે એમ લાગ્યું કે મારા સંબંધમાં તો આથી ઉભટું જ બની રહ્યું છે. પિતા-માતા ધન માટે મારો સંહાર કરાવી રહ્યા છે. મારું રક્ષણ કરનારો રાજ જ મને તલવારથી મારવા તત્પર બન્યો છે અને દૈવ કે જે બ્રહ્મરાક્ષસના રૂપમાં ત્યાં હતું તે મને સહાયભૂત થવાને બદલે મારો ભોગ ધર્યો રહ્યું છે ત્યારે તેને આશ્ચર્ય થયું. આમ પોતાના સંબંધમાં આવું ત્રિચિત્ર બનતું જોઈ બાળકને દસવું આવી ગયું અને તે ખડખડાટ હસી પડ્યો.”

વિક્રમના ખુલાસાથી વેતાળ સંતુષ્ટ થયો. પરંતુ રાજ નિયમને ચૂકી ગયેલો હોવાથી તે તેની ખાંધ પરથી ઉઠી ગયો અને પોતાના મૂળ સ્થાનકે જઈ ગયો.

ચાર મૂર્ખ

[૨૦]

રાજ વિક્રમ પાછો શબને પકડવા ઝાડ પર ચઢ્યો. શબને નીચે ઊતાર્યું અને તેને પોતાની ખાંધ પર નાંખી ઝડપભેર ચાલવા લાગ્યો.

થોડેક દૂર ન ગયો ત્યાં તો ચૈતાળ બોલી ઊઠ્યો :- “રાજ તારી આવી એકનિષ્ઠાથી હું અતિ પ્રસન્ન થયો છું. અને તારા ચિત્ત રંજન કરવા માટે એક સુંદર વાત કહું છું તે તું સાંભળ.

ચૈતાળે વાર્તા કહેવા માંડી.

જળરથળ નામના શહેરમાં વિષ્ણુશર્મા નામનો એક વિદ્વાન બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. આ બ્રાહ્મણને ચાર પુત્રો હતા. પરંતુ પુત્રો મોટા થાય, તેમને વિદ્યાભ્યાસ કરાવે તે પહેલાં તો વિષ્ણુશર્મા મરણ પામ્યો. સ્ત્રી પોતાના પતિની પાછળ સતી બની. આમ એ ચારે પુત્રો માતા-પિતા વગરના બધ ગયા.

પિતાના મરણ બાદ પુત્રોની હાલત કફેડી બની ગઈ. જે કંઈ થોડું થણું દ્રવ્ય હતું તે ખરચાઈ ગયું. બીજું કેટલુંક કાકાએ લઈ લીધું. છોકરાઓ મહા મુશ્કેલીમાં આવી પડ્યા. ખાવાના પણ તેમને સાંસા પડવા લાગ્યા.

મોટા પુત્ર સમજી અને વિચારવત હતો. તેણે પોતાના ભાઈઓને કહ્યું:—“હવે આ ગામમાં રહેવાનું આપણે માટે સ્થાન નથી. કાકા નિર્દય બન્યા છે અને આપણું સર્વસ્વ લઈ લેવા ઇચ્છે છે. આજીવિકાનું સાધન રહ્યું નથી. આવી સ્થિતિમાં આપણે અહીં રહીએ તો ભવિષ્યમાં આપણને ભૂખે મરવાનો પણ સમય આવે. માટે આપણે આપણા મોસાળમાં જઈએ તો સારું.”

બધાને આ વાત ગમી ગઈ, અને તેઓ પોતાને મોસાળ જવા નીકળ્યા. રસ્તામાં ભિક્ષા માંગતા માંગતા તેઓ ઘણે દિવસે પોતાને મોસાળ આવી પહોંચ્યા.

મામાએ ભાણુબાઈઓને સત્કાર કર્યો. ભાણુબાઈઓ પણ દુઃખ અને માત-પિતા યાદ આવતાં મામા આગળ રડી પડ્યા. મામાએ તેમને સાન્તવન આપી પોતાના ઘરમાં આશ્રય આપ્યો.

મામાને ત્યાં ચારે ભાઈઓ રહી વેદાભ્યાસ કરવા લાગ્યા. પ્રથમ તો મામાને ભાણુબાઈઓ ભારે ન પડ્યા પરંતુ તે પછી તેની બુધ્ધિ ફરી ગઈ. ખર્ચ પણ એ ન સહી શક્યો. એટલે તેણે તેમનો તિરસ્કાર કરવા માંડ્યો અને અન્ન વસ્ત્ર માટે પણ આનાકાંમી કરવા માંડી.

મામાના મહેણાઓથી, ખરાબ વર્તનથી ચારે ભાઈઓ ત્રાસી ગયા. હવે શું કરવું તેની વિચારણામાં તેઓ પડ્યા.

મોટાએ કહ્યું:—“આપણે આવી જે હીન દશા ભોગવીએ છીએ તેનું કારણ આપણી અજ્ઞાનતા જ છે. આપણે જે ભણેલા

હોત, વિક્રાન હોત, વિદ્યા આપણને સાખ્ય હોત તો આપણે સૌ કાઈને નમાઈ શકયા હોત અને આપણને આપણું યુગરાન ચલાવતાં જરા પણ મુશ્કેલી પડી ન હોત. માટે મારું કહેવું માને તો આપણે ઓક એવી વિદ્યા શીખીએ કે જેથી લોકો આપણી વાહવાહ પોકારે અને આપણો ડાકો ચોમેર ગાજી ઊઠે.”

મોટાભાઈની આ વાત બીજા ભાઈઓને ગમી ગઈ. પરંતુ કંઈ વિદ્યા શીખવી તેની વિમાસણમાં તેઓ પડ્યા.

એકે કહ્યું:—“આપણે મોટા પડિત થઈએ. શાસ્ત્ર-પુરાણોમાં નિષ્ણાત બનીએ. એવા એવા નિર્ણયો કરીએ કે લોકો આપણી વિક્રતા સામું જ જોઈ રહે. આપણાં જ ન્યાયનું—આપણી જ નીતિનું દરેક અનુકરણ કરે અને આપણું વચન એ શાસ્ત્ર મનાય.”

બીજા ભાઈએ કહ્યું:—“મને આવા પડિત થવામાં આનંદ આવતો નથી. આપણે કાંઈ મોટા જ્યોતિષી થઈએ તો દરેકને આપણી જરૂર પડવાની જ. રાજથી માંડીને તે રાંક સુધીના આપણી સલાહ પ્રજ્ઞવાના અને આપણે આપણા સચોટ ભવિષ્ય કથનથી સારીય દુનિયાને ચકિત બનાવી દઈશું.”

ત્રીજાએ કહ્યું:—“મને તો કાંઈ જ વિદ્યા પસંદ નથી આવતી, સિવાય કે આપણે વૈદવિદ્યા શીખીએ. આ વિદ્યામાં પરાપકાર, લક્ષ્મી અને કીર્તિ એમ ત્રણેનો સુમેળ સધાયો છે. તમારી શું ઇચ્છા છે?”

આમ દરેકે જુદી જુદી વિદ્યા પર પોતાની પસંદગી ઉતારવા લાગ્યા. આખરે જ્યારે તેઓ એકમત ન થઈ શકયા ત્યારે મોટાએ કહ્યું:—“આપણે શું શીખવું તેના પર ગંભીર વિચાર કરીએ અને ચારે જણા જ્યાંસુધી એકમત પર ન આવીએ ત્યાંસુધી ઊઠીએ જ નહિ.”

પછી બધા વિચારમાં પડ્યા. જુદી જુદી વિદ્યાઓ પર તેમણે

વિચાર ચલાવ્યો. મનની શંકાઓતું સમાધાન કયું અને આખરે બધા એક વિદ્યા શીખવાના નિશ્ચય પર આવ્યા. એ વિદ્યા યોગવિદ્યા હતી.

મોટાએ કહ્યું:—“આપણે યોગવિદ્યા શીખી જગતને છક્ક કરી દઈએ. ન થાય એવી વસ્તુઓ સાધ્ય કરી બતાવીએ. અસંભવિતને સંભવિત બનાવી દઈએ, જગતના યશ અને સમૃદ્ધિ આપણી આ સિધ્ધિ આગળ નમી પડશે.”

અને પછી એક અડગ નિશ્ચય સાથે ચારે ભાઈઓ ચાર દિશામાં વહેંચાઈ ગયા. વિદ્યા શીખીને બધાએ ક્યાં ભેગા મળવું તે પણ તેમણે નક્કી કરી રાખ્યું.

આ વાતને ઘણાં દિવસ વીતી પહોંચી ગયા. લાંબે સમયે તેઓ પાછા નક્કી કરેલી જગ્યાએ ભેગા થયા. સૌના મુખ વિદ્યાથી ઝળહળતાં હતાં. બધા વિદ્યાના અભિમાનમાં મસ્ત હતા.

ચારે ભાઈઓ ભેગા મળી પરસ્પરને પૂછવા લાગ્યા:—
“ભાઈઓ તમે શું શીખ્યા ?”

એકે કહ્યું:—“હું એવી યોગ વિદ્યા શીખ્યો છું કે કાર્મપણુ પ્રાણીના હાડકાં મને આપવામાં આવે તો હું તરત જ માંસ જન્માવું છું.”

તેવું આ બોલવું સાંભળી બીજા ભાઈએ કહ્યું:—“હું મારી યોગ સાધનાદ્વારા તે માંસ અને હાડકાં ભેગા કરી દઈ તેની આમડી તથા તે પ્રાણીને લાયકના વાળ ઉત્પન્ન કરી શકું છું.”

ત્રીજે બોલ્યો:—“તમારા આ સાધનોનો હું યોગ્ય ઉપયોગ કરી તેના અવયવો બરાબર નવા જેવા કરી આખી વ્યવસ્થિત ગોઠવી દઈશ. કે જેથી એ પ્રાણી કયું છે તે તમારાથી સ્પષ્ટ ઓળખાય.”

ચોથાએ કહ્યું:—“તમારા બનાવેલા પ્રાણીમાં હું તેનો જીવ

મૂકી આપીશ.”

આમ ચારે બાપ્તિઓએ પોતપોતાની વિધાનો પ્રભાવ જણાવ્યો. એ પછી તેમણે એની અજમાયશ દેવાનું નક્કી કર્યું.

આ માટે તેઓ એક જંગલમાં ગયા. અહીં દૈવયોગે તેમના હાથમાં એક સિંહનું હાડકું આવ્યું. આ શેનું હાડકું હતું તેની તેમણે તપાસ પણ ન કરી અને ઉત્સાહમાં ને ઉત્સાહમાં તેઓ એના પર પ્રયોગ કરવા તત્પર બની યયા.

એક જણે તે હાડકાંને હાથમાં દીધું અને પોતાની યોગ સાધનાદ્વારા તેના પર માંસ ઉપજાવી કાઢ્યું. તે પછી હાડકાં અને માંસને તેણે સાંધી દીધું. બીજાએ એ સાંધેલા હાડકાં અને માંસ પર પોતાની વિધાની કુશળતાથી ચામડી તથા રૂંવાટી ઉત્પન્ન કરી દીધી. ત્રીજાએ તેના શરીરને અનુકૂળ આવે તેવા અંગો બનાવી દીધા. આમ ત્રણે જણાની મહેનતથી એક નિર્જીવ સિંહનું પુતળું તૈયાર થઇ ગયું. ચોથો કે જે પોતાની વિધાનો ચમત્કાર બતાવવા ખુબજ અધીરો બની ગયો હતો તેણે એમાં તરત જ જીવ મૂકી દીધો.

સિંહમાં જીવ આવી ગયો એટલે તે તત્કાળ ઉછળ્યો. માનવ માંસથી તેની દાદ સળવળી ઊઠી. તેણે તત્કાળ જ એ ચારે બ્રાહ્મણોને પોતાના વિકાળ પંખથી મારી નાખ્યાં અને તેમનું ભક્ષણ કરી ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

આમ ચારે બ્રાહ્મણો કે જેઓ ભણ્યા હતાં પરંતુ ગણ્યા નહોતાં તેઓ પોતાના હાથે જ, પોતાની મુર્ખતાને લઇને મોતને આધીન બન્યા.

અહીં વાર્તા પૂરી થઇ. વૈતાળ બોલ્યો:-“ બોલ રાજા બિહમ ! આ ચારે બ્રાહ્મણોમાં વધુ મુર્ખ કોણ ? ”

રાબએ કહ્યું:-“મને તો આ ચારમાં જીવ મૂકનારો ગ્રાહ્ય-
જીવ જ વધુ મૂર્ખ લાગ્યો છે.”

“કેવી રીતે ?”

“કારણ, બીજાઓને હાડકાં, માંસ, ચામડી કે રૂંવાટી
ભેગી કરતાં ખબર નહોતી કે આ કંઈ જીવનું પ્રાણી બને છે.
પરંતુ જ્યારે તેમની વિદ્યાના પ્રતાપથી આખું પ્રાણી તૈયાર
થઈ ગયું ત્યારે જ સૌ જાણી શક્યા કે આ તો સિંહ તૈયાર
થયો છે.”

સિંહ હિંસાખોર પ્રાણી છે. એ જીવતો થાય તો કાંઈને
પણ જીવતો ન હોડે. આવા હિંસાત્મક અને ઝનુની પ્રાણીને
જીવતદાન આપવાની મૂર્ખાઈ જીવ મૂકનારા ગ્રાહ્યજીવ કરી. તેજી
પોતાની વિદ્યાનો પરચો બતાવવા માટે કંઈ પણ વિચાર્યા વગર
એમાં જીવ મૂકી દીધો. પરિણામ એ આવ્યું કે તેજી પોતાના
ત્રણ ભાઈઓની સાથે બન ગૂમાર્યો. આમ વિચાર વગર વિદ્યા
વાપરતાં ચારે જણા મોતને શરણુ બન્યા આ જીવહિંસા જીવમૂ-
કનારના જ હાથે થયેલી હતી એટલે તે વધુ મૂર્ખ કહેવાય એમાં
જરાપણ શંકા નથી.”

બૈતાબને આ ખુલાસો થોડો લાગ્યો. પરંતુ રાબ મૌનભંગ
થયેલો હોવાથી તે તેના ખભા પરથી અદ્રશ્ય થઈ ગયો અને પાછો
વૃક્ષે જઈ લટકવા લાગ્યો.

ચતુર ફાણુ ?

[૨૧]

વિક્રમ પાછો શબને પકડવા ઝાડ પર ચઢ્યો. શબને નીચે બિતાયું અને તેને ખાંધ પર નાંખી તેણે ચાલવા માંડ્યું.

થોડેક દૂર જતાં શબમાં પ્રવેશેલાં વૈતાળે વાચા ઉઘાડી. એ બોલ્યો:—“તારા ચિત્તને પસંદ આવે એવી એક બીજી વાત હું તને કહું છું તે તું સાંભળ.”

અને વૈતાળે વાર્તા કહેવા માંડી.

ધર્મપૂર નામના નગરમાં બિબ્લુશર્મા નામનો એક વિક્રાન અને તેજસ્વી ગ્રાહણ રહેતો હતો. આ ગ્રાહણને ત્રણ પુત્રો હતા. ત્રણે ગુણ અને ટેવમાં એકએકથી ચઢી જાય એવા હતા.

એક સમયે બિબ્લુશર્માને એક માટે યજ્ઞ કરવાની ઇચ્છા થઈ. આ માટે તેણે તૈયારીઓ મૂકી કરવા માંડી. દર દેશાવરોથી

પંડિતોને બોલાવવામાં આવ્યા. રાજાઓને પધારવા માટે આમ-
ત્રણો મોકલવાયા. જે જે વસ્તુઓની જરૂર પડે તે તે વસ્તુઓ-પદાર્થો
મોકલવા માટે શાહુકારોને પણ તેણે સ્વચંદ્ર આપી દીધી હતી.

યજ્ઞની બધી તૈયારીઓ સંપૂર્ણ બની. યજ્ઞનો આરંભ પણ
કરવામાં આવ્યો. યજ્ઞ ચાલુ હતો તે દરમ્યાન કાચબાની જરૂર
પડી. વિષ્ણુશર્માએ પોતાના ત્રણ પુત્રોને બોલાવ્યા અને સમુદ્ર
કિનારેથી એક મોટો કાચબો લઈ આવવાનું તેમને કહ્યું.

ત્રણે પુત્રો પિતાના હુકમને માથે ચઢાવી સમુદ્રકિનારે ગયા.
નસીબ સંભોળે તરત જ એક સુંદર કાચબો તેમની નજરે પડ્યો.
એ કિનારા પર જ ફરી રહ્યો હતો.

મોટાભાઈએ કહ્યું:—“આ કાચબો સુંદર છે. યજ્ઞને માટે
સંપૂર્ણ લાયક છે. તમે બે જણ એને હાથથી પકડી લો. મને
તો એની ગંધ આવે છે એટલે હું તે પકડી શકું એમ નથી!”

મોટાનું આ સાંભળી બચલો ભાઈ બોલી ઉઠ્યો:—“પિતા-
જીને કાચબાની જરૂર છે તે તો અમે પણ બાણીએ છીએ. તમે
પણ તે ઉંચકીને લઈ જઈ શકો છો ! હા, પણ તમને તો તેની
ગંધ આવે છે. એ તમને ચીકણા લાગે છે.”

આ શબ્દો સાંભળી મોટો ભાઈ ક્રોધે ભરાઈ ગયો. તે
બોલ્યો:— “તને મારા સ્વભાવની ખબર નથી ? હું ભોજન ચતુર
છું. એને હું પકડું તો મારા હાથમાં એની વાસ ચોંટી બચ
અને પછી કોઈ અનાજ પણ મને ન ભાવે. માટે જ એ પકડી
જવાનું હું તમને કહું છું.”

નાનો બોલ્યો:— “તમે ભોજન ચતુર હશે તેની કાણ ના
કહે છે. પરંતુ હું તે પકડી શકું એમ નથી. તમને જેવી એને
પકડવાની સગ આવે છે તેવી મને પણ આવે છે. હું નારી ચતુર
છું. ઉત્તમ પ્રકારની અને સર્વ શ્રેષ્ઠ સુંદરીઓને જ ભોગવવાની

કામના સેવું . મારાથી એ દુર્ગન્ધ મારતો કાચબો પકડાય એમ નથી.”

વચ લાવું બોલવું સાંભળી મોટાએ કહ્યું:—“ઠીક, આપણે એ ન પકડી શકીએ તો કંઈ નહિ. નાનો પકડી લે. પિતાજીનો ઘસ ન અટકી રહે તે જ આપણે બેવાવું.”

આ સાંભળી નાનો ભાઈ શિડાઈ ગયો. તે બોલ્યો:—“તમે બન્નેએ તમારી ચતુરાઈની વાત કરી પણ મારી વાત તો સાંભળતા જાઓ. હું શય્યા ચતુર છું. સુંદર, નરમ અને સુંવાળી શય્યાઓ પર સ્નારો છું. મારાથી આ ખરબચડો કાચબો પકડાય જ કેમ ?”

આમ ત્રણે ભાઈઓ પરસ્પર પોતાની ચતુરાઈ માટે વાદવિવાદે ચઢયા. વિવાદ વધી પડ્યો. કોઈ નમતું ન મૂકે. આખરે કાચબાને ત્યાં જ પડતો મૂકી ત્રણે પોતાનો ન્યાય મેળવવા માટે રાજની દેવડીએ ગયા.

ત્રણે ભાઈઓએ રાજની આગળ પોતાની વાત રજુ કરી. તેમણે કહ્યું:—“મહારાજ ! અમારા ત્રણમાંથી વધુ સુધડ અને ચતુર કોણ તેની તકરાર થઈ છે. આપ અમારી એ તકરારનો નિકાલ લાવી કોણ વધુ ચતુર અને સુધડ તેનો ન્યાય કરો.

રાજએ કહ્યું:—“ઠીક, મારે તમારી ત્રણેની જુદી જુદી પરીક્ષા લેવી પડશે. પરંતુ હું જ્યાં સુધી તપાસ લઈ નિર્ણય ન આપું ત્યાં સુધી તમારે અહીં જ રહેવું જરૂરનું છે.”

ત્રણેએ ત્યાં રહેવાની કબજાત આપી.

રાજએ મોટાને કહ્યું:—“તું ભોજન ચતુર છે કેમ ખરુંને ?”

“હા.”

“તો તું તારો એ ગુણ બતાવ.” એમ કહી રાબાએ પોતાના રસોઇયાને આજ્ઞા કરી કે, ઉત્તમ પ્રકારના ભાતભાતના પદાર્થો કરી આ બ્રાહ્મણને સંતોષ થાય એવી રીતે જમાડ. પદાર્થો એવા તો સુંદર બનાવ કે બ્રાહ્મણ તારી રસોઈ વખાણી વખાણીને જશે.”

રસોઇયાએ તેમ કરી આપવાની ખાત્રી આપી. એ પછી તેણે એકએકથી ચઢી જાય એવા પદાર્થો બનાવ્યા અને જ્યારે આખી રસોઇ તૈયાર થઇ ગઇ ત્યારે તેણે બ્રાહ્મણ યુવાનને જમવા બેસાડ્યો.

પકવાન, ફરસાણ અને બીજાં પદાર્થોથી ભરેલો થાળ જોઇ બ્રાહ્મણ યુવાન પ્રસન્ન થયો. પરંતુ હાથમાં એક કોળિયો લઇ એ જોવા તે પોતાના મુખમાં મૂકવા જાય છે તેવું જ તેણે મુખ બગાડી નાખ્યું. નાકનું ટીચકું ચઢાવ્યું અને કોળિયાને પાછો થાળીમાં નાખી દીધો.”

બ્રાહ્મણના આ વર્તનથી રાબા આશ્ચર્ય પામી ગયો. તે બોલ્યો :—“કેમ લૂદેવ ! આવો સુંદર થાળ સમીપ છે તો પણ જમતાં કેમ નથી ?”

“મહારાજ ! આ થાળ તમારી નજરે સુંદર અને મધમધતો જણાય છે. પરંતુ મને તો આ પીરસેલા ભાતમાં દુર્ગન્ધ આવે છે. હું કંઈજ જમી શકીશ નહિ.” બ્રાહ્મણ યુવાને કહ્યું.

“દુર્ગન્ધ ! શેની ? આવો સુંદર પદાર્થોમાં તે વાસ ક્યાંથી હોય ? તમારા હાથ કદાચ વાસવાળા હશે.” રાબાએ નવાઇ પામી શંકા બતાવી.

“ના. ના હું ભોજન ચતુર છું. આ ભાતમાં શેનના ધૂમાડાની વાસ મને આવે છે. ખાત્રી કરવી હોય તો કરી શકો છો.” કહી બ્રાહ્મણ યુવાન જમ્યા વગર જ ત્યાંથી ઊઠી ગયો.

રાજાએ પોતે બાતને તપાસી બેઠો તો તે ઉત્તમ પ્રકારના સુગંધીદાર અને શ્વેત ચોખાનો હતો. એમાંથી જરા પણ વાસ આવતી નહોતી. રાજાએ પોતાના દરબારીઓને પણ એ બતાવ્યો. પરંતુ કોઈ તેમાં દુર્ગંધ છે એમ કહી શક્યું નહિ. ઉલટું દરેક જણ તેને વખાણવા લાગ્યા.

ગ્રાહ્યણ યુવાન પોતાના કથનમાં મસ્તમજ રહ્યો. તેણે કહ્યું:—“હું ભોજન ચતુર છું એની પરીક્ષામાં એટલો તો નિષ્ણાત છું કે મને કોઈ પહોંચી ન શકે. તમારે મારા શબ્દોની ખાત્રી કરાવવી હોય તો કરાવી દો.”

રાજાએ પોતાના કાઠારીને બોલાવ્યો અને કહ્યું:—“આ ચોખા ક્યાંથી લાવ્યા છો?”

કાઠારી બોલ્યો:—“મહારાજ! આપણા મોદીએ જ એ આપ્યા છે.”

“મોદીને બોલાવીને પૂછો કે એ ક્યાંના છે?”

મોદીને ત્યાં ને ત્યાં બોલાવવામાં આવ્યો. એણે કહ્યું:—“નામદાર! એ શિવપૂરના છે.”

રાજાએ શિવપૂરના પટેલને તરતજ પોતાની સમક્ષ હાજર થવાનો હુકમ છોડ્યો.

પટેલ હાજર થયો. રાજાએ તેને ચોખા બતાવ્યા અને પૂછ્યું:—“આ ચોખા તમે મોદીને આપ્યા હતા એ કયા બેતરના છે?”

પટેલે કહ્યું:—“સ્મશાનઘાટની પાસેના એક બેતરમાં પાકેલા છે.”

રાજાએ સૌને પાછા વિદાય કર્યા. ગ્રાહ્યણના કથનની તેને ખાત્રી થઈ. અને આવી સુંદર શક્તિ કેળવવા માટે તેને અશ્વિન નંદન આપ્યા.

એ પછી રાખએ નારી ચતુરની પરીક્ષા લીધી. સાંજના સમયે વાળુ પાણી પતી ગયા બાદ રાખએ નારી ચતુરને એક સુંદર ઓરડામાં રાત રહેવા માટે મોકલી આપ્યો. જે ઓરડામાં તેને મોકલ્યો હતો તે એક સુંદર શયનગૃહ હતું. આનંદ-પ્રમોદના અનેક સાધનો ત્યાં મોજુદ હતા. કામો-તેજક પદાર્થોથી આખું શયનગૃહ શણુગારવામાં આવ્યું હતું. અનેક પ્રકારના સુગંધી દ્રવ્યો, ધૂપ-દીપ, વિલાસી સાધનો ત્યાં હાજર હતા. નારી ચતુર બ્રાહ્મણ એ ઓરડામાં જઈ પશ્ચંગ પર આરામ લેવા પડ્યો.

થોડીકવાર ન થઈ ત્યાં તે એક સુંદર પરીસરત જેવી યુવતી એ ખંડમાં દાખલ થઈ. સુંદરી સર્વ અંગોમાં આકર્ષણ ઉપજાવે એવી કુટડી અને શરીરમુખી હતી. તેના દરેક અવયવો સપ્રમાણ અને રૂપ પણુ જોખએ એટલું જ પ્રમાણસર હતું. પંક્તિની સમાન એ ધીરે પગલે અને મલકતા મુખે અંદર પ્રવેશી નારી ચતુર પાસે આવી.

બારણા બંધ કરવામાં આવ્યા. નારી ચતુરે રૂપરૂપના અંબાર સમી એ પંક્તિની સ્ત્રીને પોતાની સમીપ જોઈ અને તે જેવો એને ચુમ્બન કરવા જાય છે તેવોજ તે એ ડગલાં પાછળ ખસી ગયો અને બોલ્યો:—“અરે! આના શરીરમાંથી તો બકરાની વાસ આવે છે!”

રાખની આજ્ઞાથી કેટલાક સેવકો એક ખુણામાં છૂપાઈ શું બને છે તે જોઈ રહ્યા હતા. બ્રાહ્મણ યુવાનને જ્યારે વાસ અસહ્ય થઈ પડી ત્યારે તે એકદમ બોલી ઊઠ્યો:—“અરે કાણુ છે? આ સ્ત્રીને એકદમ જ મારી પાસેથી લઈ જાવ. એના શરીરમાંથી નીકળતી દુર્ગંધ હવે મારાથી સહેવાતી નથી.”

સેવકો બહાર નીકળી આવ્યા. સ્ત્રીને ત્યાંથી લઈ જવામાં આવી. શું બન્યું તે સેવકોએ રાખને જણાવ્યું.

તટકાળ જ નારી ચતુરને બોલાવવામાં આવ્યો. રાબાએ તેને કહ્યું:—“૩૫૩૫ના તેજ સમી, સૌન્દર્યની સોળે કળાએ ખીલેલી અને જેના શરીર પર સુગંધી પદાર્થો મહાન કરેલાં હતાં એવી નવયૌવનાને તેં પાછી કેમ કાઢી? એનામાં તે તને શું ખોડ જણાઈ?”

નારી ચતુર બોલ્યો:—“મહારાજ ! ક્ષમા કરજો. આપ જેને પક્ષિની સમી સુંદરી કહો છો તેના શરીરમાંથી દુર્ગંધ આવે છે. હું એ દુર્ગંધ સહી ન શક્યો એટલે મેં એને પાછી કાઢી.”

“આવી પુટડી, પરી જેવી, કાચના જેવા નરમ અને મુલાયમ અંગોવાળી, જોતાં જ જેનું મન લુપ્ત બનાવે અને કામદેવને ઉત્તેજન આપે એવી સુંદરીમાં દુર્ગંધ? યુવાન તું શું બોલે છે તેનું તને જ્ઞાન છે ને?”

“હા, હા.” યુવાને કહ્યું:—“એના શરીરમાંથી બકરાની વાસ આવે છે. આપને એની ખાત્રી કરવી હોય તો કરાવી દ્યો.”

રાબા વિચારમાં પડી ગયો. એણે એ સ્ત્રીને પૂછ્યું:—“તારા માત-પિતા છે ખરાં?”

સ્ત્રીએ ના કહી તે બોલી:—“મારી મા બાલ્યાવસ્થામાં જ મને ધાવણી મૂકી મરણ પામી હતી. મારા પિતા પણ તે પછી એક અકસ્માતમાં મરણ પામ્યા. એટલે મારા એક દરના સંજ-ક્ષીએ મને બકરીનું દૂધ પાછને ઉછેરી હતી.”

રાબા આ સાંભળી અબચળીમાં પડી ગયો. આ નારી ચતુર તેની શક્તિમાં પૂરો નીકળ્યો. રાબાએ તેને પ્રસન્ન થઈ વિદાય આપી.

એ પછી ત્રીજા યુવાનની પરીક્ષા લેવાઈ. રાબાએ એક સુંદર પક્ષંગ પર સવા મણુ રૂની બનેલી અતિ મુલાયમ, શ્વેત

અને મખમલ જેવી પોચી સાત તળાઇઓ પથરાવી. તે પછી તેના પર સ્વચ્છ અને ઘાયેલી પિછોડી પાથરી. શય્યા ચતુર બ્રાહ્મણને આ પલંગ પર આરામથી નિંદ્રા લેવાની રાખી સૂચના કરી.

શય્યા ચતુર પલંગ પર સૂતો. પરંતુ સૂતાને થોડીકવાર ન થઇ ત્યાં તો તે ઐકદમ ચીસ પાડી ઊઠ્યો, અને વેદનાથી પીડાતો, પોતાના એ પડખાંને દબાવતો પલંગ પરથી નીચે ઊતર્યો.

રાખના સેવકો દોડી આવ્યા અને શું થયું તે તેને પૂછવા લાગ્યા. આ અરસામાં રાખ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો.

શય્યા ચતુરે કહ્યું:—“આ તળાઇઓના રૂમાં એક કાંટા જેવો વાળ છૂપાયેલો છે. જુવો મારો વાંસો એના કાપા પડવાથી લાલચોળ બની ગયો છે.”

રાખએ એનો વાંસો ભેથો તો તેની વાત ખરી લાગી. તેણે સેવકોને હુકમ કર્યો. “આ તળાઇઓમાં શું છે તે શોધી કાઢ્યો.” એક પછી એક તળાઇઓ ઉકેલવામાં આવી પરંતુ છ તળાઇમાંથી કંઈજ મળ્યું નહિ. સાતમી તળાઇ ખોલતાં તેની ઐકદમ નીચેથી એક નાનો ખારીક વાળ મળ્યો. આ વાળ રાખને બતાવવામાં આવ્યો.

રાખએ શય્યા ચતુરના વાંસા પર પડેલા કાપા સાથે એ મેળવી નેથો તો એ એનોજ કાપો હોય એવું લાગ્યું. આ નરી આંખોએ જોયેલો બનાવ ભેષ રાખ દિગ્મુદ બની ગયો. એ વિચારવા લાગ્યો—આ તે કેવો ચતુર અને સુકોમળ માનવી કે સાતમી તળાઇમાં છૂપાયેલા વાળથી પણ તેના અંગ લાલ બની ગયા! રાખએ તેને પણ પ્રસન્ન થઇ વિદાય આપી.

અહીં વાર્તા પૂરી થઇ. બૈતાળ બોલ્યો:—“રાખ બિઠમ આ

ત્રણે ચતુર યુવાનોમાં વધુ ચતુર અને સુધડ કોણુ ?”

રાખએ જવાબ આપ્યો—“શર્યા ચતુર જ.”

“કેમ ?”

“કારણ, તેના અંગમાંથી વાળતું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ જણાતું હતું એટલે એ ખરેખરો ચતુર જ હતો તે માની શકાય એવી વાત હતી. જ્યારે બીજાઓએ જે વાતો કરી હતી તે તો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુવાળી નહોતી. ક્યાંકથી પ્રયત્ન કરી મેળવી હોય એવી તેને માટે શંકા પણ ઉપજી શકે. માટે ખરો ચતુર તો આજ યુવાનને કહી શકાય.”

વૈતાળને આ ઉકેલ ગમી ગયો. પરંતુ રાખએ મૌન છોડેલું હોવાથી તે તેની ખાંધ પરથી અદૃશ્ય બની ગયો અને ઝાડ પર જઈ લટકવા લાગ્યો.

પરકાયા પ્રવેશ

[૨૨]

વિક્રમ પાછો ઝાડ પર ચઢ્યો અને શબને ખાંધ પર લટકાવી યોગી પાસે જવા લાગ્યો.

ચાર-છ ડગલાં પણ રાત્રીએ ન ભર્યા હશે ત્યાં તો વૈતાળને વાચા આવી. એ બોલ્યો:—“રાત્ર અત્યાર સુધીની બધી વાતોનું રહસ્ય તેં ઉકેલ્યું છે પરંતુ આ વાતનું રહસ્ય તું ઉકેલે તો ખરો.” એમ કહી તેણે ફરીથી એક વાત કહેવા માંડી.

વૈતાળ બોલ્યો:—

કલિંગ દેશમાં યજ્ઞશર્મા નામનો એક અતિ વિક્કાન અને ધર્મનિષ્ઠ બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. આ બ્રાહ્મણને યજ્ઞનારાયણ પર અતિ શ્રદ્ધા હતી અને એટલે એ નિત્ય યજ્ઞયાગ કરી પછી જ જન્મતો. પ્રતિવર્ષ એ મોટા-મોટા યજ્ઞો કરતો. દૂર દેશાવરોથી પંડિતોને બોલાવતો અને યજ્ઞનારાયણને આહુતિઓ આપી તેને પ્રસન્ન કરતો. એનો આ કેટલાય વર્ષોનો નિત્યનો ક્રમ થઈ પડ્યો.

યજ્ઞશર્મા બધી વાતે સુખી અને સંતોષી હતો. પરંતુ તેને એક જોટ હતી. એ જોટ પુત્રની હતી. પોતાને યજ્ઞનારાયણ પર અતિ શ્રદ્ધા હતી અને તેની એ જોટ એ મહા પ્રતાપી દેવ પૂરી કરશે જ એવો તેને દ્રઢ વિશ્વાસ પણ હતો.

પરંતુ યજ્ઞશર્માની સ્ત્રી સ્નેહમદ્દતાને આ જોટ ખૂબ સાલતી અને તે પુત્ર માટે વારંવાર ઝંખના કર્યા કરતી. પતિ પત્નીને આશ્વાસન આપતો અને તેને જરા પણ ઓછું ન આણવા કહેતો.

ફેટલેક વર્ષે ભગવાન યજ્ઞનારાયણે તેમની આ પ્રાર્થના સાંભળી. સ્નેહમદ્દતાને ગર્ભ રહ્યો અને પૂરે માસે તેણે એક સુંદર, તેજસ્વી પુત્રને જન્મ પણ આપ્યો.

પતિ-પત્ની પુત્રને જોઈ પ્રસન્ન થઈ ગયા. તેમને જે જોટ હતી તે પૂરી થઈ તે માટે તેમણે પ્રભુનો પાડ માન્યો. પુત્ર દેવ તરફથી જ પ્રાપ્ત થયો હોય એમ માની યજ્ઞશર્માએ તેનું નામ દેવશર્મા રાખ્યું. દેવશર્મા સંસ્કારી, વિદ્યા અને વિનયથી આપતો અને જે કાંઈને જુવે તેને મોહ પમાડે એવો હતો.

દેવશર્મા મોટો થવા લાગ્યો. પાંચ વર્ષની વય થઈ કે તરત જ પિતાએ તેને શાસ્ત્રો ભણાવવા માંડ્યાં. બાળક બુદ્ધિમાં એટલો તો તે જ હતો કે એક વખત આપેલો પાઠ તેને ફરી પાછો આપવો પડતો નહિ. એ તેને કંઠે જ થઈ જતો. બાર વર્ષની વય થતામાં તો તેણે સકળ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરી મહાપંડિતની પદવી પણ મેળવી. રાજા પ્રજામાં દેવશર્માની કીર્તિ ફેલાઈ ગઈ. દૂરદૂરથી મોટા ધુરંધર પંડિતો પણ આ બાળકની વિદ્રતા ચકાસવા આવી ગયા. પરંતુ બાળક પંડિતે તેમના બધા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપી તેમને છક્ક કરી દીધા. દેવશર્માને પરાજીત બનાવી શકે એવો કોઈ પણ પંડિત ન નીકળ્યો. પિતા પુત્રની આ અજેય સિદ્ધિ જોઈ રાચવા લાગ્યા અને યજ્ઞ-

નારાયણની જ કૃપાનું આ ફળ છે એમ માનવા લાગ્યા.

દેવશર્મા ખરેખર દૈવી અંશવાળો જ હતો. જે કામ તેની સાથે વાત કરતું તેને તે પોતાની વિક્રતા, નમ્રતા અને વિનયથી વશ બનાવી દેતો. શત્રુઓ પણ તેના મિત્રો બની ગયા. ધર્મ્યાથી બળતાં અનેક પાંડિતો પણ તેની વાણીના વશીકરણથી મોહાઈ તેના શિષ્યો બની રહ્યા.

પણ દેવશર્માનું ભાગ્ય કંઈક જુદુ જ રચાયું હતું. એકાએક એ તાવમાં સપડાઈ ગયો. માંદગી ઉત્તરોત્તર વધતી ગઈ. અનેક ઇલાજો નિષ્ફળ નીવડ્યા. અને એ જીવલેણ પણ નીકળી. દેવશર્મા પોતાના ક્ષણભંશુર દેહને ત્યજી પરમ મોક્ષધામમાં ગયો.

પિતા માતા પુત્રના અવસાનથી એબાકળા જેવા બની ગયા. આ શું બની ગયું તેની તેમને ખબર જ ન પડી. જેની તેમને સ્વપ્ને પણ કલ્પના નહોતી. જે બનાવની તેમણે આશા પણ રાખી નહોતી તે બનાવ આંખના પલકારામાં જ બની જતાં તેમના દુઃખનો પાર ન રહ્યો. પુત્ર શોકથી તેઓ મહા દુઃખી બની ગયા. પિતા પુત્રના શબ આગળ પછાડ ખાઈ વિલાપ કરવા લાગ્યો.

ગામના વૃધોએ યજ્ઞશર્માને ખૂબ આશ્વાસન આપ્યું. તેને દિલાસો આપી બની ગયેલી વાતનો શોક ન કરવા માટે આગ્રહભરી વિનંતિઓ કરી. ગામની સ્ત્રીઓએ સ્ત્રીમદ્ધતાને પણ વિનવી. આખરે મહા પ્રયત્ને તેમનો શોક કાણુમાં આવ્યો.

પિતાએ પુત્રને સ્મશાનમાં લઈ જવાની તૈયારીઓ કરી. દેવશર્માના દેહને એક સુંદર પાલખીમાં સુવાડવામાં આવ્યો તેના શબ પર સુગંધી પુષ્પોની માળાઓ પહેરાવવામાં આવી. અનેક કિંમતી અને પવિત્ર પદાર્થોથી તેને શણગારવામાં આવ્યું. જ્યારે બધી તૈયારી પૂર્ણ થઈ ત્યારે તેના દેહને ઉંચકી, સ્મશાન ભૂમિમાં

અગ્નિદાહ માટે લઈ જવામાં આવ્યો.

ચિતાની તૈયારીમાં બધા પડી ગયા.

આ સ્મશાનમાં એક વૃદ્ધ યોગી ઝુંપડી બાંધીને રહેતો હતો. પોતે બધી વિદ્યાઓનો બાણુકાર અને એક સિદ્ધ તપસ્વી હતો. તપશ્ચર્યામાં તેણે એટલો તો લાંબો સમય કાઢ્યો હતો કે તેનું શરીર પણ તેનાથી સ્વકાષ અત્યંત કૃશ બની ગયું હતું. દેહમાં માંસ જેવું તો રહ્યું જ નહોતું. માત્ર હાડકાંજ દેખાતાં હતાં. શરીર દુર્બળ હતું એટલે ચાલી શકાતું પણ નહોતું. આવી સ્થિતિ હોવા છતાં પણ તેણે પોતાની યોગ સાધનાના બંને દેહને ટકાવી રાખ્યો હતો.

તપસ્વીએ સ્મશાનમાં આવેલું દેવશર્માનું શબ જોયું. શબની અપૂર્વ કાન્તિ તથા તેનું પૂર્ણ યૌવનવાળું રૂપ જોઈ એ તેના પ્રતિ મુગ્ધ થઈ ગયો. તપસ્વીને ઇચ્છા થઈ. હું આ પૂર્ણ યુવાન એવા શબમાં પ્રવેશું અને મારા દેહને નવો-યૌવનથી-રૂપથી ભરેલો બનાવી દઉં તો ?

અને આ વિચાર આવતાંની સાથે જ યોગીની આંખોમાંથી પાણી નીકળ્યું. એનું મુખ વીણું બની ગયું. એ કાષ અકથ્ય વેદનાથી રડવા લાગ્યો. એ પછી એકાએકજ તેના મુખ પર આનંદ ફેલાયો. એ હસ્યો અને મહાપરાણે ઊઠી જરા નાચ્યો-ફૂંધ્યો પણ ખરો. તે પછી પરકાયા વિદ્વાનું તેણે સ્મરણ કર્યું અને પોતાનો જીર્ણ દેહ એક બાળુએ મૂકી પેલા તરણ શબમાં એ પ્રવેશી ગયો.

શબને જ્યાં ચિતા પર મૂકવાનો વખત થયો ત્યાં તો એ સળવળ્યું. બાળક દેવશર્મા ઊઠીને બેઠો થયો. સૌના આશ્ચર્ય અને હર્ષનો પાર ન રહ્યો.

બધા આ વિચિત્ર ચમત્કાર અને કૌતૂકથી અબળબીમાં

પડી ગયા. ચક્ષુશર્માના ના આનંદનો પાર ન રહ્યો. સગા સંબંધીઓમાં પણ આનંદ આનંદ છવાઇ ગયો. લોકો ચક્ષુશર્માને મહા ભાગ્યવાન ગણવા લાગ્યા.

અહીં વાર્તા પૂરી થઈ. વેતાળે વિક્રમને પ્રશ્ન્યુઃ—“રાજા ! વૃધ્ધ યોગી શયમાં પ્રવેશતાં પહેલાં રહ્યો અને તે પછી નાચ્યો કુંદયો કેમ ? એને એકી સાથે આવા બે ભાવ કેવી રીતે આવ્યા ? તું જાણવા છતાં પણ એનું રહસ્ય મને ન જાણાવશે તો તને આકરા સોગંદ છે.”

રાજા બોલ્યોઃ—“તું મને દર વખતે આવી રસદાયક વાતો કહી તેનું રહસ્ય સ્ફોટ કરવા લલચાવે છે એટલે મારે ન છૂટકે તેમ કરવું પડે છે. તારી વાતો બુધ્ધિશાળીને ગમે એવી અને ગમે તેવાને પણ આલ્હાદ પમાડે એવી છે. યોગી પ્રથમ એટલા માટે રડ્યો કે જ્યારે તેણે જાણ્યું, કે જીવને નવા દેહમાં પ્રવેશવાનો મોહ ઉત્પન્ન થયો છે અને આથી તેને પોતાનું જીવન જોળીઉં ત્યજી દેવું પડશે એ વિચાર આવતાં જ તેની આંખમાંથી આંસુ નીકળ્યાં. આ જીવું દેહે જ તેને અપૂર્વ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરાવી હતી. આ મૃજ દેહને જ તેના માત-પિતાએ અપૂર્વ લાલન-પાલન કરી પાંચ પોષ્યું હતું. આ દેહને હવે ત્યજવું પડશે એ વિચારથી તે શોકમાં પડી ગયો અને એ શોક સહન ન થતાં તે રડી ઊઠ્યો હતો.

“પરંતુ તે પછી એ હસ્યો કેમ ?” વેતાળે અધીરા બની પ્રશ્ન્યુઃ.

“એના હસવાનું એક બીજું કારણ હતું.” રાજાએ આગળ ચલાવ્યું—“જ્યારે એને નવા દેહમાં પ્રવેશી યૌવનનો આનંદ અનુભવવાનો વિચાર આવ્યો ત્યારે તેનો એ શોક ઉડી ગયો

તેના મુખ પર હાસ્ય ફરકયું. નવું યૌવન મેળવીશ, અપૂર્વ કાન્તિ-
વાળો દેહ પામીશ અને પછી સશક્ત દેહથી વધુ પ્રબળ યોગસાધના
કરી બ્રહ્માન્ડને પણ ડોલાવીશ. આ વિચારથી એ એટલો તો
પ્રકુલિત બની ગયો કે તે પોતાના દેહને કાબુમાં ન રાખી
શક્યો અને તરત જ નાચી ઊઠ્યો.”

શબમાં પ્રવેશેલા વૈતાળને આ ઉકેલથી સંતોષ થયો.
પરંતુ રાબ્બ બોલ્યો હતો એટલે તે તેના ખસા પરથી અદ્રવ્ય
થઈ ગયો.

રાબ્બ પાછો શબને પકડવા વૃક્ષ તરફ જવા લાગ્યો.

નહોતો. લગ્નના કોડ પણ હજુ ધરા થયા નહોતા ત્યાં તો પતિને પરદેશ જવાનું થયું. સ્ત્રીએ પતિને સમજાવ્યા. થોડાંક દિવસ બાદ મુસાફરી કરવાનું કહ્યું. પરંતુ વ્યાપારની ધૂનમાં ને ધૂનમાં તેણે કંઈ જ સાંભળ્યું નહિ અને એ ચાલ્યો ગયો.

મદનમંજરી પોતાના પિતાને ત્યાં આવી. પરંતુ પતિ વગરના તેના દિવસો મહા કળે જવા લાગ્યા. પ્રણયની વાતોએ, પતિ-પત્નીના દૈવી પ્રેમ-સ્વપ્નાઓએ તેના ચિત્તને ચંચળ બનાવવા માંડ્યું. જુવાન યુગલોને જ્યારે એ પોતાની અટારીએથી હસતાં-વિનોદ કરતાં પસાર થતી જોતી ત્યારે તેના વિરહાગ્નિ બળી ઊઠતો. એ નિસાસાઓ નાંખતી. પોતાની યૌવનવેલને આમ અકાળે કરમાઈ જતી જોઈ પોતાના દુર્ભાગ્ય પર અને વધુ ગુસ્સે થતો તો તે પોતાના પતિ અને પિતા પર પણ ક્રોધતી હતી.

વસંતના વેગીલા દિવસો પસાર થઈ ગયા. ગ્રીષ્મ ઋતુ આવી. સખત તાપ પડ્યા લાગ્યો. ઉકળાટભર્યું વાતાવરણ જામવા લાગ્યું. મદનમંજરી કામથી અને ગ્રીષ્મના તાપથી એમ બન્ને પ્રકારે બળવા લાગી.

આવા ઉનાળાના એક સમયે મદનમંજરી પોતાની હવેલીના ઝરખામાં બેસી રસ્તા પરથી પસાર થતાં લોકોને જોઈ રહી હતી. મદનમંજરીએ આ સમયે પોતાના આખા શરીરે સુગંધીદાર ચંદનનો લેપ કર્યો હતો. રેશમી મુલાયમ વસ્ત્રો પહેર્યા હતા. મસ્તકમાં ખૂશ્બોદાર અને ઠંડક આપે એવું તેલ પણ સીંચેલું હતું. અનંગમંજરી આ બધા અંગરાગોને લઇને વધુ કાન્તિવાન અને આકર્ષણ ઉપજાવે એવી બની હતી.

એટલામાં રસ્તા પરથી એક યુવાન પસાર થયો. આ યુવાનનું નામ કમળાકર હતું અને તે રાજના પુરોહિતનો પુત્ર હતો.

સુંદર દેખાવડો અને ખાંકે સાવરીયાં જેવો એ શોભીતો હતો. શરીરના સ્નાયુઓ પણ કસાયલા અને મજબૂત હતા અને એટલે જ જે કોઇની નજર તેના પર પડતી તે ઠરી જ જતી.

મદનમંજરીએ આવા પુટડા યુવાનને જોતાં પોતાની સ્વધ-બુધ્ધિ વિસારી દીધી. પોતે કાણુ છે, ક્યાં છે તેની તેણે દરકાર ન કરી અને તે એ યુવાનની સામે જ એકી ટશે જોઈ રહી. સહસા યુવાનની નજર પણ મદનમંજરી પર પડી. બન્નેની આંખો વચ્ચે તારા મૈત્રિક રચાયું. બન્નેના હૃદયે અનેક વાતો કરી. મદનમંજરીએ સાક્ષાત્ કામદેવ નિહાળ્યો. કમળાકરે પણ સાક્ષાત્ રતિને જોઇ. કામ અને રતિનું મિલન થયું. બન્ને પ્રેમી-ઓએ અંતર અને આંખોથી ખૂબ વાતો કરી.

પણ એ મિલનમાં વિક્ષેપ થયો. કમળાકરની પોતાની અત્યંત અનિચ્છા હોવા છતાં પણ તેના પગે તેને બળજબરીથી ત્યાંથી ખસેડ્યો. બન્ને પ્રેમીઓ જ્યાં સુધી નજર પહોંચી ત્યાં સુધી એકબીજાને ડોકાં જોઈ કરી કરીને નિરખી રહ્યા. અંતે જ્યારે દેખાતા બંધ થયા ત્યારે જ તેઓની આંખો નીચી થઇ ગઇ અને તેમના હૃવ હંકે પડ્યા.

મદનમંજરી પોતાના પ્રેમીને જોઇ કામથી વિહવળ બની ગઇ. તેને સારાસારનો વિચાર ન રહ્યો. પોતે પરણેલી છે, કુળવાન પતિની પત્ની છે તે વાતની તેને શુદ્ધિ પણ ન રહી. પર પુરુષને તેણે પોતાનો પ્રિતમ માન્યો અને તેનો સહવાસ સેવવા, તેના અંગ સાથે પોતાનું અંગ મેળવવા અધીરી બની ગઇ.

મદનમંજરીએ કમળાકર સાથેના પ્રેમની વાત પોતાની એક પ્રિય સખીને કરી. તેની આ સખી અત્યંત વિશ્વાસુ હતી.

મદનમંજરીએ તેને કહ્યું:—“પ્રિય સખી! એ યુવાનનો વિયોગ મને હવે અસહ્ય થઇ પડ્યો છે. મારી કામ જવાળા મને વેદના પમાડી રહી છે. તું ગમે તેમ કરીને પણ મારા એ વહાલા સાથે મારો મેળાપ કરાવી આપ.”

સખીએ કહ્યું:—“બહેન, ધીરજ ધર! હું તારો મેળાપ એ અલબેલા યુવાન સાથે જરૂર કરાવી આપીશ. પણ તું આમ છેક જ હતાશ અને નરમ ન બની બ.”

સખીએ એ યુવાનની તપાસ કરાવી. પરંતુ કયાંય તેનો પતો ન લાગ્યો. એ આખો દિવસ ઝંખાએ પણ બેસી રહી. એ આશાએ કે કદાચ તે યુવાન ત્યાંથી નીકળે ખરો. પરંતુ તેની એ આશા ફેગટ ગઇ. કમળાકર તેને નજ મળ્યો.

આ દરમ્યાન મદનમંજરી વિરહવેદનાથી દુઃખળી અને નિસ્તેજ બની ગઇ. તેના રૂપની જ્યોતિ કરમાઈ ગઇ. યુવાનીના ચિહ્નો અસ્ત થઇ ગયા અને તે પ્રૌઢ હોય એવી જણાવા લાગી. ખાવા-પીવાનું તેણે ત્યજ દીધું. પ્રિયતમની સ્મૃતિમાં જ તેણે પોતાનો સમય ગાળવા માંડ્યો. તેના મનમાં દ્રઢ થઇ ગયું કે આવો તરણ સુંદર યુવાન મળવો દુર્લભ છે અને તેના વગર જીવવું પણ વૃથા છે એટલે તેણે પ્રાણત્યાગ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

રાત્રિ પડી. આકાશમાંથી ચન્દ્રનું તેજ ઝરવા લાગ્યું. મદનમંજરી જ્યાં સૂતી હતી ત્યાં બળી વાટે ચન્દ્રે પોતાના શિતળ કિરણો ફેંકવા માંડ્યા. કામના તાપથી બળતી મદનમંજરી વધુ બળી ઊઠી. ચાંદનીનો શિતળ અને આલ્હાદ ઉપબૃવે એવો પ્રકાશ પણ તેને અગ્નિ જેવો આકરો લાગવા માંડ્યો. એ ઝડપથી પથારીમાંથી ઊઠી અને વેદનાથી આકુળ બની પોતાના પ્રાણ વિસર્જન કરવા બગીચામાં ગઇ.

સર્વત્ર નિર્જનતા વ્યાપી ગઇ હતી. ઘરનાં બધા માણસો આખા દિવસના પરિશ્રમ પછી ઘોર નિંદ્રામાં પડ્યા હતા. મદનમંજરી દબાતે પગલે બગીચામાં આવી એક ઝાડ પાસે અટકી ગઈ.

આ ઝાડની ડાળી જરા નીચી નમી રહી હતી. ડાળી મજબૂત અને ફાંસો ખાવા લાયક હતી. મદનમંજરીએ કંઈ પણ વધુ વિચાર કર્યા વગર પોતાની સાડી કાઢી. ડાળીએ મજબૂત ગાંઠ મારી તેની ફાંસી બનાવી અને પછી લટકીને મરી જવાની તૈયારી કરી.

ગળામાં ફાંસો નાંખતા પહેલાં તે પોતાના ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરતાં બોલી:—“હે ઇશ ! મારું ચિત્ત કમળાકરમાં ચોંટ્યું છે. એને હું આ જન્મમાં પામી શકી નથી અને એટલે જ તેના વિયોગને લખને મરું છું. આવતા જન્મમાં મને તું મારો એજ પ્રિયતમ પતિ તરીકે આપજે. હું તારો ઉપકાર જન્મોજન્મ પણ નહિ ભૂલું.”

આ બાબુ એની સખી કે જે મહેલમાં જ સ્ત્રી હતી તેણે મદનમંજરીને તેની શય્યામાં બેઠા નહિ એટલે તે સફાળી જ ઊઠી અને તેની તપાસ કરતી કરતી બગીચામાં દોડી આવી. બેયું તેા મદનમંજરી એક ઝાડ પાસે ઊભી રહી ગળામાં ફાંસો નાંખવાની તૈયારી કરી રહી હતી.

તે ગભરાઇને દોડી અને બ્રમ પાડી ઊઠી:—“આ શું કરે છે ? ફાંસો છોડી દે.”

મદનમંજરી ચોંકી ગઇ. પોતાની સખીને અહીં દોડી આવેલી બેઠને તે અચંબામાં પડી ગઇ.

સખીએ કહ્યું:—“આવી રીતે આત્મહત્યા કરવાની શી જરૂર છે ? તારા પર શું દુઃખ વટી પડ્યું છે. જે કંઈ પીડા હોય તે મને સત્તર કહે. હું તારી એ પીડા અવશ્ય દૂર કરીશ.”

મદનમંજરીએ તેની આગળ પોતાના દુઃખની વાત કરી-
એ બોલી:—“એ છપીલા યુવાનમાં મારું ચિત્ત ચોટી ગયું છે.
એના વગર મારાથી જીવાય એમ નથી. પરંતુ હવે એના મળ-
વાની આશા મને તૃણવત્ લાગે છે. હું માતાપિતાને આધીન
બનેલી છું. મરણ સિવાય મને કયાંય સુખ મળે એમ નથી
અને એટલે જ આ ઇલાજ અજમાવી આ દુઃખમાંથી હું મુક્તિ
મેળવવા માંગતી હતી.”

સખીએ તેને ધીરજ આપી અને કમળાકર સાથે મેળાપ
કરાવી આપવાનું વચન આપ્યું.

મદનમંજરી બોલી:—“જે તું મારું શ્રેય ઇચ્છતી હોય તો
અત્યારે જ મારા પ્રેમીને શોધી, બોલાવી લાવ.”

“અત્યારે તે કંઈ જઈ શકાય? મધ્યરાત્રિ થઈ ગઈ છે.
રત્નો નિર્જન છે. આવે સમયે કોઈ પર પુરુષ સાથે મને કે તને
જીવે તો કેવું લાગે? પણ કાલે હું જરૂર તેને શોધી તારી
આગળ ખડો કરી દેશ.”

મદનમંજરી માની ગઈ. કાલે પ્રિયતમનો મેળાપ થશે.
એ આશાએ તેના હૃદયમાં ઉત્સાહની લહરો ફરી વળી. પ્રસન્ન
ભાવે તે બોલી “મારી પ્રિય સખી, તું જે મારું આ કામ કરી
આપશે તો હું તારો ઉપકાર કદી પણ નહિ ભૂલું.”

અને એ દબાતે પગલે પોતાની સખી સાથે શયનગૃહમાં
ગઈ અને સુઈ ગઈ.

બીજે દિવસે સવારે મદનમંજરીની સખી કમળાકરની
શોધમાં ગઈ. કમળાકરને ઘેર જઈ જોયું તો ત્યાં કોઈ નહોતું.
તેના ઉદ્ધાનમાં દષ્ટિ કરી તો કમળાકરએક વૃક્ષ નીચે ખાટલા
ઉપર ચિત્તશ્રમ જેવી હાલતે સતેલો માલમ પડ્યો. તેની પાસે તેના
એક મિત્ર ભેબેલો હતો અને તે તેને પવન નાંખી રહ્યો હતો.

સખી દૂર ઊભી રહી શું બને છે તે જોવા લાગી.

કમળાકર કામના તાપથી બળી રહ્યો હતો. થોડીથોડી વારે તે નિસાસો નાંખી-બળું છું! બળું છું! એમ બોલ્યા કરતો હતો. તેનો મિત્ર તેને સાન્ત્વન આપતો અને તેને ઠંડક થાય એવા ઉપાયો યોજતો હતો. પરંતુ કમલાકરનો કામાગ્નિ કાંઈ પણ પ્રકારે બુઝાયો નહિ.

અન્તે દુઃખથી એ આકુળ બની બોલી ઊઠ્યો:-“પ્રિય મિત્ર! હવે મારાથી આ વેદના સહન થતી નથી? તું મને ઝેર આણી આપ કે જે લઇને હું મારી આ વેદનામાંથી મુક્તિ મેળવું.”

મિત્રે કહ્યું:-“જરા શાન્ત પડ, તારી પ્રેયસીના દર્શન તને અવશ્ય થશેજ. ઝેર ખાઈને આત્મહત્યા કરવાથી કંઈજ વળે એમ નથી. ઉલટું આત્મહત્યાનું ઘોર પાતક વહોરવું પડશે અને લોકો કાયરમાં ગણશે.”

“તો પછી મારે શું કરવું? મારું ચિત્ત જેણે ચોર્યું છે તેની પાસે તું મને કેમ લઇ જતો નથી? જ્યાં સુધી હું મારી પ્રિયાને ભેટીશ નહિ ત્યાં સુધી મને શાતા વળવાની જ નથી.”

સખી આ શબ્દો સાંભળી પ્રસન્ન થઇ. પોતાનું કામ હવે પૂર્ણ થશેજ એ આશાએ તેના હૃદયમાં હર્ષનો અવિર્ભાવ થયો. તે તરતજ કમળાકર જ્યાં સ્ત્રી હોતો ત્યાં દોડી ગઇ અને બોલી “તમે ચોર છો. તમને સજા કરવામાં આવશે. આમ ચોરી કરતાં તમને શરમ નથી આવતી?”

કમળાકર અને તેનો મિત્ર એક અબજણી સ્ત્રીનાં આવા શબ્દો સાંભળી દિગ્મુઢ બની ગયા. મિત્ર અબજણી પામતો બોલ્યો:-“અરે બાઈ! આમ ગાભરી બની શું બોલે છે? મારો મિત્ર તે ચોર હોઇ શકે? તે તો આજે ત્રણ-ચાર દિવસ થયાં

દર્દથી પીડાય છે. ઘર છોડીને પણ તે બહાર ગયો નથી. તારે ચોર તો કાંઈ ખીજો જ હશે.”

“ના, આ જ છે. હું તેને બરાબર ઓળખી ગઈ છું.”

“એણે શું ચોર્યું છે?”

“જે ન ચોરી શકાય એવું. અને જે એ ચોરાયતો માણસનો જીવ પણ લઈ લે?”

“બાઈ! હું તારી આવી ભેદી વાતોમાં કંઈ સમજી શકતો નથી. જે કંઈ કહેવું હોય તે સ્પષ્ટ કહી દે. મારે મિત્ર ચોર નથી તેની હું તને ખાત્રી આપું છું.”

“મારે ખાત્રી નથી જોઈતી. હું જે કહું છું તે સાચું જ કહું છું. શું કાંઈ સુકોમળ સુંદરીનું હૃદય ચોરવામાં આવે તો તેને ચોર ન કહેવાય?”

“એ ચોર જ કહેવાય?” મિત્રે કહ્યું.

“તો પછી એ ચોર છે. એને સજા કરવી પડશે.”

“પણ કાનું હૃદય ચોર્યું છે તે તો કહે?” મિત્રે આતુરતાથી કહ્યું.

કમળાકર પણ આ શું બોલે છે તે સાંભળવા અધીરો બની ગયો.

“એણે મારી સખીનું હૃદય ચોર્યું છે. બળાતકારથી એણે એમાં પ્રવેશી તેને કામના બાણથી ઘાયલ બનાવી દીધી છે. આમ ગૂંપગૂંપ હૃદયને ચોરી જવું અને પછી તેની કંઈ જ ખબર ન રાખવી એ એમના જેવા લાયક માણસને શોભતું નથી.”

“પણ તમારી સખીનો પરિચય તો આપો. તેનું નામ તો જણાવો. પછી જે કંઈ સજા કરવી હોય તે કરજો. હું તેને મારે તૈયાર છું.”

“મારી સખીનું નામ મદનમંજરી છે. ૩૫માં તેના જેવો ભેટો નથી. ત્રણેક દિવસ ઉપર તમે તેમના મકાન આગળથી પસાર થતાં હતાં ત્યારે તેણે તમને બોધ હતી. બેતાં જ તે પોતાનું ચિત્ત ભૂલી ગઇ. તમારી જ મોહિની તેના મનમાં વસી ગઇ. રાત અને દિન તે તમારો જ બપો કરવા લાગી. એટલે સુધી કે તમારો મેળાપ ન થશે એવું લાગવાથી તે આત્મહત્યા પણ કરવા જતી હતી. પણ અચાનક હું ત્યાં જઈ ચઢી અને તેને તેમ કરતાં રોકી દીધી. એ સૂતી નથી. ભોજન કરતી નથી. બહારની બની કામના તાપથી પીડાઇ આંસુઓ પાડી રહી છે. તમારી ફરજ છે કે હવે તેને તમારે જીવતદાન આપવું.”

સ્ત્રીના આ શબ્દો સાંભળી કમળાકર મલા દુઃખ પામ્યો. જે સ્ત્રીની એ વ્યથા અનુભવી રહ્યો હતો તેજ એ સ્ત્રી હતી એમ તેને ચોકકસ લાગ્યું. એ સ્ત્રીની પણ પોતાનાજ જેવી દશા થઇ છે અને તે પણ કામના તાપથી બળી રહી છે એ જાણી તેને સંતોષ થયો. પરંતુ તે પછી જ્યારે એને યાદ આવ્યું કે તેની સ્થિતિ ગંભીર છે અને તેને સમયસર બચાવી લેવામાં ન આવે તો દુઃખદ પરિણામ આવવાની વકી છે ત્યારે એ બોલ્યો:—“તું મને હમણાં જ તારી સખી પાસે લઇ જા. હું તેનો વિરહાગ્નિ શાન્ત પાડીશ. મારી પણ એવી જ દશા છે.”

સ્ત્રીએ કહ્યું:—“અત્યારે તો દિવસ છે. એટલે એમ બની શકે એમ નથી. પરંતુ આજે રાત્રિના તમે મદનમંજરીના બગીચાના બારણા આગળ ઊભા રહેજો. તે ત્યાં તમને મળશે. હવે હું જઈ છું. અને તમે આવવાના છો એ શુભ સમાચાર મારી સખીને આપું છું.” એમ કહી એ ચાલી ગઇ.

રાત્રિ પડી. મદનમંજરી પ્રિયતમને ભેટવા તલસાટ અનુભવી રહી. મનમાંથી પ્રિયતમ આજે તેને ભેટશે. તેના વિરહા-

ગિને છુઝાવશે એ આશાએ તેનો ઉત્સાહ અવલુન્નીય બની ગયો. તેના શરીરે પ્રભુ યૌવનનો અનુભવ કર્યો. કુશ થઈ ગયેલા દેહમાં નવયૌવનની લાલી પથરાઈ. અંગેઅંગમાં સ્ફૂર્તિ આવી અને ક્યારે તે પોતાના પ્રિયતમને ભેટી પડી તેના હૃદયમાં છૂપાઈ બચ તે તે માટે અધીરી બની બેઠી.

સંકેત સમય આવી પહોંચ્યો. મદનમંજરી સોળે શણગારથી સજ્જ બની પ્રિયતમને ભેટવા તેની રાહ બેતી બગીચાના દ્વાર આગળ આવી બેઠી રહી.

સામેથી તેણે પોતાના દિલબરને આવતો જોયો. જે મન-મોહન મૂર્તિએ તેના ચિત્તને ચોધુર હવું તે છેલછળીલો તેની સામેજ આવતો હતો. કામથી લેલી બનેલી મદનમંજરીએ લજ્જા મૂકી દીધી. તે તેની સામે દોડી ગઈ, અને એકદમ જ કામના આવેગથી-હર્ષના અતિ ઉત્સાસથી તેને ભેટી પડી.

પણ એનો આ આવેગ તેને માટે પ્રાણુધાતક નીકળ્યો. એ એટલા બધા હર્ષમાં આવી ગઈ કે તેનો શ્વાસ પણ કંધાઈ ગયો. તે કંઈ બોલી શકી નહિ અને શ્વાસ અટકી જવાને લઈને ત્યાંજ પછડાઈ, જમીન પર તૂટી પડી મરણ પામી.

કમલાકર આ ઓચિંતા બનાવથી મૂઠ થઈ ગયો. પોતાની પ્રિયાને આવી રીતે પ્રેમો-માદમાં મરણ પામેલી જોઈને તેને મહા વ્યથા થઈ. દુઃખથી વ્યાકુળ બની તેણે પોતાની પ્રિયાને જોળામાં લીધી, અને તેને આદિગન કરી ચુંબન કરવા લાગ્યો. આ સમયે તેની આંખમાંથી આંસુઓનો ઘોઘ વરસી રહ્યો હતો. “પ્રિયા આ તેં શું કર્યું? શા માટે તેં પ્રાણુ ત્યજી દીધા? બે, હું આવી પહોંચ્યો છું! ઉઠ! અને મને અદિગન આપી મારા હૃદયને શાન્ત કર!” આમ એ લવતો લવતો વિલાપ કરી રહ્યો હતો.

તેના વિદ્યાપત્ની-શોકની પરાકાષ્ઠા આવી પહોંચી. અત્યન્ત દુઃખ અને શોકથી તેણે પોતાના પ્રાણ પરના કાચુ ગૂંમાવી દીધા અને તત્કાળ જ તે મરણને શરણ થયો.

રાત્રિ પસાર થઈ ગઈ. પ્રાતઃકાળનો ઉદય થયો. બગીચાના રંગેવાળે સૂર્યના પ્રકાશમાં પોતાના શેઠની પુત્રીને અને કાંઈ તરુણને મરણ પામેલા જોયા ત્યારે તે આશ્ચર્ય પામ્યો. તરત જ તે શેઠ આગળ દોડી ગયો અને તેને આ સમાચાર કહ્યા.

મદનમંજરીના પિતા, તેની માતા વગેરે દોડી આવ્યા. જોયું તો મદનમંજરી પ્રાણ વિહોણી પડી છે. તેની પાસે જ પુરોહિતનો પુત્ર કમળાકર પણ તેની જ દશાને પામ્યો છે.

મદનમંજરીના પિતાને પુત્રીના વર્તન માટે શંકા આવી. ક્રોધ ઉપજ્યો. પરંતુ તે સાથે સાથે તેમને શોક પણ થયો. પોતાની એકની એક પુત્રીના મરણથી તેમનું કાળજું કારાધ ગયું. માતા પણ અપાર શોક કરવા લાગી.

વાત બધે પ્રસરી ગઈ. જોતજોતામાં મદનમંજરીના સગાં-સંબંધીઓ ભેગા થઈ ગયા. બન્ને શબોને રમશાનમાં લઈ જવામાં આવ્યા અને ચિતા રચી અગ્નિદાહ પણ દેવાયો.

બરાબર આજ અરસામાં મદનમંજરીનો પતિ પરદેશથી ઘેર આવી પહોંચ્યો. તેને આ વિચિત્ર વર્તમાનની બજર પડી. એટલે તે એકદમ જ શ્વાસભેર જ્યાં આગળ શબો બળી રહ્યા હતાં ત્યાં દોડી આવ્યો.

પોતાની સ્ત્રીએ પરપુરુષના વિરહમાં પ્રાણ ગૂંમાવી દીધા હતા અને એ પુરુષે પણ એક પરિણિત સ્ત્રીના પ્રેમમાં પડી બળિદાન આપ્યું હતું તે નજરે જોવા છતાં પણ ધનવંતને ક્રોધ ઉપજ્યો નહિ. પોતાની સ્ત્રીને એ અતિ સ્નેહથી ચાહતો હતો એટલે તેના વિયોગને એ સહી શક્યો નહિ. એણે તરતજ બળતી

ચિતામાં ઝંપલાવ્યું. ચિતાની જ્વાળાઓ તેના દેહ પર ફરી વળી. અને શબોની સાથે તે પાછું બળી મર્યો.

આ અદ્ભુત બનાવની વાત જોતજોતામાં સારાય શહેરમાં પ્રસરી ગઇ. લોકો આવા કદીય ન જોએલા એવા આશ્ચર્ય અને કૌતુકમય બનાવથી દિગ્મૂઠ બની ગયા. લોકોના મન પર લાંબા સમય સુધી આ કિસ્સો ટળવળી રહ્યો.

અહીં વાર્તા પૂરી થઇ. વૈતાળ બોલ્યો:—“રાજ વિક્રમ ! આ ત્રણે જાણમાં વધારે પ્રેમી અને કામાતુર કેણુ ? મદનમંજરી, કે તેનો પ્રિતમ કમળાકર કે તેનો પતિ ધનવંત ? આ પ્રશ્નનો તું યોગ્ય જવાબ ન આપશે, તો તારા મસ્તકનાં સેંકડો ટૂકડા થઇ જશે.”

રાજ બોલ્યો:—“આ ત્રણેમાં વધારે પ્રેમી અને કામાતુર તો મને તેનો પતિ ધનવંત જ લાગે છે.”

“કારણ ?” વૈતાળે પૂછ્યું.

“પોતાની સ્ત્રી પરપુરુષમાં આસક્ત બનીને મરણ પામી છે, એ પોતાને એવકા નીકળી છે એવું જોયા-જાણવા છતાંપણુ તેણે તેના પર ક્રોધ ન કર્યો. ઉલટું તેના પ્રેમમાં એ વધુ આસક્ત બની ગયો અને એ વિયોગ ન સહેવાતાં તેણે કામનાં આવેશમાં આવી જઇ બળતી ચિતામાં ઝંપલાવી પોતાની પત્ની સાથે જ અગ્નિસમાધિ લીધી.” રાજએ ખુલાસો કર્યો.

વૈતાળ આ ખુલાસાથી પ્રસન્ન થયો. તેને રાજની વિદ્રતા માટે માન ઉપજ્યું પરંતુ રાજએ વચનનો ભંગ કરેલો હોવાથી તે નિયમ મુજબ તેની ખાંધ પરથી અદ્રવ્ય બની ગયો અને વૃક્ષ પર જઇ લટકવા લાગ્યો.

રાજ ફરી પાછો એ બોર સ્મશાનમાં શબને પકડવા માટે દોડ્યો.

માતા-પુત્રી કે સાસુ-વહુ ?

[૨૪]

સાહસવીર વિક્રમે પાછું એ શબને પોતાની ખાંધ પર લટકાવ્યું અને તેને લઈ અડપથી સાધુ પાસે જવા માંડ્યું.

પરંતુ એની મજલ હજી લાંબી હતી. એ થોડેક દૂર ન ગયો ત્યાં તે શબને વાચા આવી. એ બોલ્યું:—

“વિક્રમ તારા આવા અપ્રતિમ સાહસથી હું ખુશ થયો છું. મારા અનેક પ્રત્નોના તેં યોગ્ય ઉત્તર વાળ્યા છે. વળી આવબવ કરી તું અને હું થાકી ગયા છીએ. હવે આ એક છેલ્લી વિલક્ષણ વાત હું તને કહું છું, તે તું સાંભળ.”

જેતાણે વાત કહેવા માંડી.

દક્ષિણ દિશાના એક ભાગમાં હર્મપુર નામનું એક નાનું સરખું રાજ્ય હતું. આ રાજ્યમાં મહાબળ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એ નામ પ્રમાણે જ પરાક્રમી અને શરવીર

હતો. પોતે ન્યાય અને નીતિને ચાહનારો હતો. લડાઈ-તકરારને દૂર જ રાખતો અને સલાહ-સંપથી રાજ્ય કરી પોતે જીવતો અને ખીજને પણ જીવવા દેતો હતો.

મહાબળને અંદાવતી નામની એક રૂપવાન સ્ત્રી હતી. અંદાવતીના રૂપ અને સૌન્દર્યની દ્રાષ્ટને પણ અદોષાદિ આવે એવું હતું. સ્ત્રી ધાર્મિકવૃત્તિવાળી, ગરીબ સ્વભાવની અને પતિપરાયણા હતી. થોડોક સમય વીતતાં તેણે એક કન્યાનો જન્મ આપ્યો. રાજા રાણીએ તેનું નામ લાવણ્યપ્રભા રાખ્યું. કન્યા માતાની જેમ જ લાવણ્યથી ઓપતી અને સુંદર હતી.

લાવણ્યવતી જ્યારે લગ્નને લાયક બની ત્યારે રાજા રાણીએ તેના લગ્નની તૈયારી કરવા માંડી. પરંતુ આજ અરસામાં રાજાના ભલા સ્વભાવનો ગેરલાભ લઈ કેટલાક અસંતોષી ભાયા-તોએ બળવો પોકાર્યો. રાજ્યના માણસોને ફોડી તેમને રાજા સામે થવા શસ્ત્રો પકડાવ્યા. રાજા વીરતાપૂર્વક લડ્યો. પરંતુ સૈન્ય ફરી એસતાં તેની સ્થિતિ કફોડી બની ગઈ. એ પોતે એકલો શું કરે? એ હાર્યો, અને રાજગાદી ત્યજી દઈ થોડુંક જરજવે-રાત લઈ પોતાની સ્ત્રી તથા પુત્રી સાથે નગરમાંથી નાસી ગયો.

દૂર જંગલમાં આવી તેણે માળવાનો રસ્તો લીધો. માળવામાં તેના શ્વસુરનું રાજ્ય હતું. એટલે આશ્રય તથા મદદ મળશે અને તે દ્વારા રાજ્ય પાછું કબજે પણ કરીશું એવી તેને આશા હતી.

પણ મનુષ્યની આશા કદી પણ પાર પડી છે ખરી! એ હજારો ઉપાયો થોળે, અનેક આશાઓની ધમારત ચણે તોપણ જે ધરણીધરે ધાયું હોય છે તેજ બને છે. ચાલતાં ચાલતાં રાજા એક મોટા જંગલમાં પ્રવેશ્યો. જંગલ મહા ભયંકર અને નિર્જન હતું. રાત્રિ પડી ચૂકી હતી. ભયાનકતા ખાવા પાતી

હતી. વળી વરસાદ પણ વરસી રહ્યો હતો. એટલે રાજાએ એક વૃક્ષ નીચે વાસો કર્યો. જેમ તેમ રાત્રિ પસાર કરી નાખી.

પ્રભાત ઉઘ્યું. રાજાએ ચાલવા માંડ્યું. રાણી અને કન્યા થાકી ગયાં હતાં. ચાલતાં ચાલતાં પગે ઉઝરડા પણ પડી ગયાં. તેમણે તેમણે કબૂત્ર વેડી રાજા સાથે પગ ઉપાડવા માંડ્યા. કરે પણ શું ? દૈવ કાપ્યો હતો નહિ તો આવી સુકોમળ અને ભૂમિ નીચે પગ ન ચૂકનારી સુંદરીઓ અરણ્યમાં કાંટા, તાપ, પથર સહી ઉઘાડે પગે ચાલી શકે ખરી ? દૈવ તમને આમ કરવાની ફરજ પાડતો હતો.

રાજા અને રાણી ચાલતાં ચાલતાં એક ગામ નજીક આવી પહોંચ્યા. આ ગામ બીલોનું હતું. બીલો શિકાર અને લૂંટ કરી જીવન ગુજારતા હતા. રાજા રાણી અને તેની સ્વરૂપવાન કન્યા પર તેઓની નજર પડી. રાણીના અલંકારો તથા તેનું રૂપ તેમની નજરમાં વસી ગયું. તેઓ રાજા પર તીરકામઠાં લઈ ટૂટી પડ્યા.

રાજાએ પણ તેનો પ્રતિકાર કર્યો. પાછળ ખસતાં ખસતાં તે એક ગુફા નજીક આવી પહોંચ્યો. રાજાએ રાણીને કહ્યું:—“આ બીલો મહાપાપી અને નિષ્કુર છે. તેઓ તમારી બન્નેની લાજ લૂંટશે. માટે તમે આ કેાતરોમાં કયાંક છૂપાઈ જવો. હું તેમને હરાવી પછી તમને મળીશ.”

રાણી પોતાની પુત્રીને લઈને એક કેાતરમાં છૂપાઈ ગઈ. અને શું બને છે તે ત્યાંથી જોવા લાગી. રાજા બીલો સાથે અન્નપૂર્વક ચુલ્લ કરવા લાગ્યો. તો પણ એ એકલો હતો. જ્યારે સામી બાજુએ અનેક બીલો હતા. એટલે તે હાર્યો, અને જ્યાં નાસવા જતો હતો ત્યાં પાછળથી એક બીલો આવી તીર દ્વારા તેનું ગળું ઉડાવી દીધું. રાજા શિર વિહોણો બની નીચે ગબડી પડ્યો. બીલોએ માલમતા લૂંટી લીધી અને ત્યાંથી ચાલી ગયા.

રાણીએ પોતાના પ્રાણાધારને મરણ પામતો જોયો. તેને એમ થયું કે હમણાં જ હું તલવાર લઇ દુષ્ટ લીલોને મારી નસાડું પરન્તુ તે પછી એને પોતાની સ્ત્રી દશા યાદ આવી. એના મને તેને આવું ગાંડું સાહસ કરવાની મના કરમાવી. દુઃખને એણે દબાવી રાખ્યું અને પડ્યું સંકટ હિમ્મતપૂર્વક વેઠી લેવાનું નકકી કયું.”

લીલો જ્યારે ત્યાંથી ચાલી ગયા ત્યારે રાણી પોતાની પુત્રીને લઇને ઝડપભેર રસ્તો કાપવા લાગી. દિવસ ઉગતો ઉગતો માથા પર આવ્યો. મધ્યાહ્નનો સમય થઇ ગયો. સૂર્ય પ્રખરપણે તપી રહ્યો હતો. ચન્દ્રાવતી અને લાવણ્યપ્રભા ચાલતાં ચાલતાં થાકી ગયાં એટલે એક વૃક્ષ નીચે વિસામો લેવા બેઠા.

આજ અરસામાં ચન્દ્રસેન નામનો રાજા પોતાના પુત્રની સાથે શિકાર રમતો રમતો તે જંગલમાં આવી ચઢ્યો. તેવામાં અકસ્માત જ રાજાની નજર વૃળમાં પડેલાં સ્ત્રીનાં પગલાં તરફ ગઇ. આવા અરણ્યમાં સ્ત્રીનાં પગલાં કયાંથી ? રાજા આશ્ચર્ય પામી ગયો. તેણે આ વાત પોતાના પુત્રને કહી અને કહ્યું:—“એટા ! જો આ પગલાં. કાંઈ સ્ત્રીઓ અહીંથી પસાર થઇ હોય એમ જણાય છે.”

પુત્રે પગલાં જોયા અને બોલ્યો:—“હા, એમજ લાગે છે. પરન્તુ સ્ત્રીઓ નાની અને મોટી એમ બે જણાય છે.”

“હા. તેમજ છે. આ જમીન ઉપર જે પગલાં પડેલાં છે તે સ્ત્રીઓ પદ્મિની સ્વરૂપવાળી હોવી જોઇએ. પદ્મિનીના પગલાંમાં જે નિશાનીઓ હોય છે તેવીજ તેમનામાં પણ જણાય છે. ચાલ જોઇએ તો ખરા કે એ સ્ત્રીઓ કાણ છે ? હમણાં જ એ અહીંથી પસાર થયેલી લાગે છે એટલે એને પકડતાં વાર લાગશે નહિ.” પિતાએ કહ્યું.

બન્ને ચાલવા લાગ્યા. પિતા પગલાંને અવલોક્તી અવલોક્તીને ચાલતો હતો અને ખૂશ થતો હતો. એ બોલ્યો:-“આ સ્ત્રીઓ બન્ને ખૂબ સરત અને ઉમદા લક્ષણોવાળી જણાય છે. તને એમાંથી જે પસંદ આવે તેની સાથે તું પરણજે. પ્રભુએ સ્ત્રીની પસંદગી કરવા માટે અનાયાસે જ આ તક મેળવી આપી છે.”

પુત્રે કહ્યું :-“સ્ત્રીઓ બે છે. મોટાં પગલાંવાળી સ્ત્રી વયમાં મોટી જણાય છે એટલે એને તમે સ્વીકારજો. નાના પગલાંવાળી નાની જણાય એટલે તેને હું પરણીશ.” પુત્રે તોડ આણ્યો.

“અરે આ તું શું બોલે છે ? તારી માતા હજી હાલમાં જ અવસાન પામી છે અને હું ફરી હમણાં જ પરણું ? લોકો શું કહેશે ? વરસ તો પૂરું પસાર થયું પણ નથી. અને ખરું કહું તો હવે મારે પરણવું જ નથી. પ્રભુએ તને આપ્યો છે એટલું જ મારે માટે બસ છે. તું જીવતો રહે, સંતાન સુખથી વૃદ્ધિ પામે એવી મારી પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના છે !” રાજાએ નરમભાવે ઉચ્ચાર્યું. આ શબ્દો બોલતી વખતે તેને પત્ની વિયોગતું દુઃખ સ્પષ્ટ જણાતું હતું.

પિતાના આ શબ્દો સાંભળી પુત્ર અપ્રસન્ન થયો. તે બોલ્યો:- “પિતાજી ! તમે આ શું બોલો છો ? ઘરમાં સ્ત્રી તો હોવી જ એકએ. જે ઘરમાં સ્ત્રી નથી તે ઘર ઘર નથી. પુરુષનો વિસામો, તેનું સુખ, તેનું સર્વસ્વ એ સ્ત્રી જ છે. પેલો પ્રસિદ્ધ શ્લોક શું તમને યાદ નથી ?

यत्र घनस्तनजघना नास्ते मार्गब्लोकिनी कांता ।

अजडः कस्तदनिगडं प्रविशति गृहसंज्ञकं दुर्गम् ॥

જાણાર્થ : જે ઘરમાં પીન પયોધરવાળી અને ભરાઉ બંધવાળી સ્ત્રી નિત્ય પોતાના પતિની વાટ જોતી બિભી ન રહેતી હોય

તેને ઘર નહિ પણ શૃંગલા વગરનું કારાગ્રહ જાણવું. અને તેવા કારાગ્રહમાં મૂર્ખ સિવાય બીજું કાણ પ્રવેશ કરે છે?”

માટે પિતાજી! તમારો નિર્ણય છોડી દો. ડાહ્યા પુરુષો જે માર્ગે ચાલતાં આવ્યા છે તેજ સ્વીકારો. સંસારની સફર મોટી છે. એકલાં એ ફેડાશે નહિ. સાથે કાંઈ સાથી તો જોઈશે જ. માટે મોટાં પગલાંવાળી સ્ત્રીને આપ જ સ્વીકારી તેને રાણીપદે સ્થાપજો.”

પિતાએ કહ્યું?—“એટા! હવે આ વાત જવા દે. આવી હઠ કામની નહિ. મારા નસીબમાં જે સ્ત્રી સુખ લખ્યું જ હોત તો તારી માતા શા માટે સ્વર્ગવાસ પામી હોત!” રાજા આ બોલતાં બોલતાં ગળગળો થઈ ગયો.

પુત્રે કહ્યું:—“તમે જો મારું કહેવું માનશો નહિ, તો તમને મારા સોગંદ છે.”

પિતા લાચાર બન્યો. પુત્રના સોગંદ આગળ તેનો નિર્ણય મીઠુની જેમ પીગળી ગયો. એણે તેમ કરવાનું સ્વીકાર્યું.

ઝડપભેર પગલાંની નિશાની નિશાનીએ બનને જણા ચાલવા લાગ્યા. ચાલતાં ચાલતાં તેઓ અન્દ્રાવતી અને લાવણ્યપ્રભા જે વૃક્ષ નીચે આરામ કરતાં હતાં તે વૃક્ષ આગળ આવી પહોંચ્યા.

રાજાએ વૃક્ષ નીચે બે પક્ષિની સમાન સ્ત્રીઓને બેઠેલી જોઈ. બનનેમાં એક મોટી હતી અને બીજી નાની હતી. પરન્તુ સૌન્દર્યની દ્રષ્ટિએ બનને જ સરખી હતી. આકર્ષણ, રૂપ અને યૌવનમાં બનને એકબીજાની હરિદાષ કરે એવી હતી. પિતા પુત્ર આ બનને સુન્દરીઓને જોઈને મુગ્ધ જડવત જેવા બની ગયા.

અબણ્યા પુરુષોને જોઈને અન્દ્રાવતી ચોંકી ગઈ. વળી આ કૃષ્ણ આકૃત આવી એમ ધારી તે સફાળીજ ધ્રુજતી ધ્રુજતી ઊભી થઈ ગઈ.

હાવણ્યવતીએ બેધું કે આવનારાઓ કોઇ સીધારણુ નથી પરન્તુ પ્રતાપી અને તેજસ્વી મુખમુદ્રાવાળા છે એટલે તે બોલી:-
“માતા! ડરવાની જરૂર નથી. આ આવનારાઓ આપણને કંઈ ખબર કરે એવા નથી. કોઈ ભદ્ર પુરૂષો લાગે છે.”

રાજાએ હાવણ્યવતીનું આ બોલવું સાંભળ્યું. એ બોલ્યો:-
“હા, અમે ચોર છુટારાઓ નથી. અમારાથી સા માટે ગભરાવ છે! તમે કોણ છો? આવા ભયાનક જંગલમાં આ તાપના સમયે અહીં ક્યાંથી આવી ચઢ્યા છો? શું તમે દેવલોકની કોઈ અપ્સરાઓ છો. માર્ગ ભૂલિ અહીં પૃથ્વીલોકમાં આવી ચઢી છો કે પછી શ્રાપ પામેલી સ્વર્ગલોકની સુંદરીઓ છો! જે હોવ તે ભય પામ્યા વગર મને જણાવી દો. હું તમને અભયદાન આપું છું.”

રાણીને આ શબ્દોથી આશ્વાસન મળ્યું. તેણે રાજા આગળ પોતાની બધી વાત સંકોચ વગર જણાવી દીધી.

રાજાએ અન્દ્રાવતીને મધુર શબ્દોથી સમજાવી. પતિ શોક ત્યજી દેવાને જણાવ્યું અને દૈવ જે સ્થિતિમાં રાજા તે સ્થિતિ અપનાવી લેવાને આગ્રહ કર્યો. રાજાના મીઠા શબ્દોએ, તેના વિનયવાળા વર્તનને રાણીનું મન માની ગયું અને તે પોતાની પુત્રીની સાથે રાજ્ય કુટુંબમાં રહેવા માટે સંમત થઈ.

રાજા અન્દ્રાવતી અને હાવણ્યવતીને લખને પોતાના રાજ્યમાં આણ્યો. રાણી નવો વૈભવ-નવો વસવાટ બોધ પોતાનું દુઃખ ભૂલી ગઈ. તેનો શોક ધીરે ધીરે હજીવો થવા લાગ્યો. પોતે સ્ત્રી હતી. વિપત્તિથી કામર બની ગઈ હતી. દૈવને આપું જ રચતું હતું એમ વિચારી તે ફરીથી પરણવા કબૂલ થઈ. રાણી મોટી હતી પરન્તુ તેના પગ દ્રંકા હતા એટલે શરત મુજબ પુત્રને તેની

સાથે પરણવું પડ્યું. જ્યારે રાજા નાન્દી પગલાંવાળી લાવણ્ય-
પ્રભા સાથે પરણ્યો. આમ પુત્રી પિતા સાથે પરણી અને
માતાએ પુત્ર સાથે લગ્ન કર્યાં! શરતનું આ ફેવું વિચિત્ર અને
ચોંકાવનારું પરિણામ!

સમય જતાં આ બન્નેને પુત્ર-પુત્રીઓ થયાં. અને તેમને
પણ પ્રજાઓ થઈ. આ બધાનો સંસાર સુખથી ગુજરવા લાગ્યો.

અહીં વાર્તા પૂરી થઈ. વૈતાળ બોલ્યો:- “હે વિક્રમ રાજા!
બોલ, પુત્રી અને માતાને જે સંતાનો થયાં તે પિતા-પુત્રની
સંતતિ હતી, તો તેઓનાં છોકરાંઓનું સગપણ શું? તું એ સગ-
પણને સંબંધ બતાવશે નહિ, તો તારા મસ્તકના હબરો ટુકડા
થઈ જશે અને તું કમોતે મરશે.”

અનેક રહસ્યભર્યા પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપનારો રાજા આ
અટપટા પ્રશ્નથી મુંઝાઈ ગયો. બન્નેની સંતતિ વચ્ચેને સંબંધ
તે દર્શાવી શક્યો નહિ. અનેક વિચારો તેણે કર્યા. પોતાના મગ-
જને ખૂબજ કર્યું પરંતુ તે એનો ઉકેલ શોધી શક્યો નહિ.
ઉકેલ ન મળતાં તે મૌનજ રહ્યો અને ચૂપચૂપ શબને ઉપાડી
આગળ ચાલવા લાગ્યો.

વૈતાળે મનમાં જોયું કે રાજા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપી શકતો
નથી અને તે નક્કી મુંઝાઈ છે ત્યારે તેને પોતાની બુદ્ધિ માટે
ગૌરવ ઉપજ્યું. અનેક પ્રશ્નોના ઉકેલ શોધનારા રાજાને આખરે
પોતે મહાત્ કહેા છે તે વિચારે તેને આનંદ ઉપજ્યો. એ
બોલ્યો:-“વિક્રમ આ પ્રશ્નનું રહસ્ય તું પામી શક્યો નથી એમ
તારા મૌન પરથી હું સમજું છું. પરંતુ એમાં તારી બુદ્ધિનો
વાંક નથી. આ પ્રશ્નનું રહસ્ય જ અટપટું છે અને તેને કાઢ
ઉકેલી શક્યું નથી.

બૈતાળનું આ બોલવું વિક્રમ સાંભળીજ રહ્યો હતો. એણે કંઈ પણ જવાબ ન આપતાં આગળ જ ચાલવા માંડ્યું.

બૈતાળ બોલ્યો :—“રાજા ! તારા સાહસ, પરાક્રમ અને તારી ધીરજ ઉપર હું પ્રસન્ન થયો છું. તેં જે વૈયં રાખી આ ઘોર અંધારી રાત્રિમાં આવબવ કરી દુઃખ વેઠ્યું છે તે માટે હું તારા તરફ હૃદયથી જતાવું છું. આવું કષ્ટ વેઠવાથી જ તું મારી સહાનુભૂતિ પ્રાપ્ત કરી શક્યો છે. હવે હું જે કહું છું તે તું સાંભળ. તું જે દુષ્ટ સાધુ માટે આ શબ લઈ જાય છે તે મેલી સાધના કરી રહ્યો છે. આજે રાત્રિના તે આ મૃત શરીરમાં માર્ગ આવાહન કરી મને બોલાવશે. માર્ગ પૂજન કરશે. તેની ઇચ્છા તને મારી નાંખી પોતાના પૂર્વભવનું વેર લેવાની છે. વળી તેની સાધનામાં જત્રીશ લક્ષણા પુરુષનો ભોગ પણ જરૂરી છે. તું વીર છે, જત્રીસ લક્ષણોથી ઓપે છે એટલે તે તારો ભોગ લેવાની પણ ધારણા રાખે છે. આ માટે એ તને કહેશે—“રાજા ! તમે આ શબને સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કરો ! કે જેથી અપૂર્વ સુખની પ્રાપ્તિ થાય.”

ત્યારે તું એને કહેજે :—“મહારાજ ! સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કેને કહે છે તે હું સમજી શકતો નથી. આપ મને એ કેમ કરવા તે કરી બતાવો તો હું તે મુજબ પગે લાગું.”

યોગી શાન્તશીલ તને પ્રણામ કરી બતાવવા જમીન ઉપર સ્વર્ધ જશે. એ જેવો સ્વર્ધ જાય કે તરતજ તું એના ઉપર તટી પડજે અને શસ્ત્ર દ્વારા તેનું શિર કાપી નાંખજે. આમ કરવાથી જે સિદ્ધિ મેળવવા તેણે આ સાધના—કરી હતી તેનું ફળ તને મળશે. તું વિદ્યાધરોના જેવું મહાસુખ પામીશ. તારો વૈભવ તારી સમૃદ્ધિ અને તારી કીર્તિ દશે દિશાઓમાં અમર થશે.

ચોખીના કહેવા મુજબ, તું વર્તશે તો તારો પ્રાણ જશે. આટલા દિવસ તારા આ કાર્યમાં મેં તને જે વિધિ આપ્યું હતું તેનું કારણ આજ હતું. હવે તું તારે માર્ગે જ, અને ચોખીનો પરાભવ કરી વિજય તારી જ્ય હો. !”

આમ બોલી વૈતાળ શબમાંથી બહાર નીકળી ગયો.

રાત્રિ વિજય વૈતાળની આ વાત સાંભળી પ્રસન્ન થયો. તેણે વૈતાળની સચના મુજબ જ વર્તવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને જે સ્થળે ક્ષાન્તાશ્રીજી તપશ્ચર્યા કરી રહ્યો હતો તે સ્થળે શબને લઈને ગયો.

ચોગીના પરાભવ

[૨૫]

મહાપ્રતાપી વિક્રમ શબને ખાંધ પર નાંખી જ્યાં આગળ શાન્તશીલ ઘોર તપશ્ચર્યા આદરી રહ્યો હતો ત્યાં આગળ આવી પહોંચ્યો. રાત્રીએ શબને પોતાની ખાંધથી ઉતાર્યું અને ચોગીને આપતાં કહ્યું:—“મહારાજ ! લો આ શબ, મારું વચન પૂરું થયું છે.”

શાન્તશીલ વિક્રમને આવેલો જોઈ પ્રસન્ન થયો. તે ધ્યાનથી:—
“રાત્રી ! તમે આ શબને લાવી મારા પર ખરેખર ઉપકાર જ કર્યો છે. આવું કામ કોઈ કરી શકે એમ નથી. તમારો દિગ્વિજય થયો ! તમારો જય હો !”

તે પછી શાન્તશીલ ચોગીએ અગ્નિ પ્રદીપ્ત કરી તેનું પૂજન અર્ચન કર્યું. કુમળા મસ્તકો, હાડકાઓને અગ્નિમાં નાંખી તેનો હોમ કર્યો. તાબુ રૂધિર લઈ દિશાઓમાં તેનો છંટકાવ કર્યો. તે બાદ મંત્ર ભણી પ્રેતને સજીવન કર્યું. પ્રેતમાં વૈતાળે પ્રવેશ કર્યો.

શળને સજીવન થયેલું જોઇ શાન્તશીલ પ્રસન્ન થયો. પોતાના મહાન કાર્યને હવે તેણે પૂર્ણ સ્વરૂપમાં નિહાળવા માંડ્યું. જે મહા તપશ્ચર્યા તેણે કરી હતી તે તપશ્ચર્યાનો અન્ત એ સમીપ જ હતો અને આથી તેની પ્રસન્નતા નાચી ઊઠી હતી.

રાજાને તેણે કહ્યું:-“મહારાજ ! આ શળમાં હવે મહા દેવતાનો પ્રવેશ થયો છે. જુવો, એ હાલે છે. એનામાં જીવનો સંચાર થયો છે. એ મહાદેવતાને સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કરી તેમના આશીર્વાદ પ્રાપ્ત કરો. તમારી ધૃષ્ટા મુજબ તેઓ તમને વરદાન આપશે.”

વૈતાળના કહેવા મુજબ જ શાન્તશીલ બોલી રહ્યો હતો એટલે રાજાનો વહેમ મજબૂત થયો. તેને વૈતાળની વાણી પર વિશ્વાસ આવ્યો. એ બોલ્યો:-“મહા યોગીજી ! આપના દેવને પ્રણામ કેવી રીતે કરવા તે હું જાણતો નથી. મારા દેવ તો મારા ગમે તેવા પ્રણામથી પ્રસન્ન થઈ જાય છે પરંતુ આ મહા દેવને કેવી રીતે રીઝવવા તેનાથી હું અજાણ્યો છું. આપ પોતે જ સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કેવી રીતે કરવા તે મને બતાવો તો તે મુજબ હું તેમને પ્રણામ કરી તેમના આશીર્વાદ મેળવીશ.”

શાન્તશીલે તરત જ જમીન પર લાંબા પડી પ્રણામ કરવાની રીત બતાવી. એ જેવો નીચે પડ્યો કે તરત જ રાજાએ પોતાની તલવાર કાઢી અને તેના શિર પર ફેરવી દીધી. ઘડાકે દેતું ઘડ શિરથી છુટું પડી ગયું.

ચોમરથી વિજયના નાદો થયા. ભૂતડાંઓ, બોપરીઓ, ડાકણોએ હર્ષની ચીચીયારીઓ કરી. વૈતાળે શળમાંથી નીકળીને રાજાને પુષ્પહારોથી વધાવી લીધો અને તેના પર આશીર્વાદ વર્ષાવતાં કહ્યું:- “રાજા ! તું આ પૃથ્વી પર અપૂર્વ સુખ પ્રાપ્ત કરી ચક્રવર્તીપદ્મ ભોગવજે. જે સુખ શાન્તશીલ મેળવવા મથતો

હતો તે વિદ્યાધરોનું સુખ તું પોતે ભોગવ અને પ્રબળને સુખી કર.
મેં તને માર્ગમાં ઘણું દુઃખ દીધું છે. મારે એના બદલામાં તારે
જે કંઈ ઇચ્છત વરદાન મારી પાસેથી માંગવું હોય તે ખુશીથી
માંગી લે.”

રાજાએ કહ્યું:—“તું મારા પર રાજ થયો એજ મારે બસ
છે. હવે મારે કશાની પણ ઇચ્છા નથી.”

વૈતાળે કંઈપણ વરદાન માંગી લેવા આગ્રહ કર્યો.

રાજા બોલ્યો:—“જો વરદાન આપવાની તારી ઇચ્છા જ હોય
તો હું ઇચ્છું છું કે, તારા પૂછેલા આ ચોવીશ પ્રશ્નોત્તર રૂપી
વાર્તાઓ અને આ અન્ત ભાગની પચ્ચીસમી વાર્તા, આ જગ-
તમાં પ્રસિદ્ધિ પામે.”

“એમજ થશે.” વૈતાળ બોલ્યો:—“જો કોઈ આ પચ્ચીસ
વાર્તાઓ વાંચશે-સાંભળશે. તે પાપમાંથી મુક્ત થઈ જશે અને
મહા સુખને પામશે. ભૂત-પ્રેતની પીડા આ વાર્તાઓના વાંચનારને,
સાંભળનારને સતાવી શકશે નહિ.”

અને આ બોલી વૈતાળ શખને ત્યજી બહાર ચાલી ગયો!

☆ નવાં પુસ્તકો ☆

આત્રપાલી ભા. ૧-૨	૬-૦-૦	શુધ્ધિધન ખીરબલ	૬-૧૨-૦
સંસ્કારલક્ષ્મી	૬-૧૨-૦	ગૃહિણી મીત્ર	૫-૦-૦
ધરનીરાણી	૬-૧૨-૦	ભગવાન શુધ્ધ	૨-૮-૦
જીવન સખી	૪-૪-૦	વિક્રમની વાતો	૪-૪-૦
ભાતભાતનું ભરતકામ	૧-૦-૦	શુધ્ધિવિલાસ	૫-૦-૦
વનિતા વિનોદ	૩-૮-૦	જવાહર-કમલા	૩-૦-૦
વ્રતોત્સવ	૩-૧૨-૦	ચાણક્ય	૨-૦-૦
માર્ગજીવનને કાર્યક્ષેત્ર	૧-૧૨-૦	પટેલ પટલાણીને ખીજવાતો	૩-૮-૦
નાનાફડનવીસ	૧-૦-૦	બદુષ્ટ ચક્કી	૩-૮-૦
મોક્ષદા	૩-૦-૦	ચિત્રા	૩-૮-૦
એને ચરણે	૧-૪-૦	ભારતજનની કસ્તુરબા	૧-૮-૦
રતની ને ખીજ વાતો	૧-૪-૦	સાધના	૨-૦-૦
પ્રભાતો ભાઈ	૩-૦-૦	ગાંધીજી ના જીવનપ્રસંગો	૨-૪-૦
માનવ હૈયા	૧-૮-૦	ગાંધીજી ને જગવંદના	૩-૦-૦
માર્ગ ભવિષ્ય ભા. ૧-૨	૮-૮-૦	ધર્મેનું મિલન	૫-૦-૦
ભવિષ્યવાણી	૬-૧૨-૦	પ્રભુતામાં પગલાં	૩-૮-૦
ભાગ્યોદય યાને વ્યાપારી		ચિત્રલેખા	૩-૮-૦
ભવિષ્ય	૫-૦-૦	સુવર્ણ પિંજર	૨-૮-૦
એક કદમ આગે	૨-૮-૦	ખાલી ખોળો	૨-૮-૦
આધુનિક વ્યાપારી મીત્ર	૯-૦-૦	સંગ્રામ	૨-૮-૦
પૈસા તમારા છે યાને		ભારતી	૨-૮-૦
વેચાણ કળા	૫-૧૨-૦	નર્તકી	૫-૮-૦
ખીઝનેસ ગાઇડ	૪-૪-૦	જર્મનીની આત્મકથા	૪-૪-૦
કમાણીની કળા	૩-૦-૦	ઈશ્વરદાન	૪-૪-૦
લગ્નનો આનંદ	૩-૧૨-૦	બાલુનપ્રવાસ	૩-૦-૦
વાત્સ્યાયન કામસૂત્ર	૬-૧૨-૦	પ્રેમકન્યા	૨-૦-૦
સ્ત્રી પુરૂષનો પ્રેમ વિલાસ	૪-૪-૦	હાસ્યમંડીલ	૩-૦-૦
		આળકાનો ખીરબલ	૩-૦-૦

મહાન વિક્રમ

- ★ તેના જીવનની બહોળલાલી,
તેની વીરતા અને તેના
ઉદાર તથા સાહસિક
સ્વભાવને અભ્યાસપૂર્ણ
પરિચય.

★ “હિંદીઓ પ્રખર પ્રસંસા અને
ભારે ભક્તિસહ બહુજ થોડા
રાબઓનું સ્મરણ બળવે છે.
અને જેમનું તેઓ સ્મરણ બળવે
છે તે રાજવીઓ પોતાના ન્યાય,
નીતિ અને શાસનમાં અબેડ હોય
છે. આવા રાબઓ પૈકી એક
મહાન વિક્રમાદિત્ય પણ છે.”

[જનવેનન્દ ગુરોટ]

મહાન વિક્રમ

સ પિતા પિતૃહીનાનામબન્ધૂનાં સ બાન્ધવઃ ।

અનાથાનાં ચ નાર્યાઃ સ પ્રજાનાં કઃ સ નામવત્ ॥

—કથાસરિત્સાગર

વિક્રમાદિત્ય પોતાના ગુણો વડે મહાન બન્યા હતા. પોતાના સાહસ, ઉદારતા તેમજ બીજા સદ્ગુણોને લઇને તેઓ પૃથ્વીપતિ બની ગયા.

—અખંધ ચિન્તામણિક

પરાક્રમી વિક્રમ

શૂક્રપ્રવર્તક સમ્રાટ વિક્રમાદિત્ય સાહસિક, પરાક્રમી અને વીર પુરુષ હતા. તેમના પરાક્રમને લગતી, તેમના યશ અને તેમની ઉદારતાને લગતી તથા તેમના પરાપકારી કાર્યોને લગતી અનેક કહાણીઓ આપણા જ નહિ પરંતુ વિશ્વસાહિત્યના ઇતિહાસમાં હજી આજે પણ

૧—વિશ્વ સાહિત્યમાં સમ્રાટ વિક્રમાદિત્યનું સ્થાન ઘણું જ આગળ પડતું છે. વિક્રમચરિત્ર નામનું પુસ્તક લગભગ દુનિયાની અનેક ભાષાઓમાં અનુવાદિત થયેલું છે. જર્મન, ફ્રેન્ચ, અંગ્રેજી, ઉર્દૂ, હિંદી, ઇટાલીયન, ચીની, તિબેટી અને શરસી ભાષાઓમાં પણ એ પ્રકાશિત થયું છે. જુઓ કીય, વેબર, મેક્સમુલરના સંસ્કૃત સાહિત્યના ઇતિહાસને લખતાં ગ્રન્થો.

અમર સ્થાન પ્રાપ્ત કરી રહી છે. ભારત પર જ્યારે વિદેશીઓનું આક્રમણ આવ્યું હતું. વિદેશીઓએ જ્યારે ભારતના અનેક દેશો પર પોતાનું સ્વામિત્વ સ્થાપ્યું હતું અને જ્યારે રાજાઓ, પ્રજાઓ ભય-પરાધિનતાથી ત્રાસી નિરાશ બની ગઇ હતી ત્યારે ઉજ્જયિનીમાંથી માત્ર અઢારજ વર્ષનો એક બાલ રાજકુમાર હુમલો કરનારાઓની સામે ચઢી આવ્યો. ૨ એણે પરદેશીઓને હરાવ્યા, તેમની સત્તાને નાશ કરી અને વિશ્વવિજયી ડાકા વગાડ્યો. કલિયુગના આગમન બાદ સમ્રાટ વિક્રમ એ માત્ર ભારતના જ નહિ પરંતુ સારાય પૂર્વના એ સર્વ પ્રથમ સ્વતંત્ર સમ્રાટ હતા કે જેમણે વિશ્વ-વિજયનું બીડું ઉઠાવ્યું હતું. એમણે યુનાન અને રોમ દેશો પર વિજય મેળવ્યો હતો. એમણે રૂમના શક રાજાને હરાવી તેને બળા-તકારે પકડી લાવી, ઉજ્જયિની આણ્યો હતો અને દયા લાવી છોડી મૂક્યો હતો. ૩

સમ્રાટનું વિશાળ સૈન્ય અને અપૂર્વ સૈન્ય સામગ્રી

યુદ્ધ ક્ષેત્રોમાં સમ્રાટ પોતેજ લડવા માટે જતા હતા. અને શાન્તિના સમયમાં અધિકાંશ એકલાજ સ્વચ્છન્દ ભ્રમણ કર્યા કરતા હતાં. જ્યોતિર્વિદ્યાભરણના ૨૨ મા અધ્યાયમાં સમ્રાટ વિક્રમની સેનાનું વર્ણન મળી આવે છે. ગ્રન્થકારના કથન મુજબ સમ્રાટ પોતે ત્રણ કરોડનું પાયદળ, દશ કરોડ ઘોડેસવાર સૈનિકો, ચોવીસ હજાર

૧-બુઓ કાશ્મિર રાજ્યની સંશોધિત રાજ્ય વંશાવલી (The Revised chronology of Kashmir Kings. Journal of Indian Histories) નું પ્રથમ પુસ્તકનું પાનું ૫૮ મું.

૨-વિક્રમે શકાદિત્ય નામના બળવાન રાજાને માત્ર અઢારજ વર્ષની વયે હરાવી મારી નાંખ્યો હતો.

૩-જ્યોતિર્વિદ્યાભરણકારે પોતાના ગ્રન્થમાં લખ્યું છે કે :-

યો રુમ દેશાધિપતિં શકેશ્વરં જીત્વો મૃદ્ધીભોજ્જયિની મહાહવે ।

આ ગ્રન્થના લેખક કવિ કાલિદાસને જ ગણુવામાં આવે છે.

ત્રણસો હાથીઓ અને ચાર લાખ નૌકાઓ ધરાવતા હતા.૧ નિશ્ચય જ આ સંખ્યામાં છતાયલા રાષ્ટ્રોની સેનાઓની ગણતરી કરવામાં આવી નથી. જળ સેનાની વિશાળ સંખ્યા જોતાં નક્કી પણે જાણી શકાય છે કે એમણે સમસ્ત સંસાર પર વિજય મેળવવા માટે જ આટલી નૌકાઓ અને નાવિકો સેનામાં રાખ્યા હતા. આજ સમ્રાટે પંચાલ શકર રાજ્યોને મારીને યુધિષ્ઠિર સંવતના યુગાંત પછી વિક્રમ સંવત નામનો પોતાનો નવો શક સંવત કલિયુગમાં સૌથી પ્રથમ ચલાવ્યો હતો. આ સંવત આજે પણ સમસ્ત ભારતમાં સર્વ માન્ય ગણાય છે.

સમ્રાટ વિક્રમ ન્યાય, નીતિ અને જ્ઞાનમાં અનુદ હતા. આ સમર્થ રાજવીને અંગ્રજિ આપતાં 'હિન્દુસ્તાનના ઇતિહાસ' નામક પોતાના પુસ્તકમાં એલકઝાન્ડર ડોન લખે છે કે:-“ ભરતખંડના ઇતિહાસમાં વિક્રમાદિત્ય સૌથી સુવિખ્યાત રાજા છે. નીતિ, ન્યાય અને જ્ઞાનમાં તેની તુલનામાં આવે એવો ખીજો કોઇ જ નથી. (In Policy, Justice & Wisdom he had no equal.) તેણે પ્રખર પરાક્રમથી શકોને હરાવ્યા અને ગુજરાત પર કબજો મેળવ્યો. આ રાજા એટલો તો સંયમી હતો કે ઐશ્વર્ય અને ભોગ

૧-વિક્રમની આ સૈન્ય સામગ્રી માટે ગુણકથની ધૃત્વકથાની પણ સંમતિ મળે છે.

૨-વિક્રમને શકોના વિજયમાં માલવ પ્રબળો મોટો સહકાર મળ્યો હતો. એટલે જ આ સંવતને ઇતિહાસમાં માલવ સંવતના નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે. (જુઓ ગૌણીશંકર ઓઝા કૃત ભારતીય પ્રાચીન લિપિમાલા.) કેટલાક ઇતિહાસકારો માને છે કે વિક્રમે માલવોને હરાવી તેમના નામનો સંવત્સર ખરલી નાખી પોતાના નામનો સંવત ચાલુ કર્યો હતો, પરંતુ પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસવેત્તાઓનો મત છે કે શકોને હરાવવામાં માલવોએ અગત્યનો ભાગ લખ્યો હતો. અને આ માલવોના નેતા વિક્રમાદિત્ય હતા. એટલે એમણે જ એ સંવત શકોના પરાજયની ખુશાલીમાં ચાલુ કર્યો હતો. આ શકની શરૂઆત ઇ. સ. પૂર્વે ૫૭ થી સરૂ થઈ હતી એવો વિદ્વાનોનો મત છે.

વિલાસ તેનાથી આધા જ રહેતાં. તે એક સાદડી પર સ્થ રહેતો અને તેના ઓરડામાં માટીના ઘડામાં પાણી રહેતું. તેણે પ્રજા માટે ઉજ્જવિનીમાં મહાકાળેશ્વરનું પ્રસિદ્ધ મંદિર બંધાવ્યું હતું. હિન્દુ જાતિ તેના ગુણો પર એટલી તો મુગ્ધ છે કે આજે પણ તેના નામનો સંવત્સર ચાલે છે.”

એમની સાદાઈ તથા જાત મહેનત માટે લોકોની માન્યતા છે કે એઓ પોતાની જાત મહેનતથી જ ઉત્પન્ન થયેલું અન્ન જમતા, પોતાની મહેનતથી વસ્ત્રો વગેરે બનાવતા. એટલું જ નહિ પણ પોતે જાતે દ્વિપ્રા નદીમાંથી પાણી લાવી તે પીતા.

આગળ જણાવ્યું તેમ સમ્રાટ વિક્રમનો પ્રતાપ ચોદિશ ગાળ્યો હતો. રામ દેશનો પ્રથમ રાજા આગસ્ટસ સિઝર તેમનો પરમ મિત્ર હતો. વિક્રમે ઝીક લાખામાં એક પત્ર લખાવી તેની પાસે પોતાનો દૂત મોકલ્યો હતો. આ દૂતને સત્કારતાં સિઝરે કહ્યું હતું:—“પધારે ! મહાન શહેનશાહ વિક્રમના પ્રતિનિધિ ! !”

વિદ્યાવિલાસી અને દાનશૂરો વિક્રમ

સમ્રાટ વિક્રમ વિદ્યા વ્યાસંગી હતા. વિદ્યાની વૃદ્ધિ માટે તેમણે અનેક પ્રયત્નો કરાવ્યા હતા. એમની દ્રઢ માન્યતા હતી કે માત્ર યુધ્ધ સંબંધી શક્તિથી જ સામ્રાજ્ય સ્થાપી શકાય એમ નથી. એને માટે જ્ઞાનશક્તિનું પણ પ્રયોજન છે. જ્ઞાન વિના જે બળ પ્રકટ કરવામાં આવે છે તેને બુધ્ધિમાન લોકો પશુબળ કહે છે. પશુબળથી રાજ્ય જીતી શકાય છે. પરંતુ તેને ટકાવી શકાતું નથી. તેને ઉન્નત બનાવવા માટે તો જ્ઞાનશક્તિની જ જરૂર પડે છે. અને આજ માન્યતાથી સમ્રાટ વિક્રમે વિદ્વાનોનો આદર કરી વિદ્યા પ્રચારને માટે સ્વદેશ-વાસીઓને ઉતેજીત કર્યા હતા. પૌરાણિક સૃષ્ટિ પછી ભારતવર્ષના આ પહેલા જ આર્યસમ્રાટ હતો કે જેમને પંડિતોના મિત્ર કહેવામાં જોડેલો આનંદ અને ગૌરવ ઉપજતો હતો એટલો નૃપતિઓના મિત્ર

કહેવામાં ઉપજતો નહોતો. એમની સભામાં અનેક વિદ્વાનો, આયુ-
ર્વેદાચાર્યો, જ્યોતિષીઓ, સુભદ્રોનો સમાવેશ થયો હતો. આ બધામાં
મુખ્ય ગણુત્રી શંકુ, ૧ વરસચિ, મણિ, અંશુદત્ત, જિજ્ઞ, ત્રિલોચનહરિ,
ઘટખર્પર અને અમરસિંહ આદિ કવિઓની તથા સત્ય, વરાહમિહિર,
શ્રુતસેન, બાદરાયણ, મણિત્ય અને કુમારસિંહ આદિ જ્યોતિર્વિદ્વાની
થતી હતી. પરંતુ ઇતિહાસકારોએ એમની સભાના જે નવરત્નોની
યશગાથા ગાધ છે તે નીચે મુજબનાં હતાં. આ માટેનો શ્લોક આ રહ્યો:-

ધન્વન્તરિઃ ક્ષપણકોડમરસિંહશકું
વેતાલમટ્ઘટખર્પરકાલિદાસાઃ ।
હ્યાતો વરાહમિહિરો નૃપતેઃ સમાયાં
રત્નાનિ વૈ વરરુચિર્નવ વિક્રમસ્ય ॥

અર્થાત્-મહારાજા વિક્રમની રાજસભામાં ધન્વન્તરિ, ક્ષપણક,
અમરસિંહ, શંકુ, વેતાલભટ્ટ, ઘટખર્પર, કાલિદાસ, વરાહમિહિર,
વરસચિ અઃ નવરત્નો હતા. આ રત્નોએ ૧૮ જુદી જુદી ભાષા-
ઓમાં વિવિધ વિષયોને લગતાં ગ્રંથો લખ્યા હતાં. ૨ આ પંડિતોનાં
બ્રહ્માખરા ગ્રંથો હજી આજે પણ લભ્ય છે. જેઓના ગ્રંથો મળતાં
નથી તેઓના વચનો, ઉપદેશો તથા તેમના નામો પણ બીજા ગ્રંથોમાં
મળી આવે છે.

૧ શંકુઃ સુવાગવરુચિર્મણિરંશુદત્તો જિજ્ઞુશ્ચિલોચનહરી ઘર્પરારાહ્યવ ।
અન્યેઽપિ સન્તિ કવયોડમરસિંહ પૂર્વાં યસ્યેવ વિક્રમ નૃપસ્ય સભા સદોડમી ॥

સત્યો વરાહમિહિરઃ શ્રુતસેન નામા, શ્રીબાદરાયણ મણિસ્ય કુમાર
સિંહાઃ । શ્રી વિક્રમાર્ક નૃપસંસાદ સંતિ ચૈતે શ્રીકાલતન્ત્રકવયઃ સત્વપરે
મદાઘાઃ ॥

૨ -મી. વોર્ડ નવજ ભાષાઓનાં નામો આપી શકે છે. આ ભાષાઓનાં
નામો-૧-સંસ્કૃત ૨-પ્રાકૃત ૩-નાગ ૪-પિશાચી ૫-ગાંધર્વ ૬-રાક્ષસ ૭-અર્ધમાગધી
૮-આપ (Aps) ૯-ગુણક છે.

વિક્રમના નવ રત્નો

વિક્રમના નવરત્નોમાંના પ્રથમ રત્ન ધ્રુવન્તરિએ સુશ્રુત સંહિતા નામનો વૈદકનો અમર ગ્રંથ સંજોઈ હતો. ક્ષુપણકૃત પ્રાથમિક નીતિશાસ્ત્ર તથા આચાર વિચારને લગતાં ગ્રંથો રચ્યા હતા. અમરસિંહે અમરકાવ્યનામનો સંસ્કૃત કાવ્ય રચ્યો હતો. શકું એ એક વિદુષી સ્ત્રી હતી. તે નાટ્ય-શાસ્ત્ર અને કાવ્યશાસ્ત્રના પ્રાચીન ગ્રંથોમાં પ્રમાણભૂત મનાઈ છે. ચેતાલ ભટ્ટ સંગીત અને કાવ્યમાં નિપુણ હતા. ઘટખર્પરે કાવ્યો રચ્યાં હતાં. વરાહમિહિરે જ્યોતિષ શાસ્ત્રના અને ગણિતના આધાર ભૂત પુસ્તકો રચ્યાં હતાં. વરરુચિએ વ્યાકરણ પર ટીકાઓ લખી હતી. આ પંડિત રાજા વિક્રમનો રાજગુરુ પણ હતા. કાલિદાસે^૩ અનેક જગપ્રસિદ્ધ સંસ્કૃત નાટકો રચ્યાં હતાં. આ બધા પંડિતોમાં કવિ કાલિદાસ મુખ્ય હતા. કવિ કાલિદાસની તુલના મહાકવિ શેક્સપીયરની સાથે પણ પશ્ચિમના નાટકકારોએ કરી હતી. હિન્દના સૌથી વધુ વિદ્વાન કવિએ પશ્ચિમના જગતમાં કીર્તિ મેળવી હોય તો તે મહાકવિ કાલિદાસ જ હતા. એમના અનેક પુસ્તકોના અંગ્રેજીમાં અનુવાદો થયાં છે. આ બધામાં એમના બે અમર ગ્રંથો ૧-શકુંતલ અને ૨-વિક્રમોર્વશીય મુખ્ય છે. આ બે ગ્રંથોના અનુવાદો

૧-ડૉ. સતીશચન્દ્ર વિદ્યાભૂષણનાં કથન અનુસાર આ ક્ષુપણક એજ સિદ્ધ-સેન દિવાકર નામના જૈન આચાર્ય હતા.

૨-વરાહમિહિરને કેટલાકો યૂનાની જ્યોતિષી માને છે. એ સ્વદેશ ત્યજીને ઉજ્જયિનીમાં રહેતા હતા.

૨-કુલ્યુરુ કવિ કાલિદાસ કે જેમણે અભિજ્ઞાન શકુંતલ વગેરે નાટકો લખ્યાં હતાં તેઓ આજ વિક્રમના રાજ્યમાં અને આજ નવરત્નોનાં સમયમાં થઈ ગયાં હતાં કે નહિ તે સંબંધમાં અનેક અતભેદ છે. આ સંબંધી કોઈએ નક્કર પ્રમાણ આપ્યું નથી. સૌ પોતપોતાના મતો પર અનુમાનો કરી મૃત બાંધ્યા કરે છે.

યૂરોપની અનેક ભાષાઓમાં થયા છે. ૧ અભિજ્ઞાન શાકુન્તલ સર વિલિયમ જોન્સે ૧૭૮૯ માં અને તે પછી સંસ્કૃત સાહિત્યના પ્રખર અભ્યાસી અને જ્ઞાતા મોનીયર વિલિયમ્સે સને ૧૮૫૬ માં એનો અનુવાદ કર્યો હતો. આ અનુવાદ એટલો બધો લોકપ્રિય થઈ પડ્યો હતો કે તેની ૬ ફી આવૃત્તિ પણ સને ૧૮૯૪ સુધીમાં નીકળી ગઈ હતી. વિક્રમોર્વશીયનો અંગ્રેજી અનુવાદ પ્રોફેસર વિલ્સન સાહેબે કર્યો હતો.

મહાન પંડિત પ્રોફેસર મેક્સ મૂલરના મત મુજબ વિક્રમનો યુગ એ હિન્દુસ્તાનના કાવ્ય સાહિત્યનો સુવર્ણયુગ હતો.^૨ એમના સમયમાં વિવિધ વિષયોને લગતું જેટલું સાહિત્ય પ્રકાશિત થયું હતું એટલું બીજા કાષ્ઠપણ રાજવીના શાસનકાળમાં રચાયું નહોતું.^૩

૧-કવિ કાલિદાસના અનેક સંસ્કૃત નાટકો તથા કાવ્ય ગ્રંથો યૂરોપિય ભાષાઓમાં અનુવાદિત થયા છે. શાકુન્તલનું ભાષાંતર જર્મન ભાષામાં પણ થયું છે. ર્કર્ટુન્-લીઝિક ૧૮૭૬, ફિટ્ઝે ૧૮૭૬ માં વગેરે ભાષાંતરો એમાં મુખ્ય છે. વિક્રમોર્વશીયના ભાષાંતર પણ જર્મન ભાષામાં થયા છે. ફિટ્ઝ, લીઝિક ૧૮૮૦. મેથફૂતના ભાષાંતરોમાં પ્રો. વિલ્સન સાહેબનું, પ્રો. હલ્ડેશ, (રિ. એ. સોસાયટી લંડન) શુટ્ઝ, બીલરીડ્ઝ, ફિટ્ઝ, ચેમનિટ્ઝ ૧૮૭૬ આ મુખ્ય છે.

૨-જુઓ પ્રોફેસર મેક્ડોનાલ્ડ દ્વારા History of Sanskrit Literature પ્રકરણ ૧૧ મું. મહાકાવ્યો.

૩-યુરોટ ફ્રેન્ચ મીશનરી હતો. એ સને ૧૬૫૫-૧૭૩૨ માં થઈ ગયો હતો. તેનું આખું નામ જનવેનન્ટ હતું. આ ફ્રેન્ચ લેખકે હિંદી સાહિત્યમાંથી સંખ્યાબંધ વાર્તાઓનો અનુવાદ કરીને “લેટર્સ એઝીટીઆટેડ એટ ક્યુરીએસીસ” એ નામનો એક ગ્રંથ પ્રકટ કર્યો હતો. એ ગ્રંથમાં તેણે વિક્રમના સાહસો વર્ણવતી ૬૨ વાર્તાઓ પણ આપેલી છે. મદ્રાસમાં એનું મુખ્ય મથક હતું. આ વિદ્વાન હિંદી ભાષાનો ભણકાર અને હિંદી સાહિત્યનો અગ્રેષ્ઠ અભ્યાસી હતો. એનો ઉપર કહેલો ગ્રંથ યૂરોપમાં ખુબજ વખણાયો હતો. અને તેના અનેક ભાષાંતરો થયા હતા. પોતાના આ ગ્રંથની પ્રસ્તાવનામાં તેણે લખ્યું હતું કે: “હિંદીએ પ્રખર પ્રશંસા અને ભારે લકિતસહ બહુ જ થોડા રાજાઓનું રમરણ ભળવે છે. આ રાજાઓ તેમના ન્યાય તોલવા માટે પ્રસિધ્ધ પામેલા છે. એ રાજાઓ પૈકી એક વિક્રમાર્ક પણ છે.”

વિક્રમ ગુણવર્ણન

ગુજરાતનો પ્રસિદ્ધ કવિ સામળભટ્ટ વિક્રમની યશોગાથા તથા તેના સાહસો વર્ણવતી વાર્તાઓ કહેવામાં ગુજરાતમાં સૌથી પ્રથમ હતો એમ કહીએ તો તે તદ્દન યોગ્ય જ છે. આજ કવિએ ગુજરાતના ધરેધરમાં બત્રીસપુતળીઓની મનોરંજક વાર્તાઓ દ્વારા રાજા વિક્રમનું નામ પ્રચલિત કરી દીધું હતું. આ મહાકવિએ રાજા વિક્રમના ગુણો તથા તેની વિદ્વતાને લગતાં જે કથનો ઉચ્ચાર્યા છે તે પરથી એ રાજા કેટલો વિદ્વાન અને બહુશ્રુત હશે તેની કલ્પના આંધી શકાય છે. વિક્રમને વર્ણવતાં કવિ કહે છે:—

સુન્દર, સરસ, સુરૂપ ભૂપ સુભૂષણ અંગે
સકળ કળા ગુણ જાણુ માન્ય રાખે અતિ રંગે
ચતુરવિદ્યા ચૌદે, લખ લક્ષણ બત્રીસે
શિલ્પશાસ્ત્ર છવીસ, છ-તેગુણ રાયછત્રીસે
યોગ-લોગ આસન લેહ, વદે વ્યાકરણી વાણી
પિંગળ પાઠ-પુરાણ, જ્ઞાન જ્યોતિષ જુગ જાણી
કૂત દયા મહાધીર, વીર ધનુરધારી
ગોખાલણ અતિપાળ, સહોદર જે પરનારી
પરદુઃખભંજન, સુખકરણ, સતજુગતે સામી જુઓ
શામળ કહે મહાધીર, વીર, અજીત વીર વિક્રમ હુઓ.

દાની વિક્રમ

વિક્રમ દાનશ્રુતા પણ હતા. તેમણે અનેક ખાનગી અને જાહેર સખાવતો કરી હતી. વિદ્વાન કવિઓ અને યાચકોને તેમણે છુટે હાથે નાણાં આપ્યા હતા. આવી જ રીતે ગરીબ યાચકો પણ તેમને ખારણેથી રાજ થઈને જ પાછા ફરતાં હતાં. રાજા નિત્ય રાત્રિના નગર ચર્યા જોવા જતા. આ સમયે જે કોઈ દુઃખી, ગરીબ કે પીડાતું મળી આવતું તેને તેઓ ખ્યાનમાં રાખતાં અને ખીજે દિવસે તેને

જોઈતી મદદ પણ મોકલાવતાં.

સમ્રાટ વિક્રમના દાનને લગતી તથા તેમની ઉદારતાને લગતી અનેક વાતો પ્રસિદ્ધ છે. વિક્રમે પોતે જ પોતાના લંડારીઓને આજ્ઞા કરી કહ્યું હતું કે:-

“કૃપાધક્ષો ! આપ્ત વર્ગનો કોઈ પુરુષ મારી નજરે પડે તો તેને એક (નર નિષ્ક) આપવા. જોની સાથે હું સંભાષણ કરું તેને દશ હજાર આપવા. જેની વાણીથી મને હસવું આવે એને તમારે એક-દમ એક લાખ નિષ્ક આપવા અને મને જે સંતોષ પમાડે તેને એક કરોડ નિષ્ક આપવા. આ મારી હંમેશ માટેની ચોક્કસ આજ્ઞા છે.”^૨

ચાર શ્લોકના દશ લાખ

એક સમયે દ્વારપાલે આવીને સમ્રાટને કહ્યું:-“મહારાજ ! બહાર એક ગરીબ કવિ હાથમાં ચાર શ્લોક લઈ આવ્યો છે. એને દ્વાર પર જોભો રાખવામાં આવ્યો છે. હવે તે આવે કે જાય ?”

રાજાએ જવાબ આપ્યો:-“એ ચાર શ્લોકવાળા ભિક્ષુને દશ લાખ રોકડા આપો અને ચૌદ શાસનો (દાનના લેખો) આપો. પછી તેની મરજી પ્રમાણે આવે કે જાય.”

તત્કાળજ તેમ કરવામાં આવ્યું. યાચકના હર્ષનો પાર ન રહ્યો.

બ્રાહ્મણ પત્ની અને રાજા

બીજો એક પ્રસંગ છે. એક વખતે રાજા રાત્રિએ નગર ચર્ચા જોવા નીકળ્યા હતા. ફરતાં ફરતાં તેઓ એક દરિદ્ર બ્રાહ્મણની ઝુંપડી આગળ આવી પહોંચ્યા. ઝુંપડીમાં બ્રાહ્મણ જાગતો જ બેઠો હતો

૧-એક સુવર્ણનો સીકકો.

૨-જુઓ મેરુતંગાચાર્ય દ્વારા પ્રબંધચિન્તામણિમાંના વિક્રમાંક પ્રબંધ.

અને તે આકાશની સામું જોઈ કંઈ ગણતરી કરી રહ્યો હતો. જ્યારે તેણે વ્યોમમાં શુક્ર તથા ગુરુ વડે પકડાતું ચન્દ્ર મંડળ જોયું ને તેનું ક્ષણ વિચાર્યું ત્યારે તે ગભરાયો.

यदा जीवश्च शुक्रश्च, परितश्चन्द्रमण्डलम् ।

परिवेष्टयतस्तद्वै, राजा कष्टेन जीवति ॥

પોતાની સ્ત્રી કે જે બાળુમાં સૂઈ રહી હતી, તેને તેણે ઉઠાડી અને કહ્યું:—“વ્યોમમાં શુક્ર અને ગુરુનું ચન્દ્ર મંડળ થયું છે અને તેથી રાજા કષ્ટમાં આવી પડશે. માટે આપણે તેની શાન્તિ કરવી જોઈએ.”

સ્ત્રીને એક વાતનો અસંબોધ હતો. તેથી તે બોલી:—“રાજા આખી દુનિયાને અનૃણી કરે છે. પણ આપણી સાત પુત્રીઓ મોટી થઈ પરણવા યોગ્ય બની છે તેને માટે કંઈ જ કરતો નથી તો આપણે શા માટે તેની શાન્તિ ઇચ્છવી જોઈએ.”

રાજાએ ઝુંપડાની ઓથે ભરાઈને આ વાર્તાલાપ સાંભળ્યો. બીજે દિવસે તેમણે એ દંપતિને પોતાના દરબારમાં બોલાવી મ્હોં માગ્યું દાન આપ્યું.

વિક્રમની ઉદારતા માટે કવિઓની પ્રશસ્તિઓ.

વિક્રમની ઉદારતા માટે અનેક કથાઓ ઇતિહાસને ચોપડે નોંધાયેલી છે. ખુદ કવિઓ અને યાત્રિકાએ પણ તેમની પ્રશસ્તિ તેમની સમક્ષ જ કરી છે. એક કવિએ વ્યંગથી તેમની વીરતા અને જિતેન્દ્રિયતાની પ્રશંસા કરતાં કહ્યું હતું કે:—

“હે રાજન! પંડિત લોકો કહે છે કે હમેશા તમે બધું આપો છે એ ખોટું છે? કારણ કે શત્રુઓને તમે પીક આપતા નથી અને પરસ્ત્રીઓને છાતી આપતા નથી.”

એક કવિએ એમના હિમ્મતવ્યાપી યશનું વર્ણન કરતાં કહ્યું:—

“હે રાજા! તમારા મુખમાં સરસ્વતી રહી છે, અને કરકમળમાં

લક્ષ્મી રહી છે તો શું કીર્તિને કંઈ કાષ્ટ યડયો છે કે એ પરદેશ ગઈ?"

ખીજા એક કવિએ વ્યંગમાં રાગને કહ્યું :-

“હે રાગન! માર્ગણનો સમૂહ તમારી પાસે આવે છે અને ગુણ દિગતમાં જાય છે એવી આ અપૂર્વ ધનુર્વિદ્યા તમે ક્યાંથી શીખ્યા?”

વિક્રમના સાંખ્યમાં એક કવિએ કહ્યું હતું કે :-

“વિક્રમાદિત્ય મહારાજે જે વાતો કરી બતાવી છે તે કાષ્ટથી પણ થઈ શકે એવી નથી. એણે એવા દાનો કર્યા છે કે જે કાષ્ટ આપી પણ ન શકે. અને એવા કાર્યો સિદ્ધ કર્યા છે કે જે કાષ્ટ સિદ્ધ પણ ન કરી શકે.”

તેલીનો સંદેશો

એક દિવસે રાજા ઉજ્જયિનીમાં ધૂમી રહ્યા હતા. એ સમયે એક તેલી પોતાની ચક્ષીના બળદ શાંકતાં પ્રાકૃતમાં બોલી રહ્યો હતો :-

“અમ્મણિ એ સંદેસડએ તારય કન્હ કહિજન”
અર્થાત:-અમારો સંદેશો એ તારક કૃપણને કહેજો. (અહીં તારક કૃપણ એટલે વિક્રમ. સંસાર સમુદ્રમાંથી તારનારા એવા વિક્રમને મારો આ સંદેશો કહેજો.)

એનો સંદેશો શું હતો તે જાણવા વિક્રમે પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ તેઓ તેલીના દોહાનો ઉત્તરાર્ધ સાંભળી ન શક્યા. રાગને એ સંદેશાની ચિન્તા રહી ગઈ અને તેઓ પોતાના મહેલમાં ગયા.

૧-માર્ગણ-બાણ, પણ અહીં એનો અર્થ ગુણ છે. ધનુષ્ય ચઢાવતી વખતે દેરી જેવાઈને ધનુષ્ય ધનુષ્યારથી વચ્ચે જાય છે અને ફેંકવામાં આવેલું બાણ દૂર જાય છે. અહીં માર્ગણ એટલે બાણ તથા માગણ અને ગુણ એટલે દેરી તથા ગુણો એ રીતે એ બે શબ્દોના અર્થનો લાભ લઈને રાગની પ્રશંસા કરી છે.
જુઓ-પ્રાંધ ચિન્તામણિ ગુ. ટીકા. પાનુ ૧૪.

બીજે દિવસે પ્રભાત થતાં જ તેમણે એ તેલીને બોલાવી મંગાવ્યો અને પૂછ્યું:—“ગાંધી રાત્રિના અઢી ચલાવતી વખતે તું એક સંદેશો રાજને આપવાનું જણાવી રહ્યો હતો. એ સંદેશો કયો છે? તારે રાજને શું કહેવું છે?”

તેલી આ પ્રશ્નથી ગભરાયો. પરંતુ રાજએ તેને અભયદાન આપ્યું એટલે એ દુહાનો ઉત્તરાર્થ કહેતાં બોલ્યો:

“જગ દાસિદ્રિહિ કુચિવડં બલિ બન્ધણુ હ મુદ્ધજ”

અર્થાત—“જગત દરિદ્રતામાં શા માટે ફાળતું રહે છે અને બલિ જેવા દાની રાજના બન્ધનો હજી કેમ છૂટ્યાં નથી.”

રાજ આ દોહાનો અભિપ્રાય સમજી ગયા અને તેલીનું દેવી ચૂકવી તેની દરિદ્રતા દૂર કરી દીધી. આ દેવાને અંગેજ ગરીબ તેલી સંદેશો સ્વચ્છ દુહો વારંવાર ગાઇ રહ્યો હતો.

‘દારિદ્રપુત્ર’ની કહાણી

એક સમયે એક દરિદ્ર માણસ લોહાનું પુતળું બનાવી તેનું ‘દારિદ્ર પુત્ર’ એવું નામ રાખી ચિત્રમના રાજ્યમાં તે વેચવા માટે આવ્યો. આવા લોહાના પુતળાને અને વળી દારિદ્ર સ્વચ્છ નામવાળા પુતળાને કોણ ખરીદે? માણસ ખૂબ રખડ્યો, ભમ્યો પરંતુ કોઇએ પણ તેના એ પુતળાને ખરીદ્યું નહિ. આથી એ નિરાશ અને ભગ્ન થઇ રાજ પાસે આવ્યો. રાજને કહ્યું:—“આપની નગરીમાં સર્વં વસ્તુનો ક્યવિક્ય થાય છે, એ સાંભળી આ લોહનું પુતળું વેચવાને હું અહીં આવ્યો છું. પરંતુ એ કોઇ ખરીદતું નથી.”

રાજ દરિદ્ર માણસના આશયને સમજી ગયા. તેમણે તરત જ એક લાખ સુવર્ણ મુદ્રા આપી તે ખરીદી લીધું; અને એ પુતળાને પોતાના મહેલમાં ચૂકવ્યું.

રાજએ દરિદ્રતા વસાવેલી હોવાથી તેના રાજ્યની અધિષ્ઠાત્રી,

દેવતા અને લક્ષ્મી એક એક પ્રહર રાતે ચાલ્યા ગયા. ચોથે પ્રહરે સત્વ પણ જવા લાગ્યું. રાત્રીએ આ જોયું અને તેને રોકાને કહ્યું—
“ક્યાં જાય છે ? જીભું રહે.”

સત્વે કહ્યું :—“આપે દરિદ્રતાસ્થાયક પુતળું વસાવ્યું છે એટલે અધિષ્ઠાત્રી, દેવતા ને લક્ષ્મી પોતાનો વાસ હવે અહીં નકામો છે એમ જાણી એક-એક પ્રહરે ચાલ્યા ગયા છે. એમના વગર હું પણ હવે અહીં રહી શકું એમ નથી એટલે જીઉં છું. મને જવાની રજા આપો.”

રાત્રી આ સાંભળી મુંઝાયા. તેઓ તલવાર કાઢી આત્મહત્યા કરવા તત્પર બન્યા, અને બોલ્યા :—

अर्थास्तावद् गणास्तावात्, तावत्कीर्तिः समुज्ज्वला ।

यावत् खेलसि सत्त्व ! त्वं, वित्तपत्तनमध्यगः ॥

राज्यं यातु श्रीयो यान्तु, यातु श्लोकोऽपि लोकतः ।

न ते गमनमाजीव — मनुमन्यामहे वयम् ॥

આ સાંભળી સત્વ રોકાઈ ગયું. સત્વ રોકાયું એટલે ચાલ્યા ગયેલાં અધિષ્ઠાત્રી, દેવતા અને લક્ષ્મી પણ પાછા આવ્યા.

પરદુઃખભંજક અને સાહસિક વિક્રમ

સમ્રાટ વિક્રમ પરોપકારી અને સાહસિક હતા. તેમણે પરોપકાર કરી પોતાની કાયાને પણ કરમાવી દીધી હતી. પ્રજા સુખી થાય એ માટે તેમણે અનેક પ્રયત્નો કર્યા હતાં. પ્રજાને સુખી કરવા માટે પોતાને ભોગ આપવો પડે તો તે આપવાની તત્પરતા પણ આ સમ્રાટમાં હતી. આ રાજવીએ અનેક દુઃખી, ગરીબો અને પીડિતોના દુઃખો કાપ્યા હતા, તેમને છૂપી મદદો કરી હતી. લોકોને સુખી કરવા માટે તથા વચન પાલન માટે પોતે જાતે અનેક સાહસો કરી, ર પોતાના પ્રાણ ભયમાં મૂકી તેમની માગી વસ્તુઓ આપી હતી. રાજા આવા પરોપકારી કાર્યોને લઈને જ પરદુઃખભંજન વિક્રમ એ નામથી આજે જગતભરમાં ઓળખાય છે.

૧-એક પ્રસંગે રાજા વિક્રમે પોતાના એક કવિને પ્રશ્ન કર્યો-“શું તમને મારી પહેલાંની ને હમણાંની કાયામાં કંઈ ફેર લાગતા નથી ?” કવિએ કહ્યું- “હા, ફેર લાગે છે. આપની કાયા પરોપકાર કરી કરીને અત્યંત કૂશ થઈ ગઈ છે.”

૨-વૈતાળ પચ્ચીસીને આખો પ્રસંગ વચન પાલનમાંથી જ ઉપરિચિત થયો હતો.

ક્ષમાશીલ વિક્રમ

રાજા વિક્રમે પોતાના દુશ્મનો પર, પોતાનું નિકંદન કાઢવાની ઇચ્છા ધરાવનારાઓ પર પણ ઉપકાર કર્યો હતો. દુશ્મનો-શત્રુઓ પ્રત્યેનું તેમનું વર્તન સદા ઉપકારી જ રહેતું. આ સંબંધમાં ચન્દ્રમા જેવું તેમનું વર્તન હતું :-

નિર્ગુણેષ્વપિ સત્ત્વેષુ દયાં કુર્વન્તિ સાધવ : ।

ન હિ સંહરતે જ્યોત્સ્નાં ચન્દ્રશ્રાણ્ડાલવેદમનિ ॥

અર્થાત્

સાધુ પુરુષો નિર્ગુણ પ્રાણીઓ ઉપર દયા કરે છે. ચંડાલના ધર આગળથી ચન્દ્ર પોતાનો પ્રકાશ કદી પણ લઇ લેતો નથી.^૧

આવી જ રીતે વેર લેવાના વિચારો પણ રાજામાં કદી પ્રવેશતાં નહિ. વૈરવૃત્તિ સંબંધી તેઓ કહેતાં :-

“જેમણે આપણી ઉપર ઉપકાર કર્યા હોય તેના તરફ સાધુવૃત્તિ રાખીએ એમાં શું ? જેમણે આપણા ઉપર અપકાર કર્યા હોય તેના તરફ જે સાધુવૃત્તિ રાખે તેજ ખરે સાધુ પુરુષ કહેવાય છે.”

એમના પરોપકાર અને સાહસને લગતી જે યશગાથાઓ પ્રચલિત છે તેમાંથી કેટલીક અહીં આપવામાં આવે છે:-

આકાષ્ઠુ દંપતિને દૂખતાં બચાવ્યું

એક પ્રસંગે સમ્રાટ વિક્રમ સાધુનો વેશ ધારણ કરી પૃથ્વી પરિક્રમા કરવા નીકળ્યા. પ્રવાસ કરતાં કરતાં તેઓ એક દિવસે એક શહેરમાં આવી પહોંચ્યા. આ શહેરના કિલ્લા સમીપ એક નદી હતી

અને તેને કાંઠે એક મહાદેવનું અતિ પ્રાચીન પણ ભવ્ય મંદિર હતું.

રાજા મંદિરમાં પ્રવેશ્યા. આ સમયે ત્યાં કથા થઈ રહી હતી. પડિત પોતાની વિક્રતાભરી ઢબે કથા-વાર્તા કહી રહ્યો હતો. અનેક લોકો એ શ્રવણ કરી રહ્યા હતા.

પંડિત કહી રહ્યો હતો:—

“આપણો દેહ ક્ષણભંગુર છે. આપણી સંપત્તિ શાશ્વત નથી અને મૃત્યુ સદા આપણા પડખામાં જ રહે છે. માટે પુણ્ય કરો. ધર્મ અને નીતિથી વર્તન કરો.”

“ન્યાય ગ્રન્થોમાં નિયત થયેલા ધર્મનો સર્વસાર શું છે તે જાણો છો? સાર એ છે કે સદ્ગુણ બીજાઓનું શ્રેય કરે છે અને દુષ્ટતા બીજાઓનું દમન કરે છે.”

“બીજા પ્રાણીઓને દુઃખી થતાં જોઈ જે દુઃખી થાય છે અને એમને પ્રસન્ન થતાં જોઈ જે આનંદ અને સુખ અનુભવે છે એજ માનવી ધર્મનું અન્તિમ જાણે છે. ધર્મનો જ્ઞાતા એ જ છે.”

“જીવતાં પ્રાણીઓની સેવા માટે જે આ દેહને ન વાપરવામાં આવે, તો માણસો શા માટે હંમેશા એની સંભાળ રાખતાં હશે?”

“જે મનુષ્ય આ જગતમાં બીજાઓને સહાય કરવા સદા તત્પર રહે છે તેજ મનુષ્ય ઉચ્ચ ભોગો અને સમૃદ્ધિ પામી મહા-પદને પામે છે. જગત આવા જ સાહસિકો અને પરદુઃખભંજકોને પૂજે છે.”

બરાબર આજ અરસામાં એક બ્રાહ્મણ અને તેની પત્ની નદી ઝાળંગવા જતાં હતાં ત્યાં તેઓ ભારે પૂર પ્રવાહમાં તણાઈ ગયા. નદી કિનારેના શિવ મંદિરમાં કથા સાંભળવા મળેલાં લોકો સાંભળે તેમ તેણે મદદ માટે બુમો મારવા માંડી. એ બોલ્યા:—“અરેરે! ભલા માણસો, દોડો! દોડો! હું વૃધ્ધ છું. મારી પત્ની સાથે હું આ પૂરમાં તણાઈ જઈ છું! મારી રક્ષા કરો, અમને બચાવો.”

આ જુમ સાંભળતાંજ બધા ચિન્તામાં પડ્યા. લોકો એક બીજાનું મુખ જોવા લાગ્યા. તેમની આંખો કહી રહી હતી. ‘તું જા, તું જા’ ‘હું જઈ શકું એમ નથી.’ થોડીકજ ઢાણો પહેલાં સાંભળેલો કથાનો ઉપદેશ તેઓ ભૂલી ગયા. પ્રાણુ તેમને વહાલો લાગ્યો અને કુતલળભરી રીતે હવે શું થાય છે તે તેઓ જોવા લાગ્યા.

આ બાળુ વૃદ્ધ બ્રાહ્મણની હૃદયવિદારક ચીસો આવ્યાજ કરતી હતી.

રાજા વિક્રમ કે જેઓ ત્યાં જ ઊભા હતાં તેમને લોકોની આવી વૃત્તિ જોઈ અત્યંત ક્રોધ થયો. તેમણે જુમ મારી કહ્યું:—

“ગભરાશો નહિ. હું મદદે આવી પહોંચું છું” અને રાજાએ પોતાના ધોતિયાનો કચ્છો માર્યો અને પૂર જોશથી તેઓ પ્રવાહવાળા પાણીમાં કૂદી પડ્યા.

આંખના પલકારામાં રાજાએ એ દંપતિને પકડી પાડ્યા અને તેમને ફૂંચતાં બચાવી કાંઠા પર લઈ આવ્યા. બ્રાહ્મણે તેમને આશીર્વાદ આપ્યો.

મંદિરમાં કથા કરી રહેલા પંડિતે આ જોયું અને બોલ્યો:—
“ધન્ય છે વીર ! ધન્ય છે ! તું જ ખરો પરદુઃખભંજન અને પરાક્રમી છે.”

દેવીનું વરદાન મેળવી બલિદાન બંધ કરાવ્યું

બીજો એક પ્રસંગ છે:—

એક સમયે એક અજાણી વ્યક્તિએ આવીને સમ્રાટને કહ્યું:—
પૂર્વના પ્રદેશમાં શોણિતપુર નામનું એક શહેર છે. આ શહેરમાં એક દેવીનું મંદિર છે. આ દેવીને રોજ માંસનો ભોગ આપવામાં આવે છે. મનુષ્ય બલિદાન આ મંદિરમાં નિત્યનું થઈ પડ્યું છે.

આ શબ્દો સાંભળી રાજા તે શહેરના પ્રવાસે ઉપજ્યા. શહેરમાં

આવી જ્યાં એ મંદિર હતું ત્યાં એઓ પહોંચી ગયા.

જોયું તો દેવીને બલિદાન આપવાને માટેની તૈયારીઓ થઈ રહી હતી. એક દુબળા સુકાયલા માણસને પકડી લાવીને દેવીના અનુચરો તેને ધકેલતા હતા. ગરીબ બિચારો માનવી અનિચ્છાએ પોતાના જીવનનું સમર્પણ કરવા જઈ રહ્યો હતો.

રાજાએ આ જોયું અને તેમને કમકમાં આવી ગયા. તેમણે કહ્યું:—“સજ્જનો! દેવીને આવા શુદ્ધ અને દુર્બળ માનવીનું બલિદાન શોભે ખરું? એને માટે તો ટ્રાઈ સશક્ત અને પરાક્રમી જ માનવી જોઈએ.”

ટાળાંએ કહ્યું:—“હા, પણ લઈ આવો એવો માનવી! ક્યાં છે એ?”

“હું પોતે જ છું. એને મુક્ત કરો. હું મારી ઇચ્છાથી જ દેવીને માફ બલિદાન ચઢાવવા તૈયાર બનું છું.”

લોકો સ્થંભી ગયા. આવો પરાક્રમી અને સાહસિક માનવી કાણ છે? તેઓ તેની સામે જ જોઈ રહ્યા.

પૂજારીઓ રાજાને પકડી ગયા. અને કહ્યું:—“આલ, દેવીને તારું બલિદાન આપ.”

અને તેમણે પેલા દુબળા—પાતળા માનવીને મુક્ત કર્યો. મુક્ત થતાંની સાથેજ એ માનવીની આંખોમાંથી અમૃત વરસ્યું. આ અમૃતે રાજા પર અનેક આશીર્વાદો વરસાવ્યા.

બલિદાનની જગ્યાએ રાજાને લઈ જવામાં આવ્યા. પૂજારીઓએ તલવાર લઈ એમના શિર પર ઉગામવા માંડી, ત્યાં તો રાજા બોલી લેહ્યા;—“હાં! હાં! આ શું કરો છો? હું કાયર નથી. વીર છું. સ્વહસ્તેજ એ તલવાર મારા શિર પર ચઢાવીશ.”

અને આમ કહી રાજાએ તલવારને પોતાના હાથમાં લઈ લીધી. ઉંચી કરી એ જેવી તે પોતાના શિર પર ચઢાવવા બંધ છે ત્યાં તેણે

દેવીએ દર્શન આપી તેમનો હાથ પકડી લીધો અને બોલ્યા:—

“માગ, માગ જે બેઠએ તે આપું!”

વિક્રમાદિત્યે કહ્યું:—“આપ પ્રસન્ન થયા હો તો આ ઘોર માનવ બલિદાન બંધ કરાવો.”

દેવીએ તેમ કરવાનું વચન આપ્યું. રાજા સંતોષ પામી રાજધાનીમાં પાછો ફર્યા.

આગિયા વૈતાળને^૧ વિક્રમે કેવી રીતે વશ કર્યો ?

સમ્રાટ વિક્રમાદિત્ય જે સમયે સમ્રાટ નહોતા અને એક સાધારણ ગરીબ માનવી હતા તે સમયની આ વાત છે. અવન્તીનારે રાજ્યો અધિક દિવસો સુધી રાજ્ય કરી શકતાં નહોતાં કારણ એક વૈતાળ તેમને મારી નાખતો હતો. નગરીને નિત્ય નવા નવા રાજાની જરૂર પડતી. આ માટે શહેરમાંથી કે પછી બહારથી આવેલા કોઇને રાજ્યગાદી પર બેસાડવામાં આવતો પરન્તુ બીજેજ દિવસે તેનું અવસાન થતું એટલે પાછી રાજાની જરૂર પડતી. વૈતાળના આ ત્રાસથી પ્રજા તથા કર્મચારીઓ કંટાળી ગયા. દેશ ઉજ્જડ થતો ગયો અને પ્રજા રાજા વગરની સૂની રહી.

એક દિવસે દેશાંતર કરતાં કરતાં વિક્રમ આ નગરીમાં આવી ચઢ્યા. નાનપણથી જ પોતે સાહસિક વૃત્તિના હોવાથી અને નવા સાહસોમાં તેમને આનંદ આવતો હોવાથી જ્યારે તેમણે આ અદ્ભુત વાત સાંભળી ત્યારે તરતજ તેનો અનુભવ લેવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો. રાજ્યના કર્મચારીઓ આગળ જઇ તેમણે કહ્યું:—“મારે રાજા થવું છે. મારો રાજ્યપદે અભિષેક કરો.”

૧—અગ્નિ વૈતાળ એનું શુદ્ધ નામ છે. આવાજ પ્રકારની એક કથા કવિ હેમંકરે બનાવેલી જેનું સિંહાસન દ્વાત્રિશિકામાં પણ વર્ણવેલી છે.

૨—અવન્તી એટલે ઉજ્જયિની. ઉજ્જયિનીના અનેક નામો છે. ઉજ્જૈન, વિશાલા, કુશસ્થાન, પદ્માવતી, કનકશૃંગા, કુમ્ભવતી, અમરાવતી વિગેરે. હાલ આ ઝોણ માળવાના નામથી ઓળખાય છે.

કર્મચારીઓ એક ચુવાન પણ તેજસ્વી બાળકને આ મુજબ કહેતાં જોઇ આશ્ચર્ય પામી ગયા. તેમને રાજની જરૂર જ હતી એટલે તેમણે ચિકમની આ માંગણી સ્વીકારી લીધી.

લોકવાયકા હતી કે ચૈતાળ નિત્ય એક રાજનું બલિદાન લેતો હતો. જેનો રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવતો તે રાજને ચૈતાળ સમક્ષ હાજર થવું પડતું. ચૈતાળ રાત્રિના જ તેને મારી નાંખતો. અને પ્રાતઃકાળે પુનઃ અવત્તી રાજ વિહોણી બની જતી. આ ક્રમ કેટલાય દિવસથી ચાલતો આવ્યો હતો.

ચિકમને મંત્રીઓએ માત્ર એક જ રાતને માટે સિંહાસનારૂઢ કર્યા હતા. સિંહાસન પર બેસાડતી વખતે મંત્રીઓએ રાજને કહ્યું:— “આજની રાત જો તમે જીવતા રહો અને પ્રાતઃકાળે તમે ખૂશખૂશાલ દેખાવ તો પછી આ રાજ્ય તમારું જ છે.”

ચિકમે કહ્યું:—હું ચૈતાળને વશ કરીશ, હું જ એનો કાળ બનીશ કે પછી તે મારો કાળ બનશે. પરંતુ આ જીવહિંસાને અટકાવવાનો ભગીરથ પ્રયત્ન તો કરીશ જ.”

જ્યારે સન્ધ્યા સમય થયો ત્યારે ચિકમે વિવિધ પ્રકારના ઉત્તમોત્તમ ભોજનો કરાવ્યા. ભાતભાતના પકવાન, ફરસાણુ આદિ તૈયાર કરાવ્યું અને જ્યાં આગળ બલિદાન દેવાતું હતું ત્યાં આ બધી સામગ્રી મૂકાવી.

રાત્રિનો સમય થતો ગયો. રાજાએ પોતાના સશસ્ત્ર અંગરક્ષકોને આખા મહેલમાં ગોઠવી દીધા અને જરૂર પડે ત્યારે તરત જ પોતાની સમીપ આવવાની તેમને સૂચના પણ આપી દીધી. તે પછી તેમણે હાથમાં તલવાર લીધી અને સાવધાની તથા સાહસની સાથે દીવાની છાયામાં તેઓ ઊભા રહી ચૈતાળની રાહ જોવા લાગ્યા.

મધ્યરાત્રિ થઇ અને બારીમાંથી પ્રથમ ધુમાડો, પછી જ્વાળા અને અન્તમાં સાક્ષાત્ ચમરાજ જેવા ભયંકર ચૈતાળને આવતા

રાજ્યએ જોયો.

રાજ્ય ભય ન પામતાં પોતાની જગ્યાએ જ બિભો રહ્યા અને શું અને છે તે જોવા લાગ્યા.

બૈતાળે આવી પોતાને માટે રાખેલા પદાર્થો ખાવા માંડ્યાં. ભોજનનો કુંગર ખડકાયો હતો. બૈતાળે ચપોચપ પદાર્થો ઉચકીને પોતાના મુખમાં સ્વાદા કરવા માંડ્યા. એ ધરાધ ગયો.

વૈતાળને એ દિવસના સ્વાદિષ્ટ પદાર્થોથી અપૂર્વ સંતોષ થયો. તેણે કહ્યું:—“મને આવી રીતે સંતોષ આપનાર કોણ છે? હું એને અભયદાન આપું છું.”

વિક્રમ તલવાર સાથે પ્રકટ થઇ ગયા.

બૈતાળે પૂછ્યું:—“આ ભોજનની વ્યવસ્થા તેં કરી હતી?”

“હા, હા.”

“હું એથી સંતોષ પામ્યો છું અને તારું કલ્યાણ ઇચ્છું છું.”

વિક્રમે આ તક ઝડપી લીધી. તેઓ બોલ્યા:—તમે મારા પર પ્રસન્ન થયા હો તો મને વરદાન આપો.”

“તારે શું જોઈએ છે?”

“હું જે માગું તે તમે આપશો?”

“મેં કોઈ દિવસ વચનભંગ કર્યોજ નથી. તારે જે જોઈએ તે ખૂશીથી માગી લે. હું બૈતાળ કોઈને ના પાડતો જ નથી.”

વિક્રમે કહ્યું:—“હવેથી આ જીવહિંસા આપ બંધ કરી દો. અવન્ટીના રાજકર્તાઓને અભયદાન આપો અને તેમને શાન્તિથી રાજ્ય કરવા દો.”

“તારી ઇચ્છા હું મંજૂર કરું છું. માનવબલિનો આજ્ઞથીજ હું ત્યાગ કરું. હવે તું નિષ્કંટક રાજ્ય કર. પણ અત્યા છોકરા, તું મને ઓળખે છે?”

“હા, એટલું જાણું છું કે આપ વૈતાળ છો.”

“હા, હું વૈતાળ છું. મારું નામ આગિયો વૈતાળ. સુરપતિ ઇન્દ્ર મહારાજનો હું પ્રતિહારી છું. મારા નામ માત્રથી જ દુશ્મનો-વિરોધીઓ કંપી ઊઠે છે.”

“આપની શી આજ્ઞા છે?” રાજાએ નમ્રતાથી કહ્યું.

વૈતાળ આવી નમ્ર વાણીથી પ્રસન્ન થઇ ગયો. તેને આ છોકરા પર મમતા બંધાઇ. તે બોલ્યો:—“તું મને રોજ આ પ્રકારના ભોજન પદાર્થોથી પ્રસન્ન કરતો રહે. હું તારું કલ્યાણ ઇચ્છીશ.”

“આપની આજ્ઞા સ્વીકાર્ય છે. હું રોજ આપને માટે આવા ભોજન તૈયાર રાખીશ.”

અને એ દિવસથી વિક્રમ અને વૈતાળ વચ્ચે મિત્રાચારી બંધાઇ. એક દિવસે રાજાએ વૈતાળને પોતાનું આયુષ્ય પૂછ્યું.

વૈતાળે કહ્યું:—“હું એ જાણતો નથી. પરંતુ ઇન્દ્ર મહારાજને પૂછીને કાલે તને એ જણાવીશ.”

બીજે દિવસે વૈતાળ આવ્યો. વિક્રમને તેણે કહ્યું:—“તારું આયુષ્ય હું ઇન્દ્ર મહારાજને પૂછીને આવ્યો છું. પૂરા સો વર્ષ તું જીવશે.”

વિક્રમે કહ્યું:—“વૈતાળજી આપ ઇન્દ્ર રાજાને પૂછો કે કોઇ પણ પ્રકારે મારા આયુષ્યમાંનું એક વર્ષ ઓછું થઇ શકશે ખરું?”

બીજે દિવસે વૈતાળ પૂછીને રાજા સમક્ષ હાજર થયો. તેણે કહ્યું:—“ઈન્દ્રે કહ્યું છે—કે તારા આયુષ્યમાંનો એક દિવસ પણ કોઇ ઓછો કરી શકે એમ નથી.”

આ સાંભળી બીજે દિવસે રાજાએ વૈતાળ માટે બલિદાનની એક પણ સામગ્રી મૂકી નહિ. ભોજનો પણ ન બનાવ્યા, અને પોતે તેની સાથે લડવા માટે તૈયાર થઇ ગયો.

રાત્રિના વૈતાળ આવ્યો. બધું સ્વપ્નસામ જોઇ તેના ગુસ્સા

પાર ન રહ્યો. એના ક્રોધનો પારો એકદમ ઊંચો ચઢી ગયો. ખાંઉ ખાંઉ કરતો એ વિક્રમના દેહ પર ધસી ગયો.

રાજા સાવચેત જ હતા. વૈતાળના ધસારાને તેમણે ખાળી દીધો.

વૈતાળે ક્રોધભર્યા શબ્દોમાં પૂછ્યું:—“મારું ભોજન ક્યાં છે?”

રાજાએ હિંમતપૂર્વક કહ્યું:—“હવે ભોજન મળશે નહિ. મને મારીને ખાઇ જવ. હું તમારી સાથે લડવા તૈયાર છું.”

એમ બોલી રાજાએ વૈતાળ પર તમાર વીંઝી. વૈતાળે ખસી જઈને એ ધા ચૂકવી દીધો.

બન્ને વચ્ચે મહાધોર સંગ્રામ મચી ગયો. વૈતાળની ચીસો, રાજાની તલવારના અવાજોથી સારંગ વાતાવરણ હચમચી ઉઠ્યું.

વિક્રમ વૈતાળ પર તલવારના ધા ક્યાં જ કરતા હતા પણ વૈતાળ તે કુશળતાપૂર્વક ચૂકવી દેતો.

એક સમયે વૈતાળ જરા નીચો નમ્યો. રાજાએ તરતજ તે તક ઝડપી લીધી. એમણે ઉછળીને તલવારનો ધા તેના હાથ પર કર્યો.

વૈતાળ જખ્મી થયો. તેના હાંબ ગગડી ગયા. પોતાની સામે આવેા પ્રતિકાર કરનાર આ પ્રથમજ માનવ પુરુષ તેણે પોતાના કાળના રૂપમાં જોયો.

વિક્રમે એને નીચે પહો નાંખ્યો. તે પછી એની છાતી પર એઓ ચઢી ગયા અને બોલ્યા:—“બોલ વૈતાળ ! હવે તું તારા ઈષ્ટનું સ્મરણ કરી લે ! હું હમણાંજ તને મારી નાખું છું.”

મરણ ભયથી વૈતાળ વ્યાકુળ બની ગયો. એ બોલ્યો:—“મહારાજ ! મને મારશો નહિ. હું તમારે વશ બનું છું. તમારું આવું અપ્રતિમ સાહસ તથા પરાક્રમ જોઇ હું પ્રસન્ન થયો છું. આજથી હું તમારો સેવક છું. જ્યારે તમે મને યાદ કરશો ત્યારે હું તમારી પાસે આવી હાજર થઇ જઈશ.”

વિક્રમે તેને મુક્ત કર્યો. એ દિવસથી આગિયો વૈતાળ અને વિક્રમ વચ્ચે દ્રઢ મિત્રતા બંધાઇ. વૈતાળ તેને સિદ્ધ થયો. એની

સહાયથી વિક્રમે અનેક પરાક્રમો કરી પોતાની કીર્તિનો ડંકો વગાડ્યો હતો.
પેટમાં ધૂપાયછું સામુદ્રિક લક્ષણ.

એક પ્રસંગે વિક્રમ રાજ સભા ભરી પોતાના દરબારમાં બેઠા
હતા ત્યાં એક સામુદ્રિકશાસ્ત્રી પરદેશથી આવી ચઢ્યો.

રાજાએ તેને પૂછ્યું:—“પંડિતજી શું જાણો છો? શેમાં તમે
નિષ્ણાત છો?”

સામુદ્રિકવેતાએ કહ્યું:—“હું શરીરશાસ્ત્રનો જ્ઞાતા છું. માનવના
દેહ પરથી તેનું ભૂત-ભવિષ્ય અને વર્તમાન કહી બતાવું છું.”

“તો માઈ ભવિષ્ય જુવો?” રાજા બોલી ઉઠ્યો.

પંડિતે માથું ધુણાવ્યું.

“કેમ? શું તમને મારામાં કંઈજ જાણવા જેવું મળતું નથી?”

“ના, એમ નથી. તમે બધા અપલક્ષણોથી ભરપૂર છો છતાં
જ્યાં છન્નુ દેશોની સામ્રાજ્ય લક્ષ્મી તમે ભોગવો છો એ જોઈને મને
સામુદ્રિકશાસ્ત્ર પર અશ્રદ્ધા થાય છે.”

રાજાએ કહ્યું:—“પંડિતજી! ક્યાંક તમારી ભૂલ થતી લાગે છે.”

આ સાંભળી જ્યોતિષી ચીડાયો. તે બોલ્યો:—“મહારાજ! જેના
પ્રભાવથી તમે આ વૈભવભર્યું રાજ્ય ચલાવી રહ્યાં છો એવું એક
પણ સામુદ્રિક ચિન્હ હું તમારામાં જોતો નથી.”

રાજા આ સાંભળી ક્રોધે ભરાયા. પરન્તુ તેમણે પોતાનો તે ક્રોધ
બતાવ્યો નહિ. તલવાર ખેંચી તેમણે એ પોતાના પેટમાં મારવા માટે
ઉગામી. ત્યાં તો સામુદ્રિકશાસ્ત્રી બોલી ઉઠ્યો:—“રાજા! આ શું
કરો છો?”

સમ્રાટે કહ્યું:—“માઈ પેટ ચીરીને તમને એવું એક વિચિત્ર
ચિન્હ બતાવું છું કે જેના બળે હું રાજ્ય કરી રહ્યો છું.”

પંડિત રાજાના આ શબ્દો અને તેમનું આપું સાહસ જોઈ હચ્ચ
થઈ ગયો. તેને પોતાના ઉતાવળીયા વર્તન માટે લજ્જા ઉપજી. તે
બોલ્યો:—“મહારાજ! બીજીશ લક્ષણોથી પણ અધિક પ્રભાવવાળું આ

તમારું સત્વરૂપ લક્ષણ મારા જાણુવામાં નહોતું.”

રાજાએ તેના પર પ્રસન્નતા દર્શાવી અને તેને ઇનામ આપ્યું.

પરકાયા પ્રવેશનો પ્રયોગ.

એક સમયે રાજા વિક્રમને પરકાયા પ્રવેશની વિદ્યા શીખવાની ઇચ્છા થઇ. આ વિદ્યા મેળવવા માટે તેમણે પોતાનું રાજ્ય ત્યજી એક યોગીનો સહવાસ સેવ્યો. જે યોગીની તેમણે સાધના કરવા માંડી હતી તે યોગી મહા ચમત્કારિક અને દૈવી સિદ્ધિવાળા હતા. આ યોગીની પાસે વિક્રમ સિવાય એક બીજો બ્રાહ્મણ શિષ્ય પણ હતા. આ બ્રાહ્મણ પણ તેની સેવા કરી પરકાયા પ્રવેશની વિદ્યા શીખવાની ઇચ્છા રાખતો હતો.

પેલા બ્રાહ્મણે વિક્રમ સાથે મિત્રાચારી બાંધી લીધી અને તેની પાસેથી વચન મેળવી લીધું કે:—“તમારે મને મૂકીને ગુરૂ પાસેથી આ વિદ્યા ન લેવી.”

રાજાએ આ વાત કબ્જીલી.

થોડાંક દિવસ પછી ગુરૂ રાજા ઉપર પ્રસન્ન થયાં અને તેને વિદ્યા આપવા તૈયાર બન્યા.

રાજાએ કહ્યું:—“મહારાજ ! પ્રથમ આ બ્રાહ્મણને વિદ્યા આપો તે પછી હું લઇશ.”

ગુરૂ બોલ્યા:—“આ બ્રાહ્મણ એ વિદ્યાને લાયક જ નથી એટલે એને એ નહિ મળે.”

રાજાએ આગ્રહ કર્યો:—“એને આપ આપો જ.”

ગુરૂએ પાછી ના કહી. આખરે રાજાના અતિ આગ્રહને લઇને ગુરૂ પેલા બ્રાહ્મણને વિદ્યા આપવા તૈયાર થયા પણ રાજાને ચેતવતાં તેમણે કહ્યું:—“આ બ્રાહ્મણને હું વિદ્યા તારા કહેવાથી આપું છું. પરંતુ આ માણસ તનેજ હેરાન કરી સંકટમાં મૂકી દેશે.”

અને ગુરૂએ તેને વિદ્યા આપી. તે પછી રાજા પણ એ વિદ્યા શીખ્યા.

બન્ને ગુરૂ પાસેથી નીકળી ઉજ્જયિની આવ્યા. રાજાએ બ્રાહ્મ-

ણુને પોતાને ત્યાં જ રહેવાનો આગ્રહ કર્યો.

એક દિવસે એક રાત્રે વિચિત્ર બનાવ બન્યો. રાજાનો મુખ્ય હાથી મરણ પામ્યો. આ હાથી ઔરાવત જેવો અને સુંદર હતો. એના મરણથી પ્રજામાં શોક ફેલાઈ ગયો. રાજાએ આ જોયું એટલે પોતાની વિદ્યાનું પારખું જેવા તથા જરા ગમ્મત કરવાનું તેમને મન થયું. તેમણે એ મૃત હાથીના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો.

રાજાએ હાથીના શબમાં પ્રવેશ કરતી વખતે પોતાનું ખોળીયું બ્રાહ્મણને સોંપી કહ્યું હતું:—“એને જાળવી રાખજે. હું હમણાં જ આવું છું.”

બ્રાહ્મણની દાનત ચળી ગઈ. રાજ્ય લોભ તેની નજર સમક્ષ તરવા લાગ્યો. તેને થયું, લાવ હું પણ આ રાજાના ખોળીયામાં પ્રવેશી પરકાયા વિદ્યાનો અનુભવ મેળવું. અને આ વિચાર પ્રવેશતાંની સાથે જ તે પોતાના મન ઉપર કાણુ રાખી શક્યો નહિ. તેણે કોઈ ન જાણે તેમ રાજાના ખોળીયામાં પ્રવેશ કર્યો.

લોકોને તો આ બનાવની કંઈ જ ખબર ન પડી. એટલે બ્રાહ્મણે આનંદપૂર્વક રાજવૈભવ અને રાજરાણીઓને ભોગવવા માંડી.

હાથીના શરીરમાં પ્રવેશેલા રાજાએ આ જોયું. તે આશ્ચર્યમાં ડૂળી ગયા. મિત્રદ્રોહથી તેમનું હૃદય દુઃખ અનુભવવા લાગ્યું પરંતુ હવે શું થઈ શકે ? તેમણે બ્રાહ્મણને સજા કરી પોતાનું ખોળીયું પાછું હાથમાં લેવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો.

પરંતુ આ કાર્ય સહેલું નહોતું. બ્રાહ્મણ જાણતો જ હતો કે રાજા પ્રયત્ન કરી મને લલચાવશે. એટલે તે પણ સાવધાનીપૂર્વક રહેવા લાગ્યો.

રાણીએ એક સુંદર પોપટ પાળ્યો હતો. આ પોપટ રાણીને અતિ વહાલો હતો. એનો વિયોગ રાણી વેડી શકે એમ નહોતું. એક દિવસે રાજા બિંકમે એ પોપટના દેહમાં પ્રવેશ કર્યો અને રાણીની સન્મુખ રહી આનંદ અનુભવવા માંડ્યો.

આ અરસામાં મરણ પામેલી એક ધરોળી રાજના નેવામાં આવી. રાજએ પોપટનું ખોળીયું ત્યજી તેમાં પ્રવેશ કરી દીધો. રાજએ પોતાના પ્રાણ ધરોળીમાં મૂકેલા હોવાથી પોપટ મરણ પામ્યો. પોતાના પ્રિય પોપટને મરણ પામેલો જોઈ રાણીના શોકનો પાર ન રહ્યો. એ અપાર કલ્પાંત કરવા લાગી.

બ્રાહ્મણને પણ આટલા દિવસના ઉપભોગ પછી રાણી પર પ્રીતિ જન્મી હતી. તે રાણીનો આ કલ્પાંત જોઈ શક્યો નહિ. રાણીને આશ્ચર્યમાં નાખી દેવાના હેતુથી તેણે એ પોપટના દેહમાં પોતાનો પ્રાણ મૂક્યો અને રાજના મૃત શરીરને છોડી દીધું.

રાજ તો આવી તકજ નોંધી રહ્યો હતો અને એ મેળવવા માટેજ તેણે આ પ્રયત્નો કર્યા હતાં. જેવી એ તક તેના હાથમાં આવી તેવી જ રાજએ તે ઝડપી લીધી. બ્રાહ્મણે ખોળીયું ત્યજી દીધું એટલે તરતજ રાજ પોતાના ખાલી પડેલા ખોળીયામાં પ્રવેશી ગયો.

બ્યારે બ્રાહ્મણે આ જોયું ત્યારે તે ગભરાઈ ગયો અને રાજ પોતાને પ્રાણદંડ આપશે તે ભયે થોડાંક દિવસ બાદ ત્યાંથી ચાલી ગયો.

સુવર્ણ પુરુષની પ્રાપ્તિ

રાજએ સુવર્ણ પુરુષ કેવી રીતે મેળવી પોતાના ધનભંડારમાં સમૃદ્ધિ કરાવી તેને લગતી એક રોમાંચક વાત પણ પ્રબંધ ચિન્તા-મણિકારે કહી છે.

એક સમયે ઉજ્જયિનીમાં એક શ્રીમન્ત વ્યાપારીએ એક મોટો મહાલય બાંધ્યો. મહાલયની કારીગરી તથા તેની બનાવટ બેનમૂન બની હતી.

ધર બંધાઈ રહેતાં શ્રીમન્ત વ્યાપારી પોતાના કુટુંબ સાથે એ મહાલયમાં રહેવા ગયો. પરંતુ થોડાક જ દિવસોમાં ત્યાં નિત્યના થતાં એક ભેદી બનાવથી એ ભય પામી ગયો અને મહેલ છોડી પોતાના એક બીજા મકાનમાં રહેવા ગયો.

તેણે રાજના દરબારમાં આવી ફરિયાદ કરી:—“મહારાજ ! મેં

શુભ મુક્તિમાં એક મહેલ તૈયાર કરાવ્યો છે. તેનું વાસ્તુકર્મ કરી હું મારા કુટુંબ સાથે તેમાં રહેવા ગયો હતો. પરંતુ એજ રાત્રિના હું અર્ધ નિદ્રામાં હતો ત્યારે એક મોટો અવાજ થયો. હું એ અવાજથી ચમકી ગયો.

કાંઈ ઉપરથી બોલી રહ્યું હતું:—“પતામિ-પતામિ” “હું પડું છું ! હું પડું છું.”

હું આથી ભય પામી ગયો અને તરત જ બોલી ઉઠ્યો:—“ના, તું પડતો નહિ.” અને એમ કહી એ ચોરડો હું ત્યજી ગયો.

તે પછી બીજે દિવસે હું બીજા ખંડમાં સૂતો. તો ત્યાં પણ મને આજ અનુભવ થયો. આવા નિત્યના અનુભવથી ત્રાસીને હું હાલ બીજા ઘરમાં રહ્યો છું. મહારાજ ! આ ભેદી બનાવનું કારણ શું હશે ? ”

રાજાને પણ આ બનાવથી આશ્ચર્ય થયું. તેણે એનો ભેદ બતાવવા એ મહાલય ત્રણ લાખ મુદ્રાઓ આપી ખરીદી લીધો.

રાત્રિના રાજા એ મહાલયમાં એકલો સૂવા ગયો. મધ્યરાત્રિ થઈ એટલે વ્યાપારીએ કહ્યું હતું તેવોજ ભેદી અવાજ આવવા લાગ્યો:— “પતામિ ! પતામિ ! હું પડું છું ! હું પડું છું ! ”

રાજાએ આ કાણુ બોલી રહ્યું છે તે જોવા આગળ ઉપર નજર કરી પરંતુ કાંઈજ જણાયું નહિ.

પાછો અવાજ આવ્યો:—“પતામિ ! પતામિ ! ”

રાજા તરત જ બોલી ઉઠ્યો:—“પત પત” “પડ—પડ.”

અને તે પછી લાગ્ય વધારનારો, સિદ્ધિ આપનારો એક દૈવી સુવર્ણ પુરુષ ત્યાં પડ્યો.

રાજાએ આ અપૂર્વ સિદ્ધિને આવકારી લીધી અને તેને પોતાના મહાલયમાં રાખી.

વિક્રમની જહોજલાલી

આવા અનેક સાહસિક અને પરાપકારી કાર્યોને લઈને વિક્રમ

મહાન બની જવા પામ્યા હતા. વિક્રમને પશ્ચિમના લેખકો રાજ્ય આર્થિકની સાથે સરખાવે છે. રાજ્ય આર્થિક અતિ શ્રેષ્ઠ, દાની અને પરાક્રમી હતો. કેટલાક લેખકો તેમની તુલના હાર્ડ અલ રશીદ ની સાથે પણ કરે છે.

એટલું તો સ્પષ્ટ જ છે કે સમ્રાટ વિક્રમ પૂર્ણ ખડોળલાલી-ભર્યું અને ગૌરવભેર જીવ્યા હતા. એમના સમયમાં ગ્રંથ સુખી હતી. શિક્ષણ, વ્યાપાર, સમૃદ્ધિ અને વિદ્યાથી દેશ રમતો હતો. એમના કુશળ રાજવહીવટની પ્રશંસા તો વિન્સેન્ટ રૂમીથ જેવા વિદેશી ઇતિહાસકારોને પણ કરવી પડી છે. એક ચિનાઇ પ્રવાસી તો એમનો રાજવૈભવ અને સમૃદ્ધિ જોઇ છક્કજ બની ગયો હતો. તેણે પોતાની સગી આંખોએ સેંકડો શિક્ષણ સંસ્થાઓ નિહાળી હતી. સૈન્યને તાલીમ આપવા માટેની સૈનિકશાળાઓ, શસ્ત્રો બનાવવા માટેના કારખાનાઓ વગેરે જોઇ તે મહા આશ્ચર્યમાં ફૂળી ગયો હતો.

મહાન, શકારિ અદ્ભૂત વિક્રમાદિત્ય

મહાભારતના યુગ પછી વિક્રમ જેવો સકળ ગુણ નિધાન કોઇ રાજ્ય થયોજ નથી એવો સ્પષ્ટ મત પ્રસિધ્ધ ઇતિહાસકાર મી. જોન્સ માડીએ પોતાના એક લેખમાં રજુ કર્યો છે. માડીના કથન મુજબ વિક્રમજ એક એવા વીર પુરુષ હતા કે જેમને સમ્રાટ, શહેનશાહોના પણ શહેનશાહ અને મહાન પ્રતાપીપણાનું બિરુદ આપી શકાય.

વિક્રમાદિત્ય માટેનો એક સંસ્કૃત શ્લોક અતિ પ્રસિદ્ધ છે:-

તત્કૃતં યન્ન કેનાપિ તદ્વન્તં યન્નકેનચિત્ ।

તત્સાધિતમસાધ્યં યદ્વિક્રમાર્કેણ સાધિતમ ॥

અર્થાત-વિક્રમાદિત્યે એવા કામો કર્યા હતાં કે જે આજ સુધીમાં કોઇએ પણ કર્યા નથી. એમણે એવા દાનો આપ્યા હતા કે તેવા દાનો અત્યાર સુધીમાં કોઇએ આપ્યા નથી. એમણે એવી અસાધ્ય

સાધનાઓ કરી હતી કે જેવી આજ સુધી કોઇએ પણ સિધ્ધ કરી
અતાવી નથી.

વિક્રમનો પ્રતાપ, સૂર્યની જેમ અખંડ ભ્રમંડલમાં ચોતરફ છવાઇ
ગયો હતો. આ માટેજ તેઓ 'વિક્રમાદિત્ય' યા 'વિક્રમાર્ક' તરીકે
ઇતિહાસમાં પ્રસિધ્ધ અન્યા હતા. તેમણે પ્રચન્ડ પરાક્રમવાળા શકોને
સંહાર કર્યો હતો અને પ્રજાને તેમના ત્રાસથી નિર્ભય બનાવી હતી.
આ માટે જનતાએ તેમને 'શકારિ' બિરુદથી પણ નવાજ્યા હતા.

મહાન વિક્રમને વંદન હો !

ભારતીય સંસ્કૃતિના રક્ષણકર્તા વિદેશી દુશ્મનોના હલ્લામાંથી
ભારતવર્ષને નિર્ભય બનાવનારા અને સમસ્ત ભારતવર્ષનો ડંકો
સારીય દુનિયામાં ઓદિશ વગાડનારા એવા મહાન પ્રતાપી વિક્રમને
અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ. વિક્રમ શૈવમાર્ગી હતા, જૈની હતા, યુસ્ત
હિંદુ હતા કે ગમે તે જાતિના હતા તેની સાથે આજના નવજુવાન
ભારતને કંઈ લેવા દેવા નથી. એ તો મહાન પરાક્રમી વિક્રમને તેમના
અપૂર્વ સાહસો, તેમની અપ્રતિમ બુદ્ધિમતા, તેમના નિર્ભય કાર્યો, તેમની
નિષ્પક્ષપાત ભરી રાજ્યનીતિ અને રાજા, શ્રીમન્ત, ગરીબ અને યાચકના
બેદલાવ ભૂલાવી બધાને જ સમાન નીતિને ધોરણે રાખીતેવીજ રીતે
ન્યાય ચૂકવનારા, કર્તવ્યપરાયણ દીનબંધુ વિક્રમને પૂજે છે. વિક્રમ
સંવત્સરનો ઉદય એજ તેમની અપ્રતિમ લોકપ્રિયતાનો અચૂક પૂરાવો
છે. વિક્રમ એટલે સંસ્કૃતિ અને સંસ્કૃતિ એટલે પ્રજાની જાગૃતિ
જોવાત. ભારતના એ મહાન અવતારી પુરુષને આપણા વંદન હો !

સંપૂર્ણ

વિક્રમની વાતો વિશે કંઈક

વિક્રમ જેટલો વીર અને પરાક્રમી હતો તેટલોજ તે વિદ્વાન અને વિદ્યાવિલાસી પણ હતો. એ જેટલો સાહસિક અને હિમ્મતવાન હતો તેટલો જ તે શૂરો અને પરદુઃખભંજક પણ હતો. વિક્રમ જેવો સમ્રાટ હિન્દના હવે પછીના ઇતિહાસમાં થશે કે નહિ તે પણ શંકાસ્પદ છે.”

—ઈ. એડમર્ટન

“વિક્રમની શૂરાતન ભરી સહાસકથાઓની પ્રેરણાથીજ એશિયા અને પશ્ચિમની કેટલીક લોકપ્રિય કથાઓ અસ્તિત્વમાં આવી છે.”

—ટોની

કુથાસરિસાગરના અંગ્રેજ અનુવાદક ટોનીનું ઉપલું કથન તદ્દન વ્યાજબી અને સરચાઇનો નિર્દેશ કરાવનારું છે. વીર વિક્રમ જેટલા પ્રતાપી, શૂરવીર હતા તેટલા જ તેઓ સાહસિક અને ઉદ્ધમી પણ હતા. એમની યશગાથા પાછળ એમનું ભારોભાર શૂરાતન અને સાહસ પથરાયલું છે. એમના સાહસોની, એમના દાન અને ઉદારતાની, એમના વિદ્યા વ્યાસંગની અને એમના પરદુઃખભંજન

પણાની અનેક વાતો આજે દુનિયામાં વહેતી થઇ છે. આ વાર્તાઓ પાછળ ભલે કલ્પનાનો રંગ હોય, ભલે એની પાછળ અતિશયોક્તિભરી કિંવદંતિઓ હોય તોપણ એટલું તો નક્કીજ છે કે એ કથાઓએ-એ વાર્તાઓએ તેમને મહાન અને યશસ્વી બનાવ્યા છે. એમની શૈશ્ય-ભરી કહાણીઓએ તેમને પશ્ચિમમાં પંકાવ્યા છે. 'બૈતાળ' સાથેના તેમના પરાક્રમોએ હિન્દુસ્તાનના આબાલવૃદ્ધ સૌને દિગ્મૂઢ બનાવ્યા છે. એમની 'બૈતાળ' પચ્ચીસી અને સિંહાસન બત્રીસીની વાર્તાઓએ-કરોડો હિન્દીઓનાંજ નહિ પરંતુ વિદેશીઓના હૃદય પણ પુલકિત, આશ્ચર્યભર્યા અને નીતિવાળા બનાવ્યા છે. વિક્રમનો આ વિજય મહાન અને અપૂર્વ ગણી શકાય.

વિક્રમની યશોગાથાં ૩૫ ત્રણ ગ્રંથોને ગણાવી શકાય. ૧. વિક્રમચરિત્ર ૨. સિંહાસન દ્વાત્રિંશિકા (સિંહાસન બત્રીસી) ૩-બૈતાળ પંચવિંશતી. કેટલાકે સિંહાસન^૧ બત્રીસીને જ વિક્રમચરિત્ર નામથી સંમેધે છે. પરંતુ આ બરાબર નથી. સિંહાસન બત્રીસી અને વિક્રમચરિત્ર એ અલગ જ ગ્રંથો છે. આ ત્રણ પુસ્તકોએ વિક્રમને જગતભરમાં પ્રસિદ્ધિએ ચઢાવ્યા છે. પંચતંત્ર, હિતોપદેશ, ઇસપનીતિ, અલકૃલ્લા અને એરેબીયન નાઇટ્સની બરાબરી કરી શકે એવી આ ગ્રંથોની રચના છે. પશ્ચિમના વાર્તાકારોનું તો કથન છે કે-એરેબીયન નાઇટ્સ, Golden Ass of Apuleius, Boccaccio's 'Decamerone', The Pentamerone અને બીજા એવા જ ચમત્કૃતિ, આશ્ચર્ય અને આનંદ આપનારા વાર્તાસંગ્રહો આ પુસ્તકોની જ રંગભરી કલ્પનાઓથી પ્રકાસ પામ્યા છે.

વિક્રમચરિત્રના અનેક અનુવાદો જગતભરની ભાષાઓમાં થયા છે. પંદરમે વર્ષ પહેલાં નૌસીરવાન પાઠશાળના સમયમાં આ ગ્રંથનો ફારસી અનુવાદ તૈયાર થયો હતો. એનો ફ્રેન્ચમાં, અરબીમાં, છીટા-

૧ બુઓ-મેકડોનાલ્ડ કૃત સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ (વાર્તાઓ અને કહાણીઓવાળું પ્રકરણ.)

લીમન, ચીની અને તિબેટી ભાષાઓમાં પણ અનુવાદ થયો છે. મહાકવિ ગેટેએ વિક્રમના જીવનમાં ઊંડો રસ લઇ પોતાના બે કાવ્યોની પ્રેરણા પણ એમાંથી જ લીધી હતી.

જર્મન ભાષામાં વિક્રમચરિત્રનો અનુવાદ આઇકોનેએ કર્યો હતો. પોતાનો આ ગ્રંથ મહાકવિ ગેટેએ વાંચ્યો હતો એવી નોંધ તેના લેખકે એની પ્રસ્તાવનામાં કરી છે. સને ૧૬૭૨ની સાલમાં વીન-સેન્ડ્રીયસ એરીઆએ 'વિક્રમાડીતુ ફીડીમીની' નામનું એક પુસ્તક પ્રકાશિત કર્યું હતું. આ પણ વિક્રમચરિત્રનો જ અનુવાદ હતો. શેક્સપીયર પણ વિક્રમની વાતો અને તેના સાહસોથી મુગ્ધ પામ્યા હતા અને તેમણે ૧૮૧૯ ની સાલમાં પ્રકટ કરેલા પોતાના 'હિન્દુસ્તાની સીલેક-શન્સ'માં પણ તેમાંની ઘણી વાતો લીધી હતી. મહાકવિ બિલ્ડેણે પણ વિક્રમાંકચરિત ૧૮ સર્ગોમાં લખી સને ૧૦૮૫ માં પ્રકટ કર્યું હતું. તેના આ ગ્રંથની બેબરે ભારોભાર પ્રશંસા કરી છે. અંગ્રેજીમાં આ ગ્રંથનો અનુવાદ બુલ્ડરે કર્યો છે.

સિંહાસન ધત્રીસીના પણ અનેક અનુવાદો દેશી તથા પરદેશી ભાષાઓમાં પ્રકટ થયાં છે. અંગ્રેજીમાં હાવર્ડ એરીએન્ટલ સિરિઝમાં સિંહાસન ધત્રીસીના ચાર રૂપાન્તર ઉત્તમ ઢંગથી સાનુવાદ પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યા છે. આ સિવાય ઇ. એડગર્ટને Adventures of King Vikram એ નામનો એક સુંદર ગ્રંથ બે મોટા ભાગોમાં રચી પ્રકાશિત કરાવ્યો છે. આ ગ્રંથની શરૂઆતમાં તેણે રાજા વિક્રમ વિષયમાં એક અભ્યાસ પૂર્ણ પ્રવેશક પણ લખ્યો છે. સિંહાસન ધત્રીસીના અનેક સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃત અનુવાદો પણ બહાર પડ્યા છે. આજ ગ્રંથના જર્મન, ફ્રેન્ચ અને ઇટાલિયન અનુવાદો પણ થયા છે.

ત્રીજો ગ્રંથ ચૈતાલ પચ્ચીસીનો છે. અને એ ગ્રંથ ઉપરથી જ આ પુસ્તક 'વિક્રમની વાતો' યોગ્યપણું હોવાથી તેની ચર્ચા જરૂર વિસ્તૃત

કરીશું' તો તે યોગ્યજ થઈ પડશે. આ વૈતાલ પચ્ચીસીનું સંસ્કૃત નામ વૈતાલપંચવિંશતિ છે. એમાં વૈતાળે રાજા વિક્રમને કહેલી ૨૫ વાર્તાઓ છે. પ્રસિદ્ધ યુરોપીય વિદ્વાન પંડિત એકડોનાલ્ડ આ પુસ્તકને પૂર્વની કદપનાના રંગથી સારી રીતે રંગાયેલો એવો સુંદર અને ચતુરાધારી વાર્તાઓવાળો ઓળખાવે છે. ૧ તેઓ કહે છે કે:—“દરેક વાર્તા એવી રીતે રચવામાં આવી છે કે તેને છેડે અમુક ગુંચવણ ભરેલો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. અને આ પ્રશ્નનો ઉત્તર રાજા પાસેથી માગવામાં આવે છે. રાજા કુશળતાપૂર્વક તેનો ઉકેલ બતાવે છે.”

બીજા એક યુરોપીય વિદ્વાન પંડિત બેબરે વૈતાલ પચ્ચીસીને પરીકથાઓ તરીકે વર્ણવી તેની વાતોને મનોરંજન કરનારી ગણી છે. આજ લેખક બીજા એક સ્થળે આ પુસ્તકની પ્રશંસા કરતાં તેની વાર્તાઓને મહાભેદી તત્વોવાળી, રસિક અને ચમત્કારિક ગણી છે. એ કહે છે કે એમાં વિક્રમના સાહસો છે અને તેની સાથે સાથે તેનું અપ્રતિમ બુદ્ધિકૌશલ પણ છે.

સિંહાસન ખર્ચીસીના અંગ્રેજ લેખક અને જાણીતા વાર્તાકાર ઈ. એગર્ટને પણ વૈતાલ પચ્ચીસીની વાર્તાઓને રસિક, અન્યથા તત્વોભરી અને ડહાપણભરી વર્ણવી છે. આજ લેખક કહે છે કે—વૈતાળ પચ્ચીસીની વાર્તાઓએ કહાણી સાહિત્યમાં એક નવીજ દિશા ઉઘાડી છે એમ કહીએ તો પણ ચાલે.’

રાજા વિક્રમના સાહસો વર્ણવતો આ ગ્રન્થ છે અને તેણે પૂર્વના તથા પશ્ચિમના લેખકોની ભારોભાર પ્રશંસા મેળવેલી છે. વૈતાળ પચ્ચીસીનું મૂળ મહાકવિ સોમદેવ ભટ્ટ દ્વિત કથાસરિત્સાગરમાં છે. આ કથાસરિત્સાગરની મૂળ રચના કવિ ગુણાદયે ભુતભાષામાં સાતલાખ

૧-બુઓ-સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ: વાર્તાઓ અને કહાણીઓ વાળું પ્રકરણ.

૨-બેબરે દ્વિત History of Indian Literature

શ્લોકોમાં કરી હતી અને તે બૃહત્કથા ના નામથી ઓળખાતી હતી. પરંતુ આ બૃહત્કથાનું હાલ અસ્તિત્વ નથી. એ બૃહત્કથા ઉપરથી એ ગ્રંથો લખાયા ૧. કવિ ક્ષેમેન્દ્ર કૃત બૃહત્કથા મંજરી અને ૨.— સોમદેવ ભટ્ટ કૃત કથાસરિત્સાગર. કવિ ક્ષેમેન્દ્રનો ગ્રંથ દૂંડો છે.— જ્યારે સોમદેવ ભટ્ટનો ગ્રંથ વિસ્તૃત અને લગભગ ૨૪ હજાર શ્લોકોનો બનેલો છે. આ બંને ગ્રંથોની રચના પાછળ એક રસિક ઇતિહાસ છે.

કાશ્મીર દેશના અનંગ દેવ રાજાને સૂર્યવતી નામની એક રાણી હતી. આ રાણી વિદ્યાવિલાસી અને વાર્તા-કથાઓની અપૂર્વ રસીલી હતી. પોતાના આ શોખને પૂરે કરવા માટે તથા પોતાનું મન પ્રસન્ન થાય તે માટે તેણે પોતાના દરબારમાં વસતા કવિ ક્ષેમેન્દ્ર અને કવિ સોમદેવ ભટ્ટને દૂંડો વાર્તાઓનો એક ગ્રંથ રચી લાવવાની આજ્ઞા કરી. આ આજ્ઞા અનુસાર કવિ ક્ષેમેન્દ્રે બૃહત્કથા મંજરી અને સોમદેવ ભટ્ટે કથાસરિત્સાગરની રચના કરી. રાણીને ક્ષેમેન્દ્રનો ગ્રંથ નાપસંદ પડ્યો. જ્યારે સોમદેવનો ગ્રંથ તેને ખૂબજ ગમી ગયો. આમ આ બંને ગ્રંથો પ્રકાશમાં આવ્યા.

સોમદેવ ભટ્ટ કૃત કથાસરિત્સાગરમાં ચેતાલ પંચવિંશતિની જે વાર્તાઓ આવે છે તેનો નાયક રાજા ત્રિવિક્રમસેન કહેલો છે. આ ત્રિવિક્રમસેન એ વિક્રમસેનનો પુત્ર જ છે. યુરોપીય વિક્રાન્તોના મત મુજબ ત્રિવિક્રમસેન અને વિક્રમાદિત્ય એ બંને એક જ છે.^૧

ચેતાલ પરચીસીની વાર્તાઓ ત્રણ મુખ્ય ગ્રંથોમાં મળી આવે છે ૧—બુધસ્વામી વિરચિત બૃહત્કથાશ્લોક સંગ્રહ (૧૧ મી શતાબ્દી) ૨—ક્ષેમેન્દ્ર રચિત કથા મંજરી (૧૦૫૦ ઇ. સ.) ૩—સોમદેવ રચિત કથાસરિત્સાગર. (ઇ. સ. ૧૦૭૦) પરંતુ આ ત્રણેના આધારરૂપ

૧ બુધો-કથાસરિત્સાગરના ટાંનીએ કરેલા અંગ્રેજી ભાષાંતર Penzer ની નવી આવૃત્તિ—The Ocean of Story Vol VI p. 228.

મૃગજૂત પુસ્તક તો ગુણાદય રચિત બૃહત્કથાસંગ્રહ^૧ છે. પૈશ્વચી ભાષાનો આ મહાગ્રંથ આજે લુપ્ત થઇ ગયેલો છે.

વૈતાલ પરચીસીની વાર્તાઓના અનેક અનુવાદો દુનિયાભરની ભાષાઓમાં થયા છે. આ ગ્રંથને પશ્ચિમના લેખકોએ ખૂબજ વખાણી ‘એક ચમત્કૃતિભરી વાર્તાઓનો સંગ્રહ’ એવું ઉપનામ પણ આપ્યું છે. આ ગ્રંથના રૂપાંતર સૂચક ‘સિંધકરની વાર્તાઓ’ એ નામનો એક ગ્રંથ યુરોપમાં સને ૧૮૬૬ માં લીપ્ઝીકમાં છપાયો હતો. અંગોલિયન ભાષામાં પણ આ ગ્રંથની ઘણી ખરી વાર્તાઓ પુસ્તક રૂપે પ્રકાશિત થઇ ગઇ છે. પ્રસિધ્ધ જર્મન વિદ્વાન ઓગેસ્ટરલીએ પણ વૈતાલ પરચીસીનું જર્મન ભાષાંતર પ્રકટ કરાવ્યું હતું. ફોર્ટ વિલિયમમાં ગીલ કાષ્ટે કોલેજ ઓફ ઓરીએન્ટલ લેંગ્વેજ શરૂ કરી ત્યારે તેણે એના હિન્દી, ઉર્દુ અને અંગ્રેજી અનુવાદો પણ પ્રકટ કરાવ્યા હતા. બેખીગટન નામના એક આંગલ લેખકે વૈતાળ પરચીસીની વાર્તાઓનો અનુવાદ મૃગ સંસ્કૃતમાંથી ન કરતાં તામીલ ભાષામાંથી કરી તેને અંગ્રેજીમાં Vetal Cadai એ નામથી પ્રકાશિત કરાવ્યો હતો.

હવે વૈતાલ પરચીસી ઉપરથી આધુનિક સમયમાં અંગ્રેજીમાં કયા કયા ગ્રંથો તૈયાર થયાં છે તે તપાસીએ તો તેમાંના મુખ્ય નીચે મુજબનાં તરી આવે છે:—

- 1 VIKRAM & The VAMPIRE or the Tales of Hindu Deribery. Adopted By Captain Sir Richard Burton. 2nd. Edn. Published in August 18th 1893.

આ અંગ્રેજી ગ્રંથની પહેલી આવૃત્તિ સને

---

૧ આ બૃહત્કથામાંથી કવિ ઠંડીએ પોતાના ગ્રંથોની રચના કરી હતી. આજ પુસ્તકનું નામ બાણે પણ કાઠબરીમાં આપ્યું છે. પ્રસિધ્ધ પંડિત બુલ્લરના અભિપ્રાય મુજબ આ ગ્રંથ ઇસ્વીસનના પહેલા અથવા બીજા સૈકામાં લખાયો હોવો જોઈએ.

૧૮૭૦ માં પ્રકટ થઇ હતી. આ પુસ્તકમાં માત્ર અગિયાર વાર્તાઓ છે. એમાં ૩૩ ચિત્રો પણ છે. એ હિન્દી ભાષા ઉપરથી અનુવાદિત કરવામાં આવી છે.

૨ VETAL PACHICI એ નામની એક પુસ્તિકા મુંબાઇથી દેવારે એન્ડ કંપની તરફથી પ્રકટ થઇ હતી. પ્રકટ થયાની સાલ લગભગ ૧૮૮૦-૯૦ ની છે. આ પુસ્તકની જીર્ણુ પ્રત જોવામાં આવી હતી અને તેમાં ટૂંકી વાર્તાઓ સાદી અને સરળ ભાષામાં હતી. એના અનુવાદ કે પ્રસ્તાવનામાં એ શાળાઓમાં પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર થયેલી હતી એવો ઉલ્લેખ પણ કરેલો છે.

૩ BAITA'L PACHISI-FIFTEEN TALES એ નામથી બીજો એક સંગ્રહ પ્રકટ થયો છે. એના કર્તા નેસરીસ છે. આ પુસ્તક ખાસ કરીને બાળકો માટે જ અનુવાદિત કરાયેલું છે. એટલે એમાં મૂળતી ખૂબીઓ નથી અને તે અતિ સંક્ષિપ્તમાં છે. એ સચિત્ર પણ છે.

૪ TALES of KING VIKRAM એ નામનું એક પુસ્તક પ્રકાશિત થયું છે. એમાં વિક્રમની ૨૫ વાર્તાઓ ઉપરાંત The End of King Vikram એ નામની એક બીજી પણ વાત છે. આ વાત સિંહાસન ખત્રીસીની છે. એના કર્તા સી. એ. કીંગ્સ છે. અને તે મૂળ મરાઠી ઉપરથી અનુવાદિત કરવામાં આવી છે. એમાં પ્રસિદ્ધ હિન્દી ચિત્રકાર શ્રી શુરધરના ૬ ચિત્રો પણ છે.

બૈતાલ પચ્ચીસીના સ્વતંત્ર સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં પંડિત શિવદાસનું પુસ્તક ખાસ ધ્યાન ખેંચે એવું છે. આ પુસ્તકની એક પ્રાચીન પ્રતિ બીકાનેર સ્ટેટની લાયબ્રેરીમાં છે. પ્રો. કીથ, બેપર વગેરેએ પંડિત શિવદાસના જ ગ્રંથનો ઉલ્લેખ પોતાના પુસ્તકોમાં કર્યો છે. આ સિવાય પંડિત જાલદત્ત નામના એક બંગાળી વિક્રાને પણ એ ગ્રંથ સંસ્કૃતમાં રચી જીવાનંદ દ્વારા પ્રકાશિત કરાવ્યો હતો. બલ્લભ નામના એક વિક્રાને પણ સંસ્કૃતમાં એની રચના કર્યાનો ઉલ્લેખ મળે છે. સંસ્કૃત કથાર્ણવમાં પણ બૈતાલ પચ્ચીસીનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

બૈતાળ પચ્ચીસીના હિન્દી અનુવાદો પણ પુષ્કળ પ્રમાણમાં પ્રકટ થયાં છે. પંડિત ગંગાધર, જાવાનીશંકર, દેવદત્ત, શંભુનાથ ત્રિપાઠી, જાવાનીસહાય, સૂરત મિશ્ર, હરજીલાલ, લોહાનાથ ચૌધરી, આદિ કર્તાઓનાં ગ્રંથો મળી આવે છે.

બૈતાળ પચ્ચીસીના મરાઠી-કોનેરી-બંગાળી અને તામીલ અનુવાદો પણ સારી સંખ્યામાં બહાર પડ્યા છે. ગુજરાતી અનુવાદોમાં કવિ શામળ ભટ્ટ કૃત મહા પચ્ચીસી ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. પરંતુ આ ગ્રંથ પદ્યમાં છે. કવિ શામળે પોતાની ચમત્કારિક ભાષામાં એની રચના કરી છે. કવિ શામળની વાર્તાઓમાં અને બૈતાળ પચ્ચીસીની વાતોમાં ધણો તફાવત માલમ પડી આવે છે. એમાં નામ, વર્ણન, પાત્રો, રચના વગેરેમાં પણ ભેદ જોવામાં આવે છે.

બૈતાળ પચ્ચીસીનો મૂળ સંસ્કૃત ગ્રંથ કેવી રીતે બીજા ભાષાઓમાં ઉતર્યો તેને લગતી એક રસિક વાત પણ છે. અને આ વાત દેશી ભાષાઓના ગ્રંથોમાં અગ્રભાગે કહેવાઈ પણ છે.

“દિલ્હી શહેરમાં મહમ્મદશાહ બાદશાહનું રાજ્ય હતું. આ બાદશાહનો એક આશ્રિત રાજા જયસિંહ સવાઇ નામનો હતો. આ જયસિંહના દરબારમાં સોરઠ નામનો એક કવિ હતો. એક પ્રસંગે

વાર્તાલાપ દરમ્યાન આ કવિએ રાજને કહ્યું:—“વિક્રમના સાહસે: વર્ણવતી એક અદ્ભુત વાર્તાઓનો સંગ્રહ છે. પરંતુ તે સંસ્કૃતમાં છે.”

રાજાએ એ અન્ય સાંભળવાની ઇચ્છા કરી. કવિએ આખો સંસ્કૃત અન્ય રાજને વાંચી સંભળાવ્યો. રાજા પ્રસન્ન થયો. તેણે કવિને કહ્યું:— “આ અન્ય સંસ્કૃતમાં છે એટલે તેનો સાધારણ જન-સમાજમાં પ્રચાર થવો અશક્ય છે માટે તમે એનો સરળ ભાષામાં અનુવાદ કરો. કવિએ લાલિત્યભરી શૈલીમાં એનો અનુવાદ ભજનભાષામાં તૈયાર કર્યો. રાજાને એ ખૂબજ ગમી ગયો અને તેણે પોતાના રાજ્યમાં એનો છૂટથી પ્રચાર કરાવ્યો.

એ પછી હિન્દના વાઘસરોય માર્કિવસ બેલીસ્લી સાહેબના અમલ દરમ્યાન કલકત્તાના એક વિદ્યાવિલાસી આંગલ ગૃહસ્થ ગીલ કાંધરટની મદદથી લાલુલાલ નામના એક હિન્દી કવિએ એનો હિન્દી અનુવાદ તૈયાર કર્યો. આ અનુવાદ પણ સારો વખણાયો હતો. તે બાદ કેપ્ટન માટેના હુકમથી પંડિત તારિનીયરણ મિત્રે પણ હિન્દી અનુવાદ તૈયાર કર્યો હતો. અને આ અનુવાદ બંગાળાની રકુલો-પાઠશાળાઓ વગેરેમાં મંજૂર પણ થયો હતો. બૈતાળ પચ્ચીસીનો એક મરાઠી અનુવાદ સને ૧૮૩૦ માં શ્રી સદાશિવ ચિત્રે નામના લેખકે પણ કર્યો હતો. એનું અંગ્રેજી ભાષાંતર કીંગ્ડે કર્યું છે.

પ્રસ્તુત પુસ્તક ‘વિક્રમની વાર્તા’માં બૈતાલ પચ્ચીસીની પૂરી ૨૫ વાર્તાઓનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. ઉપરાંત એમાં પૂર્વકથા તરીકે સમ્રાટ વિક્રમાદિત્યના જીવનને લગતાં પ્રસંગો પણ આપવામાં આવ્યા છે. વિક્રમ શા માટે બૈતાળને સિધ્ધ કરવા માટે ગયા હતા તેનું આખું રહસ્ય આ પ્રકરણમાં છે. બૈતાળ પચ્ચીસીની ઉત્પત્તિ સ્વયં જ આ કથા છે. પુસ્તકનો બીજો ભાગ મહાન વિક્રમ એ નામનો છે. એમાં વિક્રમાદિત્યના જીવનની, તેમના ઉત્તમ ગુણોની તથા તેમના, રાજ્યની જાહેરાતોનો પરિચય કરાવવામાં આવ્યો છે.

પ્રસ્તુત પુસ્તક તૈયાર કરવા માટે અનેક બાપાઓના પુસ્તકોનો આધાર લેવામાં આવ્યો છે. મૂળ વાર્તાના સ્વરૂપને 'એમતું' એમ જ રાખી તેનો કલેવર દેહ રસિક અને રમ્ય બને, આધુનિક વાર્તા શોખી નોને તે વાંચવી ગમે એવો કરવાનો ના પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. પોતાના આ પ્રયત્નમાં પ્રયોજકને કેટલી સફળતા મળી છે તે તો વાંચકો જ નક્કી કરી શકશે, તો પણ અહીં એટલું તો કહેવું આવશ્યક છે કે વિક્રમની વાર્તાઓ, તેની સાહસકથાઓ, તથા તેના જીવન પ્રસંગો આટલા વિસ્તૃત સ્વરૂપમાં આલેખતું આ સૌથી પ્રથમ જ પ્રકાશન છે. અને તેવી તક આપવા માટે હું શ્રી શારદાનો ઉપકારી છું.

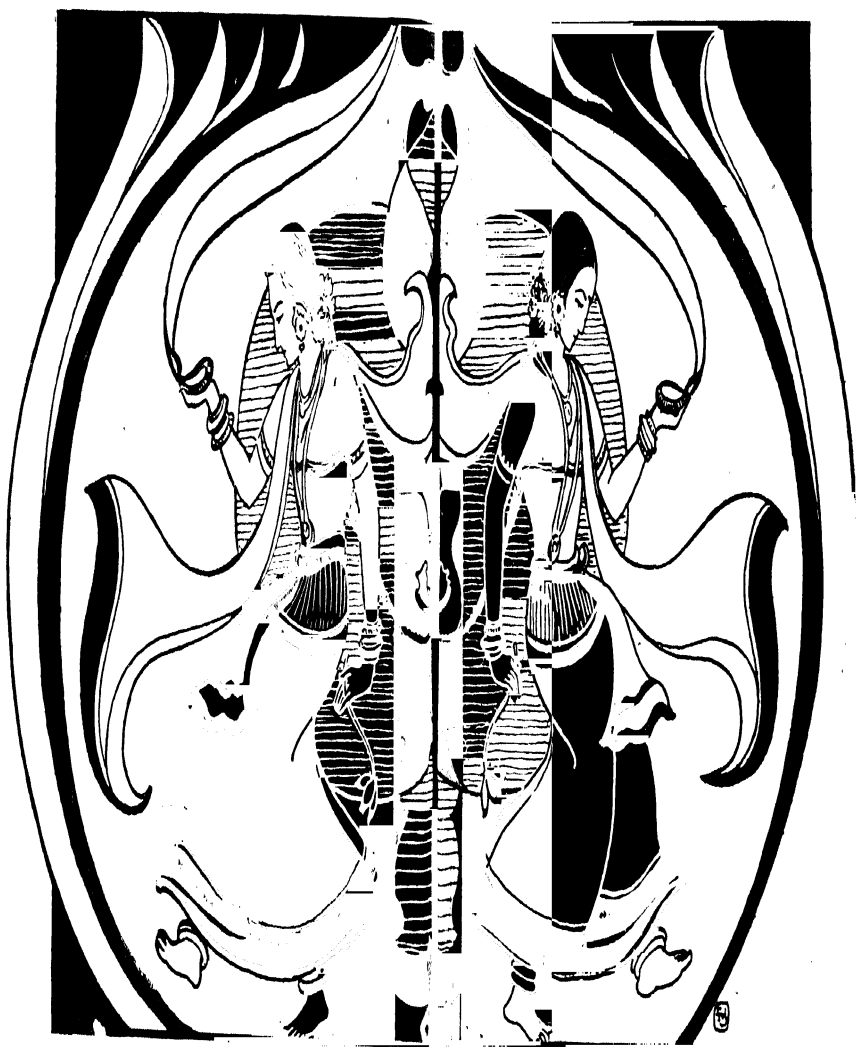
આશા છે કે મહાન વિક્રમાદિત્યની વાર્તાઓના આ પુસ્તકને ગુજરાત તેની દ્વિસહસ્રાબ્દિના અવસરે સત્કારશે.

આનંદકુમાર બટ્ટ

જવા અનેક નરરત્નોઓ રૂ. ૫, શૌર્ય
 આત્મત્યાગથી સર્જ્યા હોય. આ
 નુતું કે આ મહાપુરુષને અનુલક્ષીને
 લખાયેલું ઘણું એ સાહિત્ય અત્યારે પણ
 વાર્તાઓ રૂપે વિદ્યમાન છે અને
 વાર્તાઓ એટલે જીવનના ઘડતરમાં
 અમૂલ્ય હિસ્સો આપનારું સરલ અને
 સહજ સાધન. જે કાલમાં શાળા, પાઠ-
 શાળાઓ મર્યાદિત હતી એ કાળમાં
 વડીલો કે માબાપોને મોટે વાર્તાઓ
 સાંભળી ઘણાં એ બાલકોનાં જીવન
 સંસ્કારી થયાં છે. અત્યારે પશુ બાલ-
 માનસને વાર્તાઓ સાંભળવી ગમે છે
 એટલે વાર્તાઓનું સ્થાન જીવનમાં જેવું
 તેવું નથી. મહારાજ વિક્રમની આવી
 ઘણીયે વાર્તા ગુજરાતના હાકવિ
 શામળભટ્ટે પ્રાકૃત અને પદ્યમાં ઉતારી
 લોકજીવ્હાએ રમતી કરી પણ અત્યારની
 પલટાતી રસવૃત્તિને આ વાર્તાઓ
 સરળ ભાષામાં જોઈતી હોય ના બાષ્પ
 આનન્દકુમાર ભટ્ટ એ જ રીઆત
 પૂરી પાડે છે.

મહારાજ વિક્રમાદિત્યની જીવન-
 કથા, એમની બહોળલાલ અને
 એમની પ્રતિભા પાછળ સંજ્ઞાયેલી
 અનેક વાર્તાઓ અને અનેક ભાષાઓમાં
 થયેલા એના ભાષાન્તરો વિષેપશુ
 આ પુસ્તકના લેખકે વિસ્તારથી લખ્યું
 છે એમાં ચર્ચાને સ્થાન નથી હોય પણ
 પ્રયોજક અને પ્રકાશકના આ ઉત્સાહને
 ૬ જરૂર અભિનંદન આપું.

श्री गृहसंस्कार

ग्रंथावलि

સંસ્કારી કુટુંબો માટેનાં ગૃહ ઉપયોગી ગ્રન્થરત્નો

સં સ્કા ર લ દેખી
 ધ ર ની રા જી
 ગૃ હિ જી મી ત્ર
 છ વ ન સ ખી
 ગાંધીજી નાં જીવનગ્રંથો
 જ વા હ ર - ક મ જા

જી દિધ વિ લા સ
 જ મ વા ન જી હ
 વિ ક મ ની વા તો
 જીદિધન બીરબલ
 ભારતજનની કસ્તુરબા
 ગાંધીજી ને જમવંદના

